

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

80.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató
Spéder Zsolt

Készítették
Gödri Irén és Tóth Pál Péter

Olvasószerkesztő
Vérné Hegedűs Zsuzsanna

Technikai szerkesztő
Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Budapest
Andor u. 47-49.
1119

kshnki@mailop.ksh.hu

ISSN 0236-736-X
ISBN 963 9597 06 6

A kutatás az **NKFP 5/0084/2002.** sz. program keretében készült

Bevándorlás és beilleszkedés

**A szomszédos országokból Magyarországra
irányuló bevándorlás az ezredfordulón**

Gödri Irén – Tóth Pál Péter

Budapest
2005/3

A kötet szerzői:

Gödri Irén szociológus, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
vargaike@mailop.ksh.hu

Tóth Pál Péter szociológus, demográfus KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
tothpp@mailop.ksh.hu

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	7
Az adatfelvétel témakörei, kérdésvetései és az adatfelvétel előkészítése .	15
Az alapsokaság, a minta és a mintavétel leírása.....	19
A bevándorlók szocio-demográfiai összetétele és szocio-kulturális háttere (Tóth Pál Péter)	23
1. Demográfiai jellemzők	25
1.1. <i>Nem, életkor</i>	<i>25</i>
1.2. <i>Hol laktak?</i>	<i>28</i>
1.3. <i>Nyelvi környezet</i>	<i>30</i>
1.4. <i>Állampolgárság</i>	<i>33</i>
1.5. <i>Anyanyelv, nemzetiség.....</i>	<i>37</i>
1.6. <i>Vallás szerinti megoszlás</i>	<i>40</i>
1.7. <i>Családi állapot</i>	<i>41</i>
1.8. <i>Iskolai végzettség.....</i>	<i>48</i>
1.9. <i>Foglalkozás és munkahely.....</i>	<i>52</i>
1.10. <i>Az életkörülmények a kivándorlást megelőzően és Magyarországon</i>	<i>59</i>
2. Összegzés	67
A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikro- strukturális háttere (Gödri Irén)	69
1. Elméleti megfontolások.....	70
2. Előzmények, avagy a jelenlegi migráció kezdetei.....	72
3. A vizsgált migrációs folyamat általános kontextusa és sajátos elemei	74
4. Migrációs célok és motivációk egyéni szinten	80
4.1. <i>A Magyarországra érkezés ideje</i>	<i>80</i>
4.2. <i>A migrációs szándék felmerülésének ideje</i>	<i>81</i>
4.3. <i>A migráció kezdeti célja</i>	<i>83</i>
4.4. <i>A tanulni vagy munkát vállalni érkezők motivációi</i>	<i>86</i>
4.5. <i>A letelepedés motivációi – módszertani megfontolások.....</i>	<i>87</i>
4.6. <i>A letelepedés motivációi a nyitott kérdés alapján.....</i>	<i>89</i>
4.7. <i>A letelepedés motivációi a zárt kérdés alapján</i>	<i>93</i>
4.8. <i>A migrációs motivációk a különböző demográfiai csoportokon belül</i>	<i>98</i>
4.9. <i>A bevándorlók típusai.....</i>	<i>100</i>
5. A migrációs döntés háttere	104
5.1. <i>Munkanélküliség.....</i>	<i>104</i>
5.2. <i>Az etnikai identitás és etnikai diszkrimináció szerepe</i>	<i>106</i>
5.3. <i>A migrációs döntés mikroszociális beágyazottsága</i>	<i>109</i>
5.4. <i>A mikrokörnyezet migrációval kapcsolatos attitűdjei</i>	<i>110</i>
5.5. <i>A migrációs döntésben szerepet játszó személyek.....</i>	<i>112</i>
5.6. <i>Együtt költöző személyek.....</i>	<i>114</i>
5.7. <i>A migrációs minta</i>	<i>116</i>
5.8. <i>A kapcsolatháló, mint erőforrás.....</i>	<i>122</i>
6. Összegzés	126

A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók (Gödri Irén).....	129
1. Elméleti megközelítések és modellek a beilleszkedés vizsgálatában.....	130
2. Az alkalmazható értelmezési keret és a beilleszkedés dimenziói a vizsgált csoportnál.....	133
3. Gazdasági integráció.....	135
3.1. <i>Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás.....</i>	<i>135</i>
3.2. <i>Foglalkozásszerkezet.....</i>	<i>140</i>
3.3. <i>Foglalkozási mobilitás.....</i>	<i>143</i>
3.4. <i>Alulfoglalkoztatottak.....</i>	<i>146</i>
3.5. <i>A munkaerő-piaci szempontból sikeres és sikertelen beilleszkedők.....</i>	<i>147</i>
3.6. <i>A munkaerő-piaci beilleszkedés folyamata.....</i>	<i>149</i>
4. Társadalmi integráció.....	154
4.1. <i>Az átköltözéskor kapott segítség mint a kezdeti adaptáció elősegítője.....</i>	<i>156</i>
4.2. <i>A fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok.....</i>	<i>161</i>
4.2.1. <i>Új barátságok.....</i>	<i>161</i>
4.2.2. <i>Szomszédsági kapcsolatok.....</i>	<i>162</i>
4.3. <i>A civil társadalomba való integráció.....</i>	<i>163</i>
4.4. <i>A bevándorlók kapcsolathálóinak jellemzői mint társadalmi integrációjuk jelzőszámai.....</i>	<i>163</i>
4.4.1. <i>Az alkalmazott mérőeszköz.....</i>	<i>164</i>
4.4.2. <i>A kapcsolatháló kiterjedtsége.....</i>	<i>165</i>
4.4.2.1. <i>A kapcsolatháló mérete.....</i>	<i>166</i>
4.4.2.2. <i>A kapcsolatok multiplicitása.....</i>	<i>171</i>
4.4.2.3. <i>A kapcsolatháló mérete a társadalmi-demográfiai csoportokon belül.....</i>	<i>171</i>
4.4.2.4. <i>A kapcsolatháló sűrűsége.....</i>	<i>173</i>
4.4.2.5. <i>A kapcsolatháló heterogenitása.....</i>	<i>173</i>
4.4.3. <i>A kapcsolatháló létrejöttében érvényesülő szelekció.....</i>	<i>174</i>
4.4.4. <i>A kapcsolatháló kapcsolatjelleg szerinti összetétele.....</i>	<i>175</i>
4.4.5. <i>A kapcsolat-személyek származási ország szerinti szelekciója.....</i>	<i>180</i>
4.4.6. <i>A kapcsolatok időtartama.....</i>	<i>187</i>
4.4.7. <i>Az interakciók gyakorisága és a kapcsolat-személyek elérhetősége.....</i>	<i>187</i>
4.5. <i>Határokon átívelő családi kapcsolatok.....</i>	<i>190</i>
5. Pszichológiai és identifikációs integráció.....	193
5.1. <i>Problémák, nehézségek előfordulása.....</i>	<i>193</i>
5.2. <i>Otthonosság-érzés, elégedettség és optimizmus.....</i>	<i>195</i>
5.3. <i>Anómia.....</i>	<i>200</i>
5.4. <i>A szülőföldhöz való kötődés.....</i>	<i>201</i>
6. Az elégedettség, az integrációs tudat, a társadalmi integráció és a munkaerő-piaci beilleszkedés néhány összefüggése.....	204
7. Összegzés.....	207

Bevezetés

A rendszerváltás következtében a nemzetközi vándorlás, amely a szocializmus évtizedei alatt a meg nem engedett, rendszeridegen társadalmi folyamatok közé tartozott, egyszerre elfogadott jelenséggé vált Magyarországon. A változások sorában fontos szerepet játszottak az 1988-as, majd 1989-es események, amikor vízummentességük lejártát követően, a döntő többségükben magyar nemzetiségű román, illetve keletnémet állampolgárok – az akkori fogalmak szerint jogellenesen – hazánkban maradtak. Ezzel a fellépéssel ugyanis az akkori hatalom, a még érvényben lévő törvények alapján, már nem tudott, vagy nem akart mit kezdeni. Ennek következtében a magyar társadalomnak, lényegében migrációs tapasztalat nélkül, a nemzetközi vándormozgalom szélsőséges esetével, a menekülthullámokkal és a velük kapcsolatos problémák társadalmi, gazdasági, politikai következményeivel kellett szembesülnie. A rendszerváltás és a vele együtt a nemzetközi vándorlás megítélésében bekövetkezett változás egyben a külföldiek huzamos ideig (nem turistaként) való magyarországi tartózkodását is természetessé tette. Ebben a folyamatban a stigmatizáltság megszűnésének és a migráció nyilvánossá válásának fontos szerepe volt.¹ A nyilvánosság – a migrációhoz kapcsolódó elhallgatás, megbélyegzettség megszűnése és annak ismerete, tudata, hogy a magyar állampolgárok egy része azzal a céllal utazik külföldre, hogy ott véglegesen letelepedjen, valamint a külföldiek közül is számosan hasonló szándékkal érkeznek hazánkba – teljesen új helyzetet teremtett.

Magyarország tehát a fokozatosan kibontakozó közép-kelet-európai politikai-társadalmi átalakulások következtében több évtizedes elzártság után újra bekapcsolódott a nemzetközi vándorlás áramlatába, immár elsősorban fogadó országgént. A nyolcvanas évek végén megjelenő nagyobb menekülthullámok után a kilencvenes évek elején is jelentős tömegek érkeztek az országba huzamosabb ideig történő itt-tartózkodás vagy végleges letelepedés szándékával, és – a délszláv háború következtében – egy részük újra menekültként. A menekültek érkezése, valamint az 1990 óta folyamatos, bár változó nagyságrendű bevándorlás számos társadalmi, demográfiai, gazdasági, politikai és csoportlélektani problémát vetett fel. Ugyanakkor Magyarországnak szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy a véglegesen az országban maradó – különböző háttérű – bevándorlók, növekvő számuk következtében, fontos szerepet játszhatnak mind az ország népességszámának, mind a népesség nem és kor szerinti összetételének alakulásában, valamint a különböző demográfiai folyamatokban is érezhető lehet a hatásuk.

Mindezek következtében a nemzetközi vándorlás új kihívást jelentett nem csak az ország lakossága és a politikai döntéshozók, de a téma tudományos kutatói számára is. Már az első menekülthullámok érkezését követően megfogalmazódott az igény a jelenség tudományos vizsgálatára. A menekültekkel kapcsolatos első (állami megrendelésre készült) szociológiai

¹ 1960 és 1989 között az évente „észrevétlenül” kiadott letelepedési engedélyek aránya megközelítette az elmúlt évtizedben évenként magyar állampolgárságot kaptak ötven százalékát.

vizsgálatot a Magyarországon maradt magyar nemzetiségű román állampolgárok körében végeztek 1989 márciusában. Az „Erdély-kutatás” a menekülés hátterét, körülményeit, a menekültek társadalmi és kulturális jellemzőit, továbbá magyarországi helyzetüket és a beilleszkedésükkel kapcsolatos összefüggéseket kívánta feltárni. (Minderről lásd: *Az erdélyi menekültek – Az „Erdély” vizsgálat zárójelentése, 1989, TÁRKI, Budapest; Sik–Tarjányi–Závecz 1989; Sik 1990; Sik 1992; Tóth O. 1992*). A reprezentatív kérdőíves felmérést jelentő vizsgálat a magyarországi empirikus migrációs kutatások úttörőjének számított, de sajnos évekig nem talált követésre, annak ellenére, hogy a menekültáradat az 1989-es romániai fordulatot követően sem szűnt meg, sőt 1990-ben érte el a csúcst.²

E későbbi menekülthullámok szocio-demográfiai összetételéről mindössze a menekülők bejelentkezésekor felvett adatok alapján készültek elemzések. Az első átfogó, statisztikai adatokra épülő elemzés, mely az 1988 és 1990. május 31. között Magyarországra menekülők főbb demográfiai és társadalmi-foglalkozási adatait foglalta össze, 1990-ben a Központi Statisztikai Hivatalban készült (*KSH 1990*). Nagyobb időtávot (1988-tól 1994-ig terjedőt) fog át a romániai és a délszláv menekültekről készült – a Menekültügyi és Migrációs Hivatal adataira támaszkodó – 1996-ban napvilágot látott elemzés (*Tóth 1996*).

A délszláv háború kitörésével 1991-től lényeges változás történt a menekültek származását illetően.³ Ezt követően az empirikus vizsgálatok főként a Jugoszláviából érkező menekültekkel foglalkoztak: a menekültek élete, megélhetése, szociológiai jellemzői, pszichológiai, emberjogi problémái kerültek a vizsgálatok középpontjába, melyek elsősorban interjúkra, esettanulmányokra épültek. Több tanulmány a menekülttáborokban vagy a táborokon kívül élő menekültek személyközi kapcsolatait, a menekültek és a táborvezetőség, illetve a menekültek és a helyi lakosság közötti viszonyok alakulását kísérelte meg feltárni. (*Gyurok 1994; Einwachter 1994; Huseby-Darvas 1994, 1996; Laczkó 1995; Berencsi 1996; Horváth 1996; Órszigethy 1996*).

1995-ben újabb reprezentatív kérdőíves vizsgálatra került sor. Ezúttal az 1993-ban magyar állampolgárságot kérelmezők csoportja jelentette az alapsokaságot. Az „Polgár-kutatás” célja az új állampolgárok összetételének, migrációs motivációinak, a migrációt megelőző és azt követő életkörülményeinek, életszínvonalának, valamint egészségi állapotának a feltárása volt. (A vizsgálat leírásáról és eredményeiről lásd: *Tóth 1997a; 1997b*).

Az 1989-ben, valamint 1995-ben végzett kérdőíves vizsgálatokon kívül a 90-es évek során gyakorlatilag nem készült átfogó reprezentatív felmérés a Magyarországra bevándorlók körében, mindössze néhány kisebb, a bevándorlás egy-egy szeletét megragadó, illetve annak különböző vonatkozásait kiemelő (többnyire interjúkra, esettanulmányokra épülő) empirikus vizsgálatra került sor (a környező országokból érkezőkre vonatkozóan lásd: *Szakáts 1995; 1996; Kapitány Á.–Kapitány G. 1996; Vörös 1997; Gödri 1998; Kovács–Melegh 2000*).

² 1990-ben több mint 17 ezer Romániából érkezett menekültet regisztráltak, de számuk még 1991-ben is megközelítette a 4 ezret.

³ 1991-ben több mint 48 ezer fő, az összes menekülő 91%-a a volt Jugoszláviából érkezett.

A fenti rövid áttekintéssel természetesen nem volt célunk a 90-es évek során fokozatosan intézményesülő és szerteágazó hazai migrációs kutatások teljes körű számbavétele. Csúppán azokat a vizsgálatokat emeltük ki, amelyek a környező országokból érkező migránsok – menekülők, bevándorlók, új állampolgárok – körében készültek, és e csoportok összetételét, migrációs motivációit, vagy magyarországi helyzetük, beilleszkedésük különböző összefüggéseit vizsgálták. A rendszerváltás óta eltelt másfél évtized alatt ugyanis egyértelműen kirajzolódott a bevándorlás alapvető jellegzetessége: geopolitikai helyzete és történelmi háttere következtében Magyarország elsősorban a szomszédos országokban élő magyarok számára jelent(ett) célországot.⁴ És bár e sajátosságot valamelyest árnyalták egyes környező országok politikai, illetve háborús eseményei,⁵ valamint az utóbbi évek globalizációs tendenciái,⁶ lényegét tekintve nem változtatták meg.

Az eddigi vizsgálatok során összegyűlt gazdag ismeretanyag ellenére azonban az új évezred elejére is még számos megválaszolendő kérdés maradt e bevándorlás kapcsán. Nem rendelkezünk pontos ismeretekkel arra vonatkozóan, hogy a megváltozott keretek között milyen változások mentek végbe a bevándorlók összetételében, valamint a migrációs folyamatok mozgatórugóiban, és milyen mechanizmusok tartják fenn továbbra is – a környező országokban időközben végbement társadalmi-politikai-gazdasági változások ellenére – a bevándorlást. Arról sincsenek konkrét adataink, csak feltételezéseink/sejtéseink, hogy mennyire van jelen napjaink bevándorlási folyamatában az úgynevezett szekunder migráció⁷ jelensége, vagy például hogyan függ össze, illetve váltja fel egymást az ideiglenes és a végleges migráció, és melyek a migráns létnek a letelepedést megelőző – s többnyire ahhoz vezető – állomásai (pl. magyarországi tanulás, munkavállalás).

E kérdések megválaszolatlansága abból adódik, hogy a statisztikai adatok a bevándorlók jellemzőinek csupán egy szűk körére terjednek ki, és nem állnak rendelkezésünkre szisztematikus, koherens módon egymásra épülő felmérések a folyamat végigkövetéséről. A 90-es évek közepétől a magyarországi migrációkutatásban a hangsúly a migrációs politikával kapcsolatos elemzések irányába tolódott el, és – mint láthattuk – már nem készültek reprezentatív adatfelvételek, inkább esettanulmányok és interjúk jelentették az empirikus vizsgálatok alapját. Ezek többnyire a migráció valamely specifikus – éppen aktuális – kérdését vizsgálták, és nem tették lehetővé az összehasonlítást a korábbi eredményekkel. A különböző módszereknek és a nem reprezentatív mintáknak köszönhetően még a hasonló alapkérdéseket elemző kutatások estében is csak óvatosan lehet a migrációs folyamatban bekövetkező elmozdulásokat megragadni.

⁴ 1987 és 2001 között a bevándorlók 70%-a, 2002-ben az előzetes adatok szerint 75%-a a környező országokból – az I. világháború után elcsatolt hajdani országrészekből – érkezett, és döntő többségük magyar nemzetiségű volt.

⁵ A környező országokból, a bevándorlás másfél évtizede során, mindvégig csupán a rendkívüli helyzetek (pl. fokozódó diktatúra, háborús események) következtében érkeztek számottevően más nemzetiségűek Magyarországra.

⁶ A 90-es évek második felében a Magyarországot huzamos tartózkodás céljából felkereső uniós állampolgárok számában növekedés figyelhető meg (lásd: *Illés 2002*).

⁷ A szekunder migrációt a már áttelepült személyek után érkező családtagok migrációja jelenti.

De nem csak a folyamatos bevándorlás mögöttes tényezőiről hiányosak az ismereteink, arról sem tudunk sokkal többet, hogy mi történik hosszú távon a Magyarországra érkező és itt bevándorló státust (letelepedési engedélyt) szerzett személyekkel. Valóban végleges a letelepedésük, vagy csupán átmeneti itt-tartózkodásukat teszi egyszerűbbé jogi státusuk rendezése? Mekkora hányaduk hagyja el a későbbiekben az országot egy harmadik országba távozva vagy visszatérve a szülőföldjére? Az ittmaradók beilleszkedéséről, magyarországi – munkaerő-piaci, gazdasági, társadalmi – helyzetük változásairól, elégedettségük, otthonosság-érzésük, identitásuk alakulásáról, a migráció előtti kapcsolathálózataik felbomlásáról és újak létrejöttéről, valamint demográfiai magatartásuk különböző vonatkozásairól sem rendelkezünk adatokkal.

A felsorolt összefüggések pontosabb megismerése érdekében 2002-ben, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének *A magyarországi bevándorlás okai és következményei (Vándorlás, globalizáció és beilleszkedés)* c. kutatási projektje⁸ keretében országos reprezentatív mintán adatfelvétel készült a szomszédos országokból érkező, 2001-ben Magyarországon bevándorló státust kapott 18 éves vagy annál idősebb személyek körében.

A vizsgálat leszűkítését a környező országokból érkező bevándorlók körére több tényező is indokolta. Egyfelől, mint említettük, Magyarország számára napjainkban is ezek az országok jelentik a fő kibocsátó országokat. Másfelől az a tény, hogy az ezen országokból érkező bevándorlók döntő többsége magyar nemzetiségű, arra enged következtetni – és ezt a korábbi vizsgálatok eredményei is megerősítik –, hogy az etnikai elem sajátos szerepet tölt be e migrációs folyamat során, a döntéshozattól a célország választásán keresztül a későbbi beilleszkedésig. Ennek következtében ez a típusú migráció nem kezelhető minden szempontból ugyanúgy, mint a nemzetközi migráció más esetei (mert bár jogi szempontból annak számít, kulturálisan és különböző vonatkozásait tekintve különbözik attól⁹), és nem vizsgálható azonos fogalmi keretek között a más országokból érkezők migrációjával. Ebben az esetben ugyanis a vándorlás okai olyan történelmi összefüggésrendszerben¹⁰ gyökereznek, amely alapvetően meghatározza mind a motivációs hátterét, mind a bevándorlók későbbi beilleszkedését.

Kutatási célunk az volt, hogy egy reprezentatív mintán végzett panelvizsgálat keretében feltárjuk az ezredforduló magyarországi bevándorlásának okait és mozgatórugóit, valamint a bevándorlók összetételében, családi hátterében a korábbi vizsgálat óta tapasztalható változásokat, ugyanakkor – a panelmódszerben rejlő lehetőségeket kihasználva – megragadjuk a bevándorlók beilleszkedési folyamatának dinamikáját és a posztmigrációs lét azon mozzanatait, amelyek a bevándorlóknak a hazai társadalomba való beilleszkedését, illetve a demográfiai folyamatokra gyakorolt hatását meghatározzák. A kutatás fenti alapkérdéseivel összefüggésben azt is vizsgáltuk, hogy a Magyarországra irányuló bevándorlást milyen sajátosságok jellemzik.

⁸ NKFP 5/0084/2002-es számú kutatási projekt.

⁹ Erre vonatkozóan lásd: *Juhász 1994:43*.

¹⁰ A magyarországi bevándorlásnak a történelmi háttérrel összefüggő sajátosságáról lásd: *Tóth 2003*.

Az adatfelvétel és a mintavétel leírását külön részek tartalmazzák, ezért az alábbiakban mindössze a vizsgálat néhány fontos elemére hívjuk fel a figyelmet. A kutatási kérdések alapján is észlelhető, hogy a 2002-es adatfelvétel egyfelől a hiánypótló keresztmetszeti vizsgálat szerepét tölti be, amelynek során lehetőség nyílt a magyarországi bevándorlás jelenbeli sajátosságainak feltárására, valamint – a korábbi eredményekkel való összehasonlítás révén – az elmozdulások bemutatására; másfelől viszont egy követéses vizsgálat első hullámát is jelenti, ami egyedivé teszi a hazai migrációs kutatások közt. A panel-jelleg főként a beilleszkedési folyamat, valamint a migráció egyéni (családi) szinten megnyilvánuló hosszabb távú hatásainak és következményeinek feltárásában jelent előnyt.

A jelen kötetben szereplő tanulmányok három főbb kérdéskört járnak körül. Az első a bevándorlók szocio-demográfiai összetételét, családi hátterét és migráció előtti helyzetét vizsgálja, valamint néhány vonatkozásban a migrációt követő változásokra is kitér, a második a migrációs célokat, motivációkat tárja fel, valamint az ezek kialakulásában szerepet játszó tényezőket mutatja be, és végül a harmadik a bevándorlók beilleszkedésének az adatfelvétel idején (azaz a bevándorló státusz megszerzését követő évben) jellemző állapotáról nyújt részletes leírást. Ez utóbbi természetesen egy folyamat elejét tükrözi, melynek további alakulásáról – a posztmigrációs lét különböző metszeteiben bekövetkező változásokról – a vizsgálat következő hulláma alapján nyerhetünk majd információt.

A mintaválasztásban is megmutatkozik a kutatás tervezőinek azon szándéka, hogy többé-kevésbé azonos időben létrejövő migrációs események okait és következményeit vizsgálják (ezért jelentette az alapsokaságot az adott évben bevándorló státust szerzők, és nem az országban tartózkodó bevándorlók csoportja), ami egyúttal lehetővé teszi a napjainkban zajló bevándorlási folyamat sajátosságainak és a korábbiakhoz képest történt változásainak feltárását. Ennek ellenére különböző években végbement – bár az ezredforduló körül sűrűsödő – elmozdulásoknak lehattunk tanúi. Ezzel együtt azonban nem csupán a migrációs folyamat sajátosságainak a 90-es évek eleje óta végbement változásait sikerült megragadni, hanem egyúttal az ezredvégi bevándorlás jellegének fontos vonásait is.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a vizsgált csoport bevándorlása – még a környező országok tekintetében is – csupán egy szeletét jelenti a Magyarországra irányuló migrációnak. Az említett kutatási projekt keretében viszont további vizsgálatok készültek a migráció más szeleteinek (pl. a munkaerőmigráció) és egyéb vonatkozásainak feltárására, melyek eredményei várhatóan kiegészítik a jelen kötetben leírtakat.

A szerzők

Irodalom

- Berencsi Zsuzsa (1996):* Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásaik a tábor belső életére, külső kapcsolataira In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 21–29.
- Einwachter János(1994):* Menekültek a táborban. In: *Sik Endre (szerk.): Jönnék? Mennek? Maradnak?* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1993, Budapest, 1994, 139–149.
- Gödri Irén (1998):* A romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. *Regio* 9. évf. 3. sz. 75–101.
- Horváth Lajos (1996):* Menedékesek Nagyatádon (a befogadó szemével In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 30–37.
- Huseby-Darvas, Éva (1994):* „But where can we go? Refugee Women in Hungary from the Former Yugoslavia.” Selected Paper on Refugee Issues, III. *Jeffrey L. MacDonald–Amy Zaharlich (eds.)* Arlington, VA: Committee on Refugee Issues, General Anthropology Division of the American Anthropological Association, 1994, 63–77.
- Huseby-Darvas Éva (1996):* A biztonság és az erőszak kettőssége a magyarországi menekülttáborokban az 1990-es években. In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996. 11–20.
- Illés Sándor (2002):* Külföldiek Magyarországon az Európai Unióból. In: *Illés Sándor–Lukács Éva (szerk.)* Migráció és statisztika. Kutatási Jelentés 71. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Juhász Judit (1994):* A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. In: *Demográfia* XXXVII. évf. 1. 32–59.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (1996):* Kultúrák találkozása – kultúraváltás. In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 67–90.
- Kovács Éva – Melegh Attila (2000):* „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.):* Diskurzusok a vándorlásról Budapest, MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1999, Budapest, 2000, 93–153.
- KSH (1990):* A Magyarországra menekülők főbb demográfiai, társadalmi-foglalkozási adatai (1988–1990. V. 31.) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990.
- Laczkó, Frank (1995):* Temporary Protection and Ex-Yugoslav Refugees in Hungary. *Endre Sik–Judit Tóth (eds.)* Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Bp. 1995. 171–188.
- Órszigethy Erzsébet (1996):* Magyar fabula a déli végekről, budapesti végállomással. In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 50–66.
- Sik Endre (1990):* Erdélyi menekültek Magyarországon. In: *Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.):* Társadalmi riport 1990. TÁRKI, Bp. 516–533.
- Sik Endre (1992):* A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle* 1. sz. 63–73.
- Sik Endre–Tarányi József–Závecz Tibor (1989):* Jelentés az erdélyi menekültekről, Budapest, TÁRKI Gyorsjelentések 3. Budapest
- Szakáts Mária E. (1996):* Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe. In: *Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 91–118.
- Tóth Olga (1992):* Erdélyi menekült nők Magyarországon 1989-ben. In: *Sik Endre (szerk.):* Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1991, Budapest, 1992, 65–74.

- Tóth Pál Péter (2003):* Nemzetközi vándorlás - magyar sajátosságok. In: Demográfia XLVI. évf. 4. 332–341.
- Tóth Pál Péter (1996):* A Magyarországra menekülők, 1988–1994, Statisztikai Szemle 1996. 5–6. sz. 438–459.
- Tóth Pál Péter (1997a):* Új állampolgárok. Statisztikai Szemle 75. évf. 4–5. sz. 368–389.
- Tóth Pál Péter (1997b):* Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994). Budapest, 1997, Püski Kiadó, 238 p.
- Vörös Kinda Klára (1997):* „Otthon vagy itthon” – Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásválságának elemzése MTA Politikai Tudományok intézete. Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

Az adatfelvétel témakörei, kérdésvetései és az adatfelvétel előkészítése

A *Bevándorlók* című adatfelvétel témakörei három alapkérdés köré épültek, amelyek a következők: kikből tevődik össze a Magyarországra bevándorlók csoportja, miért (milyen célok és motivációk által vezérelve) választották a bevándorlást, és hogyan sikerül(t) beilleszkedniük a fogadó társadalom különböző szegmenseibe. A fenti alapkérdések is tükrözik, hogy a vizsgálat a bevándorlási folyamat két külön „fejezetére” irányult: a migrációt megelőző és az azt követő időszakra. Az alábbiakban a vizsgált témakörök tömör leírását nyújtjuk azzal a céllal, hogy a viszonylag sok kérdést tartalmazó kérdőív felépítésének és a vizsgálat koncepciójának áttekintését megkönnyítsük.

A vizsgálat a bevándorlók szocio-demográfiai jellemzőinek részletes számbavétele mellett egyrészt a migráció előtti helyzetüket, életkörülményeiket, gazdasági, kulturális hátterüket kívánta feltárni, másrészt azokat a mikrokörnyezeti jellemzőket és egyéni motivációkat, amelyek a migrációs döntéshez vezettek. A migrációt közvetlenül megelőző időszak családi környezetével mellett a gyermekkori környezet, valamint a szülői család néhány jellemzőjére is rákérdeztünk. Továbbá megpróbáltuk feltárni a bevándorlóknak azokat – a kibocsátó társadalom struktúráiban gyökerező – negatív tapasztalatait, amelyek hozzájárulhattak a migrációs szándék kialakulásához. Így a migrációt megelőző munkaerő-piaci helyzetük, foglalkozásuk mellett a korábbi munkanélküliségi tapasztalataikat is számba vettük, valamint azt is, hogy volt-e részük ottani életük során hátrányos megkülönböztetésben a nemzetiségük miatt. Részletesen vizsgáltuk a megkérdezettek migráció előtti személyes kapcsolatainak azon körét is, amelyeknek – egyrészt mintaként, másrészt erőforrásként – ugyancsak szerepük lehetett a migrációs döntésben: a korábban Magyarországra (vagy más országba) költözött, illetve magyarországi születésű családi, rokoni, baráti és ismerősi kapcsolataikat. Egyúttal magának a migrációs döntésnek a mikroszociális beágyazottságát is igyekeztünk megragadni a mikrokörnyezet részéről tapasztalt migrációval kapcsolatos attitűdök, valamint a döntésben résztvevő, illetve együtt költöző személyek feltárása által. A láncmigráció folytatódásának szemléltetése céljából a bevándorlók után Magyarországra költöző kapcsolat-személyekre is rákérdeztünk (bár ez a jelenség a minta egy jelentős részénél, akik a vizsgálat előtti 1–2 évben érkeztek Magyarországra, még nem bontakozhatott ki teljesen).

Az egyéni migrációs motivációk feltárására nyitott kérdéseket és egy zárt kérdésblokkot egyaránt alkalmaztunk, azzal a szándékkal, hogy minél átfogóbb képet nyerjünk a migrációs döntésben szerepet játszó tényezőkről. Egyúttal a migráció kezdeti – magyarországi letelepedésre, munkavállalásra vagy tanulásra vonatkozó – célját is vizsgáltuk, valamint a migrációs döntés időbeliségét: a tényleges elmozdulás – Magyarországra költözés – időpontja mel-

lett, a migrációs gondolat felmerülésének időpontját is. A megkérdezettek korábbi migrációs tapasztalataira vonatkozó kérdések szintén szerepeltek a kérdőívben.

A Magyarországra költözést követő időszakra vonatkozóan a bevándorlók integrációs folyamata került a vizsgálat fókuszába, és a beilleszkedés különböző – munkaerő-piaci, társadalmi és szubjektív – dimenzióit jártuk körül, arra keresve a választ, hogy mely csoportok esetében beszélhetünk sikeres beilleszkedésről és melyeknél kirekesztődésről, vagy elszigetelődésről. A bevándorlók migrációt követő munkaerő-piaci, vagyoni és lakás-helyzetének, életkörülményeinek, kulturális szokásainak a feltárása nem csupán a magyarországi társadalmon belüli helyzetük megítélése szempontjából lényeges, hanem a saját migráció előtti helyzetükkel való összehasonlítás szempontjából is. Ezek alapján tudjuk megítélni, hogy mely dimenziókon belül romlott, illetve javult a helyzetük a migráció során.

A bevándorlók munkaerő-piaci integrációját illetően megpróbáltuk magát a folyamatot megragadni azáltal, hogy mind a migrációt követő első időszakra, mind a megkérdezés idejére jellemző munkaerő-piaci helyzetet, valamint az első és a jelenlegi foglalkozást vizsgáltuk. A migráció előtti helyzetükhöz viszonyítva a jelenlegit, a munkaerő-piaci státuszuk változásai mellett, – a foglalkoztatottak esetében – a foglalkozási mobilitás feltárására is lehetőség nyílt. Egyúttal a Magyarországra költözésük óta eltelt időszakban ezen a téren szerzett negatív tapasztalataikat (munkanélküliség, elutasított munkavállalási kérelmek), valamint a jelenlegi munkahely-változtatásra vonatkozó terveiket (és ezek okait) is feltártuk.

A bevándorlók társadalmi integrációját elsősorban az interperszonális kapcsolataik – és ezen belül a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolataik – kiterjedtsége, valamint a kapcsolathálózatuk összetétele és egyéb jellemzői, illetve kapcsolathálózati erőforrásaik alapján vizsgáltuk, ugyanakkor a civil társadalomba való beilleszkedésükre vonatkozó kérdést is feltettünk. Az egyéni kapcsolathálózatok részletes feltárását azért is fontosnak tartottuk, mivel feltételeztük, hogy a bevándorlóknak az új környezetben meglévő vagy újonnan formálódó kapcsolatai a beilleszkedésük egyéb dimenzióira is rányomják bélyegüket.

A beilleszkedés szubjektív vetületét a bevándorlók elégedettsége, otthonosság-, illetve idegenség érzése, integrációs tudata, jövőtervei, illetve a jövőbe vetett bizakodása, valamint posztmigrációs identitása jelentik. Fontos kérdés az integráció szempontjából, hogy észlelné-e kulturális „másságot” a magyar nemzetiségű, de más-más kibocsátó társadalmakból érkezett bevándorlók, valamint az is, hogy milyen viszonyulást tapasztalnak a fogadó társadalom tagjai részéről (pl. idegennek tekintik őket, vagy megkülönböztetésben részesítik származásuk miatt). Ugyancsak fontosnak tartottuk a bevándorlók szülőföldhöz való kötődésének, valamint a szülőföldön élő személyekkel való kapcsolattartásának feltárását is.

A fenti kérdésfelvetésekkel összhangban az adatfelvétel kérdőíve a következő problémakörök köré épült:

I. A bevándorlók szocio-demográfiai jellemzői és migráció előtti helyzete

1. A bevándorlók szocio-demográfiai jellemzői: nem, életkor, iskolai végzettség, családi állapot, vallás, állampolgárság, nemzetiség és anyanyelv, idegen nyelv- ismeret;
2. A bevándorlók családi háttere:
 - a szülők és nagyszülők anyanyelve; a szülők vallása, iskolai végzettsége, az apa foglalkozása; a testvérek száma, iskolai végzettsége; a gyermekkorban ott-hon beszélt nyelv;
 - a házastárs (vagy élettárs) anyanyelve, állampolgársága, iskolai végzettsége;
 - a háztartás összetétele a kivándorlás előtt (valamint a foglalkoztatottak, a munkanélküliek, a tanulók és a 18 év alattiak száma a háztartáson belül);
3. A bevándorlók származási országon belüli lakóhelye (régió, településtípus), belső vándorlása; gyermekkori többnyelvű környezet;
4. A bevándorlók életkörülményei a migráció előtt: lakás-helyzet, a lakás komfortja, a háztartás felszereltsége, vagyontárgyak, kulturális fogyasztás;
5. A bevándorlók munkaerő-piaci helyzete, foglalkozása a migráció előtt; korábbi munkanélküliségi tapasztalataik.

II. A bevándorlás okai, motivációs háttere

1. A bevándorlók kezdeti migrációs célja; a migráció időbeli mozzanatai (a gondolat felmerülése, az elmozdulás);
2. A bevándorlás egyéni motivációi (nyitott és zárt kérdés alapján);
3. A migrációs szándék kialakulásának mögöttes tényezői:
 - a szülőföldön megtapasztalt etnikai diszkrimináció;
 - a „migrációs burok”: korábban kivándorolt családtag, rokon, barát, ismerős; Magyarországon élő (nem áttelepült) családtag, rokon, barát, ismerős;
 - személyes migrációs tapasztalat;
 - a migrációs döntés mikroszociális beágyazottsága: a migrációs tervek mikro-környezet általi megítélése; a migrációs döntésben szerepet játszó személyek; együtt költöző személyek

III. A bevándorlók magyarországi helyzete, beilleszkedése

1. A kezdeti időszakban kapott (anyagi, gyakorlati, érzelmi) segítség;
2. Az országba lépés és a letelepedés közötti időszak jogi-státuszváltozásai;
3. A bevándorlók jelenlegi¹ családi háttere:
 - családi állapot változás, jelenlegi családi állapot; a jelenlegi házastárs (vagy élettárs) anyanyelve, állampolgársága, iskolai végzettsége;
 - a jelenlegi háztartás összetétele;
 - a kérdezettel nem egy háztartásban élő gyermek(ek), szülő(k), testvér(ek) jelenlegi tartózkodási helye és a velük való kapcsolattartás gyakorisága;

¹ A „jelenleg” a megkérdezés idejére vonatkozik.

4. A bevándorlók magyarországi területi elhelyezkedése (régió, településtípus), belső vándorlás;
5. A bevándorlók jelenlegi életkörülményei: lakás-helyzet, a lakás komfortja, a háztartás felszereltsége, vagyontárgyak, kulturális fogyasztás;
6. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja: munkaerő-piaci helyzet, foglalkozás, a migrációt követő munkanélküliségi tapasztalat, a munkahely-változtatásra (a nem dolgozók esetében: munkavállalásra) vonatkozó tervek;
7. A bevándorlók társadalmi integrációja:
 - a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolataik: új barátságok, szomszédsági kapcsolatok;
 - a jelenlegi kapcsolathálózatuk jellemzői, kapcsolathálózati erőforrásaik;
 - a civil társadalomba való integráció (szervezeti tagság) ;
8. A bevándorlók beilleszkedésének szubjektív mutatói:
 - problémák, nehézségek előfordulása;
 - kulturális „másság” észlelése, értékpreferenciák ;
 - a szülőföldhöz való viszonyulás, kapcsolattartás ott élő személyekkel;
 - otthonosság-érzés, elégedettség, anómia ;
 - szubjektív integrációs tudat (a saját beilleszkedés megítélése, a posztmigrációs életszakaszra jellemző identitás, migrációs énkép, jövőtervek);
 - a fogadó társadalom tagjai részéről tapasztalt viszonyulás.

A kérdőív összeállítása során a bevezetőben említett két korábbi hazai vizsgálat, valamint több hasonló típusú külföldi vizsgálat kérdőíveit tanulmányoztuk és – az összehasonlíthatóság céljából – több kérdést is átvettünk az 1995-ös *Polgár* vizsgálat kérdőívéből.² A vizsgálandó kérdésköröket, a kérdőív vázát meghatározó kérdésblokkokat, majd a kérdőív egyik első változatát is több alkalommal megvitattuk a migrációt kutató szakértőkkel, és a kérdőív nyers változatát bevándorló státussal rendelkező személyekkel is kipróbáltuk, illetve megbeszéltük. A szakértői viták tanulságait, valamint az érintett személyek észrevételeit a kérdőív kialakítása során figyelembe vettük. Az így elkészített kérdőívet egy 20 fős próbakérdés során is teszteltük, és ennek tapasztalatai alapján történt meg a kérdőív véglegesítése.

A 2002-es adatfelvételt úgy terveztük meg, hogy azt ugyanazon személyek megkeresésével 2005-ben megismételjük, ehhez – a kérdőív lekérdezése után – a megkérdezettek hozzájárulását kértük, amelyet beleegyezésük esetén a címkártya aláírásával erősítettek meg.

² Az 1995-ös vizsgálat az 1993-ban Magyarországon állampolgársági kérelmet benyújtók körében készült. A jelenlegi adatfelvétel eredményeinek összehasonlítása a korábbi vizsgálat eredményeivel az eltérő módon meghatározott alapsokaságok ellenére célszerű, lévén, hogy mindkét esetben bevándorló státusban levő személyek megkérdezéséről volt szó. Ugyanakkor – figyelembe véve, hogy az eddigi tapasztalatoknak megfelelően a környező országokból érkező bevándorlók döntő többségének továbbra is célja a magyar állampolgárság megszerzése – a 2002-es vizsgálat alanyai várhatóan szintén benyújtják majd állampolgársági kérelmüket.

Az alapsokaság, a minta és a mintavétel leírása¹

A migráns népesség körében készülő adatfelvételek egyik alapproblémája a vizsgálandó alapsokaság, illetve a mintavételi keret megválasztása, ugyanis nem minden esetben állnak rendelkezésünkre azok az ismérvek, amelyek általában a mintaválasztás reprezentativitásának biztosításához szükségesek.

A *Bevándorlók* c. adatfelvétel alapsokaságát a környező országokból érkezett és Magyarországon 2001-ben bevándorló státust kapott személyek 18 év feletti csoportja jelentette. A Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatala (BM KANYVH) által rendelkezésünkre bocsátott – a fenti kritériumoknak megfelelő – adatbázis 5763 főt tartalmazott. Az életkor mellett, az alapsokaságba tartozó személyek következő jellemzőit ismertük: nem, családi állapot, származási ország és lakóhely. Ez utóbbi kapcsán tehát az alapsokaság településtípus és régió szerinti megoszlása is ismert volt. Viszont nem rendelkezünk a reprezentativitás szempontjából ugyancsak fontos változó – az iskolai végzettség – szerinti megoszlással.

Az 5763 személyt tartalmazó adatbázisban 4303 háztartás volt (ezek meghatározása címazonossággal történt). Mivel egyéni (1000 fős) reprezentatív mintát terveztünk, egyénekre vonatkozóan határoztuk meg településtípusonként a minta esetszámát. Fontos szempont volt továbbá, hogy egy háztartásból csak egyetlen személy kerüljön a mintába.

Kétlépcsős mintavétel készült, melynek során előbb a háztartások kerültek kiválasztásra, majd a háztartásokból véletlenszerűen történt meg a megkérdezendő személy kiválasztása. A minta reprezentativitásának biztosítása végett elsőként a személyi alapsokaság *településtípus szerinti rétegzése* történt meg a következők szerint: főváros, megyeszékhely és megyei jogú város, város, nagyközség, község. (A megyeszékhely és megyei jogú város kategóriák összevonására azért került sor, mivel ez utóbbiba mindössze négy település tartozott.) Ezt követően a településtípusonként kiválasztandó személyek száma lett meghatározva (arányosan az alapsokaság településtípus szerinti megoszlásával). Ez a szám határozta meg az adott településtípusból kiválasztandó települések számát. Mivel az alapsokaság nagyon sok (914) település között oszlott meg és közülük nagyon sokan laktak egyedül egy-egy kistelepülésen, az utazási költségek csökkentése, illetve a költséghatékonyság biztosítása érdekében célszerű volt a mintába kerülő települések számát csökkenteni.

Mindezt szem előtt tartva a *háztartásminta* készítése településtípusonként eltérő módon történt. A fővárosban, valamint a megyeszékhelyeken és megyei jogú városokban valószínűségi mintavétellel kerültek kiválasztásra a háztartások. A városok, nagyközségek és községek esetében azok a települések kerültek kiválasztásra, amelyekben több háztartás élt, ezek számát úgy

¹ Az adatfelvétel lebonyolítását és a minta kiválasztását a TÁRKI végezte, a mintavétel leírásához felhasználtuk az általuk készített beszámolót.

meghatározva, hogy a személyi alapsokaságot minél pontosabban reprezentálják. A városokban élő háztartások közül minden olyan háztartás bekerült a mintába, amelynél az adott településen 5-nél több háztartás szerepelt az alapsokaságban. Nagyközségek esetében az alapsokaságból 2-nél több háztartást, községek esetében pedig az 1-nél több háztartást tartalmazó települések (illetve az ezekben élő valamennyi háztartás) került kiválasztásra. Községek esetében – mivel az egynél több háztartást tartalmazó község darabszáma kevés volt a településtípus szerinti személyi alapsokaság reprezentativitásához – az egyháztartásos települések közül valószínűségi mintavétellel került kiválasztásra a megfelelő számú háztartás. A fenti mintavétel településtípusonként a következő darabszámú háztartás kiválasztását eredményezte:

főváros	740 háztartás
megyeszékhely és megyei jogú város	490 háztartás
város	571 háztartás
nagyközség	222 háztartás
község	520 háztartás

A kiválasztott háztartások az egyéni alapsokaság településtípus szerinti összetételét reprezentálják. A kiválasztott háztartásokon belül véletlenszerű mintavétellel kerültek kiválasztásra a kérdezendő személyek. Az *egyéni mintakeret* így 2543 személyt tartalmazott, amelyek külön-külön háztartásban éltek. A mintakeret a kérdőíves felmérések korábbi tapasztalatai alapján a csökkenő mintavétel módszerének megfelelően a tervezett mintához (1000 fő) képest kb. 2,5-ös szorzóval készült. Ebből a minta – a ténylegesen elkészült kérdőíves interjú – 1015 fő, amelyből 448 készült főcímen és 567 pótcímen.

Az alapsokaság és a minta megoszlását az ismert változók mentén az *1. táblázat* tartalmazza. Látható, hogy a környező országbeli bevándorlók túlnyomó többsége Romániából érkezett, továbbá az Ukrajnából és a volt Jugoszláviából érkezettek aránya számottevő, az Ausztriából és Horvátországból érkezetteké viszont elenyésző. Ugyancsak szembeötlő, hogy a bevándorlók jelentős hányada (több mint 40%-a) a közép-magyarországi régióban (azaz Budapesten és Pest megyében telepedett le). Országok szerinti bontásban vizsgálva a bevándorlók területi elhelyezkedését megállapítható viszont, hogy Budapest és Pest megye preferenciája főként a Romániából érkezettek esetében hangsúlyos. A többi országból érkezettek elsősorban az adott országgal szomszédos határ menti megyékben telepedtek le a legnagyobb arányban. Kivételt képeznek a romániai származásúak, akik érdekes módon a főváros és Pest megye után nem a román határ melletti régiót, hanem éppen ellenkezőleg a nyugati megyéket választották.² Bizonyos megyék elsődleges preferenciája mellett azonban a területi szétszórtság is jellemző a vizsgált csoportra: a Romániából és Ukrajnából érkezők ugyanis valamennyi megyében megtalálhatók, a Jugoszláviából érkezők egy megye (Nógrád) kivételével, a Szlovákiából érkezők pedig négy megye kivételével szintén.

² Ez összefügg természetesen Magyarország gazdasági fejlettségének és munkaerőpiacának regionális különbségeivel, ugyanis jelentős létszámuk miatt a keleti megyékben nehezebb lett volna az elhelyezkedésük.

I. táblázat
Az alapsokaság és minta megoszlása az ismert változók mentén

<i>Változó</i>	<i>Alapsokaság</i>		<i>Minta</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Kibocsátó ország				
Ausztria	16	0,3	3	0,3
Horvátország	26	0,5	5	0,5
Jugoszlávia	576	10,0	83	8,2
Románia	3994	69,3	721	71,0
Szlovákia	126	2,2	32	3,2
Ukrajna	1025	17,8	171	16,8
Régió				
Közép-Magyarország	2426	42,1	462	45,5
Közép-Dunántúl	688	11,9	125	12,3
Nyugat-Dunántúl	557	9,7	101	10,0
Dél-Dunántúl	285	4,9	38	3,7
Észak-Magyarország	358	6,2	45	4,4
Észak-Alföld	940	16,3	166	16,4
Dél-Alföld	509	8,8	78	7,7
Településtípus				
fővárosi kerület	1674	29,0	272	26,8
megyeszékhely, megyei jogú város	1126	19,5	188	18,5
város	1307	22,7	202	19,9
nagyközség	455	7,9	353	34,8
község	1201	20,8		
Nem				
férfi	2469	42,8	432	42,6
nő	3294	57,2	583	57,4
Korcsoport				
18–29	1871	32,5	339	33,4
30–39	1399	24,3	270	26,6
40–49	598	10,4	116	11,4
50–59	611	10,6	82	8,1
60–69	889	15,4	139	13,7
70+	396	6,9	69	6,8
Összesen	5763	100,0	1015	100,0

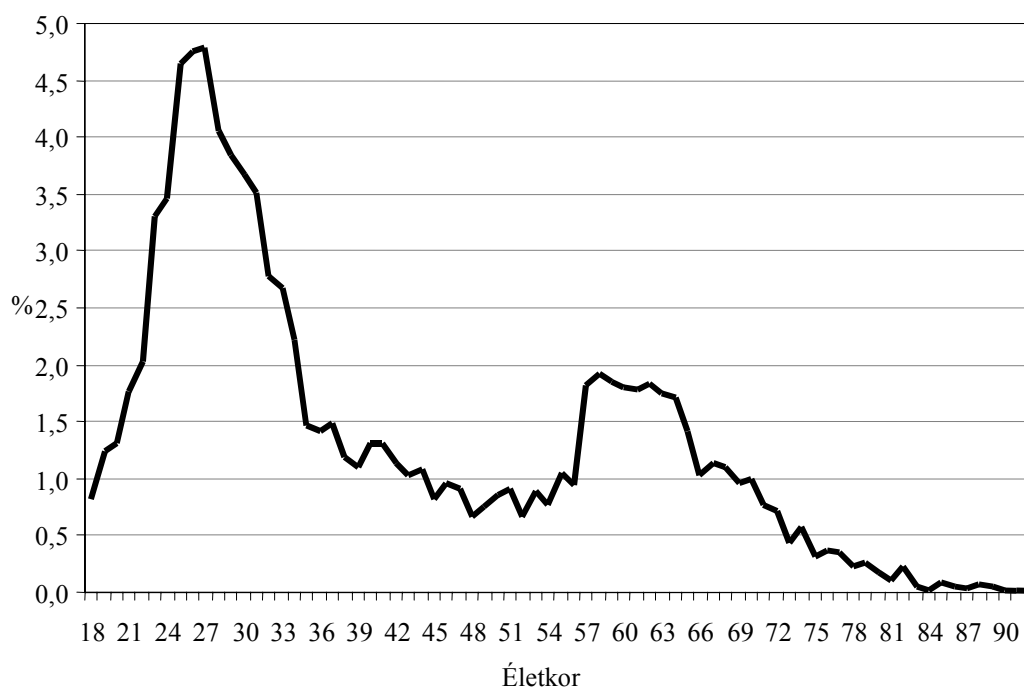
Látható a fenti táblázatból, hogy az alapsokasághoz képest a mintában kissé nagyobb arányban szerepel a közép-magyarországi régió, ezen belül a főváros viszont kisebb arányban. Ez utóbbi megfelel az országos adatfelvételek általános tapasztalatának, miszerint Budapesten nagyobb a válaszmegtágadások, illetve az egyéb okok (pl. nehezebb elérhetőség) miatti meghíúsulások aránya. Budapest alulreprezentáltsága ellenére a közép-magyarországi régió nagyobb mintabeli aránya arra utal, hogy a Pest megyei települések (elsősorban községek) vannak kissé felülreprezentálva. Az alapsokaság és a minta megoszlása között a legnagyobb eltérés a községbeliek arányában tapasztalható, ami a fővárosi sajátosság ellenkezőjét tükrözi: azt, hogy a kisebb településeken sikeresebb a kérdezés (jobb az alanyok elérhetősége és szívesebben válaszolnak).

Az alapsokaság korcsoportos megoszlásában is tükröződik, ám a kor megoszlását folytonos görbén vizsgálva még inkább kirajzolódik az ezredforduló magyarországi bevándorlásának egyik fontos sajátossága (*I. ábra*). A fiatalok (főként a 20-as éveik végén, 30-as évek

elején járók) kiugróan magas hullámhegye mellett megfigyelhető egy második hullámhegy az idősebbek (58–65 év közöttiek) körében, ami azt jelzi, hogy elsősorban a tanulmányaikat folytató vagy pályakezdő fiataloknál, de ugyanakkor a nyugdíjba lépőknél is gyakori a migráció. (Mind-
ezt a későbbiekben az adatfelvétel számos kérdésére adott válaszok is megerősítették.)

1. ábra

A 2001-ben bevándorlási státust kapott 18 év feletti személyek megoszlása életkor szerint

Míg a minta nemek szerinti megoszlása megegyezik az alapsokaság hasonló megoszlásával, a korcsoportos megoszlásokat tekintve látható, hogy a fiatalabbak (főként a 30–39 évesek) vannak kissé nagyobb arányban, az 50–69 éves korcsoportok pedig kisebb arányban képviselve a mintában, mint az alapsokaságban. Az eltérések viszont nem jelentősek (3 százalékpont alattiak) és mivel a súlyozás szempontjából az egyik legfontosabb változó, az iskolai végzettség szerinti megoszlását az alapsokaságnak nem ismertük,³ eltekintettünk a súlyozástól.

³ A bevándorlók iskolai végzettségére, nemzetiségére vonatkozó adatok a statisztikai adatbázisokban nem szerepelnek, vagy hiányosak, éppen ezért éppen a survey jellegű adatfelvételek nyújtanak lehetőséget ezen fontos jellemzők feltárására.

A bevándorlók szocio-demográfiai összetétele és szocio-kulturális háttere

Tóth Pál Péter

Számos egyéni, családi, társadalmi és gazdasági, politikai stb. oka lehet annak, ha valaki huzamosabb ideig egy másik országban szeretne élni, dolgozni. Természetesen az egyén szándéka még nem elégséges feltétele a vándorlásnak. A vándorlás, az illegális formától eltekintve, akkor valósulhat meg, ha az egyén vándorlási szándéka a célország bevándorlók iránti „igényével”, szükségletével, bevándorlási gyakorlatával, s a törvényei által biztosított lehetőségekkel találkozik. A migrációs politikai megnyilatkozások, törvények adta lehetőségek és a megvalósult bevándorlási gyakorlat között nem csekély ellentmondás lehetséges és van is a gyakorlatban. Ennek alátámasztására megemlítjük azt a pártpolitikai konszenzuson alapuló hazai alapelvet, s az ennek alárendelt gyakorlatot, mely szerint a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűeknek szülőföldjükön kell boldogulniuk, miközben a bevándorló státuszú külföldi állampolgárok döntő többsége a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgárai közül rekrutálódik. A hazánkban jelenleg huzamosabb tartózkodási engedéllyel (korábban bevándorlási engedéllyel) rendelkező személyek döntő többségének, a 2002. évi adatfelvétel esetében a megkérdezettek 74 százalékának a vándorlása abban az értelemben már az elindulás pillanatában befejezettnek tekinthető, hogy az útnak indulók célja, a bennünket érintő vándormozgalom egyik sajátosságaként, nem ingavándorlás, hanem egyértelműen a végleges áttelepedés volt. Azt pedig, hogy azok közül, akik munkavállalási, tanulási vagy egyéb célból érkeztek Magyarországra, az itt szerzett tapasztalatok stb. hatására hányan fognak véglegesen letelepedni, majd az adatfelvétel megismétlésekor fogjuk részben megismerni.

A vizsgálat, mint arról már szó volt, nem terjedt ki valamennyi bevándorlási engedéllyel rendelkező személyre, hanem csak a szomszédos országok állampolgáira, s azok közül is csak azokra, akik 2001-ben kaptak bevándorló státust. Ennek ellenére szükségesnek tartjuk, hogy a 2001-ben bevándorlási engedéllyel itt tartózkodó külföldiek számáról és állampolgárság szerinti megoszlásáról teljes áttekintésünk legyen (*1. táblázat*).

Abban az esetben, ha csak a szomszédos országokból érkező bevándorlási engedéllyel rendelkező személyeket vesszük számításba (a *volt szovjet* állampolgárokat nem soroljuk a szomszédos országokból érkezettek közé), akkor az itt tartózkodó külföldiek száma 60 252 fő. Vagyis az összes bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi többsége, 75,6 százaléka a szomszédos országokból érkezett. Közöttük a Romániából érkezők aránya 63 százalék volt. Az 1995-ös vizsgálat idején a szomszédos országokból érkezők aránya ezt meghaladta. Akkor arányuk 93,4 százalék, a Romániából érkezőké pedig 55,5 százalék volt. Azt, hogy 1995-ben,

illetve 2002-ben a magyar nemzetiségűek pontosan milyen arányban voltak, jelen nem tudjuk, egyéb ismereteink alapján azonban elégséges okunk van feltételezni, hogy a többség minden évben közülük került ki.

*1. táblázat
Bevándorlási engedéllyel Magyarországon élő külföldiek száma, 2001*

<i>Állampolgárság*</i>	<i>Fő</i>	<i>Százalék</i>
Román	37 996	47,7
Jugoszláv	9 781	12,3
Volt szovjet	4 888	6,1
Ukrán	5 859	7,4
Német	3 658	4,5
Kínai	3 684	4,6
Cseh és szlovák	1 728	2,2
Orosz	1 468	1,8
Egyéb	11 404	14,3
Összesen	79 652	100,0

*A volt szovjet, az ukrán és az orosz állampolgárság azért szerepel egymás mellett, mert a bevándorlók egy része az egykori (volt szovjet), más része pedig már a szétválás után új állampolgárságot (orosz, ukrán) igazoló irattal érkezett Magyarországra.

A 2. táblázat adatai szerint az adatfelvétel során megkérdezettek származási ország szerinti aránya a jugoszláv és az ukrán állampolgárok esetében nem felel meg az összes itt tartózkodó bevándorló engedéllyel rendelkező szomszédos országbeli állampolgárok arányának. A különbség abból adódik, hogy míg a Belügyminisztérium honlapján a szomszédos országok esetében is az összes bevándorló engedéllyel rendelkező személy szerepel, addig a vizsgálat csak a szomszédos hat ország 18 éves vagy annál idősebb, 2001-ben bevándorlási engedélyt kapott állampolgáraitra terjedt ki. Emellett az is oka lehet az eltérésnek, hogy egyrészt nemcsak a Szerbiából és Horvátországból érkezettek között lehettek jugoszláv állampolgárok, másrészt ukrán állampolgárok a volt szovjet állampolgárok között is lehettek. A következtetések levonása során esetleges problémát nem az ukrán, hanem a megkérdezettek között alulreprezentált jugoszláv állampolgárok jelenthetnek.

*2. táblázat
A bevándorlási engedéllyel Magyarországon élő szomszédos országbeli külföldiek és a megkérdezettek száma és százalékos megoszlása, 2002*

<i>Állampolgárság</i>	<i>Összes</i>		<i>Megkérdezett</i>	
	<i>fő</i>	<i>%</i>	<i>fő</i>	<i>%</i>
Román	37 996	68,6	721	71,0
Jugoszláv	9 781	17,7	83	8,2
Ukrán	5 859	10,6	171	16,8
Cseh és szlovák	1 728	3,1	32	3,2
Összesen	55 364	100,0	1015	100,0

A fenti megjegyzések figyelembevétele mellett a megkérdezettek országok szerinti arányai megfelelnek az egyes szomszédos országokból érkezők arányainak. Annak következtében azonban, hogy Ausztriából csak 3-an, Horvátországból pedig 5-en kerültek a megkérdezettek közé, a vizsgálat eredményét három ország: Románia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró állampolgárainak véleménye határozza meg.

Mielőtt a megkérdezett külföldi állampolgárok demográfiai, szociológiai jellemzőit bemutatjuk meg kell jegyeznünk, hogy a 2002. évi felvétel során megkeresett személyek 2001-ben kaptak bevándorló státuszt, nem jelentette azt, hogy valamennyien egy időben is érkeztek Magyarországra. 2,2 százalékuk ugyanis az adatfelvétel időpontjáig még egy évet sem töltött az országban, a többség, 67,5 százalék egy-öt éve, valamivel több mint 30 százalékuk viszont már több mint öt éve hazánkban élt. Azoknak az aránya, akik 1–2, 2–3, illetve 3–4 éve élnek itt, közel azonos, pontosan 20,5, illetve 18,2 és 18,4 százalék. Azoké pedig (67 fő), akik már több mint tíz éve vannak közöttünk, 6,7 százalék. Ez viszont azt jelenti, hogy a bevándorlók különböző időtartamú magyarországi tapasztalatai igen eltérő hátteret jelentenek abban a folyamatban, amelyben az új egzisztenciateremtés, a beilleszkedés, a kibocsátó országhoz, az ott maradottakhoz, illetve az itteni új ismerősökhöz, barátokhoz fűződő viszonyaik különböző fokozatai elhelyezkednek. S bár az országban való tartózkodás időtartama nem tartozik a bevándorló „kemény” adatai közé, mégis úgy véljük, hogy a beilleszkedés széles értelemben felfogott folyamatában ezt a tényezőt mindenféleképpen a „kemény” adatok közé kell sorolnunk, s a következő vizsgálat során az egyik alapváltozónak kell tekintenünk.

1. Demográfiai jellemzők

1.1. Nem, életkor

A kor szerinti megoszlásban két csomósodási pont különböztethető meg: az egyik a 18–49 éveseké, a másik pedig a 60 éves és annál idősebbeké (3. táblázat).

A válaszadók döntő többsége, 79,7 százaléka 60 évnél fiatalabb. Közülük a legtöbben a 25–59 évesek korosztályához tartoznak. Arányuk – a Romániából érkezők kivételével, akik között az ehhez a korosztályhoz tartozók aránya 67 százalék – a 70 százalékot is meghaladta. Számarányuknak megfelelően minden korcsoportban a Romániából érkezetek dominálnak.

A 60 éves és annál idősebbek száma 205 fő (arányuk 20,3 százalék). Többségük, a 206 főből 170 fő Romániából, 20 fő pedig Ukrajnából érkezett. S mivel az e korosztályhoz tartozókra ilyen mértékű önálló migráció általában nem jellemző, esetükben, mint ahogyan arról a későbbiekben részletesebben szólunk, mindenekelőtt úgynevezett szekunder migrációval, a gyermekek utáni áttelepedés „gyakorlatával” állunk szembe. Különösen a Romániából érkezők magas aránya utal erre, akik között a férfiak 22,8, illetve a nők 24,2 százaléka 60 éves és

annál idősebb. Az Ukrajnából érkezettek körében ezek az arányok alacsonyabbak, 16,7, illetve 16,2 százalék.

3. táblázat
A megkérdezettek származási ország, nem és korcsoport szerinti megoszlása, 2002

Korcsoport	Mely országból érkezett a válaszoló?								Összesen	
	Jugoszláviából		Romániából		Szlovákiából		Ukrajnából		férfi	nő
	férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	férfi	Nő		
	<i>Fő</i>									
18–24	1	5	23	46	2	4	4	13	30	68
25–29	12	8	73	95	4	10	16	21	105	134
30–34	7	5	65	79	4	3	11	16	87	103
35–39	7	4	27	27	–	1	4	10	38	42
40–44	5	7	16	21	–	–	8	6	29	34
45–49	2	2	13	18	1	2	4	10	20	32
50–54	3	4	6	7	–	1	3	6	12	18
55–59	1	3	11	24	–	–	5	6	17	33
60–64	3	–	22	40	–	–	3	4	28	44
65–69	3	–	23	30	–	–	5	5	31	35
70–X	1	–	24	31	–	–	3	8	28	39
Összesen	45	38	303	418	11	21	66	105	425	582
	<i>Százalékos megoszlás korcsoportonként</i>									
18–24	2,2	13,2	7,6	11,0	18,2	19,0	6,1	12,4	7,1	11,7
25–29	26,7	21,1	24,1	22,7	36,4	47,6	24,2	20,0	24,7	23,0
30–34	15,6	13,2	21,5	18,9	36,4	14,3	16,7	15,2	20,5	17,7
35–39	15,6	10,5	8,9	6,5	–	4,8	6,1	9,5	8,9	7,2
40–44	11,1	18,4	5,3	5,0	–	–	12,1	5,7	6,8	5,8
45–49	4,4	5,3	4,3	4,3	9,1	9,5	6,1	9,5	4,7	5,5
50–54	6,7	10,5	2,0	1,7	–	4,8	4,5	5,7	2,8	3,1
55–59	2,2	7,9	3,6	5,7	–	–	7,6	5,7	4,0	5,7
60–64	6,7	–	7,3	9,6	–	–	4,5	3,8	6,6	7,6
65–69	6,7	–	7,6	7,2	–	–	7,6	4,8	7,3	6,0
70–X	2,2	–	7,9	7,4	–	–	4,5	7,6	6,6	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	<i>Százalékos megoszlás nemek szerint</i>									
18–24	16,7	83,3	33,3	66,7	33,3	66,7	23,5	76,5	30,6	69,4
25–29	60,0	40,0	43,5	56,5	28,6	71,4	43,2	56,8	43,9	56,1
30–34	58,3	41,7	45,1	54,9	57,1	42,9	40,7	59,3	45,8	54,2
35–39	63,6	36,4	50,0	50,0	–	100,0	28,6	71,4	47,5	52,5
40–44	41,7	58,3	43,2	56,8	–	–	57,1	42,9	46,0	54,0
45–49	50,0	50,0	41,9	58,1	33,3	66,7	28,6	71,4	38,5	61,5
50–54	42,9	57,1	46,2	53,8	–	100,0	33,3	66,7	40,0	60,0
55–59	25,0	75,0	31,4	68,6	–	–	45,5	54,5	34,0	66,0
60–64	100,0	–	35,5	64,5	–	–	42,9	57,1	38,9	61,1
65–69	100,0	–	43,4	56,6	–	–	50,0	50,0	47,0	53,0
70–X	100,0	–	43,6	56,4	–	–	27,3	72,7	41,8	58,2
Összesen	54,2	45,8	42,0	58,0	34,4	65,6	38,6	61,4	42,2	57,8

A mintába kerültek 57,4 százaléka volt nő, 42,6 százaléka pedig férfi, vagyis a környező országokból érkező megkérdezettek között 14,8 százalékkal több a nő, mint a férfi. Az 1995-ös vizsgálathoz viszonyítva, amikor a nők aránya 49,5, a férfiaké pedig 50,5 százalék volt, lényeges változás történt. A nők aránya ugyanis akkor 7,9 százalékponttal volt alacsonyabb. Ez két szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt mert 1990 és 2000 között az összes bevándorló státuszúak esetében a legmagasabb női arány 49,9 százalékkal 1999-ben, a legala-

csonyabb pedig 44,3 százalékkal 1995-ben volt. 2001 előtt tehát a bevándorló külföldi állampolgárok között a nők aránya egyetlen évben sem haladta meg a férfiakét. Másrészt az összlakosság körében is csupán 4,6 százalékkal haladja meg a nők aránya a férfiakét. Természetesen az, hogy a 2001-ben letelepedési engedélyt kaptak között 14,8 százalékkal több volt a nő, mint a férfi, még nem ad okot aggodalomra. Abban az esetben azonban, ha a 18 éves és annál idősebb bevándorlók között ez az arány a továbbiakban, azaz hosszú távon is megmarad, akkor a hazai demográfiai folyamatokat kiegészítve ez is hozzá fog járulni ahhoz, hogy a női többség a hazai népesség körében mind egyértelműbbé váljon.⁴ A 4. táblázat adatai is 1995-höz viszonyítva a 20–34 éves korú nők aránynövekedését mutatja. Pontos okát, az erre irányuló vizsgálat hiányában nem ismerjük. Feltételezhető azonban, hogy a „többlet” a férfiak (férjük, kedveseik, fiútestvéreik) után érkező nők közül kerül ki.

4. táblázat
A bevándorlók nemek és korcsoportok szerinti
százalékos megoszlása 1995-ben (N=679) és 2002-ben (N=1007)

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002
20–24	7,0	7,1	8,9	11,7	8,0	9,7
25–29	22,4	24,7	18,8	23,0	20,6	23,7
30–34	18,1	20,5	14,0	17,7	16,1	18,9
35–39	15,5	8,9	14,9	7,2	15,2	7,9
40–44	12,2	6,8	12,8	5,8	12,5	6,3
45–49	6,1	4,7	8,3	5,5	7,2	5,2
50–54	6,7	2,8	9,2	3,1	8,0	3,0
55–59	3,5	4,0	4,5	5,7	4,0	5,0
60–64	4,4	6,6	2,7	7,6	3,5	7,1
65–69	2,3	7,3	2,4	6,0	2,4	6,5
70–	1,8	6,6	3,6	6,7	2,6	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A nemek szerinti megoszlást, a Romániából érkezettek mellett az Ukrajnából érkezők közötti női többség határozza meg. Az első esetben a nők aránya 58,0, a másodikban pedig 61,4 százalék. A nemek szerinti megoszlást korcsoportonként is vizsgálva azt látjuk, hogy Románia és Ukrajna esetében szinte minden korcsoportnál a nők vannak többségben. A férfiak és a nők közötti különbség a Romániából érkezők esetében 16, az Ukrajnából érkezőknél pedig ennél is magasabb, 22,8 százalék. Arányait tekintve különben a legtöbb nőt a szlovák állampolgárok között találjuk (65,6 százalék). Számuk azonban nem teszi lehetővé, hogy szerepük a vizsgálat szempontjából meghatározó legyen. A fentiek mellett Ausztriából két férfi és egy nő, Horvátországból pedig öt férfi kapott letelepedési engedélyt.

⁴ 1980-tól az ezer megfelelő korú férfira jutó nők száma egyre nagyobb lett. 1990-ben 1081, napjainkban pedig ezer férfira már 1096 nő jut. A nemek szerinti legkedvezőtlenebb arány a Közép-Magyarország régióban van, ahol ezer férfira 1130 nő jut. Ezzel szemben a Közép-Dunántúl régióban ezer férfira csak 1050 nő jut. 39 éves korig ezer hasonló korú férfira kevesebb mint ezer nő jut. A 60 évesek és annál idősebbek körében viszont amíg 1949-ben 1270, addig 1990-ben 1489, 1999-ben pedig már 1587 hasonló korú nő jutott.

Megjegyezzük, hogy a 2001. évi adatokhoz viszonyítva az 1993-ban állampolgársági engedélyt benyújtó, bevándorlási engedéllyel rendelkezők között a két nem között nemcsak a férfi-nő arány, hanem a korcsoportok szerinti megoszlás is kiegyensúlyozottabb és egyenletesebb volt. 2001-ben a 30–34, 1993-ban pedig a 40–44 évesek korcsoportja szerepel a kor szerinti megoszlásban „választóvonalként” a férfiak és a nők esetében is. A „többségi” tömbön belül a legszámosabbak 1993-ban a 25–44 évesek, 2001-ben pedig a 25–35 évesek voltak. Az 1995-ös adatfelvételkor a megkérdezettek 72,4 százaléka 44 évesnél fiatalabb volt. A 2002-es mintában az ő arányuk ennél kevesebb, 66,5 százalék volt. Lényeges különbség azonban az, hogy 2002-ben a 60 évnél idősebbek aránya mindkét nemnél és együttesen is jelentősebb, mint amilyen 1995-ban volt. Az 1995-ösök között ugyanis arányuk csupán 8,5 százalék, a 2002-esek között pedig 20,3. Tehát jelentősen, 11,8 százalékponttal volt 2002-ben magasabb, mint 1995-ben, s ezt jelentős elmozdulásnak tartjuk.

1.2. Hol laktak?

A 2002-es adatfelvétel szerint a megkérdezettek 66 százaléka városban nevelkedett (5. táblázat). Azok körében azonban, akik 1993-ban bevándorlási engedéllyel rendelkeztek ennél 4,3 százalékponttal magasabb volt a városi környezetben nevelkedettek aránya. Ez is jelzi a kisebb településekről útnak indulók arányának növekedését. Az 1995-ös vizsgálatban a faluból és kisvárosból érkezők együttes aránya még 60 százalék alatt maradt, 2001-ben viszont már 3 százalékponttal meg is haladta azt. Bár a szülők lakhelyének településtípus szerinti megoszlását nem ismerjük, az 1995-ös vizsgálat és a belső vándorlás iránya alapján feltételezhető, hogy a 2002-ben megkérdezettek szülei is jóval nagyobb arányban éltek falun és kisvárosban, mint gyermekeik (5. táblázat).

5. táblázat
Születési hely szerinti megoszlás 1995-ben (N=679)
és 2002-ben (N=1014)

A település típusa	A megkérdezett		Az apa	Az anya
	születési helye (százalék)			
	1995	2002	1995	
Falu	29,7	34,0	52,8	53,6
Kisváros	29,1	29,3	23,8	22,6
Nagyváros	36,6	36,3	20,5	20,6
Főváros	4,6	0,4	2,9	3,3

A megkérdezettek többsége (77,5 százalék) a hazánkba költözés előtt azon a településen élt, ahol felnevelkedett. A legmobilabbak a Romániából érkezők voltak. 23,4 százalékuk ugyanis áttelepedését megelőzően már nem azon a településen élt, ahol felnevelkedett. Ezzel szemben a legkevésbé mobilak az Ukrajnából érkezők. Közülük születése helyét a kivándorlás időpontjáig csupán 18,1 százalék hagyta el. Azok közül, akik az áttelepedés előtt nem

gyermekkoruk színhelyén éltek, csupán 14 százalék költözött faluba. A lakhelyváltoztatók mozgása tehát egyértelműen a városba irányult.

Abban az esetben azonban, ha azt nézzük meg, hogy a megkérdezettek addig, ameddig Magyarországra nem jöttek, hány településen éltek, akkor a fentiekől eltérő eredményt kapunk. Ez esetben ugyanis azok, akik születésüktől kivándorlásukig ugyanazon a településen éltek, a megkérdezettek 63,1 százalékát teszik ki. Az eltérésnek az az oka, hogy életük során 374-en – tanulási, munkavégzési vagy egyéb célból – átmenetileg más településen is éltek. Abban az esetben tehát, ha a kivándorlás előtti költözéstörténet egészét megnézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek 26,7 százaléka egy alkalommal, 6,5 százaléka két alkalommal más településre költözött. A három alkalommal költözők aránya 2 százalék, a négyszer költözőké pedig 0,8 százalék. Mindezek mellett, ha ez a szám nem is jelentős, de a megkérdezettek között 9 olyan személyt is találunk, akik mielőtt a kivándorlás mellett döntöttek volna, ötnél többször költöztek. S ez azt jelenti, hogy az áttelepülők közel 37 százaléka a Magyarországra való érkezése előtt már valamiféle vándorlási tapasztalattal rendelkezett.⁵

Sajátos elmozdulást figyelhetünk meg akkor, amennyiben a gyermekkori és a magyarországi lakóhely típusát hasonlítjuk össze (6. táblázat). Abban a vonatkozásban, hogy a megkérdezettek többsége mindkét vizsgálati időpontban városban élt, nincs különbség. Ennek ellenére a kivándorlást követően, ha nem is jelentősen, de 3,4 százalékkal növekedett a falun élők aránya, és jelentősen megnőtt azoké, akik lakóhelyül Magyarországon a fővárost választották. Közel hetvenszer többen választották Budapestet, mint amennyien gyermekkorukban valamelyik fővárosban éltek. A legjelentősebb csökkenés – miközben a többi, különböző típusú városban élők aránya összességében is jelentős mértékben megváltozott – a korábban nagyvárosban élők körében következett be. Az elmozdulás eredményeként a kisvárosban élők aránya 8,2 százalékkal, a nagyvárosban élőké pedig 18,9 százalékkal csökkent, miközben a fővárosban lakóké 26,4 százalékkal növekedett.

6. táblázat
A megkérdezettek lakóhelyének típusa, 2002

Település típusa	Ahol nevelkedett		Magyarországon	
	Fő	%	Fő	%
Főváros	4	0,4	272	26,8
Nagyváros	368	36,3	177	17,4
Város	297	29,3	214	21,1
Falu	345	34,0	352	37,4
Adathiány	1	0,1	–	–
Összesen	1015	100,0	1015	100,0

⁵ Ez Magyarország lakosságának vándorlási szokásainál alacsonyabb mobilitást jelent, hiszen 1996-ban a mikrocenzus adatai szerint az ország lakosságának 62 százaléka lakott ott, ahol született. Ebből a szempontból hazai viszonylatban a legkonzervatívabbak a budapesti születésűek, akiknek 85 százaléka ma is születése helyén él.

Az 1995-ös vizsgálatnál összehasonlítva a 2002. évi vizsgálatban a faluról érkezők arányának határozott, 12,1 százalékpontos növekedését állapíthatjuk meg. A kivándorlást megelőzően városban élők aránya az első esetben ugyanis 89,6 százalék volt, a faluról érkezőké pedig a tíz százalékot (10,4%) is alig haladta meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy 1995 és 2002 között a kibocsátó országok esetében a faluról indulók, a befogadó ország esetében pedig a falun letelepedők aránya növekedett.

1.3. Nyelvi környezet

A következőkben azt nézzük meg, hogy milyen nyelvi környezetből érkezett a bevándorló, vagyis hogy milyen volt a magyarok aránya ott, ahol nevelkedett, illetve azon a településen, ahol kivándorlása előtt élt. Ennek ismerete nemcsak azért fontos, hogy az anyanyelv, a nemzetiség és az idegennyelv-ismeret szerinti megoszlás alakulásánál az elmozdulásokat megismerjük, hanem hogy a kibocsátó közösség átalakulásának belső összefüggéseivel is tisztában legyünk. Annak következtében ugyanis, hogy a hozzánk érkezők többsége a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgára, nem lehet számunkra közömbös, hogy ők a tömbmagyarság, vagy a szórványban élők létszámát apasztják.

Az adatok azt mutatják, hogy azokon a településeken, ahol magyarok elenyészően kevesen vagy egyáltalán nem éltek, csupán a megkérdezettek 4 százaléka nőtt fel. Még azokon a településeken is csak 18,9 százalékuk élt, ahol a magyarok aránya nem érte el az 50 százalékot. A Magyarországra áttelepülők 77,1 százaléka ugyanis olyan településen nevelkedett, ahol legalább 50 százalékban magyarok éltek. Ezen belül 247 fő, a megkérdezettek 24,4 százaléka (!) pedig olyan településen nőtt fel, ahol lényegében csak magyarok éltek (7. táblázat).

7. táblázat
A magyarok aránya a megkérdezett gyermekkorának településén

	Fő	%
Szinte csak magyarok éltek	247	24,4
Többségben	342	33,8
Fele-fele arányban	192	19,0
Kisebbségben	191	18,9
Elenyészően kevesen	22	2,2
Nem éltek ott magyarok	18	1,8
Összesen	1012	100,0

A bevándorlók 22,5 százaléka, mint említettük, a kivándorlás előtt más településen élt, mint ahol nevelkedett. Abban az esetben, ha azt nézzük meg, hogy a megkérdezett kivándorlása előtt milyen volt ezeken a településeken a magyarok aránya, akkor a fentiekől bizonyos összefüggésekben eltérő képet kapunk. Ekkor 10,3 százalékuk olyan településen lakott, ahol magyarok csak elenyészően kevesen vagy egyáltalán nem éltek. A belső vándorlás során 58,2 százalékuk olyanon településre költözött, ahol a magyarok legalább 50 vagy annál nagyobb

százalékban éltek. Ezen belül a csak magyarok által lakott településeken pedig a megkérdezettek 8,9 százaléka élt (8. táblázat).

8. táblázat
A magyarok aránya a belső vándorlók utolsó lakhelyén

	Fő	%
Szinte csak magyarok éltek	20	8,9
Többségben	61	27,1
Fele-fele arányban	50	22,2
Kisebbségben	71	31,6
Elenyészően kevesen	17	7,6
Nem éltek ott magyarok	6	2,7
Összesen	225	100,0

A fenti adatok egyben azt is jelentik, hogy a magyar nemzetiségűek belső vándorlása azzal a természetes következménnyel is jár, hogy a kevésbé magyarok által lakott településekre kerülnek. Ez, különösen abban az esetben, ha a vándorlás faluról városra irányul (s ez az általános), a városok lakosságának felduzzasztásával szinte szükségszerűnek mondható. Az azonban még így is elgondolkasztó, hogy a többség még ebben az esetben is döntően magyarok által lakott települést hagyott maga mögött.

Ezek után nézzük meg, hogy a kivándorlók utolsó lakhelyén milyen is volt a magyarok aránya. Természetesen más, mint gyermekkorukban, de nemcsak azért volt más, mint ahol felnévelkedtek, mert 225-en már más településen éltek, hanem azért is, mert a gyermekkor és a kivándorlás között eltelt évtizedek alatt a települések lakosságának nemzetiségek szerinti összetétele is – különböző okok, például betelepedés, asszimiláció következtében – megváltozott.

A változás iránya a *szinte csak magyarok, vagy a többségében magyarok* lakta helyektől azok felé a települések felé mutatott, ahol a magyarok *fele-fele arányban, kisebbségben, vagy csak elenyészően kevesen éltek* (9. táblázat).

9. táblázat
A magyarok aránya a megkérdezett utolsó lakhelyén

	Fő	%
Szinte csak magyarok éltek	174	17,2
Többségben	334	33,1
Fele-fele arányban	224	22,2
Kisebbségben	231	22,9
Elenyészően kevesen	30	3,0
Nem éltek ott magyarok	16	1,6
Összesen	1009	100,0

A legnagyobb, 7,2 százalékpontos aránycsökkenés a *szinte csak magyarok* által lakott településeket érintette.⁶ A gyermekkorhoz viszonyítva tehát a leginkább magyarok által lakott településekről költöztek el a legtöbben a kevésbé magyarok által lakott településekre. A legkisebb változás a *többségében magyarok által lakott* településeket érintette. Az áttelepedés időszakára viszont valamennyi esetben a települések lakosai között a magyarok aránya mind kevesebb lett. A kivándorlás „pillanatában” tehát – összehasonlítva a gyermekkor színhelyével – a Magyarországra áttelepülők jelentősebb arányban éltek a kevésbé magyarok által lakott településeken, mint gyermekkorukban. Az azonban mindkét időmetszetre jellemző, hogy – és ezt szeretnénk kiemelni – olyan helyről, ahol nagyon kevesen éltek magyarok, igen alacsony arányban indultak vándorútra.

Az adatok alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az átköltözők többsége – származási országtól függetlenül – még akkor sem szórványtelepülésről vándorolt ki, ha a gyermekkorhoz viszonyítva ebben az időben már kevésbé magyarok által lakott településen élt. S ez azt jelenti, hogy arányát tekintve a volt Jugoszláviából a legtöbben a szabadkai járásból, Romániából Maros megyéből, Ukrajnából pedig a beregszászi járásból, tehát minden esetben a leginkább magyarok által lakott területekről vándoroltak hazánkba. Meg kell azonban jegyezni, hogy Románia és Ukrajna esetében annyival bonyolultabb a helyzet, hogy az említett területek mellett Bihar, Hargita, Kolozs, Szatmár megye, illetve az ungvári járás is a jelentősebb mértékben kibocsátó területek közé tartozik. Az adatok egyben arra is utalnak, hogy a kibocsátó területek súlypontjai lényegében függetlenek voltak attól, hogy a Magyarországra vándorló gyermekkorának színhelyéről, vagy egy másik településről indult útnak.

A migrációs lét szempontjából fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a szűk családi körből milyen arányt képviseltek azok, akiknek már a szülei is migránsok voltak. Ebben az összefüggésben csak 680 (anya), illetve 531 (apa) fő választ ismerjük, mivel a vizsgálat időpontjában csak a megkérdezettek 67,4 százalékának élt az édesanyja (vagy nevelőanyja), és 52,6 százalékának az édesapja (vagy nevelőapja).⁷

Arányait tekintve az anyák „elmozdulása” 3,0 százalékponttal nagyobb, mint az apáké (10. táblázat). Az eltérés valószínűleg abból adódik, hogy az anyák közül – a férfiak magasabb halandósága következtében – többen követhetik gyermekeiket. (A megkérdezettek között 14,8 százalékkal jelentősebb azoknak az aránya, akik édesapjukat már elveszítették.) A migráns szülők közül a legtöbben (az anyák 10,1, az apák 7,2 százaléka) a gyermekkel azonos településen élnek Magyarországon. Az anyák 3,1, illetve az apák 3,4 százaléka szintén Magyarországon, de más településen él, mint gyermeke. A fentiek mellett, ha nem is jelentős arányban, olyan szülőket is találtunk, akik szintén a migrációt választották, de nem gyermekükkel egy országban, tehát nem Magyarországon, hanem egy másik országban élnek.

⁶ Megjegyezzük, hogy az évtizedek alatt bekövetkezett változások következtében azoknak a településeknek az aránya is csökkent, amelyekben korábban a lakosság többsége magyar nemzetiségű volt.

⁷ Azoknak az aránya, akik nem ismerték édesanyjukat, 0,3, akik pedig édesapjukat nem ismerték, 0,8 százalék volt.

10. táblázat
A megkérdezett szüleinek lakóhely szerinti megoszlása

Hol él?	Anya		Apa	
	Fő	%	Fő	%
Magyarországon azonos településen	69	10,1	38	7,2
Magyarországon más településen	21	3,1	18	3,4
Az országban, ahonnan származik	581	85,4	470	88,5
Más országban	9	1,3	5	0,9
Összesen	680	100,0	531	100,0

1.4. Állampolgárság

Azt, hogy a megkérdezettek között a szomszédos országok állampolgárai milyen arányt képviselnek, már ismerjük. A továbbiakban legújabb kori történelmünk változó viszonyainak és a migrálást kiváltó okok hátterének pontosabb értelmezése érdekében a bevándorlási engedéllyel rendelkezők állampolgárság szerinti megoszlását három időmetszetben: születésükkor, Magyarországra való áttelepedésüket megelőzően és az adatfelvétel időpontjában vizsgáltuk (11. táblázat).

Az Ausztriából, Szlovákiából, illetve Horvátországból érkezők esetében a fenti összefüggés vizsgálata az alacsony elemszám miatt szükségtelen. A változás csupán annyi, hogy egy jugoszláv állampolgár az áttelepedést megelőzően osztrák állampolgár lett, illetve hogy egy Szlovákiából érkező személy, aki születéskor magyar állampolgár volt, az áttelepedés előtt (cseh)szlovák állampolgár lett. A Horvátországból érkezők esetében pedig egyik metszetben sem volt változás.

A többi ország esetében azonban már egészen más a helyzet. Az állampolgárság szerinti megoszlás legváltozatosabb képét az első metszetben, a születéskori állapot szerint kapjuk. Ekkor ugyanis, ha nem is nagy számban, de „találunk” csehszlovák állampolgárt Ukrajnában, magyart pedig Ausztria és Horvátország kivételével mindegyik országban. A Romániából és Ukrajnából érkezők 10, illetve több mint 17 százaléka is olyan személyekből áll, akik születésükkor magyar állampolgárok voltak. A szomszédos országokból érkező születésükkor magyar állampolgárok előbb jugoszláv, román, csehszlovák, illetve szovjet állampolgárok lettek, majd pedig az áttelepedés időszakára horvátta, románna, csehvé, szlovákká, ukránna „transzformálódtak”. Az áttelepedés éveire a Magyarországra vándorlók állampolgársága – néhány eset kivételével – a térség országainak átalakulását követve „alakult”, hogy majd a jogszabályban meghatározott magyarországi tartózkodás után esetleg ismét magyar állampolgársággá váljon.

11. táblázat
A megkérdezettek állampolgárságának a születéskori, az áttelepedés előtti és
a jelenlegi megoszlása, 2002

Állampolgárság	Mely országból érkezett a válaszoló?						Összesen
	Ausztri- ából	Jugosz- láviából	Románi- ából	Szlováki- ából	Horvát- országból	Ukraj- nából	
	Fő						
	Születéskor						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	1	31	–	8	40
Horvát, jugoszláv, szlovén	1	78	2	–	5	1	87
Román	–	–	642	–	–	–	642
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	3	–	–	131	134
Magyar	–	4	72	1	–	29	106
Osztrák	2	–	–	–	–	–	2
Összesen	3	82	720	32	5	169	1011
	Áttelepedés előtt						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	1	32	–	1	34
Horvát, jugoszláv, szlovén	–	83	1	–	5	1	90
Román	–	–	703	–	–	1	704
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	4	–	–	162	166
Magyar	–	–	11	–	–	5	16
osztrák, német	3	–	1	–	–	1	5
Összesen	3	83	721	32	5	171	1015
	Jelenleg						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	1	31	–	1	33
Horvát, jugoszláv, szlovén	–	81	3	–	5	3	92
Román	–	–	687	–	–	1	688
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	4	–	–	159	163
Magyar	–	–	21	1	–	6	28
Osztrák	3	1	1	–	–	–	5
Összesen	3	82	717	32	5	170	1009
	Százalékos megoszlás						
	Születéskor						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	0,1	96,9	–	4,7	4,0
Horvát, jugoszláv, szlovén	33,3	95,1	0,3	–	100,0	0,6	8,6
Román	–	–	89,2	–	–	–	63,5
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	0,4	–	–	77,5	13,3
Magyar	–	4,9	10,0	3,1	–	17,2	10,5
Osztrák	66,7	–	–	–	–	–	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Áttelepedés előtt						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	0,1	100,0	–	0,6	3,3
Horvát, jugoszláv, szlovén	–	100,0	0,1	–	100,0	0,6	8,9
Román	–	–	97,5	–	–	0,6	69,4
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	0,6	–	–	94,7	16,4
Magyar	–	–	1,5	–	–	2,9	1,6
Osztrák, német	100,0	–	0,1	–	–	0,6	0,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Jelenleg						
Cseh+szlovák, csehszlovák	–	–	0,1	96,9	–	0,6	3,3
Horvát, jugoszláv, szlovén	–	98,8	0,4	–	100,0	1,8	9,1
Román	–	–	95,8	–	–	0,6	68,2
Orosz, szovjet, ukrán	–	–	0,6	–	–	93,5	16,2
Magyar	–	–	2,9	3,1	–	3,5	2,8
Osztrák	100,0	1,2	0,1	–	–	–	0,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A 12. táblázat a megkérdezett, a megkérdezett szülei, illetve az apai és az anyai nagy-
apa születéskori állampolgárságának adatait rögzíti. A két adatfelvétel eredményeinek össze-

hasonlítására ez esetben csak a megkérdezettek körében van mód, mivel a 2002-es adatfelvétel során a szülők és a nagyszülők állampolgárságát nem kérdeztük meg. Ennek ellenére feltételezhető, hogy az adatok a szülők és a nagyszülők vonatkozásában a 2002. évi vizsgálat esetében is megfeleltek volna azoknak a változásoknak, amelyek a virtuális migráció következményei, ezért az előző vizsgálat adatait tájékoztató jelleggel közöljük.

12. táblázat

A megkérdezetteknek, a megkérdezettek szüleinek, illetve az apai és az anyai nagyapáknak a születés kori állampolgárság szerinti megoszlása (%)

Állampolgárság	A megkérdezett születés-kori állampolgársága		Az apa	Az anya	Az apai nagyapa	Az anyai nagyapa
	1995. évi vizsgálat	2002. évi vizsgálat				
Cseh	0,3	0,4	0,4	0,6	0,3	0,1
Csehszlovák	1,0	2,1	0,9	1,2	0,7	1,0
Horvát	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3
Jugoszláv	16,3	8,1	11,2	10,9	13,0	13,0
Magyar	8,8	10,4	34,0	33,3	18,7	17,1
Német	0,3	–	0,3	0,3	0,4	0,6
Orosz	2,1	2,4	3,8	3,7	2,7	2,8
Román	55,5	63,3	33,9	37,0	33,7	39,3
Szovjet	8,4	4,4	2,8	3,5	3,7	5,3
Ukrán	0,3	6,4	0,4	0,3	0,6	0,4
Osztrák	–	0,2	0,1	–	0,1	0,1
Szerb	–	–	0,1	–	–	0,3
Szlovák	–	1,5	0,3	0,3	0,1	0,1
Egyéb	6,3	0,1	6,8	6,5	5,6	5,9
Nem tudja	0,3	–	3,1	1,5	5,4	3,4
Nincs adat	–	0,4	1,5	0,6	14,6	10,2

A történelmi események tükrében azt a változást, amely az 1995-ös vizsgálatban a leglátványosabban a megkérdezetteknek és a megkérdezettek szüleinek állampolgárság-változásában magyar-román relációban nyilvánult meg, tipikusnak tekintjük. 1995-höz viszonyítva a 2002-es vizsgálatkor – a déli szomszédoktól érkezők és az egyéb állampolgárságúak kivételével – a bevándorlók között, igaz, eltérő súllyal, de a román és az ukrán (szovjet, orosz) állampolgárságúak aránya növekedett. S ez többek között azt jelenti, hogy mint a korábbi években, úgy 2001-ben sem volt a Szlovákiában élő magyarok részéről erőteljes migrációs nyomásnak kitéve az ország. Annak ellenére így van ez, hogy Románia után a legtöbb magyar nemzetiségű ebben az országban él.⁸ A többi országban pedig, Szerbia-Montenegró kivételével, a magyar nemzetiségűek száma nem jelentős, aminek következtében kevesen érdekeltek a magyarországi migrálásban. Mindez azt jelenti, hogy Magyarország – a legtermészetesebb módon – Románia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró magyar származású állampolgárai számára a legvonzóbb migrációs célország. Ennek megfelelően a bevándorlók közül születésükkor a legtöbben román (63,3%),

⁸ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a Szlovákiában élő magyar nemzetiségűek száma 520 528 volt. Ausztriában 40 583 (2001), Horvátországban 16 596 (2001), Szlovéniában 6243 (2002), Szerbia-Montenegróban 293 207 (2002), Ukrajnában 151 516 (2002) és Romániában pedig 1 434 377 (2002) fő a népszámlálás adatai szerint a magyar nemzetiségűek száma.

szovjet (orosz, szovjet, ukrán) (13,2%), magyar (10,4%), illetve jugoszláv (8,5%) állampolgárságúak voltak. A bevándorlás előtti időre ezek az arányok több vonatkozásban megváltoztak. A legjelentősebb változás a magyar, a román és az ukrán állampolgárságúak esetében következett be. A magyar állampolgárságú személyek aránya 8,8 százalékponttal csökkent, ezzel szemben a románoké 6,1, az ukránoké pedig 3,2 százalékponttal növekedett. Mindezek azoknak a változásoknak a következményei, amelyek a II. világháborút követően a térség országait érintették.

Feltételezésünket, hogy az áttelepültek nem tekintik magyarországi létüket ideiglenesnek, hanem (esetleg ismét) magyar állampolgárok szeretnének lenni, nemzetiség szerinti megoszlásuk, amely az amúgy is sokszínű képet még tovább árnyalja, egyértelműen alátámasztja. Az Ausztriából érkezők között ugyanis, bármennyire is meglepő, nincs osztrák nemzetiségű. A Szlovákiából jövők között pedig nincs se szlovák, se cseh nemzetiségű. Ezek után mi sem természetesebb, mint az, hogy a Jugoszláviából, Romániából és Ukrajnából érkezők között alig van szerb, román, illetve ukrán nemzetiségű. Ez annak a következménye, hogy az áttelepülők között mindegyik esetben a magyar nemzetiségűek aránya a meghatározó. Szlovákiából például egy német nemzetiségű személy kivételével csak magyarok érkeztek. A román állampolgárok 95,7 százaléka magyar nemzetiségű. A magyar nemzetiségűek aránya a jugoszláv állampolgárok között 91,5, az ukránok között pedig 84,6 százalék. A magyar nemzetiségűektől leszakadva 2,1 százalékkal a németek arány volt még a legjelentősebb, majd az ukránoké (1,9 %), a románoké (1,2 %) s 0,6 százalékkal a horvátoké. A többi nemzetiség aránya pedig fél százalék alatt maradt.

A születéskori állampolgárság természetesen nem szükségszerűen esik egybe azzal az országgal, ahol valaki születésekor élt, különösen pedig azzal, ahonnan kivándorolt. Erről az összefüggésről a 13. táblázat adatai tájékoztatnak bennünket. Addig azonban, amíg az 1995. évi vizsgálat adatai jól mutatják az elmozdulásokat, addig a 2002. évinél a kivándorláskori állapotról vonatkozó adatai ezt csak nagyon feltételesen teszi lehetővé.

Megjegyezzük, hogy az 1995-ös vizsgálatkor a szülőknél tapasztaltunk jelentősebb változást. Közel 20 százalékuk ugyanis „más” országban született, mint amelyben halálakor vagy 1995-ben élt. Esetükben azonban nem valóságos, hanem csak virtuális migrációról beszélhetünk, amely az országhatár-módosítás hatására bekövetkezett, helyváltoztatás nélküli kényszerű országváltásnak volt a következménye. A területi el- és visszacsatolások okozta változásokat, illetve a kikényszerített állampolgárság-váltás tényét egyértelműen tükrözi például az, hogy amilyen mértékben csökkent a Magyarországon élők aránya a születési állapothoz viszonyítva a szülők esetében, lényegében ugyanolyan mértékben nőtt a közülük halálukkor, illetve 1995-ben Romániában élők aránya.

A 13. táblázat nemcsak a szomszédos országok, hanem földrészek adatait is tartalmazza. Ezeken a helyeken a 2002-es vizsgálatban résztvevők szülei, nagyszülei nem éltek, és a megkérdezettek közül is csak néhány „1995-ös”, ők is csak a kivándorlás időszakában. Azaz a táblázat adatai részben a felsorolt országok valamelyikéből elvándorló magyar származású személyek visszavándorlását, részben pedig az adott földrészen élők Magyarországra vándor-

lását tükrözik. Ez a magyarázata annak, hogy a megkérdezettek között nem lehet találni olyan személyt, aki a felsorolt földrészek bármelyikén született volna.⁹

13. táblázat
A megkérdezettek születés kori és kivándorláskori lakóhely szerinti megoszlása (%)

Ország	A megkérdezett lakóhelye			
	születés kor		kivándorláskor	
	1995	2002	1995	2002
Ausztria	–	0,2	0,1	0,3
Csehszlovákia	0,1	1,8	0,3	–
Horvátország	0,3	0,4	0,3	–
Jugoszlávia	1,9	6,4	5,0	1,0
Magyarország	1,8	1,0	0,9	–
Németország	0,3	–	0,3	–
Oroszország	4,9	–	1,8	–
Románia	60,8	70,7	61,3	16,3
Kis-Jugoszlávia	14,6	1,7	11,8	0,5
Szlovákia	1,0	1,4	0,6	0,6
Szovjetunió	1,0	5,9	7,8	0,1
Ukrajna	5,7	10,1	2,8	3,0
Egyéb európai	–	0,1	3,5	0,8
Amerika	–	–	0,7	–
Afrika	–	–	1,0	–
Ázsia	–	–	1,0	–
Óceánia	–	–	0,1	–
Egyéb	6,3	–	0,1	–
Nem tudja	0,3	0,1	–	–
Nincs adat	–	0,1	0,4	77,5

Összességében megállapíthatjuk, hogy a térség többszörös átrendeződése a születés kori állampolgárságra vonatkozó adatok alapján a legegységesebben az Ukrajnából érkezők között érhető tetten, hiszen közöttük (akár ugyanazon személy esetében) magyar, csehszlovák, szovjet és természetesen ukrán állampolgárok egyaránt megtalálhatók. A Romániából érkezők között majdnem hasonló változatosságot találunk, s még Jugoszláviánál is feltűnik négy magyar állampolgár. A Magyarországra való áttelepedés előtti időszakra ezek az állampolgársági „zárványok”, „sokszínűségek” megszűnnek, ekkorra a nem az adott állam állampolgárainak száma már csak néhány fő. Ezzel szemben az adatfelvétel időpontjában rögzített állampolgárság szerinti megoszlás a migrálást követő elmozdulások következtében már ismét változatosabb képet mutat.

1.5. Anyanyelv, nemzetiség

Közismert, hogy valamely személy nemzeti hovatartozását állampolgárságától függetlenül anyanyelve és nemzetisége határozza meg. Ebben az összefüggésben az adatfelvétel során azt

⁹ Az eddigi ismereteink alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a szomszédos országokból nem Magyarországra vándorló magyar nemzetiségűek az adott országból kivándorló magyarok hány százalékát teszik ki. Egyes feltételezések szerint, Ukrajna kivételével, a szomszédos országokból kivándorló magyar nemzetiségűek közel 50 százaléka nem Magyarországra vándorol.

tapasztaltuk, hogy a letelepedési engedéllyel rendelkezők nemzetiség szerinti megoszlása szinte azonos az anyanyelv szerinti százalékos megoszlással (14. táblázat). A magyarok dominanciája ebben az összefüggésben is egyértelmű. A megkérdezettek 92 százalékának nemzetisége, 91,4 százaléknak pedig az anyanyelve is magyar. 1995-ben ezek az arányok alacsonyabbak, 83,7, illetve 82 százalék volt. Ezek az adatok újabb adalékkal szolgálnak annak az állításnak az alátámasztására, hogy a bevándorlók döntő többsége azok közül a magyar nemzetiségűek közül került ki, akik szüleinek állampolgárságát a világháborúk győzteseinek döntése változtatgatta.

14. táblázat

A megkérdezettek anyanyelv és nemzetiség és szülei anyanyelv szerinti megoszlása (%)

Nemzetiség	A megkérdezett		Az apa		Az anya		Az apai nagy-apa	Az apai nagy-anya	Az anyai nagy-apa	Az anyai nagy-anya		
	anyanyelve		nemzetisége		anyanyelve		(2002)					
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Cigány	–	–	–	0,4	–	–	–	–	–	–	–	–
Cseh	–	–	–	–	–	0,1	–	0,1	0,1	–	–	–
Horvát	0,3	0,7	0,3	0,6	0,4	1,0	0,3	1,0	0,6	0,5	0,7	0,7
Magyar	82,0	91,4	83,7	92,0	82,2	91,5	79,5	91,5	89,3	89,9	91,0	91,2
Német	0,7	1,2	0,3	2,1	0,7	0,2	0,7	0,2	0,8	0,6	0,8	0,4
Orosz	6,8	0,6	5,2	0,2	5,9	0,4	4,7	0,4	0,6	0,8	0,3	0,4
Román	1,3	3,0	1,3	1,2	1,6	2,5	2,2	2,5	3,6	3,1	2,0	2,6
Szerb	0,4	0,5	0,3	0,4	0,3	0,3	0,7	0,3	0,6	0,8	0,3	0,3
Szlovák	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,6	0,3	0,6	0,3	0,3	0,7	0,8
Szlovén	–	–	0,1	–	–	–	0,1	–	–	–	–	–
Ukrán	0,7	2,3	1,2	1,9	0,7	3,0	1,2	3,0	2,7	2,7	2,7	2,7
Egyéb	7,2	0,1	7,1	0,5	7,5	0,3	8,2	0,3	0,5	0,4	0,6	0,5
Nem tudja	–	–	–	–	–	0,1	0,4	0,1	0,8	1,0	0,9	0,4
Nincs adat	–	–	–	0,4	0,3	0,3	1,5	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1

A magyar mellett, ha összességében nem is jelentős százalékban a 2002. évi mintában egyéb anyanyelvű és nemzetiségű bevándorlókat is találunk. A horvátok, az oroszok, a románok, a szerbek és az ukránok esetében azonban azt tapasztaljuk, hogy a nemzetiség szerinti százalékos megoszlásuk kevesebb az anyanyelv szerinti százalékos megoszlásuknál.

A megkérdezettek, szülei és nagyszülei anyanyelv szerinti megoszlása, különösen anyai ágon, nagyfokú hasonlóságot mutat. Mindegyik esetben egyértelműen a magyar anyanyelvűek dominálnak. Megállapítható, hogy ha nem is számottevő mértékben, de a nagyszülők csoportjához viszonyítva a szülők között a magyar anyanyelvűek aránya jelentősebb. A szülők és a megkérdezettek viszonylatában pedig csupán 0,1 százalékpontos csökkenés tapasztalható. A magyar anyanyelvűek mellett a román, az ukrán és a német anyanyelvűek aránya haladja csak meg az 1 százalékot. A 2002-es és az 1995-ös felvétel adatai szerint a magyar anyanyelvűek közötti különbség közel 10 százalékpontos, amelyre a nem szomszédos országokból érkezők aránya ad magyarázatot. Megállapítható, hogy a Magyarországra irányuló migrációs mozgás résztvevői körében a felmenők anyanyelvi, nemzetiségi megoszlásában

egy „magyarrá-válási” folyamat játszódik le. Ez paradox módon azt a feltételezést erősíti, mely szerint a kisebbségi sorban élők köréből azok, akik magyarnak tartják magukat, nagyobb valószínűséggel telepednek át Magyarországra, mint azok, akik számára a magyar nemzeti identitás megőrzése már nem annyira fontos.

A Duna-medence országainak többszörös átrendezése, „átszabása”, a egyes házasságok, a nyelvváltás, az asszimiláció stb. következtében természetesen a nemzetiség és az anyanyelv nem minden személy esetében azonos, illetve vannak olyanok, akik több nemzetiségűnek és/vagy kétnyelvűnek tartják magukat. Így van ez a megkérdezettek esetében is. Köztük ugyanis, amíg a magyar és a német anyanyelvűek aránya alacsonyabb, mint a magyar és a német nemzetiségűeké, addig a románok és az ukránok esetében ennek éppen az ellenkezője állapítható meg. A felmérés szerint 87 személy volt nem magyar anyanyelvű. A mintában tehát a szomszédos országok nem magyar anyanyelvű polgárait a megkérdezettek 8,6 százaléka reprezentálja. Közülük a legtöbben román, ukrán és orosz anyanyelvűek voltak. Mindez (az állampolgárságban bekövetkezett változások, a nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlás közötti eltérés), még ha nem is igazán látványos formában, de együttesen a mögöttes múlt, a térség legújabb kori történetének lenyomata. S egyben azt az átrendeződést is tükrözi, melynek lényegét a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek Magyarországra történő koncentrálódásában ragadhatjuk meg.

A háttér, az egykori helyzet minél pontosabb megismerése érdekében a migráns gyermekkorának színhelyét is feltérképeztük (lásd a 7. táblázatot). Ennek a terepszemlének, még akkor is, ha az eddigi képet nem sokkal árnyalta, a legfontosabb hozadéka talán mégis az volt, hogy megtudtuk, a 106 magyar állampolgárnak született személy közül összesen tízen voltak azok, akik Magyarországon nevelkedtek. Az önmagukat többnemzetiségűnek tartó személyek számbavétele azonban tovább növelte a magyar „érintettségük” súlyát, mivel a nem magyar nemzetiségűek többsége, a megkérdezettek 8,3 százaléka második nemzetiségként a magyart nevezte meg. Második nemzetiségként a magyar mellett még a román és az ukrán szerepelt. Azoknak az aránya, akik a kérdésre nem válaszoltak (3,3%), vagy nem tudtak válaszolni (0,3%), összesen 3,6 százalék volt.

A nemzetiségi és az anyanyelv szerinti megoszlás azonban nem szükségszerűen esik egybe. Ez esetben is, ha nem is jelentős, de különbség van a két meghatározottság között. Amíg ugyanis a megkérdezettek 8,3 százaléka volt nem magyar nemzetiségű, addig a szomszédos országokból érkezők 8,6 százaléka volt nem magyar anyanyelvű. (Emlékeztetőül állampolgárság szerint pedig csupán 0,1 százalék nem volt korábban e régió lakója.) Ez egyben azt is jelenti, hogy jelentéktelen azoknak az aránya, akik Magyarországra érkezésüket megelőzően a Duna-medence népeitől lényegesen eltérő viszonyok között éltek, s akiknek magyarországi integrálódása sajátos problémákat vethet fel. 1995-ben a nem magyar anyanyelvűek aránya jóval nagyobb, 18 százalék, mivel a mintában a nem magyar anyanyelvűek 7,2 százalékának a születési helye nem a szomszédos országok valamelyike volt. 1995-höz viszonyítva tehát a 2002-es mintában jelentéktelen azoknak az aránya, akik nem a szomszédos or-

szágok valamelyikéből, hanem egyéb európai, amerikai, afrikai, ázsiai országból érkeztek hazánkba.

A 2001-ben letelepedési engedélyt kapott személyek 92 százaléka, mint arról már szóltunk, magyar nemzetiségű volt. A fennmaradó 8 százalék pedig kilenc nemzetiség között oszlott meg. Ebből 2,1 százalékkal a német, 1,9 százalékkal az ukrán és 1,2 százalékkal a román nemzetiségűek részesedtek. A cigány, a horvát, az orosz, a szerb, a szlovák és még öt egyéb nemzetiséghez tartozó személy már csak 0,2 és a 0,6 százalék közötti aránnyal szerepelt. Tehát amíg a születéskori állapot szerint a letelepedési engedélyt kaptak között a magyar állampolgárok aránya 10,4 százalék, addig nemzetiség szerint 92 százalékuk volt magyar. S mint láthattuk, ezek anyanyelv szerinti megoszlása (91,4 százalék magyar anyanyelvűnek vallotta magát) majdnem megegyezik a nemzetiség szerinti megoszlással. S ez szám szerint azt jelenti, hogy a magyar nemzetiségűek között csupán hat olyan személy volt, akinek nem a magyar volt az anyanyelve. A német nemzetiségűeknél ennél jelentősebb az eltérés, mivel nemzetiség szerint arányuk 2,1 százalék, anyanyelv szerinti pedig 1,2 százalék. S ez azt jelenti, hogy a német nemzetiségűek között 10 olyan személy van, akinek nem a német az anyanyelve. Hasonló eltérést találunk az ukrán nemzetiségűek és az ukrán anyanyelvűek között is. A legnagyobb arányú eltérés azonban a román nemzetiségűek és a román anyanyelvűek között van. Ez esetben ugyanis, amíg a román nemzetiségűek aránya 1,2, addig a román anyanyelvűeké 3 százalék.

1.6. Vallás szerinti megoszlás

Természetesen nem minden szomszédos országban élő római katolikus és református vallású személy magyar nemzetiségű, ennek ellenére a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek többsége római katolikus vagy református vallású. Az adatok, 1995-ben éppen úgy, mint 2002-ben, azt mutatják, hogy a bevándorlási engedéllyel rendelkezők vallás szerinti megoszlása a már korábban bemutatott nemzetiség szerinti megoszlást erősíti (*15. táblázat*).

A vallás szerinti összetétel vonatkozásában a két vizsgálat közötti időben lényeges elmozdulást állapíthatunk meg. 2001-ben ugyanis a református vallásúak aránya 11,2 százalékponttal magasabb, a római katolikusoké pedig 10,4 százalékponttal alacsonyabb volt, mint az 1993-ban bevándorlási engedéllyel rendelkezők között. Megjegyezzük, hogy ezek az arányok jelentős mértékben eltérnek azoktól, amelyek a hazai lakosság vallás szerinti megoszlását jellemzik. Természetesen szó sincs arról, hogy ezek az arányok a közeli jövőben érdemben befolyásolnák a vallás szerinti megoszlás hazai struktúráját, miközben a kibocsátó országok vonatkozásában ez, különösen, ha a tendencia megmarad, már rövidtávon bekövetkezhet. Az aránynövekedés és -csökkenés okait nem ismerjük, mert azok feltárására a vizsgálat nem terjedt ki. A fentiek mellett az 1995-ös arányokhoz viszonyítva 2002-ben jelentősebbé vált a görög katolikus és az evangélikus vallásúak aránya, illetve csökkent a görögkeletieké, vala-

mint a meg nem keresztelteké. Az egyéb vallásúak 0,7 százalékpontos növekedése, pontosabban az, hogy 2002-ben a megkérdezettek 8,8 százaléka az egyéb vallásúak közé tartozott, mindenféleképpen arra utal, hogy ha nem is jelentős mértékben, de növekszik azoknak az aránya, akik vallási hovatartozásukban s feltételezhetően kulturális szokásaikban is lazábban kötődnek a Duna-medence országainak hagyományaihoz.

15. táblázat

A megkérdezettek és szüleik, valamint az apai, anyai nagyapjuk vallása szerinti megoszlása (%)

Vallás	A megkérdezett		Az apa		Az anya		Az apai nagyapa	Az anyai nagyapa
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	
Római katolikus	48,0	37,6	44,2	37,3	48,0	37,2	37,7	42,7
Görög katolikus	2,8	5,9	4,0	6,6	4,1	7,4	2,7	3,1
Református	30,9	42,3	32,4	42,2	29,9	42,4	26,5	25,3
Evangélikus	0,4	1,6	0,9	1,0	1,2	1,4	0,6	1,3
Izraelita, zsidó	0,4	0,1	0,3	0,1	0,7	0,1	0,8	0,4
Görögkeleti	3,1	1,4	3,1	1,6	3,2	1,4	3,2	2,7
Egyéb vallású	8,1	8,8	9,0	8,3	9,9	8,6	8,9	8,2
Nem keresztelték meg	5,7	1,7	2,2	0,8	1,8	0,4	0,4	0,2
Nem tudja	0,4	0,2	2,5	1,7	0,9	0,7	7,7	7,4
Nincs adat	–	0,5	1,5	0,5	0,3	0,5	14,6	10,3

1.7. Családi állapot

A vizsgálat tanúsága szerint a bevándorló státuszúak között egyrészt valamennyi együttélési forma megtalálható, másrészt ebben a vonatkozásában a két vizsgálat között eltelt időben jelentős elmozdulás következett be (16. táblázat). Ez részben a költözés előtt házastársukkal együtt élők arányának igen jelentős, 21,3 százalékpontos csökkenésében nyilvánult meg. Részben pedig abban, hogy drasztikusan, 25,1 százalékponttal nőtt az átjövőkör egyedül élők aránya. Ennek következtében a második vizsgálatkor az egyedül élő nőtlenek és hajadonok aránya igen jelentős, közel 37 százalékos. Meglepő viszont, hogy az élettársi kapcsolatban élők aránya az 1995-ös 8,3 százalékról 2002-re nem hogy nem növekedett, hanem a kivándorlás előtti állapot esetében 5,5, a kérdezéskori állapot esetében pedig 4,4 százalékponttal csökkent. Az élettársi kapcsolatban élők aránya 2002-ben így csupán a bevándorlók 3,9 százalékát tette ki. Ez az arány alatta maradt a hazai lakosság körében becsült értéknek. A külön élő házasságok aránya csekély, s bár az elváltak aránya némileg növekedett, arányuk nem jelentős. Az özvegyek arányának növekedése pedig feltételezhetően mindenekelőtt az úgynevezett szekunder migráció megjelenésével függ össze.

A megkérdezettek 60,3 százalékának, 612 főnek volt már házassága (17. táblázat). Közülük a kivándorlás előtt 426-an házastársukkal éltek együtt. Az elváltak (81 fő) és az özvegyek (81 fő) mellett még 24-en házasságban voltak, de már nem éltek együtt. A többség tehát, majdnem 70 százalék együtt élt házastársával. Azoknak a házasságoknak az aránya pedig, akik

már nem élnek együtt 4 százalékot tett ki. A kivándorlást megelőzően az elváltak és az özvegyek aránya azonos volt.

16. táblázat
A családi állapot megoszlása a hazánkba költözés előtt

Családi állapot	Százalék	
	1995	2002
	N=675	N=1015
Nőtlen, hajadon, egyedül él	16,6	36,7
Nőtlen, hajadon, élettárrsal él	4,7	3,1
Házass, házastársával együtt él	63,3	42,0
Házass, egyedül él (külön élnek)	2,2	1,3
Házass, élettárrsal él	1,3	1,1
Elvált, egyedül él	6,2	7,4
Elvált, élettárrsal él	2,2	0,6
Özvegy, egyedül él	3,3	8,0
Özvegy, élettárrsal él	0,1	–

A továbbiakban nézzük meg egy kicsit részletesebben a kivándorlás előtti és a „jelenlegi”, a kérdezés időpontjában fennálló családi állapot szerinti megoszlás legjellegzetesebb változásait. Szembetűnő, hogy a kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva 4,2 százalékponttal nőtt azoknak az aránya, akik jelenleg házastársukkal együtt élnek. Az elváltak aránya 4,5 százalékponttal csökkent, s alig valamivel (0,3 százalékpont) nőtt az özvegyeké. A csoporton belül az élettársi kapcsolatok aránya pedig az adatfelvétel időpontjában csupán 1,1 százalékponttal volt magasabb, mint a kivándorlást megelőző időszakban.

17. táblázat
Családi állapot (nőtlen, hajadon nélkül), 2002

	Kivándorlás előtt		Jelenleg	
	szám	%	szám	%
Házass, házastársával élt	426	69,6	450	73,8
Házass, élettárrsal élt	11	1,8	10	1,6
Házass, de külön éltek	13	2,1	14	2,3
Elvált, nem volt élettársa	75	12,3	43	7,0
Elvált, élettárrsal élt	6	1,0	11	1,8
Özvegy, nem volt élettársa	81	13,2	79	13,0
Özvegy, élettárrsal élt	–	–	3	0,5
Összesen	612	100,0	610	100,0

Egy migrációs döntés önmagában jelentős kihívást jelent a felek számára. Ennek következményei a kivándorlás előtt, illetve azt követően is egyértelműen megfigyelhetők. A vándorlás emberi kapcsolatokra gyakorolt hatása még azokban az esetekben is kimutatható, amikor az országváltás hatására a családi állapotban nem következik be változás. A gyakorlatban azonban sokszor éppen ennek az ellenkezője a jellemző. Az 1995-ös vizsgálat szerint ugyanis a kivándorlást megelőzően a családi állapot a leendő migránsok 13,4 százalékánál (11,1 százalék házasságot kötött, 1,7 százalék elvált, 0,6 százalék pedig elvált és újrarázaso-

dott) változott meg. Az elmozdulás ennél még jelentősebb volt azt követően, hogy a kivándorlás lezajlott. A változás ugyanis ez esetben már a vándorlók közel egyharmadát (28,7%) érintette. Azok között, akiknél változás következett be, legjelentősebb azoknak az aránya, akik házasságot kötöttek (75,2%), őket az elváltak (18,3%) s végül a megözvegyültek (6,5%) követték.

A 2002. évi felvételnél arról a változásról, amely a kivándorlást közvetlenül megelőzte, mivel ezzel kapcsolatban kérdést nem tettünk fel, nem tudunk beszámolni. Az adatfelvétel során ugyanis csak a kivándorlás előtti családi állapotot rögzítettük (18. táblázat), és azt, hogy a migrációs eseményhez a családi állapot vonatkozásában kapcsolódott-e változás (19. táblázat). A 2002. évi vizsgálat adatai ebben az összefüggésben hasonlóak az 1995. évihez. A megkérdezettek családi állapotában ugyanis, amióta Magyarországon élnek, mindkét esetben mintegy 30 százalék esetében változás következett be.

18. táblázat
Változott-e a családi állapota, mióta hazánkban él? (2002)

	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Igen	301	29,7
Nem	714	70,3
Összesen	1015	100,0

A 2002. évi vizsgálatnál a változásoknak a többsége, 75,5 százaléka, a megkérdezettek áttelepedésének időpontját követve 1998 és 2001 közé esett. Ezt megelőzően és ezt követően a változások előfordulási gyakorisága már jelentéktelen, 1995-ben például 3, 2002-ben pedig 5,4 százalékot tesz ki. Ennek okát nem vizsgáltuk, feltételezhető azonban, hogy ez összefüggésben van azzal, hogy az áttelepedés egyik oka éppen a családgyejesítés volt. A változásokat is figyelembe véve, az adatfelvétel időpontjában a megkérdezettek közel 60 százaléka házas és házastársával együtt élő családi állapotú volt. Ez az arány 17,3 százalékkal magasabb, mint amilyen a kivándorlást megelőzően volt; azaz a vándorlás okai között a házasság, illetve a családgyejesítés fontos szerepet játszott. Ezzel párhuzamosan, a kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva, az egyedül élő hajadonok, nőtlenek alacsonyabb, illetve a házasok magasabb aránya tűnik fel. Az egyedül élők aránya ugyanis 18,8 százalékkal volt alacsonyabb, a házastársukkal együtt élők pedig 17,3 százalékkal volt több. A fentiek mellett még 8,5 százalékot tett ki azoknak az aránya, akik házasok voltak valamikor, de már nem házastársukkal éltek. Az e csoporthoz tartozók arányánál alig alacsonyabb az özvegyeké (8,1%). A vándorlás következtében a többi együttélési forma aránya is megváltozott, a változás mértéke azonban nem volt jelentős. E sorba talán az élettárssal együtt élő nőtlenek, hajadonok arányváltozása nem simul teljesen bele, hiszen arányuk a kivándorlás előtti 3,1 százalékról 6,2 százalékra változott (19. táblázat).

19. táblázat

A megkérdezett családi állapot szerinti megoszlása jelenleg, 2002

<i>Családi állapot</i>	<i>Szám</i>	<i>%</i>
Nőtlen, hajadon, nincs élettárs	182	17,9
Nőtlen, hajadon élettárssal	63	6,2
Házass, együtt él	602	59,3
Házass, élettárssal él	15	1,5
Házass, külön él	16	1,6
Elvált, egyedül él	43	4,2
Elvált, élettárssal él	12	1,2
Özvegy, egyedül él	79	7,8
Özvegy, élettárssal él	3	0,3
Összesen	1015	100,0

2002-ben is – az 1995. évihez hasonlóan – azok közül, akiknek a családi állapotában az áttelepedés után változás következett be, a legtöbben, 70,8 százaléknyan házasságot kötöttek. Mellettük 3,7 százalék házasságát még nem bontotta fel, de házastársával már nem élt együtt, többségüknek azonban már volt élettársa. Az elváltak aránya 4,3 százalék, s ez 14 százalékponttal volt alacsonyabb, mint amit az előző vizsgálatnál tapasztaltunk. A leglátványosabb változás az élettársi kapcsolatot létesítők között volt. Amíg ugyanis 1995-ben senki sem tüntetette fel, hogy élettársi kapcsolatot létesített, addig az összes lehetőséget figyelembe véve a 2002. évi vizsgálat adatai szerint a bekövetkezett változások 23,3 százaléka már éppen erre a formára esett. Miközben azok között, akiknek a családi állapota megváltozott, négy esetben a változás oka az élettársi kapcsolat felbomlása volt.

Összességében tehát a kivándorlás előtti és a jelenlegi családi állapot között a házassok és a nőtlenek, hajadonok arányváltozása kivételével radikális változás nem következett be. A bekövetkezett elmozdulások pedig, az élettársi kapcsolatok aránynövekedése mellett, lényegében a hagyományos családi formák megerősödése irányába mutattak.

A következőkben nemcsak a házastársak, élettársak¹⁰ anyanyelv és állampolgárság szerinti megoszlásával ismerkedünk meg, hanem azokat a megkérdezett hasonló adataival is összehasonlítjuk.

A kivándorlást követően a házastársak aránya, mint ahogyan arról már szó volt, nőtt, így számuk is változott. Az összes megkérdezetthez viszonyítva növekedett a magyar, és stagnált vagy csökkent az orosz, a szerb, a román és a szlovák anyanyelvű házastársak aránya. A kivándorlás előtti 90,1 százalékról 93 százalékra növekedett a magyar anyanyelvű házastársak aránya (20. táblázat).

Az adatfelvétel időpontjában a házastársak 93 százaléka volt magyar, 2,8 százaléka román és 1,6 százaléka ukrán anyanyelvű. A többi esetben – a szlovákokot kivéve – ez az arány már csak fél százalék körül mozog. A nem magyar anyanyelvű házastársak (57 fő) között a legszámosabban a román (23 fő) és az ukrán (13 fő) anyanyelvűek vannak. A román anyanyelvűek közül 2 főnek német, a többinek pedig román állampolgár volt a társa. Az ukrán

¹⁰ Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban csak a házastárs fogalmát használjuk.

anyanyelvű házastárs esetében pedig a megkérdezettek közül 2 személynek német, a többinek pedig ukrán állampolgár volt a házastársa.

20. táblázat
A kérdezett és házastársa anyanyelv szerinti megoszlása

Nyelv	Kérdezett anyanyelve		Házastárs anyanyelve			
			kivándorlás előtt		jelenleg	
	szám	%	szám	%	szám	%
Horvát	6	0,7	4	0,6	4	0,5
Magyar	756	90,8	576	90,1	761	93,0
Német	10	1,2	3	0,5	3	0,4
Orosz	4	0,5	7	1,1	4	0,5
Román	29	3,5	26	4,1	23	2,8
Szerb	5	0,6	6	0,9	5	0,6
Szlovák	3	0,4	2	0,3	1	0,1
Ukrán	19	2,3	13	2,0	13	1,6
Egyéb	1	0,1	2	0,3	4	0,5
Összesen	833	100,0	639	100,0	818	100,0

A házastársak állampolgárság szerinti megoszlása a teljes mintával nagyfokú szinkronitást mutat. Lényeges különbséget egyik esetben sem találunk. Meglepő lehet viszont az, hogy a megkérdezettek között magyar állampolgárok is voltak. 65-en ugyanis az adatfelvétel időpontjáig a magyar állampolgárságot már megkapták. A házastársak körében a magyar állampolgárok aránya ennél valamivel alacsonyabb (21. táblázat). Amennyiben a megkérdezettek és házastársaik állampolgárságát az 1995. évi és a 2002. évi vizsgálat alapján összehasonlítjuk, akkor a kettő között jelentős eltérést állapíthatunk meg. Az 1995-ös vizsgálatban a házastársak között igen nagy azoknak az aránya (31,5%), akiknek a házastársa magyar állampolgár volt. Mellettük a román (47,1%), illetve az úgynevezett jugoszláv (13,7%) állampolgárságú házastársak arányát emelhetjük még ki. Ezzel szemben 2002-ben több mint 20 százalékponttal csökkent azok aránya, akiknek a házastársa magyar állampolgár volt. Ezzel párhuzamosan pedig a román és az ukrán állampolgárságú házastársak aránya lett jelentősebb. Ez belesimul abba a változásba, melynek következtében hazánkban is a nemzetközi vándorlás természetes folyamatai válnak meghatározóvá, s az 1980-as évek gyakorlatával szemben nincs már szükség névházasságot kötni ahhoz, hogy valaki Magyarországon letelepedhessen.

Annak érdekében, hogy a házastársak állampolgárságának változásait is nyomon követhessük, három időpontban (a házastárs születésekor; férjének, feleségének, azaz a megkérdezettnek a kivándorlásakor és a kérdezéskor) fennálló állapotot rögzítettünk. Annak következtében azonban, hogy a kivándorlás célja számos esetben házasságkötés, családgyesítés volt, célszerű, ha csak a házastárs születéskori és jelenlegi állampolgársága közötti különbségeket vesszük szemügyre.

21. táblázat
A megkérdezettek és házastársaik állampolgárság szerinti megoszlása

Állampolgárság	A kérdezett állampolgársága		A házastárs állampolgársága					
	születésekor		születésekor		a kérdezett kivándorlásakor		jelenleg	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Cseh	4	0,5	–	–	–	–	–	–
Csehszlovák	16	1,9	–	–	–	–	–	–
Horvát	4	0,5	2	0,2	3	0,5	2	0,2
Jugoszláv	63	7,6	61	7,5	45	7,1	57	7,1
Magyar	96	11,6	212	26,1	65	10,3	237	29,3
Orosz	21	2,5	6	0,7	7	1,1	6	0,7
Osztrák	2	0,2	2	0,2	3	0,5	2	0,2
Román	526	63,4	425	52,4	399	63,1	402	49,8
Szlovák	11	1,3	9	1,1	11	1,7	9	1,1
Szlovén	1	0,1	–	–	–	0,0	–	–
Szovjet	36	4,3	1	0,1	1	0,2	–	–
Ukrán	49	5,9	84	10,4	92	14,6	84	10,4
Német	–	–	3	0,4	2	0,3	3	0,4
Egyéb	–	–	6	0,7	4	0,6	6	0,7
Összesen	829	100,0	811	100,0	632	100,0	808	100,0

A mintába került személynek és házastársának az állampolgársága a megkérdezett kivándorlásakor nagyfokú azonosságot mutatott. Említésre méltó változást a születéskori állapothoz képest csak a magyar (3,2%) és a román (2,6%) állampolgárságú házastársak esetében tapasztalunk. A házas megkérdezettek között 526 román állampolgárt találunk. Közülük az adatfelvétel időpontjában 402 főnek román állampolgár, 124 főnek, azaz 23,6 százalékuknak pedig már magyar állampolgár volt a házastársa. De nemcsak ebben az összefüggésben „jelenik” meg a magyar állampolgárságú házastárs, hiszen az összes házas megkérdezett 29,3 százalékának a házastársa is magyar állampolgár.

A migráns motivációi, kapcsolatai vonatkozásában meghatározó jelentőségű az a család, háztartás, amelyben felnőtt, amelyben Magyarországra költözés előtt élt (22. táblázat). A kétszemélyes háztartások száma 215, s ez 21,2 százalékot, a háromszemélyeseké 22,7, a négyszemélyes háztartásoké pedig 28,7 százalékot tett ki. S ez a négy egység a háztartások 84,2 százalékát jelentette. Az öt és a hat személyes háztartások aránya 9,7, illetve 4 százalék, az ezeknél több személyes háztartásokra pedig összesen csak 2,1 százalék jutott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a háztartástagok számát tekintve a kibocsátó közeg nem volt nagy létszámú. Egy háztartásra átlagosan 3,2 személy jutott. A megkérdezettek között az egyedül élők aránya 11,6 százalék volt.

A Magyarországra költözést követően, ha nem is jelentősen, de az egyszemélyes háztartások aránya csökkent, a kettő- és a háromszemélyeseké pedig növekedett. A házasságkötések következtében a változás leginkább a kétszemélyes háztartások esetében volt a legegységesebb, a növekmény 10,1 százalék. A négy- és ötszemélyes háztartások száma viszont csökkent.

22. táblázat
Hányan élnek az Önök háztartásában?

Fő	Kivándorlás előtt		Jelenleg	
	szám	%	szám	%
1	118	11,6	102	10,0
2	215	21,2	318	31,3
3	230	22,7	261	25,7
4	291	28,7	179	17,6
5	98	9,7	97	9,6
6	41	4,0	28	2,8
7	16	1,6	10	1,0
8	3	0,3	4	0,4
9	2	0,2	1	0,1
10	–	–	1	0,1
Adathiány	1	0,1	14	1,4
Összesen	1015	100,0	1015	100,0

Elvileg minden megkérdezettnek lehet gyermeke. Természetesen ennek – függetlenül attól, hogy együtt vagy külön élnek, elváltak vagy özvegyek – valamivel nagyobb a valószínűsége, ha valakinek házastársa vagy élettársa van, illetve volt. Az ennek a feltételnek megfelelő aránya a megkérdezettek 62,5 százalékát tette ki. Ezzel szemben gyermekeivel csak a megkérdezettek 30 százaléka élt együtt. Ehhez még hozzá kell vennünk azok számát is (arányuk 4,9 százalék), akik házastársuk gyermekeivel éltek együtt.

A majdnem háromszáz kivándorlás előtt gyermekével együtt élő megkérdezett többsége egy- vagy kétgyermekes. Egy gyermeke e megkérdezettek 48, két gyermeke pedig 45,6 százalékának volt. Ehhez a csoporthoz tehát a gyermekesek 93,6 százaléka tartozott. Három gyermeket 14-en, négy, illetve ötöt pedig kettő-kettő, végzetül hat gyermeket egy megkérdezett nevelt. S ez azt jelenti, hogy átlagosan egy saját gyermeket nevelő megkérdezettre 1,6 gyermek jutott, ami a hazai átlagnál jobb, de még így is igen kevés. Abban az esetben pedig, amennyiben a házastársnak a megkérdezettel együtt élő gyermekeit is beszámítjuk, akkor átlagosan 1,8 gyermek jut egy-egy saját, illetve házastársa gyermekével együtt élőre. Ha az összes megkérdezett esetében nézzük meg az átlagosan egy főre jutó gyermekek számát, akkor viszont egy személyre alig több mint 0,5 gyermek esik.

A gyermekes áttelepülők nem mindegyike érkezett gyermekével Magyarországra. Az egygyermekesek közül 14-en, a kétgyermekesek közül 46-an, a háromgyermekesek közül pedig 7-en nem hozták magukkal gyermeküket. Azaz a mintába került áttelepülők gyermekei közül 127 nem költözött hazánkba. A megkérdezettek házastársainak gyermekei közül pedig 50-ből csupán 5 költözött Magyarországra.

A vizsgálat időpontjában azoknak a megkérdezetteknek a száma, akik nem éltek együtt gyermekükkel, 269. Ebből 159-nek egy, 89-nek kettő, 14-nek három és 7-nek négy gyermeke volt. Vagyis 407 gyermek nem élt együtt a kivándorló szülővel. 114 esetben a gyermekek Magyarországon élnek, majdnem ugyanennyien abban az országban, ahonnan a megkérdezett kivándorolt. 32 esetben pedig a megkérdezett gyermeke egy harmadik országba vándorolt.

1.8. Iskolai végzettség

Az iskolázottság az egyén egész élete, lehetőségei, életvitele szempontjából fontos szerepet játszik. Ebben a vonatkozásban a 2002. és az 1995. évi vizsgálatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a bevándorló státuszúak jó feltételekkel rendelkeznek (23. táblázat). Erre már a szülők iskolai végzettségéből is következtetni lehet, bár a szülők esetében 2002-ben 7 százalékos (apa), illetve 8,9 százalékos (anya) tettek ki azok, akik általános iskolai tanulmányaikat nem fejezték be, vagy akik nem jártak iskolába. Ez az arány 1995-ben még csak 3,8, illetve 6,6 százalék volt. A fenti kategóriákba a megkérdezetteknek csupán 2,6 százaléka tartozott. S ez azt jelenti, hogy az 1995-ös vizsgálatnál szemben a bevándorlók között olyanok is voltak, akik általános iskolai végzettséggel sem rendelkeznek. Szerencsére közöttük is azoknak az aránya, akik nem jártak iskolába, jelentéktelen (0,2%), s azoké sem nagy, akik befejezett iskolai végzettséggel nem rendelkeznek (2,4%).

A megkérdezettek és szüleik iskolai végzettségét vizsgálva megállapítható, hogy a két generáció között egyértelmű változás következett be (23. táblázat). Ha nem is jelentős arányban, de a szülők esetében még voltak olyanok, akik nem jártak iskolába. Sajnos, mint említettük, a 2002. évi adatfelvételnél is talákoztunk hasonló esettel. Szerencsére szüleikhez viszonyítva a megkérdezettek körében kevesebben vannak olyanok, akiknek nincs befejezett iskolai végzettsége. Emellett ki kell emelni a csak alapfokú végzettséggel rendelkezők szülőkhöz viszonyított megkérdezettek arányának jelentős csökkenését, az érettségi vizsgával rendelkezők arányának megkétszereződését és a felsőfokú végzettségűek arányának másfélszeresére növekedését. A szülők esetében feltűnő, hogy az anyák mindkét vizsgálati időpontban az apáknál jóval nagyobb arányban rendelkeztek csak alapfokú iskolai végzettséggel. A szakmai végzettséggel rendelkezők körében pedig az apák aránya 17,2, illetve 17,5 százalékponttal meghaladja az anyákét. Az érettségizettek között ismét az anyák aránya magasabb, viszont az egyetemi, főiskolai diplomások között az apáknak van 5, illetve 8,3 százalékpontos előnyük. Mindez a gyermek-szülő vonatkozásban úgy „realizálódott”, hogy jelentősen csökkent a csak alapfokú, illetve csak szakmai végzettséggel rendelkező gyermekek aránya. Az érettségivel, illetve egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkezők között viszont az apákkal szemben a gyermekek előnye vált egyértelművé. Abban az esetben, ha csak a megkérdezettek iskolai végzettségét hasonlítjuk össze, akkor megállapíthatjuk, hogy a 2002. évi vizsgálat alacsonyabb értékeket mutat, mint az 1995-ös. Vagyis az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya magasabb, a magasabb iskolai végzettségűeké pedig alacsonyabb a 2002. évi vizsgálatban, mint az 1995. évben. Ez az érettségizettek esetében 8, az egyetemi, főiskolai végzettségűeknél pedig 14,9 százalékpontos különbséget jelent. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek irányába történt elmozdulás is arra utal, hogy a vándorlás a kibocsátó társadalom mind több rétegét érinti, s ez egyben a migráció általánosabb társadalmi elfogadottságát is feltételezi.

23. táblázat
A megkérdezettek és szüleik iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai Végzettség	A megkérdezett		Az apa		Az anya	
	végzettsége (%)					
	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Nem jár iskolába	–	0,2	0,7	0,5	1,2	0,4
Nincs befejezett	0,6	2,4	3,1	6,5	5,4	8,5
Alapfokú	5,2	10,3	18,6	22,5	40,6	40,4
Szakmai végzettség	14,9	20,7	28,4	31,6	10,9	14,4
Érettségizett	44,8	36,8	22,5	19,2	25,8	22,9
Felsőfokú*	34,3**	10,0	22,4	6,8	14,1	6,6
Egyetem	–	19,4	–	10,5	–	5,6
Nem tudja	–	0,0	2,8	2,3	1,6	1,1
Nincs adat	0,3	0,1	1,5	0,1	0,3	0,2

*2002-ben főiskola, technikum együtt.

**1995-ban főiskola, egyetem együtt.

Az általános képtől eltérő megoszlást kapunk abban az esetben, ha a migráció előtti állampolgárság függvényében nézzük meg az iskolai végzettség szerinti megoszlást. Ez esetben a cseh, a horvát, a német és az orosz állampolgárok iskolai végzettsége az átlagnál jobb, a jugoszláv és a már magyar állampolgárságú bevándorlók között viszont jelentősebb arányban vannak képviselve azok, akiknek nincs befejezett iskolai végzettségük. A felsőfokú végzettségűek aránya a mintába tartozók körében a Romániából érkezettek között magasabb, bár közöttük közel 12 százalékponttal alacsonyabb, mint az összes román állampolgáré.

A továbbiakban a megkérdezettek házastársainak iskolai végzettség szerinti megoszlását vizsgáljuk meg. Ez esetben is, mint az anyanyelv és az állampolgárság szerinti megoszlásnál a házastársak és az élettársak csoportját nem különítettük el egymástól. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy azok között, akik nem jártak iskolába vagy nem fejezték be az alapfokú iskolát, az összes megkérdezethez viszonyítva az ő arányuk jobb, a többi esetben viszont valamivel rosszabb (24. táblázat). Az alapfokú végzettséggel rendelkezőktől az egyetemi, főiskolai diplomával rendelkezőkig ugyanis a megkérdezettek végzettség szerinti megoszlása 2-3 százalékponttal jobb, mint házastársaiké. A házaspárok esetében a kivándorlást megelőzően az iskolai végzettség szerint minimális az eltérés. A szakmunkás végzettségűek aránya a megkérdezett házások körében 6,0 százalékponttal alacsonyabb, mint a házastársaiké, a többi iskolai szint esetében viszont, ha nem is ilyen mértékben, de a megkérdezett házások rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel. Eltérés – a megkérdezett házások javára – csak az egyetemi és főiskolai végzettségűek körében van. Amíg ugyanis a házások megkérdezettek 28,9 százaléka rendelkezett egyetemi, főiskolai végzettséggel, a házastársak körében ez az arány 26,7 százalék. A többi esetben a házastársak iskolai végzettség szerinti megoszlása jobb, mint a megkérdezett házásoké. Az arányok azonban a kérdezés időpontjáig némileg módosultak.

24. táblázat
A megkérdezett és házastársának iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	Kérdezett		Házastárs			
			kivándorlás előtt		jelenleg	
	szám	%	szám	%	szám	%
Nem járt iskolába	1	0,1	–	–	–	–
Nem fejezte be az alapfokút	22	2,6	13	2,0	11	1,3
Alapfokú végzettség	95	11,4	83	13,0	85	10,4
Szaktanácsiskola	187	22,5	154	24,2	233	28,5
Érettségi	286	34,4	217	34,1	266	32,6
Főiskola, technikum	81	9,7	58	9,1	89	10,9
Egyetem	140	16,8	101	15,9	117	14,3
Egyetemi továbbképzés	20	2,4	11	1,7	16	2,0
Összesen	832	100,0	637	100,0	817	100,0

A házastársak között a legjelentősebb csoportot az érettségivel rendelkezők alkotják. Mellettük a szakmunkás végzettséggel rendelkezők aránya jelentős. Igen jelentős a felsőfokú végzettségük súlya, különösen akkor, ha az egyetemi és a főiskolai végzettséggel rendelkezők számát összevonjuk. 27,2 százalékos arányuk közel 2 százalékponttal alacsonyabb, mint házastársuké. Valamivel több, mint egyharmaduknak viszont csak alapfokú végzettsége van. Közöttük olyan személy, aki nem járt iskolába, nincs, s olyanok is csak 11-en vannak, akik alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkeznek. Összességében megállapíthatjuk, hogy a házastársak iskolai végzettség szerinti megoszlása igen jó. Közöttük az érettségizettek és a felsőfokú végzettségük aránya 60,8 százalék, igen magas.

Fontosnak tartottuk annak tisztázását, hogy a megkérdezettek anyanyelvük mellett (legalább közepes szinten) még milyen nyelven beszélnek (25. táblázat). Egy vagy több idegen nyelv ismerete nem szükségszerű, de kisebbségi helyzetben szinte elkerülhetetlennek lehet tartani. Emellett az idegennyelv-tudás általában magasabb iskolai végzettségre utalhat, s egyben hatással lehet az egyén foglalkozására, munkakörére. Az idegennyelv-tudás azonban nemcsak azért fontos, mert ez alapján is következtetéseket vonhatunk le a beilleszkedés mértékéről, hanem azért is, mert a migrációs döntésben (a magyar és az adott ország többsége anyanyelvének ismerete mellett) valamely idegen nyelv ismeretét fontos motivációnak, illetve a megvalósult migrációt követően transzferálható szellemi tőkének tekintjük.

Helyzetükből adódóan nem meglepő, hogy a megkérdezettek döntő többsége éppen úgy, mint szülei is, tud valamilyen idegen nyelven. Ez lényegében annak az alaphelyzetnek is a szükségszerű következménye, hogy jelentős részüknek az állampolgársága és az anyanyelve nem azonos, s így számukra az államalkotó többség nyelvének ismerete idegen nyelv ismereteként jelenik meg, de jelen esetben bennünket természetesen nem csupán ez érdekelt.

25. táblázat
Idegen nyelven beszélők aránya, 2002

Nyelv	Mely országból érkezett a válaszadó?						Összesen
	Ausztriából	Jugoszláviából	Romániából	Szlovákiából	Horvátországból	Ukrajnából	
	Fő						
Cseh	–	–	–	11	1	8	20
Horvát	–	37	1	–	1	4	43
Magyar	–	5	28	–	5	20	58
Német	–	27	83	4	4	13	131
Orosz	–	1	11	3	2	130	147
Román	–	–	632	–	–	3	635
Szerb	–	74	2	–	1	1	78
Szlovák	–	–	2	31	–	13	46
Szlovén	–	2	–	1	1	–	4
Ukrán	–	–	1	–	–	92	93
Angol	2	37	189	13	3	28	272
Francia	–	2	66	1	–	2	71
Olasz	2	–	24	–	1	1	28
Spanyol	1	1	4	–	–	1	7
Egyéb	–	3	4	1	1	5	14
	%						
Cseh	–	–	–	55,0	5,0	40,0	100,0
Horvát	–	86,0	2,3	–	2,3	9,3	100,0
Magyar	–	8,6	48,3	–	8,6	34,5	100,0
Német	–	20,6	63,4	3,1	3,1	9,9	100,0
Orosz	–	0,7	7,5	2,0	1,4	88,4	100,0
Román	–	–	99,5	–	–	0,5	100,0
Szerb	–	94,9	2,6	–	1,3	1,3	100,0
Szlovák	–	–	4,3	67,4	–	28,3	100,0
Szlovén	–	50,0	–	25,0	25,0	–	100,0
Ukrán	–	–	1,1	–	–	98,9	100,0
Angol	0,7	13,6	69,5	4,8	1,1	10,3	100,0
Francia	–	2,8	93,0	1,4	–	2,8	100,0
Olasz	7,1	–	85,7	–	3,6	3,6	100,0
Spanyol	14,3	14,3	57,1	–	–	14,3	100,0
Egyéb	–	21,4	28,6	7,1	7,1	35,7	100,0

A nemzetiség és az anyanyelv szerinti megoszlás ismeretében úgy véljük, nem meglepő, hogy anyanyelvén kívül csupán a megkérdezettek 6,3 százaléka nem beszélt még valamilyen nyelven. Az 1995-ös vizsgálat eredményéhez viszonyítva azonban ez azt jelenti, hogy a 2002-ben megkérdezettek között 3,1 százalékponttal kevesebb volt azoknak az aránya, akik anyanyelvük mellett legalább egy idegen nyelven elfogadható szinten tudtak. Ez az elmozdulás szintén beleillik abba sorba, amelyet a két minta között állampolgárság (nemzetiség), iskolai végzettség, foglalkozás stb. szerinti megoszlás vonatkozásában tapasztalhatunk. A 32. táblázat adatainak értelmezéséhez hozzáfűzzük, hogy a magyarul tudókat csak abban az esetben tüntettük fel, ha nem a magyar volt az anyanyelvük, s egyben arról sem lehet megfeledezni, hogy egy személy nemcsak egy idegen nyelven tudhat.

Annak ellenére, hogy a megkérdezettek között cseh anyanyelvű személy nincs, mégis 20-an – közöttük 11 szlovák állampolgár – beszélnek cseh nyelven. Mellettük van még 8 olyan ukrán állampolgár, aki csehül is beszél. A 43 horvátul beszélő közül 37 fő a volt Jugo-

szláviából, 4 pedig Ukrajnából érkezett. A nem magyar anyanyelvűek közül 58-an beszélnek magyarul, s ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek között csupán 29-en nem beszélnek magyarul. Az ő többségük Romániából és Ukrajnából érkezett. Oroszul a megkérdezettek 15,3 százaléka tud, döntő többségük ukrán állampolgár. A románul tudók aránya 62,6 százalék (635 fő), ami a minta állampolgárság szerinti összetételének megfelelően magas. Közülük három fő kivételével valamennyien Romániából érkeztek. Amennyiben kilépünk a környező országok többségi-kisebbségi nyelvi világából, akkor angolul a bevándorlók 26,8 százaléka, franciául 7 százaléka, olaszul pedig 2,8 százaléka beszél. Németnyelv-ismeretről a megkérdezettek kevesebb mint 13 százaléka adott számot. Ezt az arányt – figyelembe véve a térség országai-ban élő német nemzetiségűek egykori arányát – nem nevezhetjük jelentősnek. Spanyolul heten, tizennyen pedig még egyéb nyelveken is beszélnek.

1.9. Foglalkozás és munkahely

A migrációs mozgás szempontjából, a kivándorlást megelőzően éppen úgy, mint azt követően, fontos szerepe van annak, hogy az egyén gazdaságilag aktív vagy inaktív, hogy mi a foglalkozása, van-e munkahelye, illetve hogy mennyire elégedett azzal a munkával, amit végez, s azzal a munkahellyel, ahol dolgozik.

Mielőtt a megkérdezettek foglalkozás szerinti megoszlását megvizsgálánk, nézzük meg, hogy mi volt az a foglalkozási minta, amelyet a megkérdezett 14 éves korában édesapja foglalkozásán keresztül megismert, s amely közvetett vagy közvetlen formában a megkérdezett lehetőségét, választását is befolyásolhatta (26. táblázat).

A legnépesebb csoportba tartozók szülei szakmunkások voltak. A szakmunkás szülők aránya (38,6%) duplája volt az értelmiségi (19%), illetve a fizikai dolgozó (18,9%) szülők arányának. Az önálló, tehát a gazdálkodó, az iparos, a kereskedő és a szolgáltató foglalkozási ághoz tartozó szülők aránya alacsony, együttesen sem éri el a 10 százalékot, ami a térség országainak korabeli politikai berendezkedését is tükrözi. A szülők foglalkozása azonban nemcsak mintát jelent a gyermek számára, hanem nagy általánosságban behatárolja azokat a lehetőségeket is, amelyek közül saját életútján elindulhat. Nem is szólva arról, hogy számos esetben a gyermek életpályáját a meg nem valósult, vágyott egykori szülői elképzelések nem csekély mértékben alakítják, módosítják.

26. táblázat
Az apa foglalkozása a megkérdezett 14 éves korában

<i>Apa foglalkozása</i>	<i>Szám</i>	<i>%</i>
Gazdálkodó	50	4,9
Iparos	24	2,4
Kereskedő	9	0,9
Szolgáltató	13	1,3
Szellemi szabadfoglalkozású	4	0,4
Felső vezető	32	3,2
Középszintű vezető	35	3,4
Alsó vezető	15	1,5
Közvetlen termelésirányító	36	3,5
Diplomához kötött szellemi	97	9,6
Egyéb szellemi	56	5,5
Szakt munkás	392	38,6
Betanított munkás	93	9,2
Segéd munkás	25	2,5
Mezőgazdasági fizikai	71	7,0
Alkalmi szellemi munka	1	0,1
Alkalmi fizikai munka	1	0,1
Akkoriban nem dolgozott	9	0,9
Már nem élt	35	3,4
Nem tudja	14	1,4
Nincs adat	3	0,3
Összesen	1015	100,0

Az adatfelvétel során a bevándorlók foglalkozását három metszetben vizsgáltuk. Az első metszetben arra voltunk kíváncsiak, hogy az elindulást megelőző hat hónapban mi volt a bevándorló foglalkozása. Mivel az áttelepedés előtti hónapok a foglalkoztatottság területén is bizonytalansággal terhesek lehettek, ezért úgy döntöttünk, hogy nem csupán az utolsó foglalkozást, hanem a kivándorlást megelőző három év legjelentősebb foglalkozását is rögzítjük. Ezzel nemcsak kiküszöbölhetőnek tartottuk azt, hogy az elindulás előtti esetleges, véletlenszerű, ideiglenesnek ítélt foglalkozások alapján vonjunk le következtetéseket, hanem egyben azt a viszonyítási alapot is megteremtettük, amelyhez az áttelepedés utáni, illetve a jelenlegi állapot foglalkozás szerinti megoszlását hasonlíthatjuk.

Nézzük meg akkor először, hogy az elindulást megelőző hat hónapban mi is jellemezte a megkérdezettek munkaviszonyát (27. táblázat). Ebben a metszetben a gazdaságilag aktív és inaktív migránsok országonkénti aránya, Ausztria és Szlovákia kivételével, közel azonos. Az Ausztriából érkezők közül ketten nyugdíjasok, s csak egy fő az aktív kereső. Szlovákia esetében pedig a 32 főből a még három inaktív mellett 14 tanuló volt. A többi ország esetében az inaktív aránya 45 százalék körül van. A megkérdezett 1014 személy közül a tervezett kivándorlást megelőző hat hónapban 497-en inaktívok voltak. S ez azt jelenti, hogy a kivándorlók közel fele, 49 százaléka nem dolgozott. Az inaktívok csoportjának belső rétegzettségére a következő: a nyugdíjasok aránya 47,1, a tanulóké pedig 29,4 százalék volt. A nyugdíjasok között hatan a nyugdíj mellett kereső munkát is végeztek. Mellettük ehhez az alcsoporthoz még 15 rokkant és 10 özvegyi nyugdíjas is tartozott. Az összes nyugdíjasok száma így összesen 234 fő, ami az összes be-

vándorló több mint 23 százaléka. A munkanélküliek aránya a megkérdezettek között meghaladta a 7, az inaktívak között pedig megközelítette a 15 százalékot. A munkanélküliek közel 70 százaléka Romániából érkezett, közöttük azoknak a száma, akik már 9–12 hónapja nem dolgoztak, jelentős volt (48-ból 21 fő). Mellettük az ennél rövidebb, illetve hosszabb ideje munkanélküliek is megtalálhatóak. Egy személy például már három, egy pedig öt éve volt munkanélküli. A két és három éve munkanélküliek száma nem jelentős, négy, illetve két fő. Arányait tekintve az Ukrajnából érkezők között volt a legtöbb munkanélküli, az onnan érkezők 8,8 százaléka ugyanis ehhez a csoporthoz tartozott. Az innen érkező 15 munkanélküli közül csak hárman voltak olyanok, akik fél évnél nem hosszabb ideje voltak munka nélkül.

27. táblázat
Munkaviszony szerinti megoszlás a vándorlást megelőző 6 hónapban

	Szám	%
Alkalmazott állandó munkaviszonyban	379	37,4
Alkalmazott szerződéssel	43	4,2
Önálló, vállalkozó, önfoglalkoztató tulajdonos	43	4,2
Társas vállalkozás tagja volt	4	0,4
Nyugdíjas volt és kereső munkát végzett	6	0,6
Nappali tagozaton tanult, mellette rendszeres munkát végzett	1	0,1
Nappali tagozaton tanult, mellette alkalmi munkát végzett	3	0,3
Gyes mellett munkát vállalt	1	0,1
Alkalmi munkából élt (fizikai)	21	2,1
Megbízásból élt (szellemi)	1	0,1
Segítő családtag volt	6	0,6
Saját jogon öregségi nyugdíjas volt	203	20,0
Rokkant nyugdíjas volt	15	1,5
Özvegyi nyugdíjas volt	10	1,0
Szülési, gyermeknevelési szabadságon volt	16	1,6
Háztartásbeli volt	24	2,4
Tanuló volt	143	14,1
Munkanélküli volt	74	7,3
Egyéb	21	2,1
Összesen	1014	100,0

Az aktívak közel 56 százaléka alkalmazottként állandó munkaviszonnyal rendelkezett, 4,2 százalék viszont csak szerződéssel volt alkalmazva. Hasonló volt az arányuk azoknak is, akik önállóak (vállalkozók, tulajdonosok) voltak. A gazdaságilag aktívak még fennmaradó alcsoportjához tartozók viszont hosszabb távra is megnyugtató munkaviszonnyal nem rendelkeztek. Közülük a legtöbben (21 fő) az alkalmi fizikai munkából élők alcsoportjához tartoztak, de a többiek munkaviszonyát is bizonytalanság jellemezte. Az a helyzet tehát, melyben stabilnak mondható munkaviszonnyal a megkérdezettek 45 százaléka rendelkezett, nagyfokú mozgásszabadságot biztosított a kivándorló számára, mivel a laza kötődés nem nehezítette, hanem feltételezhetően segítette az „elszakadást”. (Feltételezhetően hasonló mechanizmusok „működhetnek” a munkaviszonnyal már nem rendelkező nyugdíjasok esetében is.) Ez volt tehát az a „pillanatnyi” állapot, amely az útnak indulók foglalkoztatási helyzetét az elmozdulás időpontjában meghatározta. Kérdés, hogy az ezt megelőző időszakban mi volt „jelen” az

indulás bizonytalanságaiból. Éppen ezért az országváltás előtti három év legjellemzőbbnek ítélt foglalkozási viszonyait is górcső alá vettük.

A migrálást megelőző három évben a megkérdezettek jelentős része – az 1995-ös vizsgálat eredményéhez hasonlóan – két domináns foglalkozási típusba a *szakmunkás*, valamint az *értelmiségi* kategóriába tartozott. Értelmiségi foglalkozásúnak a megkérdezettek 24,4 százaléka tartotta magát. Ez viszont azt jelenti, hogy az egyetemi és főiskolai végzettségűek egy része (az összes megkérdezett 29,4 százaléka tartozott ebbe a csoportba) nem értelmiségi foglalkozású volt, azaz munkaköre egyetemi, főiskolai végzettséget nem igényelt. Ehhez a csoporthoz a legközelebb talán még a közép-, esetleg az alsósintű vezetők és a szolgáltatás területén dolgozók voltak. A másik csoportot 23,1 százalékos aránnyal a szakmunkások alkotják. A *gazdálkodó, iparos, kereskedő* és a *szolgáltató* munkakörben kevés ember, a megkérdezettek 4,3 százaléka dolgozott. 11,2 százalékot viszont a *betanított munkások* és *egyéb fizikai munkát végzők* adták. Az utolsó három évben 143-an voltak azok, akik már nem dolgoztak. A kérdésre a megkérdezettek 19,5 százaléka nem válaszolt.

Mielőtt gondolatmenetünket tovább folytatnánk, érdemesnek tartjuk, ha a migrálást megelőző fél, illetve három év foglalkozási viszonyait részletesebben összehasonlítjuk (lásd a 28. és 29. táblázatokat). A kivándorlást megelőzően az utolsó fél évben a többség a diplomához kötött és egyéb szellemi foglalkozásúak, illetve a szakmunkások és a betanított munkások csoportjához tartozott. Az e csoportokhoz tartozók együttesen az aktív keresők (N=673) 71,2 százalékát adták. Nagyobbik hányaduk (55,7%) szakmunkás, illetve betanított munkás volt. E 479 fős alcsoporton belül a legtöbben, 344-en alkalmazottként állandó munkaviszonnyal rendelkeztek. 93-an nyugdíjasok voltak, s végül az alcsoport tagjai közül 42 fő munkanélküli volt. S ez azt jelenti, hogy az értelmiségiek több mint egyharmada nyugdíjas és munkanélküli, a szakmunkások és a betanított munkások esetében viszont ez az arány magasabb, 43,5 százalék volt.

28. táblázat
Foglalkozási arányok
(A kivándorlás előtti utolsó három év legjellemzőbb foglalkozása)

Foglalkozás	Kivándorlás előtt		Jelenleg	
	a válaszok megoszlása (%)	érvényes válaszok (%)	a válaszok megoszlása (%)	érvényes válaszok (%)
Gazdálkodó	0,3	0,4	0,1	0,2
Iparos	0,9	1,3	0,6	0,9
Kereskedő	1,9	2,8	2,3	3,5
Szolgáltató	1,5	2,2	1,2	1,8
Szellemi szabadfoglalkozású	0,4	0,6	0,3	0,5
Felső vezető	1,9	2,8	0,7	1,1
Középszintű vezető	1,4	2,1	1,1	1,7
Alsó vezető	0,8	1,2	0,4	0,6
Közvetlen termelésirányító	1,2	1,8	0,5	0,8
Diplomához kötött szellemi	12,2	18,4	11,8	18,3
Egyéb szellemi	9,7	14,5	8,4	13,0
Szakt munkás	23,1	34,7	17,2	26,8
Betanított munkás	8,8	13,2	13,0	20,2
Segéd munkás	1,0	1,5	5,1	8,0
Mezőgazdasági fizikai	0,6	0,9	0,6	0,9
Alkalmi szellemi munka	0,2	0,3	0,5	0,8
Alkalmi fizikai munkát	0,8	1,2	0,7	1,1
Összesen	66,4	100,0	64,4	100,0
Nem dolgozott	14,1		–	
Nincs adat	19,5		35,6	
Mindösszesen	100,0		100,0	

A fentiekben bemutatotthoz viszonyítva a második metszetben, tehát a kivándorlás előtti utolsó három évben, a foglalkozási megoszlás rosszabb „képet” mutat (29. táblázat). A kivándorlást követően ugyanis a kereskedő, a betanított és a segéd munkás, valamint az alkalmi szellemi munkások arányának növekedése mellett az összes többi foglalkozási kategóriához tartozók aránya csökkent. Közöttük a legjelentősebben, 8 százalékkal a szakmunkásoké. Az áttelepedés előtti állapothoz képest a gazdaságilag aktívak száma alig változott, csupán 18 fővel csökkent. A szerződéses munkaviszonyban lévők számának jelentős emelkedése mellett (közel ötszörösére nőtt) az egyéb foglalkoztatási területeket a csökkenés arányosan érintette. Annak ellenére, hogy az áttelepedést követő első periódusban a megkérdezettek foglalkoztatási viszonyai romlottak, megállapítható, hogy helyzetüket nem visszafordíthatatlannak tűnő folyamatok határozták meg. Véleményünket egyértelműen alátámasztja egyrészt az, hogy a bekövetkezett változások ellenére radikális elmozdulások a foglalkozási viszonyokban nem következtek be, másrészt, hogy az adatfelvétel időpontjában, tehát a harmadik időmetszetben a bevándorlók foglalkozási viszonyait már részben javulás jellemzi. Bár meg kell jegyeznünk, hogy a kiinduló állapothoz viszonyítva egyértelműen pozitív irányú elmozdulásról ez esetben sem beszélhetünk. A két domináns foglalkozási területhez tartozók közül korábbi súlyukat leginkább az értelmiségiek őrizték meg. S a jelenlegi 32,1 százalékos arányukkal az aktívak legnépesebb csoportját képezik. A fenti megállapításokat azok az adatok is megerősítik, amelyek a jelenleg végzett munka és a végzettség összhangjával kapcsolatosak. (Lásd a 29. táblázatot.) Láthatjuk, hogy a kivándorlás előtti állapothoz viszonyít-

va növekedett azoknak az aránya, akik úgy látják, hogy jelenlegi munkájuk nem a végzettségüknek megfelelő, és azoké is, akik azt csak részben tartják megfelelőnek. Ebből szükségszerűen az is következik, hogy csökkent azok aránya, akik jelenleg végzett munkájuk és végzettségük között nem látnak ellentétet.

29. táblázat
A végzettség és a végzettségnek megfelelő munka egymáshoz viszonyított aránya, 2002

Minősítés	Kivándorlás előtt		Jelenleg	
	szám	százalék	szám	százalék
Igen, megfelel	500	74,2	352	58,9
Csak részben felel meg	65	8,3	105	17,6
Nem felel meg	93	13,8	127	21,2
Nincs szakképzettsége	25	3,7	14	2,3
Összesen	674	100,0	598	100,0

A szakmunkások aránycsökkenése, a vizsgálat időpontjában a kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva, jelentősebb, 7,9 százalékos, az értelmiségi foglalkozásúaké pedig csak 1,6 százalékos volt. A legerőteljesebb változás az inaktívak körében következett be. Ennek ellenére az átköltözés foglalkozási traumáit az adatok már nem tükrözik. Az állandó munkaviszonyban alkalmazottak aránya a kivándorlás előtti 56 százalékról mintegy 70 százalékra emelkedett. (Az aktívak, inaktívak aránya 59,3–40,7 százalék.) A kivándorlás utáni állapothoz képest a szerződéses munkaviszonyban lévők száma több mint felével csökkent, a vállalkozóké pedig majdnem megduplázódott. A nyugdíjasok aránya csak mérsékelten, 22,5 százalékról 23,5 százalékra, nőtt.

Abban az esetben, ha a megkérdezettek foglalkozási megoszlását szüleikéhez hasonlítjuk, akkor a szülők esetében megállapított jellemző foglalkozásokat a gyermekeknél is megtaláljuk. Azt mondhatjuk, hogy a „gyermekek” foglalkozási megoszlása a kiköltözés előtti három évben hasonlított leginkább szüleikéhez. Természetesen ekkor már a „gyermekeknél”, szüleik foglalkozási megoszlásához viszonyítva 16,2 százalékponttal kisebb aránnyal szerepeltek a szakmunkások, 10,4 százalékponttal többel az értelmiségi és 8,5 százalékponttal a fizikai foglalkozásúak. Az e három foglalkozási csoporthoz tartozók dominanciája a másik két időmetszetben is megmarad, a különbség csak annyi, hogy szülő-gyermek vonatkozásban az egyes csoportokhoz tartozók aránya közötti különbség a szakmunkások kivételével fokozatosan csökken. Ennek következtében a szakmunkás szülők és az ugyanolyan foglalkozású gyermekek aránya közötti különbség 23,6 százalékponttal nőtt. Ezzel szemben a fizikai munkát végző szülők és gyermekek közötti különbség 5,1 százalékpont távolságra csökkent.

A három időmetszet foglalkozási struktúráját összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a kivándorlás előtti három év legjellemzőbb foglalkozásához viszonyítva az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók aránya, ha nem is látványosan, de csökkent, illetve a kivándorlás előtti pozíciókat leginkább az értelmiségiek őrizték meg vagy mentették át.

Az adatfelvétel még több összefüggésben lehetőséget biztosít a migrálás előtti állapot bemutatására, ezek közül a foglalkozási arányok és munkaviszonnyal kapcsolatban még két kérdésre térünk ki. A jó munkahelyi közérzetet egyik eleme, hogy az egyén végzettsége és munkahelyi tevékenysége ne essen túl messze egymástól, összhangban legyen. (Természetesen ettől függetlenül bárki rosszul érezheti magát munkahelyén akkor is, ha végzettsége és munkája szinkronban van, de képességeit például ennek ellenére nem tudja kamatoztatni.) A fentiek mellett a jó munkahelyi közérzet fontos eleme az is, hogy kik a munkatársak, hogy azok hogyan viszonyulnak hozzám és fordítva. Ennek többségi-kisebbségi helyzetben fontos összetevője az a nyelvi környezet, amelyben a munkában eltöltött és a munkavégzéshez kapcsolódó idő „lezajlik”. Egészen más feltételek között dolgozik az a személy, aki teljesen, részben vagy egyáltalán nem anyanyelvi környezetben végzi munkáját.

A rossz munkahelyi légkör, a végzettségnek nem megfelelő munkakör vagy a nem anyanyelvi környezetben eltöltött munkaidő általában nem tartozik a migrációt kiváltó okok közé, ennek ellenére, az egyéb okok mellett, esetenként fontos szerepe lehet a migrációs döntésben, a migrációs szándék valóra váltásában. Éppen ezért az adatfelvétel során ezekre az összefüggésekre is kitértünk.

Arra a kérdésre, hogy a végzett munka megfelelt-e a kért végzettségének, 674-en válaszoltak, vagyis mindazok, akik az átköltözést megelőző 3 évben munkahellyel rendelkeztek (29. táblázat). A válaszadók között 25 olyan is volt, akinek nem volt szakképzettsége. Azoknak az aránya, akiknek a munkája és végzettsége valamiért nem volt teljesen szinkronban, 22,1 százalékot tett ki. A megkérdezettek többsége, 74,2 százaléka azonban nem vélt felfedezni feszültséget munkája és végzettsége között. Tehát csupán a megkérdezettek valamivel több mint egyötödénél jelentett ez az összefüggés problémát. Azoknak az aránya pedig, akik úgy látták, hogy munkájuk végzettségüknek egyáltalán nem felel meg, a minta 13,8 százalékát tette ki. Azok a személyek, akiknek a munkája csak részben vagy nem felelt meg végzettségüknek, a volt Jugoszláviából (6,7, illetve 20,7 %), Romániából (8,7, illetve 12,7 %) és Ukrajnából (7,2, illetve 17,1%) érkeztek. Ez esetben is a többségnek, a megkérdezettek 72,4; 74; illetve 73,9 százalékának a munkája végzettségének megfelelt. Ebben az összefüggésben a két nem között határozott eltérést nem találunk, a különbség csak annyi, hogy amíg a férfiak 11,4, addig a nők 15,9 százaléka érezte úgy, hogy végzettségének nem megfelelő munkakörben dolgozott. Az elégedettség vagy elégedetlenség aránya a korcsoportok között azzal a megjegyzéssel egyenletesen oszlik el, hogy a 45 évnél idősebbek körében már alig található olyan személy, aki nem végzettségének megfelelő munkakörben dolgozott volna. Szignifikáns különbséget iskolai végzettség szerint sem lehet megállapítani. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a különböző végzettségűek elégedettsége megegyezne. Gondot az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében találunk. A szakmunkás és a középfokú végzettségűek ugyanis 4,1 százalékponttal nagyobb arányban ítélték úgy, hogy végzettségüknek nem megfelelő munkát végeznek. Összegzésként megállapítható, hogy bár végzettségének nem megfelelő munkát a megkérdezettek 13,8 százaléka végzett, mégis a végzettségnek nem megfelelő munkavégzés csak áttételesen és mellékesen járulha-

tott hozzá a migráns útnak indulásához. Természetesen ez a megállapítás nem mond ellent annak, hogy az útnak indulás motívumaként szakmai indokot ennél nagyobb arányban jelöltek meg.

A fentieknél némileg bonyolultabb összefüggést állapíthatunk meg abban az esetben, ha a *munkahelyén voltak-e magyar nyelvű kollégái?* kérdésre adott válaszokat elemezzük. A kérdést árnyalja, bár az alacsony elemszám az összefüggéseket alig módosítja, hogy a megkérdezettek 8,6 százalékának nem a magyar volt az anyanyelve. Olyan személy, aki nem magyar nyelvű környezetben dolgozott, csupán 37 fő volt, s ez 5,5 százalékot tett ki. Azt mondhatjuk tehát, hogy azoknak az aránya, akik az élet nagyon fontos helyén, a munkahelyen anyanyelvüket nem használhatták, s ezért esetleg egyértelmű hátrányt szenvedtek volna, igen alacsony. Azoknak a köre ennél jóval szélesebb, 24,8 százalék, akik annak ellenére, hogy magyar anyanyelvű kollégákkal dolgoztak együtt, mivel nem ők alkották a többséget, munkavégzés közben anyanyelvüket feltételezhetően nem, vagy csak igen töredékesen használhatták. Tehát ez esetben a bevándorlók közel egyharmadának, 30,3 százalékának lehetett volna sérelme annak következtében, hogy munkája során anyanyelvét nem vagy csak részben használhatta. Azoknak a többsége azonban, akik Magyarországra vándoroltak, nem ilyen munkahelyen dolgozott. Közel olyan arányban, mint amilyenben a munkahelyen nem volt mód az anyanyelv használatára, csak magyar anyanyelvű kollégával dolgoztak (28,1%). Azoknak az aránya pedig, akiknek a munkahelyén többségében magyarok voltak, még jelentősebb, 39,6 százalék. A három legjelentősebb kibocsátó országból, a volt Jugoszláviából, Romániából és Ukrajnából érkezettek 19,3; 29,1; illetve 25,5 százalékos arányban csak olyan munkahelyen dolgoztak, ahol a kollégák magyar anyanyelvűek voltak. Ennél jóval jelentősebb azoknak az aránya: 35,1; 40,1; illetve 42,1 százalék, ahol a dolgozók többsége magyar volt. Ezzel szemben a fenti országok esetében csupán a bevándorlók 10,5; 3,6 (!); illetve 8,2 százaléka dolgozott olyan munkahelyen, ahol rajta kívül magyar anyanyelvű személy nem dolgozott. Ha nem is jelentős arányban, de a bevándorolt nők, és nemtől függetlenül az 50 évnél fiatalabbak jelentősebb arányban dolgoztak olyan munkahelyen, ahol csak, vagy többségében csak magyar anyanyelvű kollégák voltak.

Összességében ebben a vonatkozásban is csak azt állapíthatjuk meg, hogy a bevándorló munkahelyének anyanyelvi környezete csak áttételesen és mellékesen játszhatott szerepet, amennyiben szerepet játszott abban, hogy a megkérdezett a migrálás mellett döntött. Azt azonban, hogy a munkahelyen használt nyelv „pontosan” mennyiben járult hozzá az áttelepedéshez, még azok esetében sem tudjuk, akiknek a kollégái a többségi néphez tartoztak, mert az adatfelvételtől erre vonatkozóan semmiféle következtetést nem lehet levonni.

1.10. Az életkörülmények a kivándorlást megelőzően és Magyarországon

A vándorlásnak nem közvetlen kiváltó oka az, hogy ki milyen lakásban él. Azok döntésében viszont, akik egy másik országba vándoroltak, feltételezhetően ez is szerepet játszott. Termé-

szetesen nem arról van szó, hogy a rossz lakáskörülmények között élők nagyobb gyakorisággal vándorolnak, hanem mindenekelőtt arról, hogy a vándorlás megvalósulása érdekében milyen megteremtett feltételeket tudnak abban a reményben maguk mögött hagyni, hogy várhatóan rövid időn belül hasonló vagy jobb körülmények között tudják folytatni életüket. A lakás „birtoklása” bizonyos határokon belül ugyanis fontos mutatója nemcsak az egyén anyagi lehetőségeinek, hanem jövőbeli terveinek is. Éppen ezért szükségesnek tartottuk megismerni, hogy a hozzánk érkezők milyen körülmények között éltek, s hogy az új viszonyok között milyen környezetbe kerültek, milyen életkörülményeket teremtettek maguknak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a megkérdezettek nem a végleges magyarországi letelepedés előtt állnak, mégis migrációs terveikkel kapcsolatban fontos ismeretet jelent számunkra, ha tudjuk: mit hagytak maguk mögött, és hogy az itt töltött idő alatt mit is „teremtettek” meg már maguknak. Mindezekkel összefüggésben fontos információkat az azokra a kérdésekre adott válaszokból kapunk, amelyek a vándorló lakásviszonyaira, az egy lakásban élők számára, a tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottság mértékére vagy meghatározott kulturális javak meglétére, illetve hiányára stb. vonatkoznak.

Tulajdonjogi szempontból fontos összefüggést találhatunk, ha összehasonlítjuk, hogy a megkérdezett milyen jogcímen élt a kivándorlást megelőzően, és él jelenlegi lakásában, házában (30. táblázat). Vizsgáljuk meg tehát, hogy a vándormozgalom szereplői milyen jogcímen laktak az átköltözésük előtti lakásukban, és milyen jogcímen élnek a jelenlegiben.

30. táblázat
A lakás tulajdonjoga, 2002

Jogcím	Milyen jogcímen			
	lakott kivándorlás előtti		lakik jelenlegi	
	lakásában (házában)			
	szám	%	szám	%
Tulajdonos	945	93,1	569	56,1
Bérlő	41	4,0	115	11,3
Albérlőt	10	1,0	164	16,2
Eltartási szerződés (alapján)	1	0,1	7	0,7
Szolgálati lakás	6	0,6	39	3,8
Szívességi alapon	9	0,9	105	10,3
Egyéb	2	0,2	15	1,5
Intézményes háztartás	1	0,1	1	0,1
Összesen	1015	100,0	1015	100,0

Az adatfelvételt megelőzően feltételeztük, hogy az átköltözést követően azoknak az aránya, akik tulajdonosként élnek a lakásban, jóval kisebb lesz, mint azt megelőzően, tehát az országváltás előtt. Arra azonban nem gondoltunk, hogy az adatfelvétel időpontjában a megkérdezettek 56,1 százaléka már saját tulajdonú lakásban vagy házában lakik. Ezt annak ellenére igen jelentős eredménynek tartjuk, hogy az elindulás előtt hasonló jogviszonya 93,1 százaléknak volt. Ebből az is következik, hogy amíg a vándorlást megelőzően *egyéb jogcímen* összesen a megkérdezettek 6,9 százaléka élt valamely lakásban, házában, addig jelenleg 43,9 száza-

lékuk. Tehát igen jelentős átalakulás következett be. Természetesen ezeknél az arányoknál nem feledkezhetünk meg arról, hogy 67,5 százalékuk egy-öt éve, valamivel több mint 30 százalékuk viszont már több mint öt éve hazánkban élt.

A kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva a tulajdonosok aránya 37 százalékponttal csökkent, a bérlőké pedig 7,3 százalékponttal nőtt. 1995-ben a tulajdonosok esetében a csökkenés mértéke 18,6 százalékpont volt! A 2002. évi vizsgálatkor azt tapasztaltuk, hogy a kivándorlás előtti helyzethez viszonyítva jelentősebb lett az albérlők és a szívésségi alapon (10,3%) lakásban, házban élők aránya. Az, hogy 56,1 százalék már saját tulajdonú lakásban vagy házban él, azt jelzi, hogy végleges letelepedés szándékával érkeztek hazánkba. (Talán hasonló következtetés vonható le azokban az esetekben is, amikor a megkérdezett bérlőként élt a lakásban.) Az albérletben és a szívésségi alapon élők relatíve magas aránya (együtt 26,5 %) viszont arra is utal, hogy a bevándorlók nem csekély arányban jóval rosszabb helyzetet is vállaltak annak érdekében, hogy hazánkban tartózkodhassanak.

Az egyes tulajdonformákat figyelembe véve az Ausztriából, Horvátországból és Szlovákiából (egy fő kivételével, aki bérlő volt) érkezők saját tulajdonú házzal, lakással rendelkeztek. Tulajdonjog szempontjából a legváltozatosabb helyzet a Romániából érkezők esetében volt, bár közülük is 94 százaléknak saját háza, vagy lakása volt. A lakásbérlők aránya pedig megközelítette a 4 százalékot. A többi jogcímre, amely alapján a kivándorlást megelőzően a megkérdezett lakott, már csak néhány fő esett. A szívésségi alapon valahol lakó román állampolgárok száma is csak 7 volt. A lakásbérlők aránya az egykori Jugoszláviából érkezők körében volt a legjelentősebb (8,4%), azonban ez csak 7 megkérdezettet jelentett. A 60 évesek vagy annál idősebbek – 6 fő kivételével, akik lakásbérlők voltak – valamennyien (202 fő) tulajdonosként éltek korábbi lakásukban. A 60 évnél fiatalabbaknak pedig mintegy 86 százaléka rendelkezett saját tulajdonú házzal, lakással.

A jogcím mellett annak az épületnek jellege, amelyben a bevándorló él, áttételesen szintén ismeretet szolgáltat a bevándorló terveiről, törekvéseiről és lehetőségeiről (31. táblázat).

31. táblázat
Milyen jellegű épületben van a lakás? (2002)

<i>Az épület jellege</i>	<i>Szám</i>	<i>Százalék</i>
Családi házban	553	54,5
Többlakásos villában	53	5,2
Régi típusú városi házban	118	11,6
Új típusú városi házban	236	23,3
Egyéb	35	3,4
Adathiány	20	2,0
Összesen	1015	100,0

A megkérdezettek 66 százaléka a kivándorlás előtt, mint ahogyan arról korábban szövegtünk, városban élt. Ez az arány csak annyiban változott, hogy a városban élők aránya jelenleg valamivel alacsonyabb, 62,6 százalék. A falun és a városban élők egymáshoz viszonyított

arányában a kivándorlás drasztikus változást tehát nem okozott. A falun, illetve a városban élők esetében viszont abban a tekintetben már változás következett be, hogy milyen típusú, minőségű és milyen környezetben található lakásban, házban éltek, illetve élnek. Ezt pedig, a szívességi alapot kivéve, amely fontos kapcsolati tőke meglétére utal, mindenekelőtt a bevándorlók anyagi helyzete, lehetősége határozza meg. Természetesen családi ház és családi ház között lényeges különbségek vannak, ennek ellenére a *milyen jellegű épületben van a lakás* kérdésre adott válaszok részben nemcsak a bevándorlók településtípusok szerinti megoszlását tükrözik, hanem azt sugallják, hogy a bevándorlók döntő többsége az áttelepedés összes nehézsége ellenére megfelelő környezetben tudott letelepedni. A lakás típusát számos dolog határozza meg, többek között jelentős mértékben az is, hogy faluban vagy városban van-e. A kérdésre adott válaszból felsejlő valóság meglepő, hiszen a bevándorlók több mint fele családi házban lakik. A legjobb helyzetűek feltételezhetően a többlakásos villákban élők. A régi típusú városi házakról nehéz értékítéletet mondani, hiszen azok között jó és rossz állapotúak egyaránt vannak. Az új típusú városi házak többsége pedig feltételezhetően panellakást takar.

Valamely lakás minőségét számos tényező befolyásolja. Ezek közül csak a szobák, félszobák, illetve a lakásokban élők számát vettük figyelembe (*lásd a 32. és a 33. táblázatot*). Megjegyezzük, hogy a szobák számát tekintve a környező országokból érkezők között lényeges eltérés nincs, mindegyik esetben a két és a három szobában élők domináltak. Egyedül az Ukrajnából áttelepültek között voltak többen, akik egy szobából „érkeztek”, de azok is, akik az áttelepedés előtt négy vagy öt szobában laktak.

32. táblázat
A lakások szobaszám szerinti százalékos megoszlása

A szobák száma	Kivándorlás előtt		Magyarországon	
	1995	2002	1995	2002
1 szoba	11,3	8,5	43,6	31,5
2 szoba	34,9	40,0	35,8	40,5
3 szoba	33,0	31,6	13,4	18,7
4 szoba	11,5	12,0	3,2	6,0
5 szoba	4,6	4,5	1,9	2,3
6 szoba	2,4	1,4	0,7	0,5
6-nál több	0,9	0,6	0,3	0,4
nincs adat	1,3	1,2	0,3	0,2

Az adatok szerint a kétszobás lakásban élők aránya az országváltás ellenére lényegében sem a 2002., sem az 1995. évi vizsgálatkor nem változott. Az egyszobás lakásban élők aránya 2002-ben és 1995-ben is a Magyarországra történt költözéssel közel négyszeresére nőtt. Ezzel szemben 2002-ben éppen úgy, mint 1995-ben, a kivándorlás után közel felére csökkent a három- és a négyszobás lakásokban élők aránya. Az öt és annál több szobában élők aránycsökkenése már nem volt látványos. Összességében azonban a szobák számát tekintve a bevándorlók az át-költözéssel rosszabb lakáskörülmények közé kerültek. Azt mondhatjuk, hogy a vizsgálat időpontjáig átlagosan egy szobával kisebb területen folytatták itteni életüket.

33. táblázat
A félszobák számának százalékos megoszlása

A félszobák száma	Kivándorlás előtt		Magyarországon	
	1995	2002	1995	2002
Nincs	87,5	80,7	63,0	72,8
1 félszoba	8,7	13,0	26,1	19,9
2 félszoba	2,1	3,3	8,0	5,4
3 félszoba	0,3	0,6	0,6	0,9
Nincs adat	1,5	2,4	2,3	1,0

Nemcsak a szobák, hanem a félszobák esetében is eltérés van a kivándorlás előtti és a jelenlegi helyzet között. A félszobák számának alakulásából is arra lehet következtetni, hogy a bevándorlási engedéllyel rendelkezők a kivándorlást megelőzően jobb feltételek között éltek, mint jelenleg. Természetesen nem kizárt, hogy mindez csak annak a tükröződése, hogy 23,3 százalékuk új típusú városi házban, azaz többségében panellakásban él, amelyben általában egy vagy két félszoba található.

A bevándorlók lehetőségeinek beszűkülését jelzi, hogy a kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva azoknak az aránya, akik egy lakásban egyedül éltek, 11,6 százalékról 5,7 százalékra esett (34. táblázat). Azt, hogy az egyedül élők száma, többek között a családi állapotban bekövetkezett változás eredményeként, felére csökkent, természetesnek kell tartanunk, de ezzel összefüggésben azt is, hogy nőtt azoknak az aránya, akik egy lakásban ketten, illetve hárman élnek együtt. Azoknak az aránya viszont, akik a kivándorlást követően is négyen éltek egy lakásban, csökkent.

34. táblázat
A lakásban élők számának százalékos megoszlása

Fő	Kivándorlás előtt		Magyarországon	
	1995	2002	1995	2002
1	6,2	11,6	15,5	5,7
2	13,1	21,2	25,6	28,9
3	22,8	22,7	25,9	26,1
4	33,7	28,7	22,8	19,7
5	13,8	9,7	6,6	11,8
6	6,2	4,0	2,7	4,1
7	1,3	1,6	0,6	1,6
7-nél több	1,8	0,5	0,3	1,0
Nincs adat	1,1	0,1	–	1,1

Az egy lakásban, házban élők számának alakulását alapvetően meghatározza, hogy a migráns családjával együtt, vagy attól külön élt-e, illetve hogy hány tagú volt az a család, amelyből a vándorlás következtében kiszakadt. Éppen ezért a továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a bevándorlók esetében hogyan alakult, mozdult el azoknak az aránya, akikkel a kivándorlást megelőzően együtt éltek, illetve akikkel jelenleg is együtt élnek (35. táblázat).

35. táblázat
A lakásban együtt élők százalékos megoszlása

Rokonsági fok	Kivándorlás előtt együtt élt		Magyarországon együtt él	
	1995	2002	1995	2002
Házastárs	42,8	39,2	74,5	65,7
Élettárs	1,7	9,6	9,6	9,4
Gyermek	4,6	30,0	7,9	12,0
Szülő	44,5	44,9	2,8	4,1
Testvér	4,3	29,4	0,9	2,5
Anyós, após	0,3	4,2	0,2	0,3
Egyéb rokon	0,2	4,8	1,4	2,6
Nem rokon	1,6	0,6	2,8	3,5

A kivándorlást követően a legtermészetesebb módon a szülőkkel, a házastárssal, a gyermekekkel, és a testvérekkel együtt élők arányának jelentős elmozdulása következett be. A leglátványosabb változás a szülőkkel együtt élők arányának megváltozása volt, amely a korábbi 44,9 százalékról 4,1 százalékra csökkent. E változással összefüggésben viszont a házastársukkal együtt élők aránya nőtt. Az élettárssal együtt élők aránya stagnált (1995-ben ez növekedett), a testvérükkel együtt élők pedig csökkent.

A ház, a lakás típusának, nagyságának, a szobák számának, illetve a „birtoklás” jogcímének és a lakásban élők számának ismerete mellett a bekövetkezett változás mértékének fontos mutatója a lakás minősége, berendezésének színvonala, az ott található tartós háztartási eszközök száma, illetve bizonyos ingatlanok megléte vagy hiánya. A kivándorló korábbi és mostani lakásának kommunális ellátottsága ugyanis következtetések levonására ad lehetőséget azzal kapcsolatban, hogy az országváltás érdekében az őt körülvevő, mindennap használt eszközök közül mit hagyott maga mögött, vagy mit áldozott fel. Amennyiben tehát a fenti összefüggésekben az ellátottság kivándorlás előtti és jelenlegi szintjét összehasonlítjuk, akkor az azonosságok és a különbözőségek alapján értelmezni tudjuk a beilleszkedés háttérét szolgáló személyes életkeret váltást erősítő vagy gyengítő hatását.

A kivándorlás előtti háztartás „leltára” a vándorló körülményeinek korábbi háttérét, felhalmozott javait tárja elénk. Annak számbavétele pedig, hogy mindebből mi „maradt”, pontosabban, hogy az új feltételek között a vizsgálat időpontjáig mit tudott átmenteni vagy újra megteremteni, nemcsak a migráns sikeressége, hanem jövőbeli terveinek megítélése szempontjából is fontos volt számunkra. Éppen ezért a következő táblázat lényegében mindazokat az „indikátorokat” tartalmazza, amelyek napjainkban egy átlagos háztartást jellemeznek (36. táblázat).

Megállapítható, hogy a 2002. évi vizsgálat szereplői, valamivel szerényebb hazai (korábbi) háttérrel, feltételekkel rendelkeztek, mint az 1995-ös vizsgálat megkérdezettjei, de ez lehet, hogy csak annak következménye, hogy közöttük több volt, aki faluról érkezett.¹¹ Természetesen ez a megállapítás az „ellátottság” nem mindegyik összetevőjére, elemére érvényes. S figyelembe kell venni azt, hogy a 2002. évi adatfelvételnél az 1995-öshöz viszonyítva,

¹¹ A két adatfelvétel e témával foglalkozó kérdése nem volt azonos. Ezt a fenti táblázatban található összehasonításból (kapcsos zárójel) és a hiányt jelző két pontból lehet nyomon követni.

azoknak a javaknak (például vezetékes gáz, telefon, automata mosógép, mélyhűtő, számítógép, videó, hifi stb.) a terén találunk jobb helyzetet, amelyek az általános civilizációs fejlődés következményei. Ezzel együtt általánosságban megállapítható, hogy az útnak indulók háztartási eszközökkel való ellátottsága, a lakóhely kommunális ellátottsága az átlagosnál jobb volt.

36. táblázat
A ház/lakás felszereltségének „leltára” 1995-ben és 2002-ben
(százalékos megoszlás)

Ellátottság	Kivándorlás előtt Magyarországon			
	volt		van	
	1995	2002	1995	2002
Villany	98,5	..	100,0	..
Folyóvíz	92,6	85,9	98,1	97,5
Állandó melegvíz	78,6	74,7	90,9	93,8
Fürdőszoba, mosdófülke	90,9	91,1	93,5	97,0
Szennyvízcsatorna	75,4	73,0	78,6	78,2
Házi csatorna	22,7	..	19,3	..
Vízöblítéses WC	87,9	82,1	92,9	95,9
Palackos gáz	40,1	37,3	15,0	21,7
Vezetékes gáz	44,3	60,9	75,7	79,8
Központi cirkó v. távfűtés	60,5	55,5	52,7	52,3
Villany- vagy gázfűtés	23,3	35,9	50,4	49,1
Telefon	61,1	71,6	47,1	62,5
Mobiltelefon	-	18,9	-	82,2
Értékes szőnyeg	32,1		12,1	
Antik stílbútor	16,6	} 19,1	5,9	} 14,5
Eredeti képzőművészeti alkotás, műtárgy	26,1		19,3	
Zongora	13,7	..	6,2	..
Hűtőszekrény	92,8	96,5	91,3	91,4
Mélyhűtő	40,4	57,3	51,0	53,5
Lemezjátszó	76,0	..	48,6	..
Rádió	97,8	..	95,3	..
Fekete-fehér TV	67,9	..	23,9	..
Színes TV	36,3	85,1	80,9	94,3
Automata mosógép	37,7	51,8	62,9	76,4
Hagyományos mosógép	56,4	53,0	32,4	21,1
Számítógép	6,8	16,1	18,9	36,5
Internet-hozzáférés (saját tulajdonú)	-	3,2	-	13,6
Videó	19,4	37,0	47,4	58,5
Hifi	18,9	31,6	33,0	47,3
CD-lejátszó	5,2	..	19,0	..
Autó	45,2	50,5	51,1	52,7
Nyarló	9,6	11,9	6,2	4,0
Telek, föld	27,8	32,6	12,1	7,6
Másik lakás	10,3	..	3,5	..

Amennyiben a kivándorlás utáni állapotot a kivándorlást megelőzővel hasonlítjuk össze, akkor mind a migránsok saját korábbi anyagi helyzetéhez, mind pedig az 1995-ös adatfelvétel arányaihoz viszonyítva jelenleg jobb feltételekről tudunk számot adni. Egyedül a vezetékes telefontal való ellátottság területén romlott, mintegy 24,5 százalékponttal a helyzet. Ezt egyértelműen ellensúlyozza az, hogy amíg a kivándorlás előtt a megkérdezettek 18,9 százalékának volt, addig jelenleg 82,2 százalékának van mobiltelefonja.

A kommunális ellátottság területén meglévő változások mindenekelőtt a fejlettebb magyarországi viszonyoknak a következményei. Az viszont a bevándorlók anyagi lehetőségeire utal, hogy többségük mindezekkel már rendelkezik. A tartós fogyasztási eszközök vonatkozásában is a jelenlegi helyzet jobb, mint a kivándorlás előtti. A lemezjátszók, a fekete-fehér tévékészülékek s egyéb, már elavultnak minősíthető eszközök aránya csökkent, miközben jelentősen növekedett a színes tévék, a számítógépek, a videók stb. aránya. A lakás berendezése vonatkozásában a migránsok lehetőségei – bár jelenleg szolidabbak, mint amilyenek a kivándorlást megelőzően voltak – összességében nem olyan mértékben romlottak, mint amit az 1995-ös vizsgálat szereplőinél megállapíthattunk. Az adatok tehát arról tanúskodnak, hogy a bevándorlók többsége rövid idő alatt hasonló vagy jobb feltételeket tudott magának és családjának teremteni, mint amilyen körülmények között a kivándorlást megelőzően élt.

A 2002. évi felvételnél nem részleteztük, hogy a megkérdezettnek a birtokában volt-e, van-e értékes szőnyeg, antik bútor vagy eredeti képzőművészeti alkotás, műtárgy, hanem összefoglalóan a saját tulajdonban lévő értékes művészeti tárgyak megléte vagy hiánya érdekelt csak bennünket. A kérdésre adott válaszokat nehéz értékelní, mert ezek az egyén anyagi helyzete helyett sokkal inkább a megkérdezett eredeti képzőművészeti alkotásokhoz, műtárgyakhoz való viszonyát tükrözik, s nem azt, hogy ebben a vonatkozásban a vándorlás okozott-e valamilyen változást. Természetesen nem lehet megfedkezni arról, hogy a vándorlás költségeinek fedezésére nem egy esetben éppen a nagyobb értéket képviselő eredeti képzőművészeti alkotások, műtárgyak jelentenek biztosítékot. Az adatfelvétel szerint a kivándorlást megelőzően a megkérdezettek 19,1 százalékának volt eredeti képzőművészeti alkotása, műtárgya. S 14,5 százaléknyan nyilatkoztak úgy, hogy jelenleg az új feltételeik között is birtokosai ilyen tárgyaknak. A 4,6 százalékos különbség arra utal, hogy a többségnek vagy nem kellett megválnia ezektől az értékektől, vagy pedig lehetősége volt arra, hogy a kivándorlással egy időben, vagy azt követően ezeket az értékeket magával hozza.

Az eddigiekhez szorosan kapcsolódnak azok az ismeretek is, amelyek a bevándorlók kivándorlás előtti és jelenlegi kulturális lehetőségeire, feltételeire vonatkoznak. A kérdőív megtervezésekor feltételeztük, hogy bizonyos kulturális javak megléte vagy hiánya, illetve a különböző kulturális rendezvények látogatottságának változása megfelelő ismeretet nyújt annak megállapításához, hogy az áttelepülők mennyiben érzik magukat új körülményeik között „otthon”. Ebben a vonatkozásban az egyén igénye a meghatározó, ezért alapnak a korábbi jelzőszámokat tekintettük még akkor is, ha utóbb ezt az igényt az életkörülmények magyarországi alakulása szükség-szerűen módosítja is (37. táblázat).

A „kulturális állapotra” vonatkozó kérdésekre adott válaszok alapján mindkét vizsgálat esetében határozott különbség van a kivándorlás előtti és az adatfelvétel időpontjában jellemző helyzet között. Az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a kivándorlás előtt sokkal gyakrabban jártak színházba, múzeumba, moziba, étterembe stb., mint az áttelepülés után Magyarországon. Az új körülmények között – talán érthetően – egyedül az alkalmankénti kirándulók aránya növekedett. Jelentősen csökkent azok aránya is, akik alkalmanként vagy

rendszeresen külföldre utaztak. A barátok otthoni vendégül látásának aránya is a kivándorlás előtt intenzívebb volt, mint Magyarországon, de a csökkenés mértéke nem jelentős. Általánosságban megállapítható, hogy a bevándorlók a drágább, költségesebb kulturális szolgáltatásokat Magyarországon kevésbé veszik igénybe, mint az áttelepülést megelőzően. A bekövetkezett változás hátterében a megélhetési feltételek biztosítása, az egzisztenciális biztonság megvalósításának igénye áll. Ezek, s ezekkel együtt az új otthon megteremtése jó gazdasági viszonyok között is jelentős terhet jelent, melyet a fenti adatok tükrében részben a kulturális kiadásokra fordított összegek csökkentésével kompenzálnak.

37. táblázat
 „Kulturális állapot” a rendezvények stb. látogatásának gyakorisága alapján
 (százalékos megoszlás)

	Kivándorlás előtt						Magyarországon					
	soha	alkal- man- ként	rend- szere- sen	soha	alkal- man- ként	rend- szere- sen	soha	alkal- man- ként	rend- szere- sen	soha	alkal- man- ként	rend- szere- sen
	1995			2002			1995			2002		
Színház	11,0	54,8	33,4	32,8	50,2	17,0	44,3	47,3	8,2	65,0	31,3	3,7
Múzeum, kiállítás	16,5	61,9	20,9	37,6	53,0	9,4	34,2	58,3	7,5	56,6	38,9	4,5
Mozi	10,0	47,7	41,5	34,1	46,3	19,6	43,4	46,7	9,9	53,3	37,7	9,0
Kirándulás	5,9	34,8	58,6	13,9	48,2	37,9	19,6	57,7	22,7	29,2	56,8	14,0
Étterem	29,9	56,1	13,0	48,2	44,3	7,5	50,2	41,2	8,2	50,2	42,8	7,0
Szórakozóhely, barát	21,8	44,8	32,4	32,2	44,8	22,9	48,0	41,5	10,3	53,5	39,3	7,2
Otthon barát	6,5	42,3	50,4	14,5	54,6	30,8	23,1	57,3	19,3	32,2	53,8	13,9
Rokon otthon	7,2	46,5	45,4	27,8	58,8	13,1
Külföldi utazás	31,7	51,1	16,5	41,0	49,2	9,8	30,0	52,3	17,7	74,0	23,7	2,4

2. Összegzés

Az adatfelvétel úgynevezett kemény adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a szomszédos országokból Magyarországra érkezett bevándorló külföldi állampolgárok döntő többsége továbbra is magyar nemzetiségű.

A korábbi évekkel ellentétben nem szerinti összetételük (14,8 százalékos előnnyel) a nők javára változott. Amennyiben ez a következő években is jellemző lesz, akkor hozzá fog járulni ahhoz, hogy az össznépességen belül a női túlsúly még egyértelműbb legyen. Kormegoszlás vonatkozásában, bár többségük a 25–34 évesek korosztályához tartozik, a mostani bevándorlók nemcsak idősebbek, mint az 1990-es évek hasonló típusú bevándorlói, hanem az úgynevezett szekunder migráció keretében az 1990-es évek közepétől a gyermekeik után vándorló 60 éves és annál idősebb bevándorlók csoportja is megjelent körükben. Ez pedig az elöregedés ütemét növelve, tovább rontja a hazai népesség korstruktúráját.

A vizsgált migránsok iskolai végzettsége alacsonyabb, s ennek következtében foglalkozás szerinti megoszlása is eltér azokétól a bevándorlókétól, akik közel egy évtizeddel korábban érkeztek hazánkba. Többségük, mint a korábban érkezők többsége is, városban nevelkedett, ennek ellenére a faluról elvándorlók aránynövekedésére fel kell figyelnünk, mert ez az útnak indulók bázisának kiszélesedésére utal, Magyarországon pedig a megkérdezettek előszeretettel választották lakóhelyül Budapestet.

Megállapítható, hogy a nálunk letelepedők eredeti környezetükből történt kiszakadásuk nem a környező országok magyar szórványainak felszámolásához, hanem a szórványosodás általánosabbá válásához járul hozzá, mivel 77,2 százalékuk olyan településről érkezett, ahol szinte csak magyarok, többségében magyarok vagy legalább fele-fele arányban magyarok éltek. A bevándorlók döntő többségének anyanyelve (91,4%) és nemzetisége (92%) is magyar. Ezek az arányok 1995-ben alacsonyabbak voltak, 82, illetve 83,7 százalék. S ez azt jelenti, hogy a környező országokban élő magyaroknak a mai Magyarország területére történő koncentrálódása az elmúlt évtized alatt még egyértelműbbé vált, s ez a tendencia a továbbiakban is folytatódni fog. Közvetett módon ezt erősíti az is, hogy csupán 5,5 százaléknak volt olyan munkahelye, ahol anyanyelvét nem használhatta.

Az 1995. és a 2002. évi vizsgálat között a bevándorlók családi állapota területén jelentős változás következett be. Ez mindenekelőtt a költözéskor a házastársukkal együtt élők arányának jelentős csökkenésében és a költözéskor egyedül élők arányának növekedésében nyilvánult meg. Ezek a folyamatok pedig nemcsak hogy nem javították, hanem tovább rontották a hazai népesedési folyamatokat.

A bevándorlók döntő többsége magyarként sikeresen alkalmazkodott a magyarországi környezethez, 56,1 százalékuk már saját tulajdonú lakásban vagy házban lakik. Az elindulás előtti állapotokhoz viszonyítva a gazdaságilag aktívak foglalkozási viszonyait is már javulás jellemzi. A két domináns (szakmunkás, értelmiségi) foglalkozási területhez tartozók közül korábbi súlyukat leginkább az értelmiségiek őrizték meg, s a jelenlegi 24,7 százalékos arányukkal az aktív keresők egyik legnépesebb csoportját képezik.

A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikro-strukturális háttere

Gödri Irén

Egy elindult migrációs folyamat az idők során különböző fázisokon megy keresztül, kiváltó okaiban, mozgatórugóiban eltolódások figyelhetők meg, minek következtében a magyarázatában is különböző oksági modellek érvényesülnek. Ezt figyelembe véve feltételezhető, hogy a másfél évtizede elindult és azóta folyamatosan zajló magyarországi bevándorlás is – a kibocsátó társadalmakban időközben végbement változások, valamint a folyamat beérése következtében – számos átalakuláson ment keresztül. Az ezredforduló bevándorlói minden bizonnyal sok szempontból – nem csak összetételüket, de motivációs hátterüket illetően is – különböznek az első hullámokban (1988–1990 között) érkezőktől. A politikai fordulatok után a határok szabadabb átjárhatósága és a migrációs csatornák kibővülése következtében megváltozott a migráció jellege: a korábbi egyirányú folyamat visszafordíthatóvá vált (megkönnyítve sok esetben a migrációs döntést), és fokozatosan átalakult a migráció különböző formáinak – vendégmunka, áttelepülés – megítélése, elfogadottsága is a kibocsátó társadalmakban. Ugyanakkor a már letelepedettek számának növekedésével a migráció újabb – kapcsolathálózati hatásokban gyökerező – húzóerői is kibontakoztak.

Tanulmányunk a környező országokból Magyarországra irányuló bevándorlás oksági kérdéskörét járja körül, arra keresve a választ, hogy e migráció mozgatórugói közt milyen szerepük van a vonzó tényezőknek, Magyarország gazdasági, politikai helyzetének, illetve milyen a kibocsátó társadalmakban gyökerező taszító tényezőknek. Melyek a különböző földrajzi és társadalmi hátterű bevándorlók migrációs döntésének meghatározó elemei, milyen célok, motivációk vezérlik elmozdulásukat, és milyen migráns típusok különíthetők el a motivációk alapján? Azt is vizsgáljuk továbbá, hogy milyen a migrációs döntések társadalmi és mikroszociális beágyazottsága, milyen szerepük van a személyes kapcsolatoknak a migrációs szándék kialakulásában, a döntéshozatalban, valamint a vándorlás megvalósításában. Figyelembe véve a fogadó és a küldő népesség történelmi hátterét és azonos etnikai hovatartozását (legalábbis az esetek túlnyomó többségében), elemzésünk arra is kitér, hogy milyen szerepet tölt be az etnicitás az egész folyamat alakításában, és hogyan jelenik meg az egyéni szinten megfogalmazott migrációs motivációkban.

E kérdések megválaszolása előtt röviden felvázolunk néhány elméleti megfontolást, amelyek a migrációs mozgások oksági kérdéskörének megközelítéséhez jelentenek fogódzót, és áttekintjük a vizsgált kibocsátó országokból napjainkban Magyarországra irányuló migráció előzményeit. Majd az adott migrációs rendszer általános – és a harmadik évezred küszö-

bén jellemző – kontextusát is megvizsgáljuk, kiemelve azokat a sajátos – történelmi, kulturális – elemeit, amelyek véleményünk szerint hozzájárulnak a folyamat értelmezéséhez és okainak, mozgatórugóinak megértéséhez.

1. Elméleti megfontolások

A nemzetközi migráció szakirodalma elméletek sokaságát vonultatja fel a migrációs folyamatok magyarázatára. Ezek áttekintése elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy „a téma átfogó, sokoldalú természete olyan árnyalt megközelítést követel meg”, amelyben az elemzési szintek sokfélesége és longitudinális perspektíva érvényesül (*Massey 1990; Massey et al. 2001*). E rövid elméleti bevezetőnek nem célja a migráció-elméletek ismertetése,¹² csupán azokat a fontosabb szempontokat emeli ki, amelyek rávilágítanak arra, hogy miért szükséges a különböző szinteken ható tényezők együttes figyelembevétele.

A migrációs döntéseket többnyire személyes élethelyzetek, az egyén vagy a háztartás szintjén megfogalmazódó motivációk határozzák meg (amelyeket nem mindig könnyű utólag pontosan rekonstruálni), ugyanakkor ezek a mikroszintű döntések a helyi társadalmi-gazdasági viszonyokba ágyazódnak, így valamennyi migrációs esemény mögött megtalálhatóak az adott kibocsátó országra jellemző – a társadalmi, politikai és gazdasági kontextus által meghatározott – általános okok is. Ennek következtében egy migrációs folyamat megértéséhez mind a társadalom (közösség), mind az egyén szintjén ható tényezőket figyelembe kell venni. Csupán az aggregáció különböző szintjein (egyén, háztartás, mikroközösség, társadalom) együttesen vizsgált okság vezet el a migrációt elindító, illetve fenntartó mechanizmusok megértéséhez.

A makroszintű megközelítés a strukturális okok elemzésével, a mikroszintű pedig az egyéni döntések megértésével próbál közelebb kerülni a jelenség magyarázatához. Az előbbi a makro-indikátorok széles skáláját veszi figyelembe (az alkalmazott elméleti modelltől függően): az országok közötti bérarányok, munkanélküliségi ráták, munkaerő-piaci viszonyok, valamint egyéb gazdasági jellemzők különbözőségeit, továbbá a kibocsátó társadalom referenciaközösségén belüli jövedelem-egyenlőtlenségeket (lásd: *Borjas 1989; Stark–Taylor 1989; Massey et al. 2001*). De nem csak a gazdasági jellegű strukturális tényezők hatása érvényesül, hanem az érintett országok politikai, társadalmi és demográfiai struktúrái is kifejtik hatásukat. Egy adott migrációs rendszeren belül ugyanakkor a küldő és a fogadó országok közötti történelmi, kulturális, kereskedelmi, valamint közlekedési és távközlési kapcsolatok is fontos szerepet játszanak (*Kritz–Zlotnik 1992*).

Az egyéni szinten létrejövő migrációs döntésekre összpontosító megközelítések az egyéni életút végigkövetésével, az egyéni célok, motivációk, aspirációk feltárásával igyekeznek választ találni a migrációs mozgások okaira. Ugyanakkor az egyén (illetve az őt körülve-

¹² A migrációs elméletek részletes áttekintését és kritikai értékelését lásd: *Massey et al. 1993; 1998*, illetve rövidített változatát magyarul: *Massey et al. 2001*.

vő család/háztartás) szociális körülményeinek, valamint humántőke-jellemzőinek (életkor, iskolázottság, képzettség, nyelvtudás) szerepét is hangsúlyozzák. Ezeknek a vizsgálata nyújt ugyanis magyarázatot a migrációs folyamatokban érvényesülő szelekcióra: arra, hogy ugyanazon makrostrukturális tényezők hatására miért választják egyesek a migráció különböző formáit (kivándorlást, külföldi munkavállalást), mások pedig az otthon maradáást.

E kétféle megközelítés között elhelyezhető úgynevezett középszintű elméletek a *kapcsolathálózatok* szerepét helyezik előtérbe, rávilágítva arra, hogy a migrációban résztvevők társadalmi hálózataiból felépülő mikroszerkezet tartja működésben hosszútávon két ország között a migrációt. A kapcsolathálózatok hatása érvényesül a migránsok szelekciójában is: ezek a kötelékek és a rajtuk keresztül áramló információk, erőforrások meghatározzák, hogy kinél és mikor születik meg a migrációs döntés, illetve valósul meg az elmozdulás.¹³ Továbbá a kapcsolathálók azáltal is befolyásolják a döntési folyamatot, hogy átalakítják magát a migrációs rendszert, úgynevezett szociális infrastruktúrát hoznak létre a kibocsátó és a fogadó ország között (*Gurak-Caces 1992*). Az újonnan érkezők felhasználják a korábbi bevándorlók migrációs tapasztalatait, valamint az általuk kialakított kapcsolathálókat.

A hálózati kapcsolatok bővülésével a migráció egy idő után önfenntartóvá válik, ugyanis e kapcsolatok által csökken az újabb elmozdulások költsége és kockázata, és a migráció a kibocsátó társadalom egyre nagyobb szegmense számára lesz elérhető, megvalósítható lehetőség. A migrációs események ugyanakkor megváltoztatják azt a társadalmi környezetet, amelyben a döntések születnek, így – a migráns hálózatok növekedésével – a migráció egyre inkább függetlenedik az őt elindító – egyéni vagy strukturális – tényezőktől, és egyre kevésbé lesz ebből a szempontból szelektív (*Massey et al. 2001*).

Hasonló következtetéseket fogalmaz meg, és ugyancsak egy elindult migrációs folyamat önfenntartó, illetve öntápláló jellegét hangsúlyozza a *kumulált okság elmélete* is. Ez az egyéni döntések (vagy háztartási stratégiák) és a közösségi szintű strukturális jellemzők közötti visszacsatolást emeli ki: rámutat arra, hogy a migráció visszahat a kibocsátó közösség szociális, gazdasági struktúrájára és az elődézett társadalmi, gazdasági és kulturális változások által tovább erősödnek a migrációra ösztönző feltételek, ami a migrációs okok halmozódásához vezet, növelve a további migráció valószínűségét (*Massey 1990*). Mind a kapcsolathálók szerepét hangsúlyozó megközelítés, mind a kumulált okság elmélete rávilágít a migrációs folyamatok dinamikus jellegére: arra, hogy a különböző migrációs áramlások méretének, összetételének és motivációinak változásai csak dinamikus perspektívából érthetők meg.

Végigkövetve a különböző elméleti megközelítéseket, az is világossá válik, hogy másfajta – elsősorban gazdasági természetű – okokra vezethető vissza a migráció megindulása két ország között, és másokra – főként a kapcsolathálók felől megközelíthetőkre – a fennmaradása, azaz a folyamatossá válása (*Massey et al. 1998; 2001*). Tekintsük át röviden, mi váltotta ki a vizsgált migrációs folyamat elindulását az egyes kibocsátó országokban.

¹³ A kapcsolathálóknak ugyanakkor visszatartó, a migrációt megakadályozó szerepük is lehet: a baráti, rokoni kapcsolatok sűrűsége a származási közösségben csökkenti a migráció esélyét.

2. Előzmények, avagy a jelenlegi migráció kezdetei

Bár a 80-as évek végén és a 90-es évek elején végbement kelet-közép-európai változásokat követően a kelet–nyugat irányú migráció nem öltött olyan méreteket, mint azt akkor a szakemberek feltételezték¹⁴ (Magyarországról sem indult tömeges elvándorlás a határok megnyitásával), a térségen belül új vándorlási folyamatok bontakoztak ki, többek közt a nemzeti kisebbségek migrációja. Ennek egyik szemléletes példája a szomszédos országokból Magyarországra irányuló migráció.

A négy szomszédos kibocsátó országból¹⁵ különböző időben, különböző intenzitással és különböző okok következtében indult meg a kivándorlás Magyarországra. A legtöbb ismerettel a *Romániából induló migráció* természetéről rendelkezünk, mivel ez volt (és napjainkban is ez) a legnagyobb volumenű és leginkább vizsgált áramlat. A mintegy másfél évtizede, az első menekülthullámmal¹⁶ érkezők körében készült kérdőíves vizsgálat¹⁷ eredményei alapján megtudhattuk, hogy a menekülés okai közt mind politikai, mind gazdasági tényezők jelen voltak. Elsősorban a politikai és gazdasági szempontból egyaránt kilátástalan romániai helyzet indított útnak több mint tízezer embert, de fontos szerepet játszottak a döntésekben a magyarokat ért sérelmek, a nemzetiségi megkülönböztetés, zaklatás, továbbá munkahelyi hátrányok, és nem utolsósorban a magyarországi magasabb életszínvonal vonzása is (lásd: *Az „Erdély” vizsgálat zárójelentése, 1989, TÁRKI, Budapest*).

Bár a motivációk többsége az akkori diktatórikus romániai rendszerben gyökerezett, az 1989-es fordulatot követően is folytatódott Romániából Magyarországra a bevándorlás, sőt 1990-ben érte el a csúcspontot (közel 30 ezer fő érkezett ebben az évben). Ehhez egyrészt az is hozzájárult, hogy a határok megnyitásával sokak számára a már korábban tervezett lépés megtételére nyílt lehetőség, másrészt pedig az 1990 márciusában zajló marosvásárhelyi eseményeknek és az azt követő etnikai feszültségeknek is minden bizonnyal nagy szerepük volt.¹⁸ A Romániából érkező magyar nemzetiségű bevándorlók körében a 90-es évek során készült kis mintás, illetve mélyinterjú vizsgálatok (lásd: *Szakáts 1995; Vörös 1997; Gödri 1998*) rávilágítottak arra, hogy a rendszerváltás után a demokratikus átalakulásba vetett hitet nemsokára

¹⁴ Viszont hozzá kell tenni, hogy a végleges kivándorlás visszafogottsága mellett jelentős volt a régióból Nyugat-Európába irányuló időszakos munkaerő-migráció, amelyet sok esetben az adott kibocsátó országon belüli munkanélküliség, alacsony életszínvonal ösztönzött, olykor viszont a magasabb nyugati bérek.

¹⁵ Bár a vizsgálat hat szomszédos országból érkező bevándorlók mintáján készült, Ausztria és Horvátország esetében az innen érkezők alacsony száma miatt (lásd a minta leírását) eltekintünk a folyamat önálló elemzésétől.

¹⁶ 1987 végén indult meg, majd 1989-ben tetőződött a romániai menekülthullám: 1988-ban több mint 13 ezer romániai állampolgár maradt Magyarországon (89%-uk magyar nemzetiségű), 1989-ben további több mint 17 ezer (köztük a magyar nemzetiségűek aránya 62%-ra csökkent).

¹⁷ Az „Erdély” vizsgálatban az alapsokaságot az 1988-ban Romániából érkezett felnőtt korú magyar nemzetiségű menekültek jelentették.

¹⁸ A román származású menekültek esetében – mint azt egy 1992-es vizsgálat nyolc esettanulmány alapján megállapította – a menekülés okai közt főként a magasabb magyarországi életszínvonal, a fogyasztói társadalom vonzása szerepelt, valamint ideológiai érvek, és a Romániával szembeni kritika, elutasítás is jelen voltak (*Sik–Tóth 1993*).

felváltotta a csalódottság, a kiábrándultság, ami a migráció továbbgyűrűzését eredményezte. A kisebbségi létből fakadó hátrányok továbbra is megjelentek a motivációk közt, bár kevésbé hangsúlyosan, mint az 1990 előtt érkezőknél. Felerősödtek – vagy legalábbis egyre nyíltabban megfogalmazódtak – viszont a gazdasági motivációk, és a kapcsolathálózatok – a korábban már áttelepedett családtagok, barátok – hatása is egyre nagyobb szerepet játszott a migrációs döntésekben.

Az évezred vége felé a Romániából érkező bevándorlásban újra növekedés tapasztalható, amiben az ottani elhúzódó gazdasági átmenet – és az ebben gyökerező gazdasági, szociális nehézségek – mellett feltehetően a már áttelepültek szívó hatása is tetten érhető, erről azonban az empirikus adatok elemzése fog többet elárulni.

A volt Jugoszláviából 1991-ben a délszláv háború következtében érkezett Magyarországra az első nagy menekülthullám (több mint 4 ezer fő).¹⁹ E menekülthullámmal Magyarországra érkezők indítékait sok esetben a közvetlen életveszély, valamint a háborútól való távolmaradás óhaja jelentette, ugyanakkor itt-tartózkodásukat – kezdetben legalábbis – ideiglenesnek tervezték. A magyar nemzetiségűek arányát e csoporton belül csupán 25% körülire becsülték (*Cseresznyés 1999*). A Vajdaságból érkezők döntő többsége viszont magyar nemzetiségű volt, és a menekülésük okát elsősorban a megtorlástól, a katonai bevonulástól való félelem jelentette, ugyanakkor alapvető polgári jogait is veszélyeztetve érezték a kisebbségi nemzethez való tartozásuk miatt (*Gábrityné 2002*). A 90-es években ez a migrációs hullám is továbbgyűrűzött, amihez hozzájárult a háború következtében az országot sújtó szegénység és munkanélküliség, a lelassult hatalmi és gazdasági rendszerváltás, a reformok elmaradása (szemben az anyaországban zajló sikeres rendszerváltással), ami kilátástalanság-érzést és bizonytalan jövőképet váltott ki az emberek többségében, továbbá a „leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér”, ami gátolta a hagyományörző életmód megtartását (*Gábrityné 2002*). A Jugoszláviából Magyarországra érkezők összetétele arra utal, hogy a 90-es évek közepétől a fiatal férfiak érkezését (ami a kezdeti időszakban volt jellemző) felváltotta a családok áttelepülése.

Már a 90-es évek elejétől érkeztek menekültek a Szovjetunió utódállamaiból is Magyarországra. Azonban az *Ukrajnából* (s ezen belül elsősorban Kárpátaljáról) érkező bevándorlók száma az évtized során nem volt túl jelentős²⁰ (1–2 ezer fő között mozgott évente, 1999-től közelíti meg az évi 2500-at), annak ellenére, hogy a migrációs potenciál-mérések ennél magasabb kivándorlási szándékot tükröztek. Ukrajna teljes lakossága körében 1998-ban 13% (*IOM 1998*), a kárpátaljai magyarok körében 2002-ben 20% volt a Magyarországra irányuló kivándorlási

¹⁹ Bár az ország politikai-földrajzi nyitottsága következtében már a 60-as évektől zajlott a – főként gazdasági motivációjú – kivándorlás Jugoszláviából, ennek célországai elsősorban a nyugati kapitalista országok voltak.

²⁰ Ennek következtében e migráció okairól nem készült alapos elemzés, ugyanakkor ismereteink alapján feltételezhető, hogy az Ukrajnából Magyarországra irányuló tényleges bevándorlásnál jóval nagyobb méretű volt az úgynevezett „befejezetlen migráció” (*Okólski 1998*), főként ennek az ideiglenes munkavállalásban és a „kereskedő turizmus”-ban megnyilvánuló formái, amelyek háttérben Ukrajna gazdasági helyzete és az ott élők megélhetési nehézségei álltak.

szándékot megfogalmazók aránya (*Örkény 2003*). E migrációs nyomás realizálódását azonban a szakértők véleménye szerint a kárpátaljai magyarok anyagi helyzete gátolja.

Szlovákiából a 90-es évek során elég minimális volt a bevándorlás Magyarországra (évi pár száz fő), csupán az évtized végére mutatkozott némi emelkedés a bevándorlók számában (2000-ben túllépve az ezer főt). A bevándorlás (áttelepedés) helyett elsősorban a magyarországi közép- és felsőfokú intézményekben való továbbtanulás, valamint az ingázással járó magyarországi vendégmunka vált elterjedtté a szlovákiai magyarok körében, főként a határ menti régiókban.

Az évezred vége felé mind a négy vizsgált kibocsátó országból növekedett a bevándorlás Magyarországra, pontosabban a statisztikai adatok 1999-re és 2000-re több bevándorlót mutatnak, mind a korábbi években. Arra vonatkozóan azonban, hogy ez az emelkedés mennyire jelentette az újonnan érkezők számának növekedését, és mennyire azt, hogy az ideiglenes státusban évek óta Magyarországon élők közül egyre többen igyekeztek – Magyarország várható uniós csatlakozására való tekintettel – véglegesíteni a helyzetüket, csupán feltételezéseink lehetnek.

3. A vizsgált migrációs folyamat általános kontextusa és sajátos elemei

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy milyen migrációs motivációk vezettek az ezredfordulón letelepedők döntéséhez, és melyek voltak azok az egyéni (és háztartási) szinten ható tényezők, amelyek ezeket a döntéseket meghatározták, a környező országokból érkezettek körében készült kérdőíves felmérés²¹ alapján teszünk kísérletet. Azonban a bevándorlók által megfogalmazott motivációk értelmezéséhez elengedhetetlen néhány olyan – a kibocsátó társadalmak egészére, valamint a kibocsátó országok és a fogadó ország kapcsolatára jellemző – általános szempont számbavétele, amelyek a vizsgált folyamatot az adott földrajzi és időkoordinátákon belül elhelyezik, és egyben sajátosságait is kiemelik.

Egy migrációs rendszer részeinek tekintve Magyarországot és a környező kibocsátó országokat, figyelembe kell vennünk e rendszerre jellemző gazdasági, politikai, társadalmi és demográfiai kontextust (*Kritz–Zlotnik 1992*), valamint azokat a specifikus tényezőket, amelyek ezen országok történelmi múltjában gyökereznek.²²

A nemzetközi migráció okait magyarázó elméletek közül több is kiemeli a *gazdasági tényezők* szerepét, különböző elemekre helyezve a hangsúlyt. A hagyományos „taszítás és vonzás” modellre épülő *klasszikus migrációelmélet* (mely szerint a migráció által az egyén saját anyagi helyzetén kíván lendíteni) elsősorban a kibocsátó ország rossz gazdasági és politikai helyzetének taszítását és a fogadó ország jobb gazdasági-társadalmi körülményeinek vonzását tekintette a migráció motorjának. A *neoklasszikus gazdasági elmélet* a bérek és a foglalkoztatás országok

²¹ Az adatfelvétel és a minta leírását lásd a függelékben.

²² A magyarországi bevándorlás sajátosságait meghatározó történelmi előzményekről lásd: *Tóth 2003*.

közötti különbségeire vezeti vissza a nemzetközi migrációt, kiemelve ugyanakkor a potenciális migránsok mérlegelésének (előny-hátrány kalkulációjának) döntő szerepét és rámutatva arra, hogy a humántőke (iskolázottság, képzettség, nyelvtudás) tovább növeli a migráció esélyét (lásd: *Massey et al. 1993; 1998*). A *fejlesztési vagy modernizációs elmélet* ugyancsak az előbbiekre épül, amikor a kevésbé fejlett országokból a fejlettebb országokba (a hagyományos társadalmakból a modern társadalmakba) irányuló népességmozgásként értelmezi a migrációt, melynek okai közt elsősorban a kibocsátó országon belüli gazdasági stagnálást, munkanélküliséget és szegénységet említi. A fenti megközelítésekre alapozva némely szerző a rosszabb életkörülményeket biztosító országokból a magasabb életszínvonallal rendelkezőkbe irányuló migrációt nem csupán érthető, de előre megjósolható jelenségnek tartja (*Giorgi et al. 1992*).

Amennyiben összevetjük gazdasági szempontból Magyarországot és a vizsgált küldő országokat, megállapítható, hogy míg Magyarország azon posztkommunista országok közé tartozik, amelyek az átalakulást követő évtizedben viszonylag jelentős gazdasági fejlődést értek el, a bevándorlók többségét adó két szomszédos országban – Romániában és Ukrajnában – az egy főre eső GDP-t tekintve az ezredfordulóig alig történt gazdasági javulás. Emellett az évtized első felében rendkívül magas, de napjainkban is jóval a magyarországi fölötti infláció jellemző ezen országokra (*1. ábra*). Jugoszlávia esetében – mint tudjuk – a háborús események, az ország szét hullása, a gazdasági embargó eredményezett jelentős gazdasági visszaesést, inflációt és munkanélküliséget. Még a GDP és infláció szempontjából legjobb helyzetben levő Szlovákia²³ is magas munkanélküliségi rátát tudhat magáénak az évezred végén (2000-ben például már 18,6% szemben a magyarországi 6,4%-al). Bár Ukrajna esetében a hivatalos statisztikák alacsony munkanélküliséget mutatnak, szakértők véleménye szerint a tényleges munkanélküliség a munkaerő mintegy 50–60%-át érinti (*Bedzir 2001*). Az átlagos havi bruttó béreket tekintve Magyarország szintén messze megelőzi négy szomszédját (*2. ábra*).

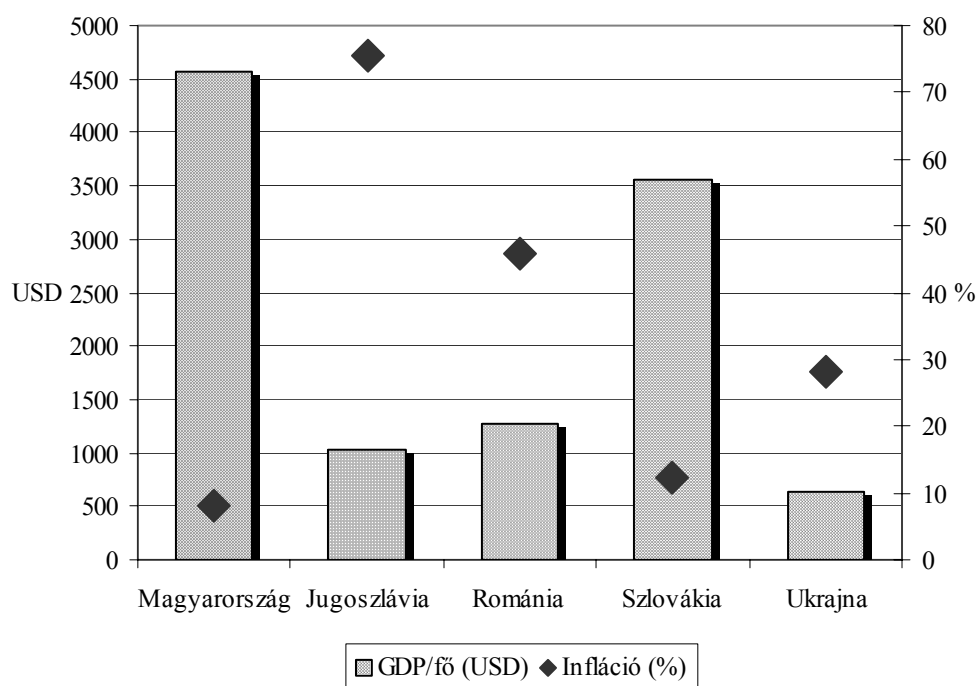
Az ábrák alapján, amelyek a 2000. évi helyzetképet tükrözik, látható, hogy az *évezred végén a gazdasági helyzet tekintetében jelentős szakadék mutatkozott Magyarország és a négy szomszédos ország között*. Okunk van tehát azt feltételezni, hogy e gazdasági különbségek – illetve a mögöttük meglévő és az egyén szintjén érzékelhető bér- és életszínvonalbeli különbségek, valamint egyes csoportok esetében a munkanélküliség, a szegénység és kilátástalanság – hozzájárultak a korábban elindult migráció fennmaradásához, illetve továbbgyűrűzéséhez.

Ugyanakkor, míg az ezredvégi gazdasági hátrányok a vizsgált kibocsátó országok egészét jellemezték, Magyarországra csupán bizonyos – magyarok által lakott – és nem a legelmaradottabb régiókból érkeztek bevándorlók, akik zömében magyar nemzetiségűek voltak. A 2001-ben bevándorló státust szerzők körében – vizsgálatunk tanúsága szerint – csupán 8% volt a nem magyarok aránya. Nyilvánvaló tehát, hogy e migrációs folyamatban az *etnikai elem* is fontos szerepet játszik.

²³ Mint említettük, a négy vizsgált kibocsátó ország közül Szlovákiából tapasztalható a legkisebb méretű bevándorlás Magyarországra.

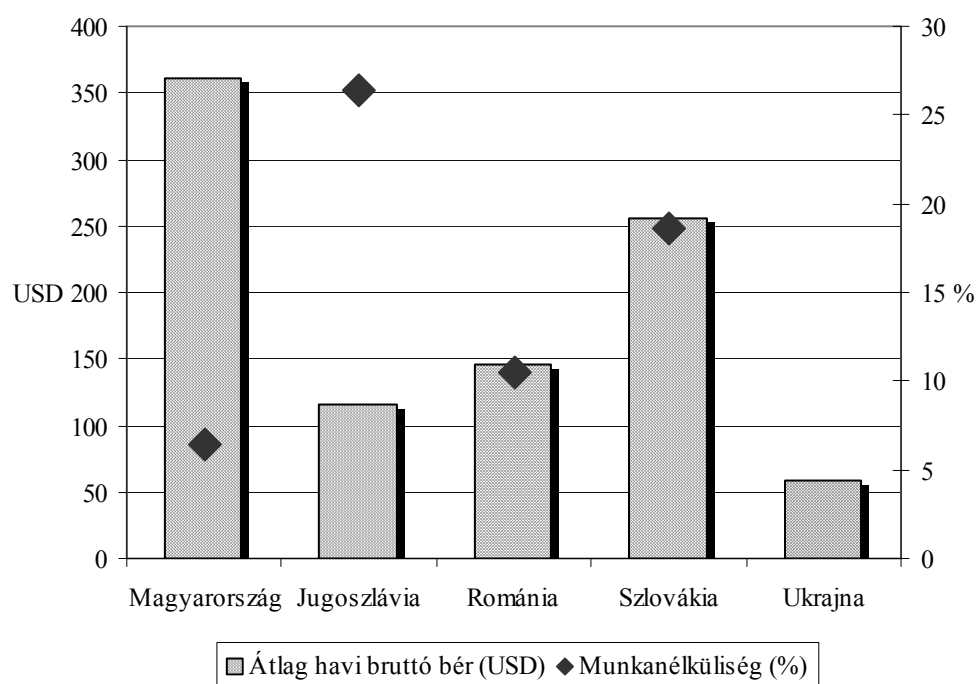
1. ábra

Magyarország és a kibocsátó országok gazdasági mutatói 2000-ben

2. ábra

Átlagbér és munkanélküliség Magyarországon és a kibocsátó országokban 2000-ben

Az etnicitás szerepe többféle módon is megnyilvánul. A történelmi háttér, az azonos nemzetiség és anyanyelv következtében már az első nagyobb volumenű migrációs mozgások megindulása előtt jelentős határokon átnyúló kapcsolathálózat jellemezte – elsősorban Románia esetében – a határon túli magyar közösségek és az anyaország viszonyát. E kapcsolathá-

lőknak fontos szerepük volt a – politikai és gazdasági okok által motivált – migrációs hullámok megindulásában. A migrációs mozgások nyomán – valamint a rendszerváltásokat követő szabadabb utazások következtében is – tovább sűrűsödtek a kapcsolathálók a környező országokbeli magyar közösségek és Magyarország között (most már az áttelepültek és az otthon maradtak közötti kapcsolatok által is), és ez szerepet játszott a migráció fennmaradásában.

A kapcsolathálóknak a migráció fenntartásában játszott szerepét számos tanulmány kiemeli a különböző országok esetében (lásd: *Boyd 1989; Fawcett 1989; Gurak és Caces 1992; Wilpert 1992; Bauer–Zimmermann 1997; Koser 1997; Moretti 1999*). Az európai migráció célállomásait vizsgálva J. Salt is rámutatott arra, hogy egy-egy kibocsátó országból az elvándorlók specifikus célországokba mennek, és nem szélesebb területekre: a vándorlók többsége oda áramlik, ahol már élnek honfitársai, és ezáltal a már meglévő migrációs minták erősödnek (*Salt 2001*). Ebben a láncmigráció mechanizmusa tükröződik, ami voltaképpen a network-hatás bizonyítéka, hiszen arra utal, hogy a célország megválasztásában fontos szempont, hogy a potenciális migráns rendelkezik-e ott élő – korábban kivándorolt – kapcsolatszeméllyel.

Az általunk vizsgált folyamatban az etnicitás szerepe tehát – húzó tényezőként – egyrészt a *célországbeli kapcsolatok meglétében* érhető tetten, másrészt *az anyaország nyelvi és kulturális vonzásában*. Hisz tagadhatatlan, hogy e migrációban a nyelvi, kulturális azonosság jelentős *szimbolikus tőkét* jelent, ezáltal csökkentve a migráció és a későbbi integráció költségeit. Ez abban is megmutatkozik, hogy a fogadó társadalom munkaerőpiacán, valamint egyéb – behatárolt²⁴ – struktúráin belül az azonos nemzetiség, illetve anyanyelv különböző előnyöké konvertálható. Ennek köszönhetően a magyarországi munkavállalási és továbbtanulási lehetőségek – amelyek szintén a migráció ösztönzőivé váltak – ugyancsak a magyar nemzetiségűek számára jelentettek könnyebben elérhető migrációs csatornákat. Ezek szerepe nem csak a 90-es évek elején, de az évezred végén is jelentős. 2000-ben a kiadott (illetve meghosszabbított) munkavállalási engedélyek háromnegyedét a környező országok állampolgárai kapták. Románia – mint a legtöbb munkavállalót küldő ország – esetében például 1997-hez képest 2000-re megduplázódott a kiadott engedélyek száma, elérve a közel 20 ezret. A munkavállalási engedélyt megszerző román állampolgárok mintegy 80–90%-a magyar nemzetiségű. Ami a tanulni érkezőket illeti: egy 2002-es tanulmány – áttekintve az 1999/2000-es tanévben a különböző oktatási szinteken Magyarországon tanuló külföldi diákok számát – megállapítja, hogy többségében Románia, Ukrajna, Kis-Jugoszlávia és Szlovákia állampolgárai látogatják a magyarországi iskolákat (*Rédei 2002*). Mindez azt jelzi, hogy a közelségnek, a nyelvi és kulturális akadályok hiányának (valamint feltehetően az egyre terjedő mintának is) köszönhetően e migrációs csatornák napjainkban is sokak számára jelentik az elmozdulás egyik lépcsőfokát.

²⁴ *Brubaker (1998)* rámutat arra, hogy a határon túli magyarok Magyarországra vándorlásában a nemzetiség nem jelent olyan magától értetődően állampolgársággá konvertálható tőkét, mint például a különböző kelet-európai országokból Németországba vándorló németek esetében.

A történelmi és kulturális kötődések – az etnikai és társadalmi hálók mellett – Európaszerte a migráció fontos katalizátorai, ezek által ugyanis úgynevezett „privilegizált migrációs kapcsolatok alakultak ki az egyes származási és célországok között” (Münz 1998). A *világrendszer-elmélet* – amely a nemzetközi migrációt a terjeszkedő világpiac termékének tekinti – ugyancsak kiemeli a kibocsátó és a befogadó országok közötti történelmi kapcsolatok jelentőségét, rámutatva arra, hogy a történelmi kötelékek kulturális és nyelvi kapcsolatokat is jelentenek, és ez megkönnyíti a migrációt.²⁵

Magyarország és a határon túli magyarok régiók között a történelmi és kulturális kötődés évtizedek óta az „anyaország” és „határon túli kisebbség” viszonyban fejeződik ki. Az a tény, hogy a határon túli magyar közösségek számára Magyarország az anyaország-képet jelenti,²⁶ a nemzeti kötődés mellett abban is megnyilvánul, hogy számos – gazdasági, kulturális, életmódbeli stb. – vonatkozásban viszonyítási alapként, modellként jelenik meg. Az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálatok rámutattak arra, hogy az 1989-es változások után a kapcsolatok megélénkülése és a kapcsolattartási formák és csatornák sokfélesége következtében a Magyarországhoz való egyéni (döntően személyes vagy családi) igazodási stratégiák előtérbe kerültek (Bíró 2002), ez pedig gyakran vált a különböző migrációs cselekvések ösztönzőjévé.

Összességében tehát az etnicitás mint fontos kapcsolati, kulturális és szimbolikus töke jelenik meg a vizsgált migrációs folyamatban, és ezáltal migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van (lásd: Brubaker 1998). Ez a sajátosság nagymértékben meghatározza – a taszító tényezőktől függetlenül – a célország megválasztását.

Az etnicitás ugyanakkor *taszító tényezőként* is megjelenhet, például a szülőföldön megélt kisebbségi státus elutasítása, a vele járó esetleges hátrányos megkülönböztetések, vagy a megtapasztalt etnikai konfliktusok, illetve feszültségek révén. A vizsgált szomszédos országok némelyikét a gazdasági nehézségek mellett *politikai instabilitás* is jellemezte az elmúlt időszakban, és – bár eltérő mértékben – etnikai gyökerű konfliktusokra, illetve feszültségekre, valamint a többségi társadalmak részéről tapasztalt különböző nacionalista megnyilvánulásokra is volt példa mind a politikai szférában, mind a mindennapi életben²⁷. Mindezek hozzájárulhattak az idegenség-érzet, a bizonytalan jövőkép és a kisebbségi létet elutasító mentalitás kialakulásához.

Az eddig felsoroltak mellett van még egy fontos – ugyancsak az etnicitáshoz kötődő, illetve a történelmi múltban gyökerező – sajátossága a vizsgált folyamatnak. A környező országokban kisebbségben élő magyarok számára az olykor éveken-évtizedeken keresztül fennyegetettségben megerősödő nemzeti identitás, valamint az „összmagyar” nemzetet egy egy-

²⁵ Ennek köszönhető néhány korábbi gyarmatosító hatalom (pl. Franciaország, Anglia) és a volt gyarmataik közötti migráció.

²⁶ Ezt több mélyinterjú vizsgálat alátámasztja (lásd: Kapitány Á.–Kapitány G. 1996; Vörös 1997; Gödri 1998).

²⁷ Több olyan eseménye volt az elmúlt éveknek is (lásd pl. az aradi Szabadság-szobor felállítása körül zajló konfliktust, a vajdasági magyar temetőbeli sírgyalázást, a szlovákiai szoborrongálást stb.), amelyek üzenete a magyar kisebbségek számára a magyar identitás fennyegetettségét vagy legalábbis nem teljesen szabad és természetes megélését jelentette.

séges szimbolikus térben elhelyező nemzettudat a „centrum” irányába történő földrajzi elmozdulást sok esetben nem mint tényleges migrációt, hanem elsődlegesen mint a társadalmi mobilitás lehetséges csatornáját jeleníti meg. Ebben az is közrejátszik, hogy a társadalmi mobilitás lehetőségei a kisebbségi magyarok számára a többségi társadalmakon belül – a különböző időszakokban és országokban változó módon – korlátozottak voltak. Ennek köszönhetően az ilyen irányú törekvések könnyen találtak utat maguknak az állampolgárság szerinti ország határain kívül, a nyelvi, kulturális akadályokat nem jelentő anyaországban. Ugyanakkor – és ez megerősíti a fenti jelenséget – a Magyarországra vándorlók többnyire nem tekintik elmozdulásukat tényleges migrációnak, hanem – interjúk tanúsága szerint – a „szülőföldről a hazába” történő áttelepedésként fogalmazzák meg.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a magyarországi bevándorlás fő áramát jelentő környező országokból induló migráció, bár országhatárok átlépésével valósul meg, sok szempontból különbözik a nemzetközi vándorlás jelenségétől: *valahol a belföldi- és a nemzetközi migráció között helyezhető el, egy sajátos értelmezési keretben*, amely figyelembe veszi a közös történelmi gyökerek, az etnikai identitás, a nyelvi azonosság és kulturális közelség szerepét az egész folyamatban.

Ami a politikai kontextust illeti, – a kibocsátó országok kisebbségpolitikája mellett – a fogadó ország(ok) *migrációs politikája* is hatással van a migrációs folyamatok alakulására. A migrációs szándék kialakulásához ugyanis a szülőföldön tapasztalt gazdasági, politikai vagy egyéb gyökerű taszító tényezők mellett a más ország(ok)beli vonzó tényezők észlelése is szükséges, tehát annak a felismerése/tudata, hogy van olyan ország, ahová lehet és érdemes vándorolni. Azonban a migráció tényleges megvalósulásához a felmerülő célország(ok) migrációs politikája, szabályozása is hozzájárul, hiszen bizonyos jogi és adminisztratív feltételeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy a migrációs folyamatok kibontakozzanak (Münz 1998). Ezek hiánya gátolhatja, vagy akár teljesen megakadályozhatja a migrációt. Tehát végső soron a potenciális befogadó országok politikája határozza meg a migrációs mozgásokat (Zolberg 1989).

Mint tudjuk, a 80-as évek vége felé a magyar kormány előbb hallgatólagosan, majd hivatalosan is befogadta és segítette a menekülteket (a nem kormányzati szervezetek, az egyház, a Vöröskereszt is segítő szándékot, a lakosság pedig pozitív viszonyulást tanúsított velük szemben). Ennek tagadhatatlanul szerepe volt az 1988–1990 közötti nagyfokú bevándorlásban. A 90-es évek során aztán a bevándorlást szabályozó törvények Magyarországon több ízben is módosultak, szigorítva a migránsok befogadását. Ugyanakkor a határon túli magyarok bevándorlása nem ütközött különösebb akadályokba – a letelepedési folyamat számos adminisztrációs buktatója ellenére²⁸ –, sőt bizonyos kedvezményekben is részesültek a nem magyar származású bevándorlókhoz képest.²⁹ Tehát az az ellentmondásos helyzet állt fenn, hogy bár a kisebbségben élő magyarok szülőföldön való boldogulása valamennyi magyar

²⁸ Gondolunk itt elsősorban a letelepedési procedúra ügyintézési nehézségeire, valamint anyagi vonzataira.

²⁹ A különböző (letelepedési, állampolgársági) státusok kérelmezéséhez kevesebb folyamatosan Magyarországon töltött idő is elegendő az ő esetükben.

kormány meghirdetett célja volt, bevándorlásuknak tényleges jogi akadályai nem voltak (lásd: *Tóth J. 2003*). Így az elindult folyamat – az időközben szélesedő mozgatóerők hatására – folyamatosan továbbgyűrűzhetett.

4. Migrációs célok és motivációk egyéni szinten

A migráció okainak, mozgatórugóinak megértéséhez elengedhetetlen a társadalmi-gazdasági-politikai kontextus ismerete, de legalább ennyire fontosak az egyéni szinten megfogalmazott migrációs célok és motivációk is. Azért is lényeges a *bevándorlóknak a döntésük okaira vonatkozó percepciója*, mert nem feltétlenül az objektív tényezők, hanem azok szubjektív észlelése és értékelése alakítja a migrációs szándékot, így a tényleges gazdasági, társadalmi, politikai feltételek elsősorban a szubjektív megítélés szűrőjén keresztül hatnak a migrációs döntésekre.³⁰ A bevándorlók általunk vizsgált csoportja a 2001-ben bevándorló státust kapott személyek körét reprezentálja, de Magyarországra érkezésük évét tekintve nem alkotnak homogén csoportot. A migrációs motivációk vizsgálatánál azonban nem tekinthetünk el a migrációs szándék felmerülésének, illetve megvalósulásának idejétől. Ezért a motivációk bemutatása előtt tekintsük át, hogy mikor indultak útnak a vizsgált migrációs folyamat alanyai, mikorra nyúlik vissza időben a migrációs szándék, és milyen céllal érkeztek Magyarországra.

4.1. A Magyarországra érkezés ideje

A migrációs döntés – főleg amennyiben egy másik országban való végleges letelepedésre vonatkozik – hosszú távon meghatározza az egyén (illetve család) életét, ezért számos mellett és ellene szóló érv megfontolását teszi szükségessé. Napjainkban azonban a határok ártárthatósága, a nagyobb elmozdulási lehetőségek lehetővé tették, hogy a másik országba való költözés akár a végleges kivándorlásra vonatkozó döntés meghozatala nélkül történjen. Már kevésbé jellemző a korábbi forgatókönyv, mely szerint az események egyirányú és visszafordíthatatlan sorrendje: a szülőföldről való távozás fontolgatása, a döntés, a készülődés, a vándorlás (azaz maga az utazás) és végül a letelepedés az új országban. Gyakran végleges letelepedési szándék nélkül (vagy legalábbis bizonytalan tervekkel) érkeznek Magyarországra is külföldiek, például tanulni vagy munkát vállalni, és ideiglenesnek tervezett itt-tartózkodásuk fokozatosan válik véglegessé.

Ennek következtében a migrációs folyamaton belül az egyes emberek tényleges elmozdulása más-más időtartammal előzheti meg magának a bevándorló státusnak a megszerzését. A 2001-ben bevándorló státust kapott személyek körében végzett vizsgálatunk is azt mutatja, hogy a megkérdezettek különböző években érkeztek Magyarországra: 41%-uk a

³⁰ Ugyanazokat a makro-körülményeket másképpen észleli az egyén saját szubjektív helyzetének függvényében (ugyanakkor saját szubjektív helyzetének megítélése is lehet környezet- és információfüggő).

megkérdezést megelőző 1–2 évben,³¹ 36%-uk 1997–1999 között, 23%-uk pedig még korábban (1. táblázat).

Főként a jugoszláviai és szlovákiai bevándorlók között vannak nagyobb arányban a korábbi években érkezettek, aminek magyarázata e csoportbelieknek a többiekétől eltérő migrációs céljaiban keresendő (mint a későbbiekben majd látni fogjuk). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az utóbbi években érkezők átlagéletkora az érkezéskor összességében jóval magasabb volt, mint a korábbi években érkezetteké, ami a bevándorlók – statisztikai adatokban is megmutatkozó – idősödő korösszetételét tükrözi.³²

1. táblázat

A megkérdezettek megoszlása a Magyarországra költözés ideje szerint, valamint a különböző időszakokban érkezők átlagéletkora az érkezéskor

Mióta él Magyarországon?	Teljes minta (%)	Kibocsátó országoként (%)				Átlagéletkor (év)
		Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
–1996	23,0	30,1	21,9	34,4	21,0	25,7
1997–1999	36,3	42,2	36,8	37,5	32,2	32,4
2000 –	40,7	27,7	41,3	28,1	46,8	47,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	36,9

Látható, hogy a fiatalabb korcsoportokba tartozók többségénél többévi magyarországi tartózkodás előzte meg a bevándorló státus megszerzését: alig több mint egynegyedük érkezett a vizsgálat előtti egy-két évben Magyarországra, míg a 45–59 éveseknek mintegy fele, a 60 év felettieknek pedig több mint háromnegyede ekkor érkezett (2. táblázat).

2. táblázat

A Magyarországra költözés ideje korcsoportok szerint, %

Mióta él Magyarországon?	Korcsoportok			
	18–29	30–44	45–59	60+
–1996	28,6	30,4	14,8	7,2
1997–1999	45,4	40,7	36,3	14,9
2000 –	26,0	28,9	48,9	77,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

4.2. A migrációs szándék felmerülésének ideje

Nem csak az érkezés ideje szerint, de a migrációs szándék felmerülésének ideje szerint is lényeges különbségek vannak, amelyek nyilván a motivációk gyökerét is meghatározzák. Az eljövétel gondolatának felmerülése a megkérdezettek 12%-ánál még a magyarországi rend-

³¹ A vizsgálat 2002 nyarán zajlott.

³² Másfelől azt is szem előtt kell tartani, hogy a minta a 2001-ben bevándorló státust szerzők csoportjára reprezentatív, a bevándorló státus megszerzése viszont hosszabb időt vesz igénybe a tanulási vagy munkavállalási céllal érkezőknél, akik többnyire a fiatalabb korcsoportokból kerülnek ki, és rövidebb időt a főként család-egyesítési céllal érkező idősebbeknél. Tehát a státusszerzés időpontjához minél közelebbi időszakot tekintünk, annál nagyobb eséllyel kerülnek bele az adott időszakban érkező idősebbek, mint az ugyanakkor érkező fiatalok.

szerváltás előtti időszakra nyúlik vissza (sőt 2,8%-uk még a 80-as évek előtti időpontot jelölt meg), további jelentős arányuk (közel egyötödük) a 90-es évek legelején megfogalmazódott szándékról számolt be (3. táblázat).

3. táblázat
A megkérdezettek megoszlása az eljövétel gondolatának felmerülése szerint

Mikor gondolt az eljövételre?	Teljes minta (%)	Kibocsátó országoként (%)			
		Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna
–1989	11,9	11,1	12,7	3,2	10,8
1990–1992	18,5	24,7	18,1	25,8	14,5
1993–1996	23,3	27,2	23,6	29,0	19,9
1997–1999	36,8	28,4	36,7	29,0	43,4
2000 –	9,4	8,6	9,0	12,9	11,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A migrációs szándék felmerülésének némiképp eltérő mintázata rajzolódik ki a különböző kibocsátó országok szerint: a volt Jugoszláviából érkezettek esetében főként a háborús évek köré csoportosul ez az időpont, de ugyancsak a 90-es évek első felére nyúlik vissza a Szlovákiából érkezettek nagy részénél is. Ezzel szemben az Ukrajnából érkezettek több mint a fele csak a 90-es évek vége felé gondolt az eljövételre. A Romániából érkezett bevándorlók esetében mind a kommunista időszakba visszanyúló, mind 90-es évek során megfogalmazódott migrációs szándékok megvalósulásának tanúi lehetünk.

Az 1997 előtt érkezettek körében természetesen nagyobb arányban találunk régebbi időkben gyökerező migrációs szándékot, de érdekes módon a vizsgálat előtti egy-két évben érkezők egynegyede is még 1993 előtt felmerült szándékról számolt be, ami arra utal, hogy sok esetben hosszú évek telnek el, amíg a migrációs készletések megvalósulnak.

Egyénenként összevetve a migrációs gondolatok felmerülésének évét a Magyarországra költözés évével, azt tapasztaljuk, hogy bár a megkérdezettek egynegyede ugyanabban az évben, amelyben felvetődött benne a gondolat, el is jött a szülőföldről, további egyötödük (21,5%) pedig a rákövetkező évben, egytizedük azonban tíz évnél is többet várt a szándék felmerülésétől a tényleges elmozdulásig. Emögött az eltérő lehetőségek, a migrációra ösztönző és a szülőföldön maradást sugalló motivációk – tehát a húzó/taszító és a visszatartó tényezők – egyénenként és időben változó keveredése, valamint az egyéni életút elmozdulást megengedő/segítő, vagy azt megakadályozó elemei egyaránt megtalálhatóak. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az ideiglenes migrációt tervezők a szándék felmerülését követően sokkal hamarabb elmozdultak, mint a végleges letelepedést tervezők: míg az előbbiek esetében átlagosan 1,4 év, az utóbbiaknál 4,6 év telt el a két időpont között. Ez nyilván abból adódik, hogy sokkal alaposabb és másfajta előkészületeket igényel a végleges – a visszatérés nélküli – migráció, mint az, amelyet csak átmenetinek terveznek, és ezért nem jár együtt az otthoni élettér teljes felszámolásával.

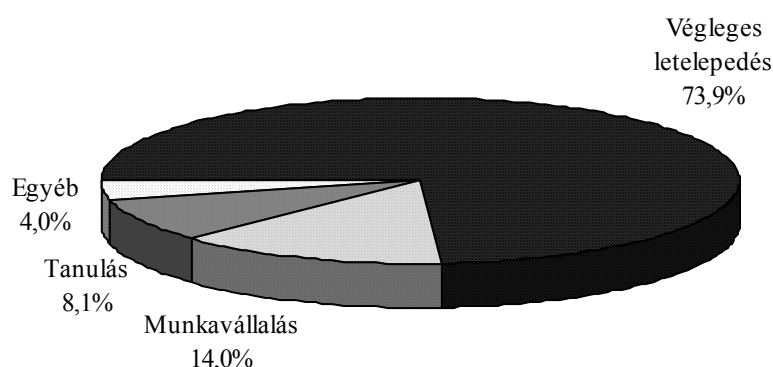
4.3. A migráció kezdeti célja

A migráció célját a három alapvető migrációs-stratégia alapján különítettük el aszerint, hogy végleges letelepedési, ideiglenes munkavállalási, vagy pedig továbbtanulási szándék vezérelte-e a migránst Magyarországra költözésekor.

A válaszok alapján elmondható, hogy a megkérdezettek 74%-a költözött a *végleges letelepedés* szándékával Magyarországra, egynegyedük viszont csupán *ideiglenes migrációt* tervezett: 14%-uknál a munkavállalás, 8%-uknál pedig a továbbtanulás volt az elsődleges cél (3. ábra).

3. ábra

A megkérdezettek megoszlása a Magyarországra költözésük célja szerint (%)

A kibocsátó országok szerint³³ is megvizsgálva a kezdeti migrációs célokat (4. táblázat), látható, hogy leginkább a Romániából és Ukrajnából érkezőkre volt jellemző a végleges letelepedési szándék (76% illetve 73%), valamint a vendégmunkát is ebből a két országból választották a legtöbben (mintegy 14%). Szlovákiából jelentős arányban (22,6%) érkeztek (tovább)tanulási céllal, ami összefüggésben van e csoport fiatal korstruktúrájával. Jugoszlávia esetében pedig figyelmet érdemel az „egyéb” céllal érkezők aránya (12%), ami a háborús feszültségek következtében létrejött átmenetinek tervezett átköltözésekre utal.

4. táblázat

A Magyarországra költözés célja a kibocsátó ország szerint

Kibocsátó ország	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
Jugoszlávia	60,3	12,0	15,7	12,0
Románia	76,3	14,0	6,9	2,8
Szlovákia	64,5	9,7	22,6	3,2
Ukrajna	73,1	14,6	7,0	5,3
Együtt	73,9	13,9	8,2	4,0

³³ A kibocsátó országok szerinti bontást ott alkalmazzuk, ahol jelentősebb eltéréseket tapasztalunk az országok között, amelyek a bevándorlási folyamat adott szeletének specifikumaira utalhatnak. E bontásból természetesen kimarad Ausztria és Horvátország az elenyésző elemszám miatt, és Szlovákiát is óvatosan kell kezelnünk, mert esetében is alacsony az elemszám (32 fő).

Jelentős eltérések mutatkoznak *korcsoportok* szerint is a különböző céllal érkezők arányában (5. táblázat). Míg a 60 év felettiak zöme (97%) végleges letelepedési szándékkal érkezett, és a 45–59 évesek közt is kevesen vannak a más céllal érkezők, addig a fiatalabb korcsoportok körében az átlagnál jóval nagyobb – a 30 év alattiaknál a 40%-ot is meghaladja – azok aránya, akik eredetileg csupán átmeneti (ideiglenes) migrációt terveztek.

5. táblázat
A Magyarországra költözés célja korcsoportok szerint

Korcsoport (év)	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
18–29	55,3	21,0	19,5	4,1
30–44	72,9	18,4	4,2	4,5
45–59	88,8	7,5	–	3,7
60+	97,1	–	–	2,9
Együtt	73,9	14,0	8,1	4,0

A korcsoportos eltérésekkel összefüggésben az *iskolai végzettség* szerint is eltérő migrációs célok bontakoznak ki: a vizsgálat idején felsőfokú végzettséggel rendelkezők érkeztek legnagyobb arányban ideiglenes migrációs szándékkal, 16%-uk tanulni és 12%-uk munkát vállalni. Ugyanakkor a szakmunkás végzettséggel rendelkezők közt is magas a kezdetben munkavállalási céllal érkezők aránya. Ezzel szemben az alacsony végzettséggel rendelkezők (akiknek mintegy fele 60 év feletti) zöme végleges letelepedési szándékkal érkezett (6. táblázat).

6. táblázat
A Magyarországra költözés célja iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
Alapfokú	87,2	9,0	0,8	3,0
Szakmunkásképző	78,0	19,6	1,0	1,4
Érettségi	72,9	14,2	8,3	4,6
Felsőfokú	66,3	12,1	16,2	5,4
Együtt	73,9	14,0	8,1	4,0

Nemek szerint nincs lényeges különbség a migráció kezdeti célját illetően, mindössze néhány százalékkal több a munkavállalási céllal érkező férfiak aránya a nőkhöz képest (a letelepedési céllal érkezők rovására), továbbtanulni viszont egyforma arányban érkeztek mindkét nemhez tartozók. (7. táblázat).

7. táblázat
A Magyarországra költözés célja nemek szerint

Nem	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
Férfi	71,0	17,4	8,1	3,5
Nő	76,1	11,5	8,1	4,3
Együtt	73,9	14,0	8,1	4,0

Eltérés mutatkozik viszont a megkérdezettek nemzetisége szerint az ideiglenesnek tervezett migráció célját illetően (8. táblázat): míg a magyar nemzetiségűek mintegy 9%-ánál tanulási célú migráció előzte meg a letelepedést, a nem magyaroknál ez jelentéktelen nagyságrendű, viszont az ő esetükben gyakoribb volt a munkavállalási céllal történő elmozdulás, egyötödüknél ez vezetett a letelepedéshez.

8. táblázat
A Magyarországra költözés célja a megkérdezettek nemzetisége szerint

Nemzetiség	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
Magyar	74,0	13,5	8,7	3,8
Nem magyar	73,8	20,0	1,2	5,0
Együtt	73,9	14,0	8,1	4,0

Ha összehasonlítjuk a különböző időszakokban érkezőket (9. táblázat), láthatjuk, hogy azok körében, akik 1997 előtt jöttek Magyarországra, a minta egészéhez viszonyítva jóval nagyobb (több mint 50%) az ideiglenes migrációt tervezők aránya, nyilván ebből is adódik, hogy csak évek múltán (2001-ben) kaptak bevándorló státust. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy azoknak, akik viszont határozott letelepedési szándékkal érkeztek (az 1997 előtt érkezők 44%-a), miért kellett évekig várniuk e státus megszerzésért. Erre csak részben ad magyarázatot a nem magyar nemzetiség (a végleges letelepedési szándékkal érkező magyarok 12,8%-a, a nem magyarok 22%-a jött még 1997 előtt az országba). Az okok másik része abban a követelményrendszerben keresendő, amely nem csak a megélhetés biztosítását (munkahely meglétét), de a lakhatás biztosítását is „elvárja” a hosszú távú bevándorlóktól (és ez utóbbihoz nem elég a nem hivatalosan bérelt lakás). Mindebből az következik, hogy a bevándorlási folyamat azok esetében zajlik gyorsabban, akik vagy megfelelő anyagi fedezettel rendelkeznek a saját lakás megszerzéséhez, vagy pedig olyan Magyarországon élő családtaggal, rokonnal, aki befogadja őket. Ez utóbbiak pedig a korábban érkezetteknel feltehetően kevésbé voltak jelen, mint az ezredfordulón (mintegy tíz évvel a folyamat elindulását követően) érkezetteknel.

9. táblázat
A Magyarországra költözés célja a különböző időszakban érkezőknél

Mióta él Magyarországon?	A Magyarországra költözés célja (%)			
	végleges letelepedés	munkavállalás	tanulás	egyéb
–1996	44,0	25,0	23,7	7,3
1997–1999	73,2	17,9	5,4	3,5
2000 –	91,5	4,4	1,7	2,4
Összesen	73,9	14,0	8,1	4,0

A Magyarországra érkezéstől a bevándorló státus megszerzéséig eltelt idő is jól tükrözi, hogy a különböző migrációs céllal érkezők esetében eltérő ütemben zajlott a letelepedési folyamat, és a nem magyar nemzetiség még lassított rajta. A letelepedési szándékkal érkezők átlagosan 2,2 év alatt szereztek bevándorló státust, a munkavállalási céllal érkezők 4,3 év

alatt, míg a tanulni érkezők 5,8 év alatt (ők nyilván többnyire a tanulmányi éveik vége felé hozták meg a döntést). Ugyanakkor a nem magyar nemzetiségűek esetében a letelepedési szándékkal érkezők átlagosan 2,8 év alatt, a munkavállalási céllal érkezők pedig 5 év alatt kaptak bevándorló státust.³⁴

Nem tudhatjuk, hogy a munkavállalási és tanulási céllal érkezőknek milyen mértékben volt már az átköltözés előtt (akár be nem vallott) mögöttes szándéka a végleges letelepedés, illetve milyen mértékben alakult ez ki a magyarországi életvitelük megszilárdulásával. Arra azonban mindenképpen rávilágít a fenti megoszlás, hogy az áttelepedésnek az a fajta egyszeri – térben és időben jól behatárolható – eseményjellege, amely 1990 előtt – a határok átlépésének korlátozása idején – jellemző volt a volt szocialista országok polgárai esetében, már nem általános érvényű.

Napjainkban a végleges letelepedést sok esetben egy ideiglenes – munkavállalási vagy tanulási célú – migráció előzi meg, és ez főként a fiatalabb korosztályok esetében gyakoribb. Tehát Magyarországra is érvényes az európai migrációs folyamatok ezredvégi sajátossága, miszerint az állandó és ideiglenes migráció fogalmai összemosódtak, és a végleges migráció folyamata az esetek többségében fokozatosan zajlik le (*Salt 2001*).

4.4. A tanulni vagy munkát vállalni érkezők motivációi

Azok körében, akik Magyarországra érkezésük kezdeti céljaként nem a letelepedést, hanem a tanulást vagy a munkavállalást nevezték meg, arra is rákérdeztünk, hogy mi motiválta e döntésüket. E csoport – mint az előbbiek alapján sejthető – meglehetősen fiatal korösszetételű: 62%-uk 30 év alatti (a tanulni érkezők 80%-a) és további egyharmaduk 30–44 év közötti. A munkát vállalni érkezők közt kissé több a férfi (52%), a tanulni érkezők közt pedig a nő (57%). Míg az utóbb csoport 99%-a magyar nemzetiségű, az előbbiek közt 11,3% a nem magyarok aránya. Ami az iskolai végzettséget illeti: a vizsgálat idején a munkavállalási céllal érkezők egynegyede volt felsőfokú végzettségű, több mint egyharmada (37%) érettségizett és 29%-uk szakmunkás végzettségű. A tanulási céllal érkezők iskolai végzettség szerinti összetétele még ennél is jobb: a megkérdezés idején 59%-uk rendelkezett felsőfokú végzettséggel és további 38%-uk érettségivel.

A motivációkat illetően a *munkavállalási céllal* érkezők (N=140) 53%-a arra hivatkozott, hogy Magyarországon jobbak a munkalehetőségek, 28%-uk pedig arra, hogy szülőföldjén egyáltalán nem adódott munkalehetősége (ez főként az Ukrajnából érkezetteknel volt gyakoribb). Közel egytizedük említette, hogy konkrét munkalehetőséget ajánlottak számára Magyarországon, amely – főként bérezés szempontjából – előnyösebb volt, mint az otthoni. Bár nem jelentős arányban, de említették a Magyarországon élő személyes kapcsolatok szerepét, valamint azt a szempontot is, hogy itt nem részesülnek megkülönböztetésben nemzetiségük

³⁴ A nem magyar nemzetiségűek közül egyetlen tanulási céllal érkező személy szerepelt a mintánkban.

miatt. Abban, hogy az e csoportba tartozók végül a Magyarországon maradás mellett döntöttek – elmondásuk szerint – leginkább az itt tapasztalt magasabb életszínvonal, jobb életkörülmények (30%), valamint a gyermekeik jövője miatt érzett aggodalom (15%), továbbá szakmai szempontok (12%) játszottak szerepet, ugyanakkor több mint egynegyedüknél (27%) házasságkötés határozta meg a döntést. Kisebb arányban (9-9%) a társaság, barátok szerepét, valamint a magyar környezet, anyanyelvhasználat fontosságát is említették.

A *továbbtanulási céllal* érkezők (N=82) zömét a jobb minőségűnek, magasabb színvonalúnak, szélesebb skálájúnak ítélt magyarországi felsőoktatás, valamint az anyanyelven való tanulás lehetősége vonzotta. Kisebb arányban arra is utaltak, hogy Magyarországon jobbak, anyagi szempontból is előnyösebbek a munkalehetőségek, és nagyobb esélyük van jó munkahelyet találni, amennyiben már az egyetemet is itt végzik. Ez esetben – bár a továbbtanulás volt az elsődleges cél – nyilván már előzőleg felmerült a letelepedés gondolata is. A továbbtanulás céljából érkezők több mint 40%-ánál a megítélésük szerint jobb érvényesülési, szakmai lehetőségek motiválták az ittmaradást, közel 30%-uknál pedig az időközben Magyarországon kötött házasság. De többen hivatkoztak a magyarországi magasabb életszínvonalra, jobb életkörülményekre (27%), felkínált munkalehetőségre (16%), valamint az évek során kialakult barátságok szerepére is (15%).

Bár nem ismerjük, hogy az ideiglenes migrációs szándékkal érkezők összességében milyen arányban választják az ittmaradást, illetve a hazatérést,³⁵ a fentiek jól tükrözik a migrációnak azt a mechanizmusát, amely által a külföldi (jelen esetben magyarországi) munkavállalás vagy tanulás a letelepedés előkészítő szakaszává válik. Azok, akik egyszer elmozdulnak – a migráció céljától függetlenül –, kénytelenek bizonyos életfeltételeket megteremteni maguk számára az új környezetben (amennyiben nem választják a vendégmunkás-létnek a havonta történő ingázással és kétlaki életmóddal járó formáját). Ez pedig a célországbeli életvitel fokozatos megszilárdulásával, baráti, szakmai kapcsolatok kiépülésével, és ezáltal az otthonosság-érzés növekedésével jár együtt, ami egyre inkább csökkenti a hazatérés esélyét, és végül ahhoz vezet, hogy az átmenetinek tervezett kinttartózkodás véglegessé válik.

4.5. A letelepedés motivációi – módszertani megfontolások

Attól függetlenül, hogy mi volt a migráció kezdeti célja, és mennyire tudatos döntést, vagy csupán az „eseményekkel való sodródást” jelent az ideiglenes migrációt tervezőknél a célországban maradás, a bevándorló státus megszerzése mindenképpen feltételez bizonyos racionális megfontolást részükről is. A továbbiakban a minta egészét tekintve azokat a motivációkat tárjuk fel – maguknak a migráció alanyainak az elmondásai, választásai alapján – amelyek szerepet játszottak magyarországi letelepedésükben.

³⁵ Egyes becslések szerint a Magyarországon felsőfokú oktatásban részt vevő határon túli hallgatók kb. fele nem tér vissza a szülőföldjére.

A migrációs döntések egyéni okainak, motivációinak utólagos vizsgálata mindig azzal jár, hogy a megkérdezettek a jelenbeli helyzetük, valamint a letelepedésük óta eltelt időszak eseményeinek fényében értelmezik és fogalmazzák meg korábbi döntésük indítékait, és ezáltal egy utólag konstruált képet kapunk. Ez azonban nemcsak a migrációs indítékok feltárására érvényes, hiszen a valóság – bárminek a megítéléséről is legyen szó – mindig átélt és értelmezett adottságként van jelen az emberi életben, azaz mint „szubjektív élményttotalitás létezik”.³⁶ A szülőföld végleges elhagyása és egy másik országban történő letelepedés – még akkor is, ha ez a másik ország az anyaországot jelenti – hosszú távú hatásaira való tekintettel olyan jellegű döntést feltételez, amelynek minden bizonnyal nagyon stabil elemei is vannak, amelyeket nem rajzol át az emlékezés. Így az utólag konstruált „migráció-történet” is lehetőséget nyújt a tényleges motivációk felderítésére.

Azt azonban figyelembe kell vennünk, hogy a migrációs döntések motivációs háttere összetett, több tényező egymásra épüléséből álló komplex képződmény. E komplexitás megragadása végett kétféleképpen is kísérletet tettünk a migrációs motivációk feltárására: először nyitott kérdés segítségével, majd – a kérdőív egy későbbi részében – egy 20 itemből álló zárt kérdéssor alkalmazásával próbáltunk minél átfogóbb képet alkotni a döntésben szerepet játszó tényezőkről.

A migrációs motivációk *nyitott kérdéssel* való megközelítése azzal az előnnyel jár, hogy a megkérdezettek szabadon feltárhatják azt a sajátos élethelyzetet, amelyben a legelőnyösebb stratégiaként a kivándorlást választották. Ugyanakkor előfordulhat, hogy választásukat a „legelfogadhatóbb” ok(ok)kal magyarázzák, azokat a tényezőket emelik ki, amelyek a leginkább legitimálják döntésük helyességét, és kifelé a leginkább érthetővé teszik a migrációt. Elhallgathatják viszont azokat az indítékokat, amelyekről úgy vélik, hogy – bár szerepük volt az elhatározásban – nem jelenthetnek „megfelelő” magyarázatot. Valamint azok az indítékok is elvesznek, amelyek ugyan szerepet játszottak a döntésben, de szerepük nem tudatosult a kivándorló egyénben.

A *zárt kérdésblokk* előnye, hogy a motivációk széles skáláját kínálja fel (mint említettük, 20 válaszlehetőséget tartalmaz), adott esetben azt sugallva: természetes, hogy a migráció okai nagyon sokfélék lehetnek. Ugyanakkor felkínál olyan „okokat” is, amelyek ugyan ténylegesen léteztek a megkérdezett számára, tehát valóságok, de szerepük nem jelentős. Ezt ellensúlyozza viszont a kiválasztott motivációk utólagos rangsorolása, ugyanis a rangsor első helyén szereplő motiváció többnyire azt a fő indítékot jelenti az egyén számára, amely önmagában is előidézhette a migrációt.

³⁶ Mannheimot idézi Szakáts 1996.

4.6. A letelepedés motivációi a nyitott kérdés alapján

A nyitott kérdésre adott válaszokat utólag kódoltuk, a három legfőbb motiváció rögzítésére adva lehetőséget. A megkérdezettek 49%-a egyetlen – a letelepedésében szerepet játszó – motivációt, 37%-uk kettőt, 14%-uk pedig hármat nevezett meg.

Valamennyi motivációt figyelembe véve a letelepedés okára vonatkozó összesített válaszok a 10. táblázatban látható megoszlást eredményezték. Legnagyobb arányban együttesen a családgyesítés és a házasságkötés szerepelt az említések között, a megkérdezettek közel fele (47,8%) említette valamelyiket a kettő közül.³⁷ Ezt követték a gazdasági motivációk (36,2%). Az etnikai elem – a szabad anyanyelvhasználatra, illetve a magyarságtudatra való hivatkozás – a megkérdezettek 17%-ánál jelent meg a migrációs motivációk közt, és közel ugyanennyien (15,5%) említették a gyermekek jövője miatti aggodalmat, illetve gyermekek továbbtanulását motiváló tényezőként. A szakmai szempontok a megkérdezettek 13%-ánál szerepeltek, viszont elenyésző volt a politikai és általános biztonságra, valamint a társaság, barátok hatására utalók aránya.

10. táblázat
A letelepedés motivációi a teljes mintán belül és kibocsátó országok szerint (%)
(nyitott kérdés)

A letelepedés motivációi	Teljes minta	Kibocsátó országok			
		Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna
Gazdasági motiváció	36,2	42,2	35,9	28,1	35,1
Magasabb életszínvonal	25,5	19,3	27,9	12,5	21,1
Rossz gazdasági helyzet	5,0	9,6	3,6	0,0	9,4
Munkalehetősége adódott	10,3	16,9	9,3	21,9	9,4
Szakmai motiváció	13,0	12,0	13,2	25,0	10,5
Házasságkötés, családgyesítés	47,8	31,3	48,8	59,4	49,7
Házasságkötés	16,5	15,7	14,7	43,8	18,1
Családgyesítés	32,3	16,9	34,5	15,6	33,3
Gyermekek jövője, továbbtanulása	15,5	20,5	15,4	6,2	15,8
Etnikai identitás	17,0	16,9	16,8	15,6	19,3
Magyarságtudat	13,0	10,8	12,5	15,6	16,4
Anyanyelvhasználat	5,1	7,2	5,4	0,0	4,1
Politikai és általános biztonság	5,4	16,9	4,4	3,1	4,1
Társaság, barátok hatása	4,2	1,2	4,6	0,0	4,7

Ha részletesebben megvizsgáljuk, hogy milyen elemekből tevődnek össze a gazdasági motivációk, láthatjuk, hogy elsősorban a vonzó tényező – a magyarországi magasabb életszínvonal – említése gyakoribb, a megkérdezettek egynegyedénél szerepel. A taszító tényező-

³⁷ Mindkét motiváció esetében a – meglévő vagy alakuló – családi kapcsolatokban gyökereznek a migrációs döntést meghatározó tényezők, ezért az összevont motivációknál egy csoportba soroltuk őket. A későbbiekben a különböző dimenziók szerinti megoszlásokat vizsgálva, többnyire külön kezeljük, mivel eltérő csoportokra jellemzőek.

ként megjelenő gazdasági motiváció – a kibocsátó ország rossz gazdasági helyzetére való hivatkozás – a megkérdezettek csupán 5%-ánál jelenik meg. Ugyanakkor egytizedük a „munkalehetőségem adódott” választ fogalmazta meg, ami arra utal, hogy az ő esetükben a kínáló lehetőség kihasználása – egyéb hatótényezőkkel összefonódva – vezetett végül letelepedéshez.³⁸ Amennyiben külön okként kezeljük a családegyesítést – mint a korábban áttelepedett családtagokat követő migrációt – és a házasságkötést, látható, hogy összességében az előbbi volt a gyakoribb: a megkérdezettek egyharmada említette, míg az utóbbit 16,5%-uk.

Országoként is megvizsgálva a motivációkat, jelentős eltérések mutatkoznak. Míg a Jugoszláviából érkezőknél a gazdasági okok szerepelnek első helyen, a Romániából és Ukrajnából érkezőknél már túlsúlyban van a családegyesítés, házasságkötés együttese – bár a gazdasági motivációk itt is jelentősek. A Szlovákiából érkezőknél (akik jóval fiatalabbak az átlagnál) elsősorban a házasságkötés motiválta az áttelepedéseket, továbbá jelentős volt még a szakmai motiváció, valamint a kínáló munkalehetőség említése is.

Láthatjuk, hogy a politikai és általános biztonság elsősorban a volt Jugoszláviából érkezők körében jelentett fontos taszító tényezőt (17%), amit a háborús események és az azt követő atrocitások, feszültségek, félelmek magyaráznak. Feltehetően ennek köszönhető, hogy a gyermekek jövőjével, továbbtanulásával kapcsolatos aggodalom is az ő esetükben jelenik meg leginkább a motivációk közt (egyötödük említi). Az etnikai identitás szerepe az áttelepedésekben közel azonos valamennyi ország esetében (kissé hangsúlyosabb az Ukrajnából érkezettekénél).

Bár a gazdasági motiváció valamennyi ország esetében jelentős (legkevésbé Szlovákia esetében), különbség van aszerint, hogy taszító vagy vonzó tényezőként jelenik-e meg. Míg a kibocsátó országuk rossz gazdasági helyzetére főként a Jugoszláviából és Ukrajnából érkezők hivatkoztak, a magyarországi magasabb életszínvonalat, jobb életkörülményeket legnagyobb arányban a Romániából érkezők nevezték meg motiváló tényezőként. Ebben e három kibocsátó ország tényleges gazdasági helyzete is tükröződik.

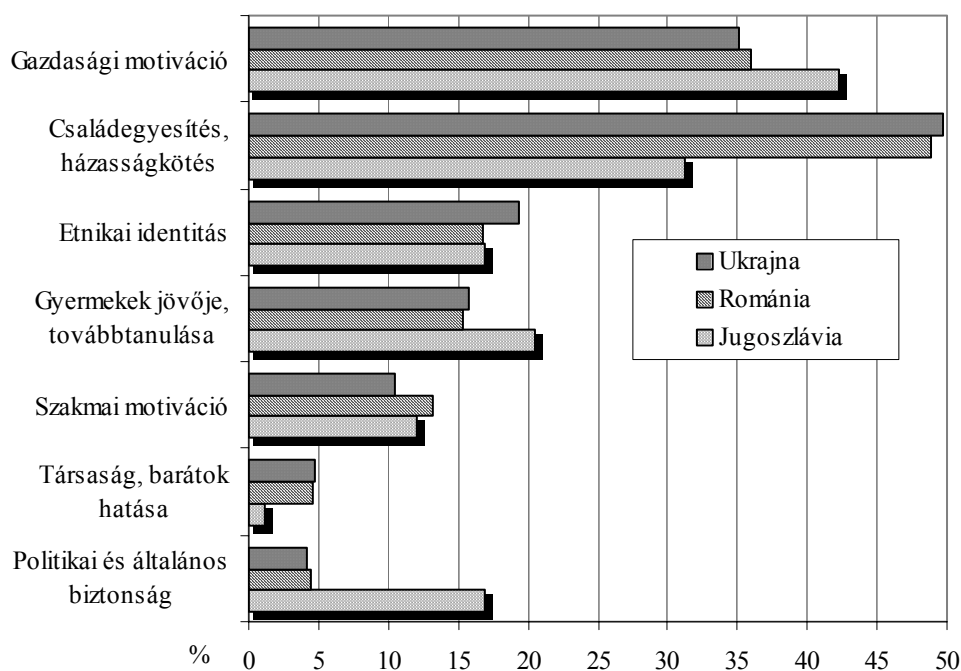
A három legfőbb kibocsátó ország esetében az összevont motivációkat szemlélteti a 4. ábra. Látható, hogy Románia és Ukrajna esetében a motivációk közel azonos mintázata rajzolódik ki, míg a volt Jugoszlávia esetében – az onnan érkező migrációs hullám eltérő természetű, a háborús eseményekben és azok következményeiben gyökerező volta miatt – eltolódások figyelhetők meg.

A bevándorlók *nemzetisége* szintén rányomja bélyegét a motivációs rendszerükre. Az etnikai identitás szerepe – amint az várható is – elsősorban a magyar nemzetiségűeknél jelenik meg (18%-uk hivatkozott erre), ugyanakkor a nem magyaroknál is előfordul (3,8%), olyan esetekben, amikor a megkérdezett az adott ország egy másik – nem magyar – kisebbségéhez

³⁸ A gazdasági motivációk különböző elemeire hivatkozók arányát összeadva azért kapunk kissé nagyobb értéket, mint a gazdasági motivációt említők összesített 36%-os aránya, mert előfordulnak többszörös gazdasági motivációt említők is (pl. a kínáló munkalehetőség összekapcsolódik a magasabb életszínvonal, vagy a kibocsátó országbeli rossz gazdasági helyzet említésével).

tartozott. A nem magyar nemzetiségűek továbbá az átlagosnál nagyobb arányban említettek gazdasági motivációkat (39%), valamint a házasságkötésre (21%), és a barátok hatására is többen hivatkoztak, mint a Magyarországon való letelepedésük indítékára.³⁹

4. ábra
A letelepedés motivációi a három legfőbb kibocsátó ország esetében (%)
(nyitott kérdés)

Amennyiben a *kezdeti migrációs célok* alapján vizsgáljuk a letelepedés motivációit, szintén jelentős eltéréseket tapasztalhatunk (5. ábra). Látható, hogy a házasságkötés az ideiglenes migrációt tervezők mindkét csoportjánál az átlagosnál gyakoribb motiváció volt (mintegy 27%-uknál jelent meg), jelezvén azt a korábbiakban már említett jelenséget, hogy az átmenetileg munkát vállalni, illetve tanulni érkezők egy része családalapítás miatt nem tért haza. Ezzel szemben a családegyesítés a határozott letelepedési szándékkal érkezők számára volt a legfontosabb motiváció (41%-uk említette).

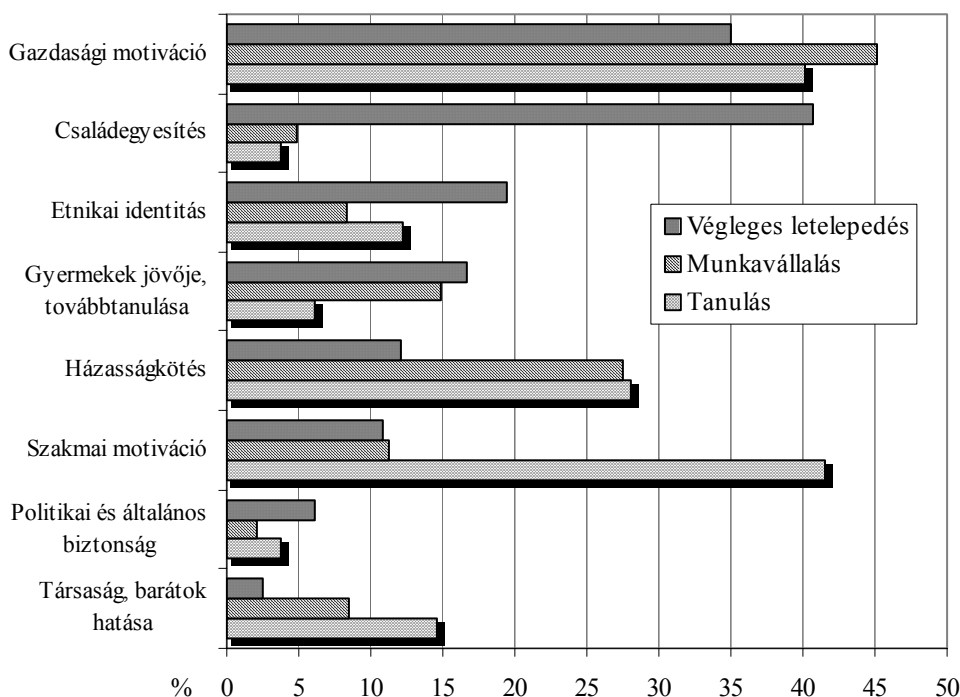
Bár a gazdasági motivációk mindhárom alcsoport esetében jelentősek, legnagyobb mértékben a kezdetben munkavállalási céllal érkezők hivatkoztak rá. (E csoport 22%-a említette motivációként, hogy munkalehetősége adódott.)

A kezdetben tanulási céllal érkezők az átlagnál jóval nagyobb arányban (42%) említettek szakmai szempontokat letelepedésük motivációjaként, valamint a barátok hatása is az ő esetükben szerepel leginkább (15%). Ez abból adódik, hogy a továbbtanulási céllal érkezők jelentik a legképzettebb csoportot, tehát a szakmai motivációk eleve az ő esetükben érvénye-

³⁹ Itt ugyanakkor meg kell említeni, hogy a nem magyar nemzetiségűek több mint 40%-a a magyar nyelvet nevezte meg (első- vagy másodsorban) anyanyelveként, több mint egynegyedük pedig magyar (többnyire Magyarországon született) házastárral rendelkezik.

sülnek jobban, ugyanakkor a Magyarországon töltött tanulmányi éveik alatt nagyobb rálátásuk nyílt az itteni szakmai lehetőségekre, valamint az időközben kialakult baráti és egyéb kapcsolataik is befolyásolták későbbi döntésüket. Említést érdemel, hogy 16%-uk ugyancsak az adódó munkalehetőségre hivatkozott, mint – az eredeti hazatérési szándékot megváltoztató – a letelepedésében szerepet játszó tényezőre.

5. ábra
A letelepedés motivációi a migráció kezdeti célja szerint (%)
(nyitott kérdés)

Az etnikai identitással kapcsolatos motivációkra – a szabad anyanyelvhasználatra, magyarságtudatra – való hivatkozás a végleges letelepedési szándékkal érkezők csoportjában a legmagasabb (19,5%).

Ha az *érkezés ideje* szerint is – ami nyilván összefüggésben van a migráció kezdeti céljával – megvizsgáljuk a motivációk alakulását, azt tapasztaljuk, hogy a korábbi években érkezetteknel a gazdasági okok „vezetnek”, a családegyesítés szerepe csupán a legutóbbi 1-2 évben érkezőknel kiugró. Ez összefügg a különböző időszakokban érkezettek *korösszetételével* is, ugyanis a 60 év felettiéknél (akiknek zöme 2000–2001-ben érkezett) a családegyesítés szinte kizárólagos okként jelenik meg (80%-uk említi), és a 45–59 év közöttieknél ugyancsak első helyen szerepel. Az 45 év alattiaknál viszont egyértelműen a gazdasági szempontok a meghatározóak a letelepedési döntésben. A fiatalabb (30 év alatti) korcsoportoknál a gazdasági okokat a házasságkötés és a szakmai motivációk követik, a 30–44 év közöttieknél pedig a gyermekek jövőjével, illetve továbbtanulásával kapcsolatos aggodalmak, tervek jelentik a második legfontosabb motivációt.

A *nemek* között a számottevő eltérés abban mutatkozik, hogy míg a gazdasági motivációk a férfiaknál kapnak nagyobb hangsúlyt (44%), és ugyancsak az ő esetükben fordul elő gyakrabban a politikai és általános biztonságra való hivatkozás (valamint kisebb mértékben a szakmai motiváció) is, addig a családegyesítés, illetve a házasságkötés a nők esetében jellemzőbb.

Iskolai végzettség szerint is áttekintve a motivációkat, szembevetve, hogy a családegyesítés az alapfokú végzettséggel rendelkezők körében kiemelkedő (ők azok az idősebb szülők, akiknek gyermekei már korábban áttelepedtek). A gazdasági okok a szakmunkás végzettségűeknél, az érettségizetteknél és a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél egyaránt jelentősek (közel 40% valamennyi csoporton belül az említése). Bár szakmai okokat a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 17%-a említett, a gazdasági és családegyesítési szempontok náluk is elsődlegesek voltak. Figyelemreméltó, hogy az etnikai identitás (anyanyelvhasználat, magyarságtudat, magyar környezet) szerepe a döntésben nagyobb az érettségizetteknél és a felsőfokú végzettségűeknél (egyötödük említi), és ugyancsak e két csoport esetében az átlagosnál kissé magasabb a gyermekek jövője miatti aggodalom is (17–18%).

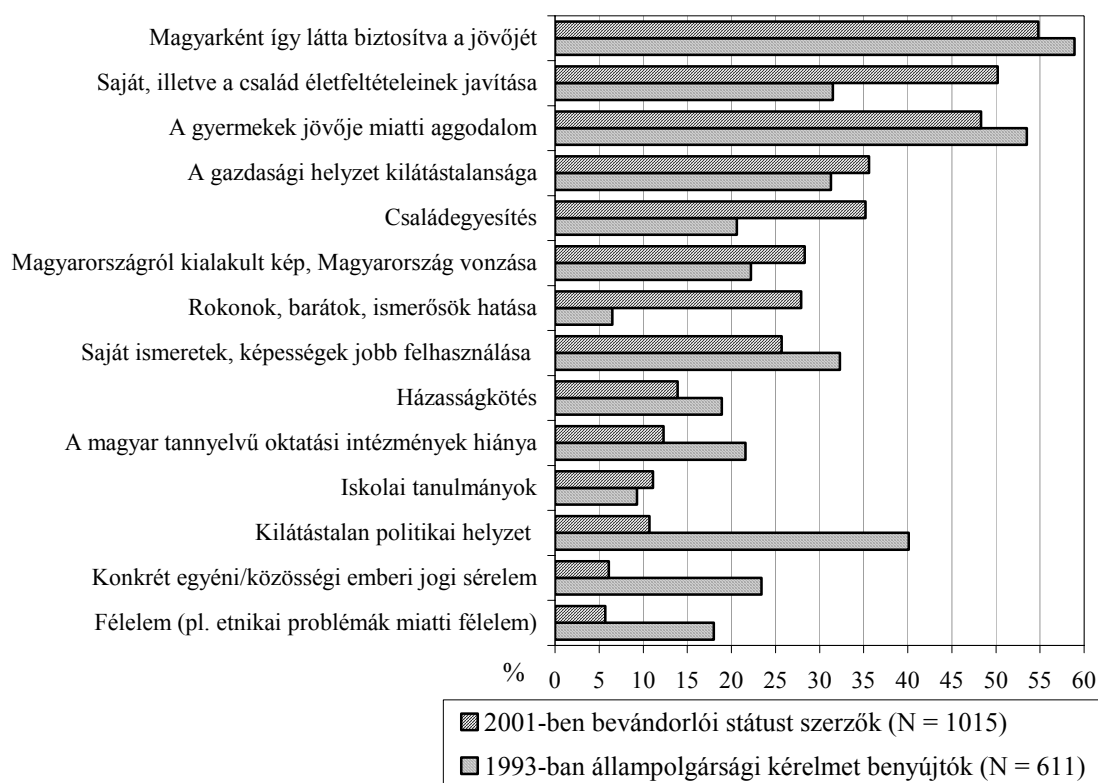
4.7. A letelepedés motivációi a zárt kérdés alapján

Vizsgálatunk során a migrációs motivációk feltárására a nyitott kérdés mellett – mint említettük – egy 20 itemből álló *zárt kérdésblokkot* is alkalmaztunk. Az ebben felsorolt okok közül a megkérdezett kiválaszhatta azt az ötöt, amelyek legjobban kifejezik azt, hogy – a kezdeti szándékától függetlenül – miért döntött a letelepedés mellett. Ezt követően a kiválasztott okok fontossági sorrendjének felállítására kértük a válaszadókat.

Az alkalmazott zárt kérdésblokk előnye, hogy 14 válaszkategória esetében lehetőségünk van egy korábbi, 1995-ös vizsgálat⁴⁰ eredményeivel való összehasonlításra és ezáltal a főbb elmozdulási tendenciák szemléltetésére (lásd: 6. ábra). Az összehasonításhoz az 1995-ös vizsgálat mintájából csak a szomszédos országokból érkezett személyeket vettük figyelembe, az így kapott almintá (611 fő) 91%-a volt magyar nemzetiségű, ami megegyezik a 2002-es vizsgálatban szereplő 92%-kal. A migrációs motivációk összehasonlítása azért is érdekes, mert az 1995-ös vizsgálat környező országból származó alanyainak közel egyharmada még 1990 előtt érkezett Magyarországra (10%-a illegálisan lépte át a határt), további egyharmaduk az 1990-es évben és 35%-uk pedig a 90-es évek legelején. Ezzel szemben a 2002-es vizsgálat alanyainak több mint kétharmada – mint láthattuk – 1996 után érkezett Magyarországra. Az összehasonlítás tehát a migrációs motivációk időbeli változását szemlélteti.

⁴⁰ Az 1995-ös „*Polgár*” vizsgálat – mint a kötet bevezetőjében említettük – az 1993-ban állampolgársági kérelmet benyújtók körében készült. Bár másfajta „merítést” jelentett, mint a jelenlegi (2002-es) vizsgálat, lényegében azonos (bevándorló) státusú személyek voltak a megkérdezettek, azzal a különbséggel, hogy már egy következő státus – az állampolgárság – megszerzésére tettek lépést.

6. ábra
 A bevándorlók migrációs motivációi 2001-ben és 1993-ban
 (zárt kérdés)

Az összehasonlítás alapján látható, hogy a jövő miatti aggodalmat megfogalmazó kategóriák – „magyarként így látta biztosítva a jövőjét”, illetve „a gyermekek jövője miatti aggodalom” –, amelyek a korábban érkezetteknel a leggyakoribb motivációkat jelentették, a 2001-ben bevándorlói státust szerzők említései közt is fontos helyet kaptak (55, illetve 48%-uk választotta). Ugyanakkor a korábbiakhoz képest *előtérbe kerültek a gazdasági jellegű motivációk*: főként az életfeltételeik javításának vágyát nevezték meg lényegesen többen döntésük indítékaként (50% szemben a korábbi 31%-kal), de a származási ország gazdasági helyzetének kilátástalanságát is valamelyest többen említették, mint korábban.

A jövő miatti aggodalom – mint a legfőbb motiváció – azt sugallja, hogy nem csupán a jelen helyzet, az adott ország Magyarországhoz képest rosszabb gazdasági helyzete, hanem *a jövő kilátástalansága is ott húzódik a motivációk mögött*. Feltehetően a jövő miatti aggodalom is elsősorban gazdasági természetű, és ezt csak erősíti az a tudat, hogy magyarként (azaz az adott országban kisebbségként) még kevesebb esélyt láttak gazdasági helyzetük javulására. Ehhez adódik a kisebbségi státus elutasítása is, ami szintén elég jelentős arányban jelentett motivációt az áttelepedésre (30% említette) (lásd: 11. táblázat).⁴¹ Mindez arra utal, hogy a megkérdezettek jelentős része magát a kisebbségi státust kapcsolta össze a bizonytalan jövőképpel.

⁴¹ A 6. ábra csupán a két vizsgálat alapján összehasonlítható kategóriákat tartalmazza, a 11. táblázat viszont a zárt kérdésblokkban szereplő valamennyi kategóriát.

11. táblázat.
A letelepedés motivációi országoként (%)
(zárt kérdés)

A letelepedés motivációi	Ország				Együtt
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
Kilátástalan politikai helyzet	37,3	8,5	12,5	7,6	10,6
A gazdasági helyzet kilátástalansága	32,5	34,8	9,4	46,2	35,6
A saját otthoni feltételei	9,6	10,8	3,1	12,3	10,5
Rokonok, barátok, ismerősök hatása	15,7	29,8	3,1	29,8	28,0
A szakmai előrelépés lehetőségének hiánya	16,9	19,3	37,5	17,5	19,0
Saját ismeretek, képességek jobb felhasználása	25,3	25,7	50,0	22,2	25,7
Félelem (pl. etnikai problémák miatti félelem)	22,9	4,4	0,0	4,1	5,7
Magyarország vonzása, a róla kialakult kép	32,5	28,7	21,9	26,3	28,5
Magyarként így látta biztosítva a jövőjét	48,2	58,1	37,5	49,1	54,9
Nem akart kisebbségben élni	28,9	32,5	25,0	19,3	29,5
A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya	15,7	11,2	31,3	12,3	12,1
Saját, illetve a család életfeltételeinek javítása	43,4	53,4	21,9	46,8	50,4
A gyermekek jövője miatti aggodalom	44,6	49,1	40,6	49,1	48,1
Konkrét egyéni/közösségi emberi jogi sérelem	10,8	6,8	3,1	1,8	6,1
Egyszerűbb volt Magyarországra letelepedni	18,1	12,8	12,5	12,3	13,3
Családegyesítés	18,1	37,2	28,1	35,1	35,3
Házasságkötés	7,2	12,1	53,1	16,4	13,9
Iskolai tanulmányok	16,9	9,6	37,5	10,5	11,0
Egészségügyi ok	7,2	8,2	0,0	6,4	7,6
Magánéleti válság (pl. válás, szülő halála)	3,6	6,0	0,0	5,3	5,5

Megjegyzés: A táblázatban szereplő értékek az adott kategóriákat motivációként megjelölők arányát jelentik (függetlenül a választás sorrendjétől). Mivel öt motivációt lehetett megjelölni, az országokénti összarányok 100%-nál többet adnak ki.

A kibocsátó országok *politikai helyzete* viszont összességében már nem jelentett akkora taszító tényezőt, mint a 90-es évek elején (amikor a harmadik helyen szerepelt), és lényegesen kevesebben említették az etnikai problémák miatti félelmet, az emberi jogi sérelmeket, sőt a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányát is.

A *házasságkötés* és a *saját ismeretek, képességek jobb felhasználása* ugyancsak kisebb arányban motiválta az áttelepedéseket, mint korábban, és ebben a 2001-es bevándorlók idősebb korösszetétele (a nyugdíjasok magas aránya) is szerepet játszik.

Vizont kiugró növekedés figyelhető meg a *családegyesítés*, valamint a *rokonok, barátok, ismerősök hatásának* említésében. Ez utóbbi kategóriát sokkal többen választották a zárt kérdés felkínált válaszlehetőségei közül (28%), mint ahányan a nyitott kérdésnél megemlítették, amiből arra lehet következtetni, hogy ez a tényező ugyan nem a tényleges oka, de fontos előmozdítója, ösztönzője a migrációnak.

A kibocsátó országok szerinti bontásban is megvizsgálva a zárt kérdésblokknál megjelölt migrációs okokat (11. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy bár alapjában véve a motivációk hasonló mintázata rajzolódik ki, mégis adódnak országokénti jellegzetességek is. A jövő miatti aggodalom valamennyi ország esetében jelentős motivációs tényező. Azonban míg a gyermekek jövője miatt közel azonos arányban választották az áttelepedést, a „*magyarként így látta biztosítva a jövőjét*” megfogalmazás leginkább a Romániából érkezők döntésében

szerepel (58%). Ezzel összecseng, hogy a kisebbségi lét elutasítása is az ő esetükben volt a legerősebb (32,5%), mindazon változások ellenére, amelyek a romániai magyar kisebbség helyzetében és a hivatalos román kisebbségpolitikában bekövetkeztek a rendszerváltás óta. Szintén jelentős a kisebbségi létet elutasító motiváció a volt Jugoszláviából származóknál (29%), de nem elhanyagolható a Szlovákiából, valamint az Ukrajnából érkezettekénél sem (25, illetve 19%).

Ugyancsak a Romániából érkezőknél volt a leginkább fontos szempont a *saját, illetve a család életfeltételeinek a javítása* (53,4%), tehát közülük kerültek ki legnagyobb arányban az úgynevezett *innovatív migránsok*,⁴² akik helyzetük javítása érdekében választották a migrációt. Ezzel szemben *a gazdasági helyzet kilátástalansága* az Ukrajnából érkezők számára jelentett leginkább taszító tényezőt, ugyanolyan arányban említették (46,2%), mint az életfeltételeik javításának vágyát (46,8%).

Jugoszlávia esetében – a többi országtól eltérően – az előbbi okokhoz *a kilátástalan politikai helyzet* (37,3%), valamint a háború, etnikai feszültségek miatti *félelem* (23%) is társult. Az átlagosnál többen hivatkoztak az innen érkezők közül a konkrét egyéni/közösségi emberi jogi sérelemre is (11%).

Viszont a Romániából és Ukrajnából érkezettekénél fontos szerepet játszó *családegyesítés* a jugoszláviai bevándorlóknál már jóval kisebb hangsúlyt kapott. Ez arra utal, hogy Jugoszlávia esetében a 2001-ben bevándorló státust nyert személyek javarészt még mindig a primer migráció alanyait jelentik,⁴³ míg *Románia és Ukrajna esetében már egy jelentős szekunder migráció is megindult*. Szintén ez utóbbi országok esetében jelentősebb a kapcsolathálózat hatása is: a megkérdezettek mintegy 30%-a ítélte meg úgy, hogy a *rokonok, barátok, ismerősök hatása* is meghatározta döntését.

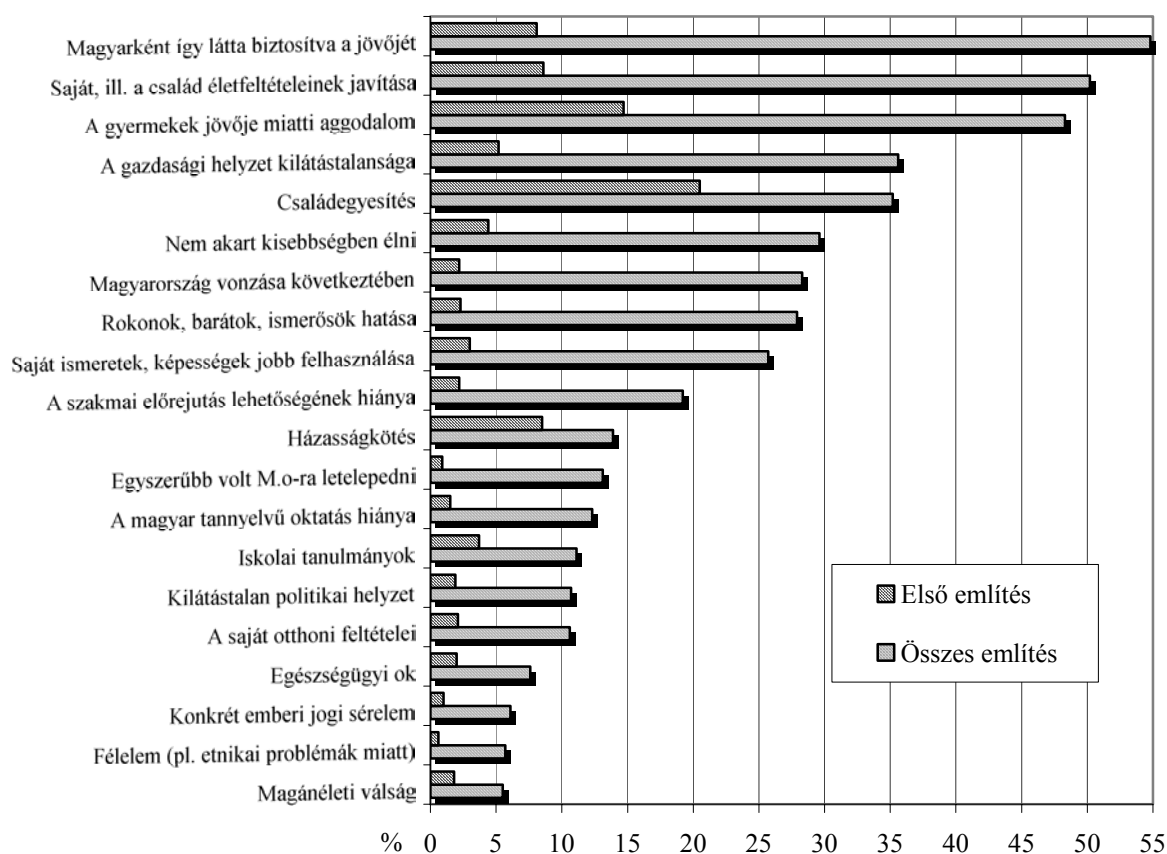
Szlovákia esetében – bár az alacsony elemszám csak óvatos következtetéseket enged meg – némiképp módosul a motivációk rajzolata. Jóval nagyobb szerepet játszott a házasságkötés a döntésükben, mint a más országbelieknél: több mint 50%-uknál jelen volt (ez fiatal korösszetételüknek is köszönhető), ugyanakkor a szakmai szempontok is előtérbe kerültek: a *saját ismeretek, képességek jobb felhasználása* (50%), valamint az otthoni *szakmai előrelépés lehetőségének a hiánya* (37,5%). Bár ők hivatkoznak legkevésbé az országuk gazdasági helyzetének kilátástalanságára, a jövőt (mind a saját, mind a gyermekeik jövőjét) mégis elég sokan bizonytalannak érzik (37–40%). *A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya* szintén fontos szempont volt a migrációs döntésükben, s ennek nyilván szerepe van mind a gyermekek jövője miatti aggodalmukban, mind abban, hogy sokan közülük iskolai tanulmányaik miatt telepedtek át (37,5%). (Láthattuk az előzőekben, hogy jelentős részük kezdetben nem is letelepedési, csupán tanulási céllal érkezett.)

⁴² Petersen különböztette meg a „konzervatív” (a pozíciójuk megőrzésére törekvő) és az „innovatív” (a helyzetük javítására törekvő) migránsokat (*Petersen 1958*).

⁴³ Közel háromnegyedük egyébként is még 1999 előtt érkezett Magyarországra.

Amennyiben a leggyakoribb (a megkérdezettek legnagyobb hányada által említett) motivációk mellett az első helyen említett (tehát a legfontosabbnak tartott) motivációk megoszlását is megtekintjük, szembeötlő, hogy a kettő mintázata nem teljesen esik egybe (7. ábra). Az első helyen említett okok nyilván a lehangsúlyosabb elemeit jelentik a döntést meghatározó egyéni motivációs rendszereknek, azonban jól látható, hogy ezek sem tömörülnek csupán néhány kategóriába, hanem valamennyi felsorolt motiváció előfordul az első említések között is. Összességében a migrációs okok széles skálája bontakozik ki mind a leggyakoribb, mind a legfontosabb említések esetén.

7. ábra.
A bevándorlás motivációi – a leggyakoribb és a legfontosabb okok (zárt kérdés)

Megfigyelhető továbbá, hogy a fontossági sorrend első helyén – akárcsak a nyitott kérdés esetén – a *családegyesítés* áll, és csupán ez után következnek a jövő miatti aggodalmat megfogalmazó motivációk, valamint a gazdasági okok. Látható, hogy akiknél a családegyesítés szerepet játszott a migrációs döntésben (a megkérdezettek 35%-a), azok nagy részénél ez volt a fő indíték, viszont több mint egyharmaduk más motivációt jelölt meg az első helyen.⁴⁴ Az ő esetükben tehát a családegyesítés az egyéb motivációk miatt kialakult migrációs szándék megvalósításának az *eszköze* volt, döntésüket leginkább a jövő biztosításának, valamint az életfeltételeik

⁴⁴ Ugyanez azokra is érvényes, akiknél a házasságkötés szerepelt a motivációk közt.

javításának vágya motiválta, összefonódva a kisebbségi lét elutasításával. Ugyanakkor a rokonok, barátok, ismerősök hatása is meghatározó volt. A családegyesítést első helyen választók esetében szintén ezek a tényezők játszottak fontos szerepet másodlagos okként.

Végző soron azonban elmondható, hogy mindkét megközelítésben – akár a leggyakrabban megnevezett okokat, akár az első helyen említetteket tekintjük –, bár eltérő sorrendben, a *bizonytalan jövőkép*, a *gazdasági megfontolások*, valamint a *családegyesítés* jelentették a kiemelkedő motivációkat a 2001-ben bevándorló státust szerzők körében.

A motivációk összessége azt sugallja, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban továbbra is összefonódnak a kibocsátó országok gazdasági, politikai, társadalmi körülményeiben, valamint Magyarország nyelvi, kulturális vonzásában, jobb gazdasági helyzetében és földrajzi közelségében gyökerező okok. És mindezekre ráépülnek az egyéni szinten megnyilvánuló – az egyén sajátos élethelyzetében, családi, baráti, rokoni kapcsolataiban, továbbá törekvéseiben, vágyaiban, terveiben gyökerező – személyes motivációk is.

4.8. A migrációs motivációk a különböző demográfiai csoportokon belül

A leggyakoribb migrációs motivációkat a fontosabb demográfiai változók mentén vizsgálva, kirajzolódnak azok az eltérések, amelyek egyrészt megerősítik a nyitott kérdés eredményei alapján már felvázolt tendenciákat, ugyanakkor néhány tényező (pl. a kapcsolatok hatása, a kisebbségi lét elutasítása) esetében további adalékokkal szolgálnak (12. táblázat).

Míg a férfiak számára – összhangban a nyitott kérdésnél megfogalmazottakkal – a kilátástalan politikai és gazdasági helyzet, valamint a szakmai előrelépés lehetőségének hiánya nagyobb arányban jelentett taszító tényezőt, mint a nők számára, addig a családegyesítés és a házasságkötés a nők esetében volt gyakoribb migrációs motiváció. És ugyancsak a nők említették nagyobb arányban a magyar nyelvű oktatási intézmények hiányát is.

A *korcsoportok* szerinti bontásban vizsgálva a motivációk választását, megállapítható, hogy a legfiatalabb korcsoport (18–29 évesek) esetében a szakmai motivációk (a szakmai előrelépés lehetőségének hiánya a kibocsátó országban, valamint a saját ismeretek, képességek jobb felhasználásának a vágya) fordultak elő az átlagosnál lényegesen gyakrabban. A magyar nyelvű oktatás hiányát, illetve a tanulási motivációjú áttelepedést, valamint a házasságkötést szintén ők említették leginkább. Az átlagosnál gyakoribb e csoport esetében a saját otthoni feltételeikre való hivatkozás is, amely többnyire a munkaerőpiacon való elhelyezkedésük nehézségeire utal. A 30–44 éveseknél szintén jelen vannak a szakmai motivációk – bár kevésbé hangsúlyosan, mint a fiatalabbaknál –, ám leginkább a gyermekeik jövője miatti aggodalom motiválta döntésüket (és ehhez kapcsolódik a magyar nyelvű oktatás hiányát megfogalmazó motiváció is). A kilátástalan gazdasági és politikai helyzetre, és főként a bizonytalan jövőre való hivatkozás ugyancsak az átlagosnál jóval gyakoribb e csoportnál. Ez utóbbi motivációk a középkorúak (45–59 évesek) körében is hangsúlyosak, 70%-uk vélte csupán a migráció által biztosítottak a jövőjét, ugyanakkor ennél a csoportnál már a családegyesítés is lényeges mo-

tiváló tényező (több mint 50%-uknál jelen van). Szintén náluk jelenik meg leginkább a konkrét emberi jogi sérelemre való hivatkozás, valamint a magánéleti válság említése is. Ezzel szemben a 60 év felettiak áttelepedésének a családdegysítés volt a legfőbb motivációja (81%-uk nevezte meg ezt a tényezőt döntése indítékaként), valamint a rokonok, barátok, ismerősök hatásának említése és a kisebbségi lét elutasítása is az ő esetükben fordult elő leggyakrabban (40%). Érthető módon szintén a legidősebb korosztályhoz tartozók hivatkoztak nagyobb arányban egészségügyi okokra is (26%).

12. táblázat.

*A letelepedés motivációi nem, korcsoport, iskolai végzettség és nemzetiség szerint (%)
(zárt kérdés)*

<i>A letelepedés motivációi</i>	<i>Nem</i>		<i>Korcsoport</i>				<i>Iskolai végzettség</i>				<i>Nemzetiség</i>		<i>Teljes minta</i>
	<i>férfi</i>	<i>nő</i>	<i>18– 29</i>	<i>30– 44</i>	<i>45– 59</i>	<i>60+</i>	<i>alap- fokú</i>	<i>szak- munkás- képző</i>	<i>érett- ségi</i>	<i>felső- fokú</i>	<i>ma- gyar</i>	<i>nem ma- gyar</i>	
Kilátástalan politikai helyzet	13,4	8,6	7,2	14,2	14,5	8,7	6,7	7,1	9,9	16,1	11,2	2,6	10,7
A gazdasági helyzet kilátástalansága	40,0	32,2	39,2	40,3	40,5	20,8	27,8	34,3	36,7	38,6	35,2	39,0	35,6
A saját otthoni feltételei	12,3	9,3	14,5	11,8	9,9	2,9	11,3	11,9	12,9	6,4	10,4	11,7	10,6
Rokonok, barátok, ismerősök hatása	27,3	28,5	24,9	23,6	29,8	40,1	33,8	30,0	30,8	20,5	27,6	31,2	27,9
A szakmai előrejutás lehetőségének hiánya	22,9	16,1	31,8	23,0	7,6	0,0	6,8	14,8	16,9	30,2	19,6	13,0	19,2
Saját ismeretek, képességek jobb felhasználása	27,1	24,7	40,9	29,6	13,7	3,4	9,8	21,4	27,9	33,2	26,0	23,4	25,7
Félelem (pl. etnikai problémák miatti félelem)	5,6	5,8	3,9	5,7	5,3	9,2	6,0	6,7	6,2	4,4	6,1	1,3	5,7
Magyarország vonzása következtében	30,8	26,8	27,6	32,6	29,0	24,2	31,6	26,2	22,8	35,9	29,3	20,8	28,3
Magyarként így látta biztosítva a jövőjét	56,0	54,0	47,5	58,6	69,5	54,1	54,1	61,4	56,3	49,0	57,3	27,3	54,8
Nem akart kisebbségben élni	28,5	30,2	26,4	25,1	32,8	40,6	36,8	28,1	30,8	25,5	31,1	11,7	29,6
A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya	10,0	17,7	16,3	16,3	9,2	1,0	3,8	6,2	15,3	16,1	12,8	3,9	12,3
Saját, illetve a család életfeltételeinek javítása	51,6	49,6	53,1	53,2	52,7	42,5	52,6	61,0	50,1	42,6	51,0	44,2	50,2
A gyermekek jövője miatti aggodalom	48,1	48,0	39,9	65,6	56,5	30,4	34,6	50,0	52,8	47,0	48,4	45,5	48,3
Konkrét egyéni/ közösségi emberi jogi sérelem	6,7	5,7	5,3	6,6	9,2	4,8	7,5	4,8	6,4	6,0	6,5	1,3	6,1
Egyszerűbb volt Magyarországra letelepedni	14,8	12,2	13,6	8,8	16,0	19,0	19,5	14,8	11,5	11,7	12,8	20,8	13,1
Családdegysítés	31,0	38,4	18,4	18,2	52,7	80,7	48,1	40,0	32,7	29,2	35,3	33,8	35,2
Házasságkötés	8,3	18,0	22,3	13,9	9,2	3,9	11,3	12,9	15,0	14,4	13,7	18,2	13,9
Iskolai tanulmányok	9,5	12,2	23,7	9,1	1,5	0,0	2,3	2,4	13,4	18,1	11,6	5,2	11,1
Egészségügyi ok	6,5	8,4	1,8	3,0	6,1	25,7	15,0	11,0	5,1	5,0	7,9	5,2	7,6
Magánéleti válság (pl. válás, szülő halála)	3,5	7,0	2,7	4,5	10,7	8,7	9,8	7,1	5,4	2,7	5,3	7,8	5,5
N	432	583	339	333	135	208	133	209	373	297	934	77	1015

Az iskolai végzettség szerint tapasztalható különbségek közül kiemelendő a szakmai motivációk nagyobb szerepe a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében (egyharmaduk említette). A magyar nyelvű oktatás hiánya a szülőföldön, s ebből fakadóan a magyarországi továbbtanulás szintén ennél a csoportnál határozta meg leginkább a migrációs késztetést. A kilátástalan politikai helyzetet ugyancsak az átlagnál gyakrabban említették. A szakmunkás végzettségűek körében ezzel szemben az életfeltételek javításának a szándéka és a kibocsátó országban bizonytalannak érzett jövő jelentették az átlagnál is gyakoribb motivációkat, bár a családegyesítés is jelentős hányaduknál előfordult. A családegyesítés miatt áttelepülők aránya azonban az alacsony végzettségűek körében volt a legnagyobb (ami nyilván összefügg a csoport idősebb korösszetételével), és szintén náluk volt gyakoribb indoklás a kisebbségi létből való kilépés igénye, valamint az egészségügyi ok is.

A nem magyar nemzetiségűek körében – bár a legtöbben az életfeltételeik javítását és a gyermekeik jövője miatti aggodalmat nevezték meg motivációként – az átlagnál gyakoribb volt a kibocsátó ország kilátástalan gazdasági helyzetére való hivatkozás, a politikai helyzet azonban nem jelentett számukra taszító tényezőt. Egyötödük hivatkozott arra, hogy egyszerűbb volt Magyarországon letelepedni, elsősorban Magyarország földrajzi közelségére utalva, szemben a más potenciális célországokéval. (A magyar nemzetiségűeknél ez kevésbé volt nyíltan megfogalmazott motiváció, annak ellenére, hogy – a nyelvi, kulturális vonzással együtt – minden bizonnyal fontos szerepet játszott a döntésekben.) A házasságkötés szintén nagyobb arányban szerepel a nem magyarok motivációi közt, akárcsak a személyes kapcsolatok hatása.

A fentiek alapján körvonalazódik, hogy a különböző motivációk mely csoportoknál jelennek meg hangsúlyosabban. A felvázolt különbségek ellenére azonban megállapítható, hogy *a bizonytalan jövőkép és az életfeltételek javításának a vágya* valamennyi demográfiai csoporton belül meghatározza a leggyakoribb migrációs motivációkat, és mindössze az idősebb (60 év feletti) korcsoport esetében jelenik meg a családegyesítés elsődleges motivációként.

4.9. A bevándorlók típusai

Megfigyelhető, hogy a zárt kérdés felkínált válaszkategóriái közül több is azonos jellegű migrációs motivációkat képvisel (pl. több válasz is tükröz gazdasági megfontolásokat, szakmai szempontokat vagy az etnikai identitással összefüggő motivációkat). Felvetődik a kérdés, hogy – bár a választások alapján kirajzolódó motivációk az okok széles skáláját lefedik – vannak-e olyan jól elkülönülő csoportok a bevándorlók körében, amelyekben belül bizonyos típusú motivációk előtérbe helyeződnek. Vagy másként fogalmazva: beszélhetünk-e migrációs motivációk olyan csoportosulásairól, amelyek alapján különböző bevándorló-típusok körvonalazódnak? E kérdésekre a klaszterelemzés módszerét alkalmazva⁴⁵ kíséreltünk meg vá-

⁴⁵ Az SPSS programcsomag TwoStep nevű klaszterező eljárását alkalmaztuk.

laszt adni, és az eljárás során – a zárt kérdés migrációs motivációinak választásai alapján – négy bevándorló típus körvonalazódott (13. táblázat).

13. táblázat.
A bevándorlók típusai a migrációs motivációk alapján

Migrációs motiváció	Bevándorló-típusok				Teljes minta
	Etnikai migráns	Karrier migráns	Gazdasági migráns	Családegyesítő migráns	
Magyarként így látta biztosítva a jövőjét	61,9	37,2	73,0	50,0	54,8
Saját, illetve a család életfeltételeinek javítása	25,4	45,6	77,3	44,0	50,2
A gyermekek jövője miatti aggodalom	30,9	30,4	85,5	38,3	48,3
Családegyesítés	41,4	13,2	5,0	81,9	35,2
A gazdasági helyzet kilátástalansága	47,0	33,6	55,7	11,3	35,6
Nem akart kisebbségben élni	67,4	19,2	19,5	24,8	29,6
Rokonok, barátok, ismerősök hatása	20,4	24,4	19,5	45,4	27,9
Magyarország vonzása, a róla kialakult kép	48,1	38,0	25,5	12,4	28,3
Saját ismeretek, képességek jobb felhasználása	9,9	84,4	7,1	2,1	25,7
A szakmai előrelépés lehetőségének hiánya	7,2	46,0	20,9	1,8	19,2
Házasságkötés	2,8	16,0	8,2	25,2	13,9
A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya	6,6	21,2	19,5	0,7	12,3
A saját otthoni feltételei	10,5	8,8	17,0	5,3	10,6
Iskolai tanulmányok	0,0	32,0	7,4	3,5	11,1
Kilátástalan politikai helyzet	33,7	6,4	7,8	2,8	10,7
Konkrét egyéni/közösségi emberi jogi sérelem	20,4	2,4	5,3	1,4	6,1
Félelem (pl. etnikai problémák miatti félelem)	19,9	0,4	5,3	2,1	5,7
A bevándorló-típusok megoszlása (%)	17,9	24,7	28,0	27,4	98,0

Megjegyzések: Valamennyi típuson belül azokat a motivációkat emeltük ki, amelyek jóval nagyobb arányban fordultak elő, mint a teljes mintában. A bevándorlók 2%-a nem sorolható be egyértelműen a négy klaszter egyikébe sem.

Az egyik nagy csoportot az úgynevezett *gazdasági migránsok* alkotják, a megkérdezettek 28%-a sorolható ebbe a csoportba. A csoporton belül a legnagyobb arányban megnevezett motivációk valamilyen vonatkozásban tartalmaznak gazdasági megfontolásokat. Elsősorban a gyermekek jövője miatti aggodalom és az életfeltételeik javításának a vágya motiválta e típushoz tartozók elmozdulását (az előbbi 86%-uk, az utóbbit 77%-uk említette). Ugyanakkor a kibocsátó ország gazdasági helyzetének kilátástalanságát is az átlagnál jóval nagyobb arányban jelölték meg (56%), valamint a saját otthoni feltételeikre is többen hivatkoztak, ami az esetek többségében munkanélküliséget takart.

A másik hasonló méretű csoportot a *családegyesítők* alkotják, a megkérdezettek 27,4%-a tartozik ide. Elsődleges motivációjuk nyilván a családegyesítés volt (82%-uknál szerepelt), de a házasságkötés miatt vándorlók nagy része is ebbe a csoportba került.⁴⁶ Érdekes módon a rokonok, barátok hatása is itt jelenik meg a négy típus közül a legnagyobb arányban motiváló tényezőként, ami arra utal, hogy a családegyesítésre (amely az esetek többségében a

⁴⁶ A házasságkötés, mint motiváció, a karrier-migránsoknál is jelen van, elsősorban a továbbtanulási céllal érkezőknél, mint a letelepedéshez vezető (a hazatérést megakadályozó) tényező.

gyermekük után költöző idősebb szülők migrációs stratégiáját jelentette) sok esetben a kapcsolathálózati minta hatására került sor.

A harmadik típus az úgynevezett *karrier-migráns*. A megkérdezettek egynegyede képviseli e csoportot, és a – hiányként vagy lehetőségként megfogalmazódó – szakmai szempontok jelennek meg elsődleges migrációs motivációként. A saját ismeretek és képességek jobb felhasználását (mint célországbeli lehetőséget) 84%-uk nevezte meg letelepedése indítékaként, és az átlagosnál jóval nagyobb volt a szakmai előrelépés lehetőségének hiányát (mint kibocsátó országbeli taszító tényezőt) említők aránya is (46%). Közel egyharmaduk iskolai tanulmányait is Magyarországon végezte, és ez szintén szerepelt a motivációk közt, akárcsak a szülőföld magyar nyelvű oktatási intézményeinek hiányára való hivatkozás. A szakmai szempontok mellett az átlagosnál hangsúlyosabb volt e csoportnál Magyarország vonzásának említése is (38%), amiben az itteni jobbnak ítélt szakmai lehetőségek mellett feltehetően a nyelvi, kulturális vonzás is megjelenik.

A negyedik az úgynevezett *etnikai migráns* típusa, e csoportba a bevándorlók 18%-a sorolható. Számukra a kisebbségi státus elutasítása volt az elsődleges motiváció: több mint kétharmaduk nevezte meg döntése indítékaként azt, hogy „nem akart kisebbségben élni”.⁴⁷ Közel ennyien (62%) hivatkoztak arra is, hogy magyarként így látták biztosítva a jövőt. A kibocsátó országbeli kilátástalan politikai helyzetet, emberi jogi sérelmeket és az etnikai problémák miatti félelmet is az átlagosnál sokkal nagyobb arányban jelölték meg motivációként. Az anyaország vonzása ugyancsak e csoporton belül szerepel leginkább (48%-uk említette). Továbbá figyelmet érdemel, hogy egyedül ennél a típusnál jelenik meg a taszító gazdasági tényezőkre (a gazdasági helyzet kilátástalanságára) való hivatkozás hangsúlyosabban, mint az innovatív szándék (az életfeltételek javításának a vágya).

Látható, hogy a bemutatott típusok bizonyos motivációk együttes előfordulása, illetve a csoporton belüli leggyakoribb motivációk alapján körvonalazódtak. Ugyanakkor valamilyen csoportnál előfordulnak másik típusra jellemző motivációk is: a családgyejesítőknél és a karrier-migránsoknál is jelen vannak a gazdasági megfontolások és a jövő miatti aggodalom, csak nem olyan súllyal, mint a gazdasági migránsoknál. Az etnikai migránsok jelentős részénél pedig a taszító gazdasági helyzet és a családgyejesítés szintén szerepel a motivációk közt.

A különböző szocio-demográfiai jellemzők mentén vizsgálva a négy bevándorlótípust, jellegzetes összetételű csoportok körvonalazódnak. Azt tapasztaljuk, hogy a *gazdasági migránsok* elsősorban a fiatalabb korcsoportokból kerülnek ki: 80%-uk 45 év alatti (egyharmaduk 30 év alatti és további 48%-uk 30–44 éves). Az átlagosnál gyakoribb ez a típus a férfiaknál és a szakmunkás, illetve középfokú végzettséggel rendelkezőknél. Legnagyobb részük 2–4 évvel a letelepedése előtt érkezett Magyarországra, 70%-uk végleges letelepedési szándékkal, közel egynegyedük viszont csupán munkavállalási céllal. Ez arra utal, hogy életfeltét-

⁴⁷ Megjegyzendő, hogy az etnikai migráns csoportba sorolt bevándorlók 16%-a (valamint a családgyejesítők egyötöde is) születését követően magyar állampolgár volt.

eleik javítását (ami többségüknél a motivációt jelentette) az utóbbiak kezdetben vendégmunkával kívánták elérni, és ez vezetett letelepedéshez.

A *családegyesítők* zömében idősebbek: 44%-uk 60 év feletti, további 18%-uk 45–59 év közötti, és 48%-uk nyugdíjas volt már áttelepedése előtt is. Az ebbe a csoportba sorolt fiatalabbaknál többnyire a házasságkötés jelentette a motivációt. Gyakoribb ez a típus a nők körében és az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél (ez utóbbi összefügg a korösszetételükkel). Többségük (mintegy 60%) a letelepedés előtti 1–2 évben érkezett, és zömük (90%) a végleges letelepedés szándékával.

A *kARRIER-MIGRÁNSOK* a legfiatalabb csoportot jelentik és egyben a legképzettebbet is: 83%-uk 35 év alatti, és 44%-uk felsőfokú végzettségű (további 36%-uk érettségizett). Egyharmaduk tanuló volt áttelepedése előtt, és közel egynegyedük csupán továbbtanulási (nem letelepedési) céllal érkezett Magyarországra. Közülük elég sokan csak többévnnyi magyarországi tartózkodás után szereztek bevándorló státust: 40%-uk 2–4 éven belül, 36%-uk pedig ennél is hosszabb idő után.

Az *ETNIKAI MIGRÁNSOK* összetétele a legellentmondásosabb. Egyfelől, akárcsak a családgyesítők csoportjában, az átlagosnál jóval nagyobb arányban vannak közöttük idősek (egyharmaduk 60 év feletti), ugyanakkor a legfiatalabbak és a középkorúak körében is előfordul. Ami az iskolai végzettséget illeti: az alacsony végzettségűek körében az átlagnál nagyobb gyakorisággal (28%) jelenik meg ez a típus, a többi végzettségi kategórián belül viszont egyforma arányban van képviselve (16–17%). Többségük (82%) határozott letelepedési szándékkal érkezett Magyarországra.

Szembevetve, hogy míg a gazdasági migránsok a falvakból (és egyben a magyar többségű településekről) érkezők közt vannak nagyobb arányban képviselve, addig az etnikai migránsok kissé nagyobb arányban kerültek ki a nagyvárosokból (ahol egyébként a magyarok kisebbségben éltek).

A különböző bevándorló-típusok nemzetiség szerinti összetételét vizsgálva, megfigyelhető, hogy az etnikai migráns típusokhoz tartozók zöme (98%) magyar nemzetiségű,⁴⁸ a karrier-migráns és a gazdasági migráns típusokon belül pedig a nem magyar nemzetiségűek aránya megfelel a minta egészére jellemző arányoknak. Legnagyobb arányban a családgyesítők csoportjában találunk nem magyar nemzetiségűeket (12%), ami arra utal, hogy számukra Magyarország választását elsősorban az – áttelepült vagy újonnan formálódó – családi kapcsolataik határozzák meg. (A motivációk elemzése során is láthattuk, hogy a házasságkötés miatt letelepedők aránya az átlagosnál nagyobb a nem magyar nemzetiségűek körében).

⁴⁸ Az e csoportba tartozó elenyésző számú nem magyar nemzetiségű a környező országok egyéb kisebbségei köréből került ki, vagy pedig valamilyen módon maga is kötődik a magyar etnikumhoz (pl. magyar anyanyelvet jelölt meg a nem magyar nemzetiség ellenére).

A különböző kibocsátó országok esetében különböző migráns-típusok jelennek meg hangsúlyosabban. Csak a magyar nemzetiségűek csoportját vizsgálva⁴⁹ azt láthatjuk, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek közt a legjelentősebb az etnikai migránsok aránya, a Szlovákiából érkezettek közt a karrier-migránsok vannak jóval átlag felett képviselve (bár a család-egyesítők aránya is jelentős, főként a házasságkötések miatt), a Romániából és Ukrajnából érkezettek körében pedig a gazdasági migránsok és a család-egyesítők vannak többségben (14. táblázat). Mindez – tömörítve és leegyszerűsítve a migrációs motivációk alapján megfogalmazott megállapításokat – jól tükrözi a különböző kibocsátó országokból Magyarországra irányuló migráció sajátosságait és legfőbb mozgatóerőit.

14. táblázat.

A bevándorló-típusok a kibocsátó ország szerint a magyar nemzetiségű bevándorlók esetében

Kibocsátó ország	Bevándorló-típusok			
	Etnikai migráns	Karrier migráns	Gazdasági migráns	Családegyesítő migráns
Jugoszlávia	36,5	24,3	25,7	13,5
Románia	17,7	24,6	29,2	28,5
Szlovákia	3,3	56,7	10,0	30,0
Ukrajna	20,1	22,3	30,2	27,3
Együtt	19,3	25,2	28,4	27,1

5. A migrációs döntés háttere

Az egyéni szinten megfogalmazott migrációs motivációk és a kibocsátó közösségek egészére jellemző általános feltételek mellett a migrációs szándék kialakulását (valamint a migráció tényleges megvalósulását is) számos egyéb, az egyéni élethelyzetekben és a mikroszociális környezet sajátosságaiban gyökerező tényező is befolyásolhatja. Ilyen lehet például az egyént vagy valamely családtagot érintő munkanélküliség, a szülőföldön megtapasztalt etnikai diszkrimináció, továbbá a mikrokörnyezet migrációval kapcsolatos attitűdjei, a migrációs minta elterjedtsége a közösségen belül, vagy a személyes kapcsolathálózat migrációt elősegítő erőforrásai. Az alábbiakban ezeket a dimenziókat tekintjük át a vizsgált csoport migráció előtti helyzetére vonatkozóan.

5.1. Munkanélküliség

A bizonytalannak érzett jövő és a gazdasági motivációk – mint az előzőekben láthattuk – a migráció leggyakoribb ösztönzői voltak a 60 év alatti korosztályoknál. E motivációk mögött – a kibocsátó országban tapasztalt általános gazdasági helyzet, a célországához viszonyítva ala-

⁴⁹ A különböző kibocsátó országokból némiképp eltérő arányban érkeztek nem magyar nemzetiségűek (Ukrajnából a legtöbben: 16%, Szlovákiából a legkevesebben: 3%), ami valamelyest torzítaná a különböző típusok arányát.

csonyabb bérek, rosszabb munkalehetőségek és alacsonyabb életszínvonal mellett – gyakran az egyént vagy valamelyik családtagját közvetlenül érintő *munkanélküliség* húzódott. A munkanélküliség és az ebből fakadó kilátástalanság a migrációs vizsgálatok általános tapasztalata szerint is gyakran meghatározó tényezője a migrációs döntéseknek.

A bevándorlók általunk vizsgált csoportjánál a Magyarországra költözést megelőző hat hónapban a megkérdezettek 7,3%-a volt munkanélküli, 13,6%-uk esetében pedig a háztartások között találunk munkanélküli személyt. Ennél valamivel nagyobb azok aránya (18,7%), akik az átköltözést megelőző tíz évben tapasztaltak meg (legalább 3 hónapig tartó) munkanélküliséget. Ha csupán a munkavállalás szempontjából releváns korcsoportot – a 60 év alattiakat – tekintjük,⁵⁰ mind az eljövétel előtt munkanélküliek, mind az utolsó 10 évben munkanélküliek aránya magasabb: 9% illetve 22%. Kiszűrve közülük a tanulókat is (tehát csak a potenciális munkavállalókat véve alapul, akik már nem tanultak és még nem voltak nyugdíjas korúak), a munkanélküliek aránya mind közvetlenül az áttelepedés előtti időre, mind az azt megelőző 10 évre vetítve tovább emelkedik (11%, illetve 27%).

A munkanélküliség a különböző országokból érkezőknél eltérő arányban volt jelen (15. táblázat). Közvetlenül az eljövétel előtt az Ukrajnából érkezőknél volt a legmagasabb a munkanélküliek aránya (10,6%), és a háztartáson belüli – valamely családtagot érintő – munkanélküliség is az ő esetükben volt a legmagasabb (17%), bár a Jugoszláviából és Romániából érkezőknél is jelentős volt. Az utolsó 10 évben tapasztalt munkanélküliség viszont a Szlovákiából származókat érintette leginkább (közel egyharmaduk számolt be róla), de a más országbeliek esetében is az átköltözés előtt munkanélküliek arányánál jóval nagyobb volt azok aránya, akiknek az utóbbi 10 évben volt ilyen jellegű tapasztalata.

15. táblázat

Munkanélküliség a Magyarországra költözés előtt a teljes minta és a 60 év alattiak esetében, országonként (%)

	<i>Munkanélküli volt áttelepedése előtt</i>	<i>A családjában volt munkanélküli</i>	<i>Munkanélküli volt az utolsó 10 évben</i>
Teljes minta (N=1015)			
Jugoszlávia	6,0	15,6	19,3
Románia	6,9	13,1	17,5
Szlovákia	3,1	6,3	31,3
Ukrajna	10,6	17,0	21,6
Összesen	7,3	13,6	18,7
A Magyarországra költözéskor 60 év alattiak (N=833)			
Jugoszlávia	6,3	16,5	20,3
Románia	8,7	15,0	21,1
Szlovákia	3,1	6,3	31,3
Ukrajna	12,5	18,8	25,7
Összesen	8,9	15,4	22,2

⁵⁰ Magyarországra költözésekor a 60 éves vagy annál idősebb személyek mintegy 96%-a már nyugdíjas volt.

Ha viszont az áttelepedést megelőző időszakban a munkanélküliek mellett az egyéb inaktívak (tehát az állandó jövedelemmel nem rendelkezők és nem tanulók) arányát is figyelembe vesszük, a Jugoszláviából származóknál volt a legnagyobb az inaktivitás (17%), majd ezt követően az Ukrajnából és a Romániából érkezőknél (15%, illetve 14%).

Látható továbbá az előző táblázatból, hogy Románia és Ukrajna esetében (ahonnan nagyobb arányban érkeztek idősebb korúak) még jelentősebb a munkanélküliség által érintettek aránya, ha csupán a 60 év alattiak csoportját nézzük. Ez a csoport – akiknél, mint említettük, elsődlegesen voltak a gazdasági motivációk – nem csak a migrációt közvetlenül megelőző időszakban, de az utolsó tíz évben is nagyobb arányban szembesült a munkanélküliséggel.

Leginkább a Magyarországra költözéskor a 30–44 éves korcsoportba tartozók körében volt magas a munkanélküliség: 13%-uk munkanélküli volt közvetlenül a migráció előtt és 35%-uk az utolsó tíz évben. A családon belüli munkanélküliség viszont a 30 év alattiaknál volt a leggyakoribb: 18%-uk esetében fordult elő. Nemek szerint nem mutatkozott különbség a munkanélküliség egyik vonatkozásában sem.

Hogyan függ össze a munkanélküliség a migrációs motivációkkal? A munkahellyel nem rendelkezők esetében valóban ez jelentette a migráció tényleges okát? A nyitott kérdésre adott válaszok alapján azt tapasztaljuk, hogy azok körében, akik közvetlenül Magyarországra költözésük előtt munkanélküliek voltak, lényegesen nagyobb súllyal szerepeltek a gazdasági motivációk: 54%-uk hivatkozott erre (szemben a teljes mintánál megfigyelt 36%-kal), és az átlagosnál kétszer többen említették, hogy munkalehetőségük adódott Magyarországon (21,6% szemben az átlagos 10,5%-kal). A zárt kérdésblokk eredményeiből viszont az is kiderül, hogy nem az általános gazdasági helyzet kilátástalansága jelentett motiváló tényezőt, hanem elsősorban a saját, illetve gyermekeik jövője miatti aggodalom (61%, illetve 72% említette), továbbá az életfeltételeik javításának a vágya (59,5%), valamint a saját otthoni feltételeikkel való elégedetlenség (30%). Mindezek fényében a migráció feltehetően a kiutat és a jövő biztosításának lehetőségét jelentette számukra.

5.2. Az etnikai identitás és etnikai diszkrimináció szerepe

A vizsgált migrációs folyamat kapcsán gyakran megfogalmazódó kérdés (kétely), hogy beszélhetünk-e valódi migráns népekről, vagy – figyelembe véve, hogy a környező országokból érkező és zömében magyar nemzetiségű bevándorlók határozzák meg a bevándorlás méretét, jellegét – elsősorban etnikai migrációról, illetve – a történelmi hátteret figyelembe véve – a határok ellenére is egyfajta „belső” vándorlásról van szó. Ez a kettősség, úgy tűnik, jelen van a környező országokból érkezők bevándorlásában: míg a vándorlás időbeni alakulása, valamint a bevándorlók földrajzi megoszlása és korösszetétele alapján valódi migráns népekről beszélhetünk, a nemzetiségi összetételük alapján etnikai szempontok által determinált vándorlásról, azaz etnikai migrációról (Hárs 2001).

Azonban felvetődik a kérdés, hogy valóban az etnikai identitás, valamint egyéb etnicitáshoz kapcsolódó tényezők határozzák meg a magyar nemzetiségűek bevándorlását Magyarországra (és amennyiben igen: inkább taszító, vagy vonzó tényezőként), vagy csupán a célország választásában van szerepe az etnikai szempontoknak, de a fő mozgatórugók, mint láthattuk, gazdasági természetűek.

Az egyéni szinten megfogalmazott migrációs motivációk alapján vizsgálva az etnikai identitás szerepét a folyamatban, azt tapasztalhattuk, hogy a nyitott kérdésre adott válaszok a magyar nemzetiségű megkérdezettek 18%-ánál tükröztek etnikai szempontokat: elsősorban a magyarságtudatra, a szabad anyanyelvhasználatra, valamint a magyar identitás szabad vállalására való hivatkozásokat. Ennél kissé nagyobb volt az etnikai gyökerű motivációkat említők aránya a középkorúaknál (23%), valamint az érettségizettek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében (20–21%). Ugyancsak hangsúlyosabb volt az etnikai elem a végleges letelepedési szándékkal érkezők csoportjában (21%), szemben azokkal, akik kezdetben csak ideiglenes migrációt terveztek.

A zárt kérdésnél az etnikai identitással kapcsolatos motivációk többféle formában is szerepeltek, a 16. táblázat tartalmazza azokat a válaszlehetőségeket, amelyekben az etnikai elem felfedezhető. Látható, hogy a kisebbségi státus nyílt elutasítását („*Nem akart kisebbségben élni*”) a magyar nemzetiségűek 31%-a jelölte meg mint döntésében szerepet játszó tényezőt, és hasonló arányban (30%) szerepelt Magyarország vonzása is (ami viszont a nyelvi, kulturális vonzás mellett egyfajta „jóléti” vonzást is jelenthetett). Mindkettő a Romániából és a volt Jugoszláviából érkezettek körében volt hangsúlyosabb. Ennél jóval több esetben (58%) a jövő miatti aggodalom kapcsolódott össze a magyar identitással, illetve a kisebbségi státussal („*Magyarként így látta biztosítva a jövőt*”), de ebben az aggodalomban szintén gazdasági megfontolások is keveredtek az etnikai szempontokkal. A magyar nyelvű oktatási intézmények hiányára való hivatkozás már jóval kisebb arányban volt jelen a motivációk közt (főként a Szlovákiából, és kisebb mértékben a Jugoszláviából érkezetteknél volt jelentősebb).

Az etnikai problémák miatti félelem a magyar nemzetiségűek körében is csupán a megkérdezettek kis hányadánál (6%) jelentett migrációs motivációt, és hasonlóan kevesen hivatkoztak konkrét egyéni vagy közösségi emberi jogi sérelemre is (7%). Mindkét motiváció a volt Jugoszláviából érkezett magyarok körében szerepelt az átlagosnál gyakrabban, főleg az etnikai konfliktusok miatti félelem említésének aránya volt jelentős (25%).

Az 1995-ös vizsgálat során megkérdezett magyar nemzetiségűek körében viszont az etnikai gyökerű motivációk fenti elemei sokkal inkább jelen voltak: egynegyedük hivatkozott konkrét emberi jogi sérelemre és egyötödük a félelemre, továbbá 23,6%-uk említette a magyar nyelvű oktatás hiányát. A magyarként (az adott országban kisebbségiként) bizonytalanak érzett jövő szintén nagyobb arányban szerepelt említéseik közt (65%). Mindez jelzi, hogy az etnikai jellegű taszító tényezők szerepe hangsúlyosabb volt a rendszerváltás előtt, illetve a 90-es évek legelején érkezettek körében, mint a későbbiek során.

16. táblázat
Az etnikai identitással kapcsolatos migrációs motivációk a magyar nemzetiségűek körében,
országoként (%)

Az etnikai identitással kapcsolatos migrációs motivációk	Kibocsátó országok				Együtt
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
Magyarként így látta biztosítva a jövőjét	53,3	59,1	36,7	57,1	57,6
Nem akart kisebbségben élni	32,0	33,0	26,7	22,9	31,2
Magyarország vonzása, a róla kialakult kép	33,3	29,5	23,3	27,9	29,4
A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya	17,3	11,3	33,3	14,3	12,9
Konkrét egyéni/közösségi emberi jogi sérelem	12,0	7,0	3,3	2,1	6,6
Félelem (pl. etnikai problémák miatti félelem)	25,3	4,7	0,0	4,3	6,1
N	75	684	(30)	140	929

A 2001-ben bevándorló státust szerzőkre vonatkozóan – figyelembe véve a nyitott kérdésre adott válaszokat, a zárt kérdésbloknál megjelenő választásokat, valamint a különböző bevándorló típusok arányát – megállapítható, hogy az etnicitás tényleges motiváló szerepe csak egy szűkebb csoportnál volt elsődleges, viszont szélesebb azok köre, akiknél az etnikai identitással kapcsolatos tényezők nem jelentették ugyan a migráció közvetlen okát, ennek ellenére – az egyéb motivációk „kiegészítőjeként” – fontos szerepet játszottak a migrációs döntésben.

A 16. táblázat alapján az is megfigyelhető, hogy az egyes kibocsátó országokból érkezőknél eltérő mértékben voltak jelen a különböző jellegű etnikai gyökerű motivációk. Összességében leginkább a volt Jugoszláviából érkezettek bevándorlásában játszott szerepet az etnicitás, ami egybeesik azzal a korábbi megállapításunkkal, hogy az innen származók körében volt a legelterjedtebb az úgynevezett etnikai migráns típusa.

Annak ellenére, hogy az etnikai feszültségek, konfliktusok (a Jugoszláviából érkezettek kivételével) alig szerepelnek a motivációk közt, arra a kérdésünkre, hogy részesült-e ottani élete során hátrányos megkülönböztetésben a nemzeti hovatartozása miatt, a magyar nemzetiségűek 43%-a válaszolt igennel.⁵¹ Főként a Jugoszláviából érkezők számoltak be nagyobb arányban (51%) az etnikai diszkrimináció valamilyen formájáról, de a Romániából és Ukrajnából érkező magyaroknál, valamint – bár a legkisebb arányban – a Szlovákiából érkezőknél is jelen voltak ilyen jellegű tapasztalatok (17. táblázat). Jugoszlávia és Ukrajna esetében a férfiak és az idősebbek, Románia esetében a 30–44 év közöttiek és összességében az érettségivel rendelkezők említették leginkább.

Az etnikai diszkrimináció, illetve etnikai alapú sérelem feltárására vonatkozó kérdés a Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciálját vizsgáló közelmúltbeli felmérésben is szerepelt (Örkény 2003). Ha összehasonlítjuk az etnikai diszkriminációról beszámoló arányát a különböző országokból érkezett bevándorlók, valamint az adott régió magyar lakosságának körében, azt tapasztaljuk, hogy valamennyi ország esetében a bevándorlók nagyobb arányban adtak számot ilyen jellegű tapasztalatról, mint a szülőföldön élő megkérdezettek (17. táblázat). Legnagyobb különbség a két minta között Jugoszlávia és Románia esetében figyelhető

⁵¹ Jóval magasabb volt ez az arány az etnikai migráns típusba tartozók körében (57%).

meg, az innen érkezett bevándorlóknál jóval hangsúlyosabb volt a szülőföldön tapasztalt etnikai diszkrimináció érzete. Ez abban is tükröződik, hogy e két országból érkezetteknel volt jelen legnagyobb mértékben a kisebbségi létből való kilépés vágya a motivációk közt.

17. táblázat

Etnikai diszkriminációról beszámoló aránya a bevándorló, valamint a határon túl élő magyar nemzetiségűek körében, országoként (%)

<i>Ország (illetve régió)</i>	<i>Bevándorlók</i>	<i>Határon túli magyarok*</i>
Jugoszlávia (Vajdaság)	50,7	32
Románia (Erdély)	43,4	30
Szlovákia (Dél-Szlovákia)	35,5	27
Ukrajna (Kárpát-Ukrajna)	39,2	32

* *Forrás:* Örkény 2003: 175.

Az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés észlelése – ha nem is jelent önálló migrációs motivációt – növelheti a migrációs szándék, a migrációs késztetések kialakulását, valamint az egyéb etnikai szempontok jelenlétét a migrációs döntésben. A hátrányos megkülönböztetésről számot adók körében az áttelepedés indítékaiban nagyobb hangsúlyt kapott az etnikai elem: 40%-uknál szerepelt a kisebbségi lét elutasítása (szemben az átlagos 31%-kal) és az etnikai problémák miatti félelem, valamint az emberi jogi sérelemre való hivatkozás is kétszer olyan arányban (11–12%-ban) volt jelen, mint a teljes mintában.

A fentiek alapján az a következtetés szűrhető le, hogy az etnikai diszkrimináció, bár taszító tényezőként jelen volt a vizsgált folyamatban, nem fogalmazódott meg migrációs motivációként, hanem inkább áttételesen – az egyéb etnicitáshoz kapcsolódó motivációk „előhívása” által – éreztette hatását. Ugyanakkor az etnicitás mindazon elemei, amelyek – mint a tanulmány elején említettük – húzó tényezőként vannak jelen a folyamatban (a célországbeli kapcsolatok, az anyaország nyelvi és kulturális vonzása, a jelentős szimbolikus tőkét jelentő anyanyelv és nemzetiség) szintén nem a migráció közvetlen kiváltó okait jelentik, hanem elsősorban a migráció ösztönzésében, a folyamat szabályozásában és irányának meghatározásában van szerepük (vö. *Brubaker 1998*).

5.3. A migrációs döntés mikroszociális beágyazottsága

A migrációs szándék kialakulását befolyásolják a kibocsátó közeg társadalmi, gazdasági, politikai feltételei, valamint az egyéni élethelyzetek, célok és motivációk, és a döntés maga sem egy társadalmi vákuumban történik. Az emberek viselkedése mélyen gyökerezik társadalmi környezetükben: véleményeik, attitűdjeik a másokkal való interakcióik során alakulnak ki, döntéseiket az úgynevezett referenciacsoporthoz igazítják. Az egyéni döntések és magatartások tehát a tágabb környezetből származó hatások termékei is (*Krassa 1991*). A szakirodalomban számos példa van a migrációs szándéknak, illetve döntésnek az interperszonális kör-

nyezetbe, az egyéni kapcsolathálózatba való beágyazottságára (*Choldin 1973; Boyd 1989; Fawcett 1989; Massey 1990; 2001*). A migrációt egyéni szinten meghatározó tényezők közül némely szerző nagyobb jelentőséget tulajdonít az egyén társadalmi kapcsolatainak, mint néhány alapvető – nem network jellegű – változónak, mint például az iskolai végzettségnek, foglalkozásnak vagy nyelvismeretnek (*Brubaker 1998*).

A mikrokörnyezet migrációval kapcsolatos pozitív attitűdjei, a migrációs tervek támogatottsága, a migrációs tapasztalattal rendelkezők – illetve kivándorlók – magas száma, az általuk közvetített minta, valamint az egyén célországbeli kapcsolatai mind-mind a migrációs döntést elősegítő tényezők.

5.4 A mikrokörnyezet migrációval kapcsolatos attitűdjei

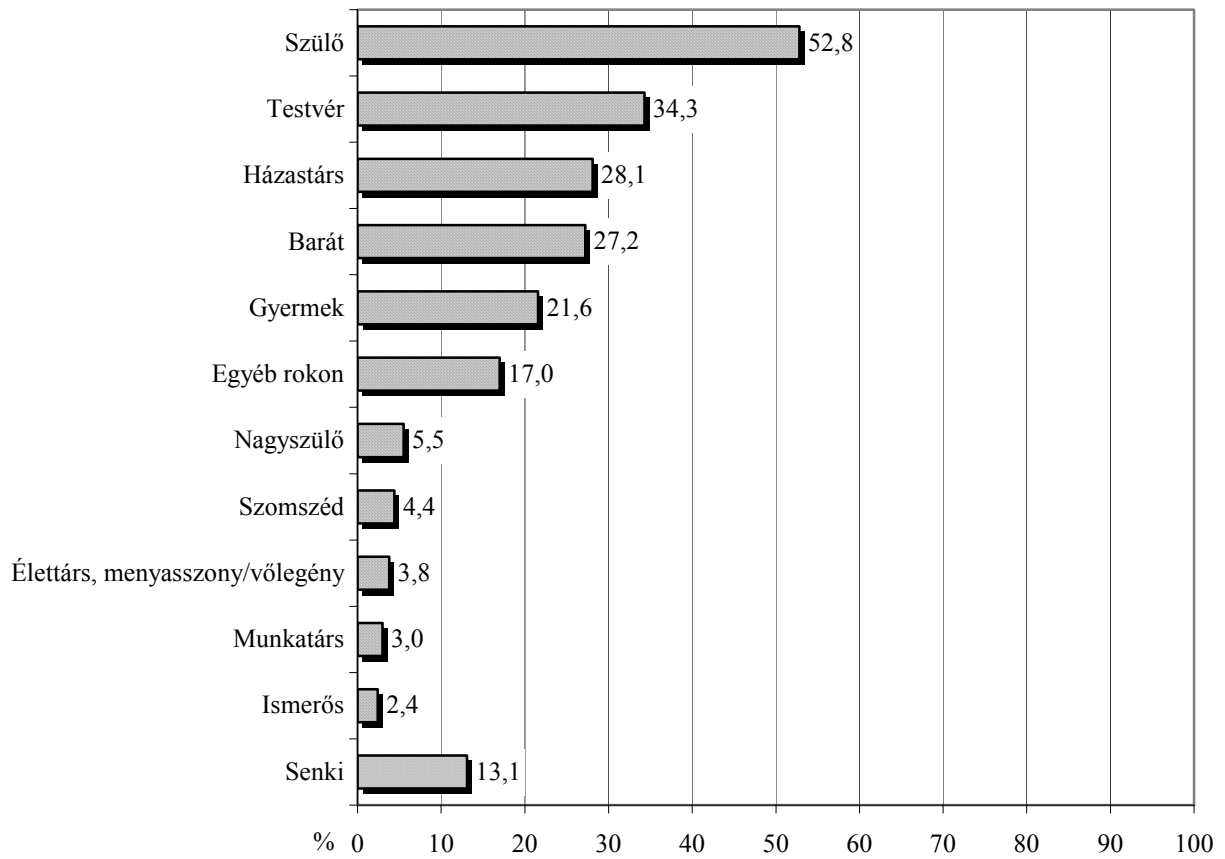
A migrációs események gyakorisága egy idő után megváltoztatja magát a környezetet, amelyben a migrációs döntések születnek: a migráció „gyökeret ereszt az adott közösségben élő emberek viselkedésében” (*Massey 2001*), pozitív értéktartalmak kapcsolódhatnak hozzá, és egyfajta menekülési vagy jövőépítő stratégia részévé válhat. A magyarországi bevándorlás kibocsátó közegeiben készült vizsgálatok is rámutattak arra, hogy egy közösségen belül az elvándorlás, vagy a külföldi munkavállalás terjedésével megváltozik annak értékrendbeli helye, elfogadottá, megszokottá válik, és a vele kapcsolatos attitűdök is módosulnak (lásd: *Bíró 1994; 1996a, b*). A migrációnak – mint hosszú- vagy középtávú életstratégiának – a közösségen belüli elfogadottsága, esetleg támogatottsága pedig tovább növeli a migrációs tervek kialakulásának valószínűségét. Ahol a migrációt, illetve annak valamely formáját „általános társadalmi jóváhagyás övezi”, és „nem ütközik mentális akadályokba” (lásd: *Oláh 1994*), ott sokkal valószínűbb a migráció továbbterjedése.

Vizsgálatunkban a mikrokörnyezet migrációval kapcsolatos attitűdjeinek feltárása céljából azon személyek viszonyulására kérdeztünk rá, akikkel a megkérdezett saját migrációs tervét megbeszélte. Mindössze 13%-uk nem említett ilyen személyt. Többségük a szűkebb családon belül beszélte meg eljövetele szándékát (szülővel 52,8%, testvérrel 34,3%, házastársal 28,1%, gyermekével 21,6%), de többen említettek barátot (27,2%), valamint más közeli rokont (17%) is (*8. ábra*). A távolabbi kapcsolat-személyeket – szomszéd, munkatárs, ismerős – említők aránya meglehetősen alacsony, ami jelzi, hogy elsősorban az erős kötések jelentették a „tanácsadói” kapcsolathálót ebben a kérdésben. Átlagosan 2,5 személyt említettek a megkérdezettek (kevesebb mint egynegyedük említett háromnál több személyt).

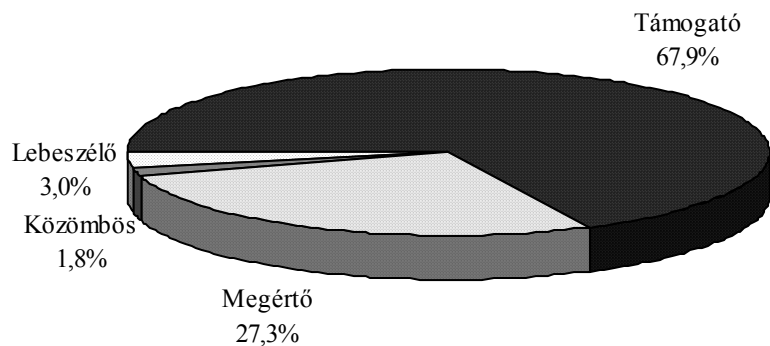
A migrációs tervekbe beavatott személyek viszonyulása döntően pozitív volt: kétharmaduk támogatta a migrációs szándékot, 27%-uk megértően, bár sajnálkozva viszonyult, és elenyésző volt azok aránya, akik közömbösen vagy lebeszélően viszonyultak (*9. ábra*). A megkérdezettek által tapasztalt attitűdök alapján arra következtethetünk, hogy összességében a migráció elfogadott, támogatott cselekvésmintaként volt jelen a kibocsátó közösségekben. A mikrokörnyezet

részéről tapasztalt támogatás és megértő magatartás pedig minden bizonnyal a migrációs terv, illetve szándék megvalósításának fontos ösztönzője volt a bevándorlók számára.

8. ábra
A migrációs szándék megbeszélése kapcsán említett személyek

9. ábra
A bevándorlók által a mikrokörnyezet részéről tapasztalt viszonyulás

5.5. A migrációs döntésben szerepet játszó személyek

A migráció „új közgazdaságtana” arra a feltevésre épül, hogy a migrációs döntéseket nem elkülönült egyének, hanem családok (háztartások) hozzák, tehát azok háztartási stratégiák részének tekinthetők (Massey 2001). Az általunk vizsgált bevándorló csoportban ugyan a megkérdezettek 87%-a állította, hogy megosztotta migrációs terveit valakivel, de magát a döntést 51%-uk egyedül hozta meg, és csak 47,7%-uk döntött valakivel együtt (1,4%-uk esetében pedig más valaki döntött, a kérdezett nem szólt bele).

Nemek szerint nem volt eltérés a döntéshozás módját illetően, és az iskolai végzettséget tekintve is csupán a szakmunkás végzettségűek körében volt az átlagosnál magasabb (57%) az egyedül döntők aránya. Viszont korcsoportok, valamint az érkezés ideje szerint már jelentős különbségek tapasztalhatók. Míg a 30 év alattiak 63%-a és az 1997 előtt érkezettek 68%-a döntött egyedül, a 60 év felettiak 37%-áról és a vizsgálat előtti 1-2 évben érkezettek 36%-áról mondható el ugyanez. Leginkább a családi állapot szerint különültek el az egyedül döntők: az élettárs nélküli nőtlen/hajadon csoport 74%-a, az egyedül élő elváltak 72%-a hozta meg egyedül a migrációs döntést, ezzel szemben a házastársukkal együtt élő házaspárok mindössze egynegyede, az élettársi kapcsolatban élők 56%-a döntött egyedül. Az özvegy családi állapotúaknak – bár valamennyien egyedül (élettárs nélkül) éltek – 48%-a nem egyedül döntött. Az a néhány személy, aki úgy lett bevándorló, hogy nem volt beleszólása a döntésbe, főként a legfiatalabbak és a legidősebbek közül került ki, az előbbieknél esetében a szülők, az utóbbiak esetében pedig a gyermekeik döntöttek.

A „közös hozott” döntések esetében a valakivel együtt döntők 70%-a egyetlen személyt, 30%-uk pedig kettőt említett. A döntésben résztvevő személy(ek) megoszlását tekintve (18. táblázat) látható, hogy elsősorban a szűkebb család jelentette a döntéshozó közeget: az esetek több mint felében a házastárs vagy élettárs, további 13%-ában pedig a házastárs (élettárs) és gyermek együtt volt a döntésben részt vevő személy. Ezen kívül további egytizedüknél szerepelt egy vagy két gyermek (esetleg annak házastársa is), és 13%-uknál az egyik vagy mindkét szülő (esetleg a házastárs vagy a testvér mellett), mint a döntéshozatal résztvevője. Más személyek – barát, menyasszony/vőlegény, egyéb rokon – az esetek viszonylag kis hányadában vettek részt a döntéshozásban.

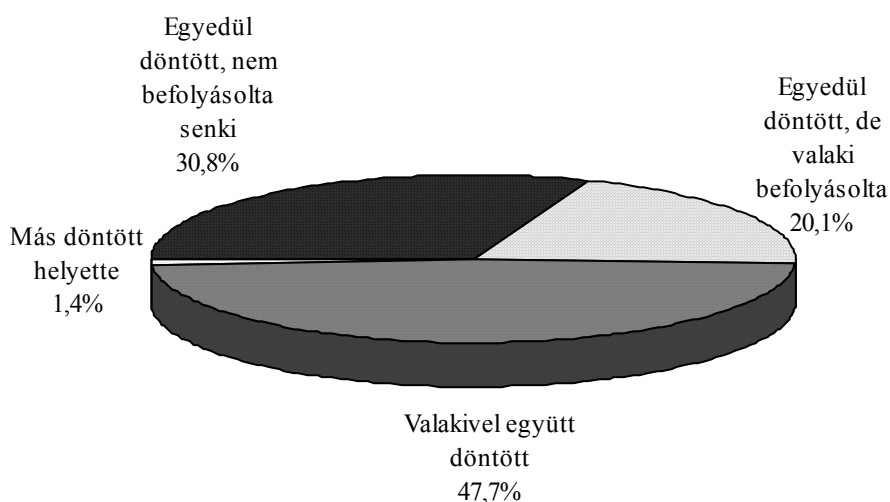
A döntés résztvevőjeként a fiatalabb korcsoportba tartozóknál a házastárs, élettárs (menyasszony/vőlegény) és a szülők, a középkorúaknál elsősorban a házastárs, az idősebbeknél pedig a házastárs és a gyermek említése volt gyakori.

18. táblázat
A migrációs döntés meghozatalában résztvevő személyek

A döntésben résztvevő(k)		N	%
Egy személyt említett	Házastárs	242	50,0
	Élettárs	17	3,5
	Gyermek	30	6,2
	Szülő	20	4,1
	Barát	15	3,1
	Menyasszony/vőlegény	12	2,5
	Egyéb rokon	3	0,6
	Két személyt említett		65
Házastárs (élettárs) és gyermek	20	4,1	
Két szülő	13	2,7	
Szülő és házas társ (élettárs)	10	2,1	
Szülő és testvér	10	2,1	
Két gyermek	7	1,4	
Gyermek és a gyermek házas társa	20	4,1	
Egyéb összetétel			
Együtt		484	100,0

Azoktól, akik egyedül hozták meg a migrációs döntésüket, arról is érdeklődtünk, hogy volt-e olyan személy, akinek a véleménye, magatartása befolyásoló szerepet játszott e döntésben. 40% említett közülük ilyen személyt (többségük egyet vagy kettőt), elsősorban a szűkebb családon belül (bár egyötödüknél barát, munkatárs vagy ismerős is szerepelt). A minta egészét tekintve tehát a megkérdezettek mindössze 31%-a döntött teljesen egyedül, anélkül, hogy bárki befolyásolta volna, egyötödük pedig egyedül hozta meg ugyan a döntést, de volt olyan személy, akinek a véleménye meghatározó volt számára (10. ábra).

10. ábra.
A migrációs döntés módja

Összességében megállapítható, hogy a migrációs döntések jelentős része a szűkebb családi miliőbe ágyazódott, a családtagok közvetlen vagy közvetett részvételével, illetve hatására született. Leginkább a nőtlen/hajadon egyedülállóak (akik a minta 37%-át jelentik) hoztak

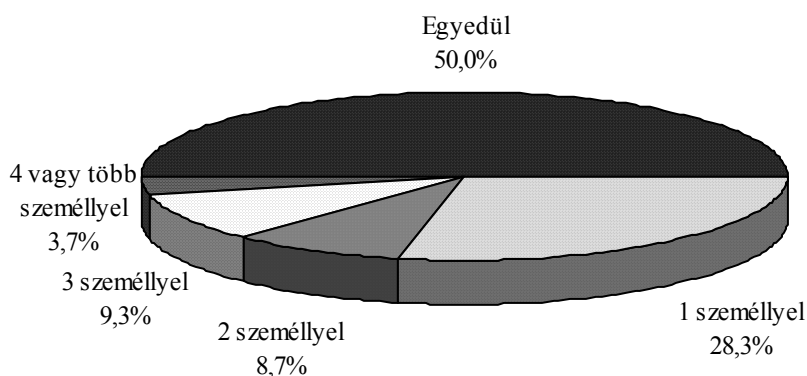
teljesen önálló, független döntéseket⁵² (46%-uk), a házasságban élőknek (a minta 42%-a) viszont csupán 13,6%-ára jellemző ugyanez.

5.6 Együtt költöző személyek

A migrációs döntések mikroszociális beágyazottsága annál is inkább érthető, mivel a megkérdezettek fele nem egyedül érkezett Magyarországra huzamos itt-tartózkodás, illetve letelepedés céljából. Több mint egynegyedük (28%) egy személlyel együtt költözött, mintegy 9-9%-ot tesznek ki a két, illetve három személlyel együtt költözők és alig 4%-ot azok, akik négy vagy több személlyel érkeztek együtt (11. ábra).

11. ábra

A bevándorlók megoszlása aszerint, hogy hány személlyel együtt költöztek Magyarországra

A 19. táblázat alapján látható, hogy a megkérdezettek egyharmada érkezett házastársával, több mint egyötödük pedig (egy vagy több) gyermekkel. Más családtag, egyéb rokon az esetek kis százalékában szerepelt az együtt költözők között, valamint barátot is csupán 5%-uk említett. Megfigyelhető, hogy az egyedül döntők jóval nagyobb hányada érkezett egyedül, mint azok, akik „családi döntést” hoztak, ugyanakkor az előbbieknél is szerepel nem csupán gyermek, de házastárs is a kérdezettel együtt költöző személyek közt.⁵³ A valakivel együtt döntők esetében jóval hangsúlyosabb a házastárssal, gyermek(ek)kel együtt költözők aránya, azonban a más családtag, illetve rokon említése itt is csekély.

Az 1995-ös vizsgálat során a környező országokból érkezettek esetében a fentiekhez nagyon hasonló kép rajzolódott ki: ugyanilyen arányban érkeztek egyedül (49%), a házastárssal költözők aránya kissé alacsonyabb (28%), a gyermekkel költözőké pedig magasabb (29%) volt, mint a 2001-ben bevándorló státust szerzők körében. Más családtagot, rokon vagy nem rokon személyt pedig akkor is kevesen említettek.

⁵² Azaz egyedül döntöttek és nem is említettek olyan személyt, akinek a véleménye, magatartása befolyásolta volna őket.

⁵³ Ez arra utal, hogy ezekben az esetekben bár családtaggal együtt történt a költözés, a családon belül nem volt „demokratikus döntés”, hanem egyik fél szándéka volt a meghatározó.

19. táblázat

A megkérdezettel együtt költöző személyek a migrációs döntés típusa szerint (%)

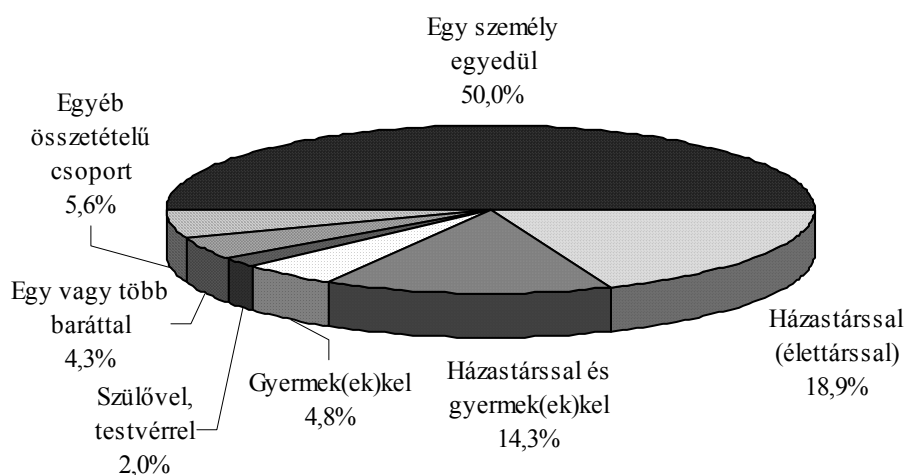
A megkérdezettel együtt költöző(k)	Egyedül döntött, nem befolyásolta senki	Egyedül döntött, de valaki befolyásolta	Valakivel együtt döntött	Teljes minta
Házastárs	9,9	17,2	57,4	34,1
Élettárs	1,0	2,5	2,5	2,0
Egy gyermek	9,3	7,4	17,1	12,6
Kettő vagy több gyermek	3,8	3,4	16,5	9,8
Szülő	0,3	1,0	3,6	2,7
Testvér	1,9	3,0	2,3	2,8
Barát	6,1	6,4	3,7	4,9
Egyéb rokon	0,6	2,0	3,3	2,4
Egyedül költözött	70,8	65,7	30,6	50,1
N	313	204	484	1015

Megjegyzés: Mivel több együtt költöző személy is előfordulhatott, az oszlopok összege meghaladja a 100%-ot.

Visszatérve a 2002-es vizsgálathoz, az együtt költöző csoportok összetételét figyelembe véve, megállapítható, hogy a megkérdezettek közel egyötöde érkezett csak a házastársával, 14%-a pedig házastársával és egy vagy több gyermekével (12. ábra). A csak gyermekkel, vagy szülővel, testvérral együtt költözők aránya alacsony volt. A barátok együttes migrációja is csak az esetek kis hányadában fordult elő, és az egyéb összetételű csoportokban költözők aránya szintén nem volt jelentős. Az egyéni migráció mellett tehát főként a szűk családmag migrációja figyelhető meg.

12. ábra.

A bevándorlók megoszlása az együtt költözők összetétele szerint

A különböző szocio-demográfiai csoportokon belül eltérő migrációs stratégiák tapasztalhatók (20. táblázat). A nők kissé nagyobb arányban költöztek egyedül (53%), mint a férfiak (47%), ez utóbbiaknál viszont a házastárssal együtt költözők aránya volt jóval jelentősebb (43%), mint a nők esetében (28%). Akárcsak az önálló döntés, az egyedül megvalósított mig-

rációs cselekvés is a 30 év alattiakra volt jellemző elsősorban, és a barátokkal együtt történő elmozdulás is az ő esetükben fordult elő leginkább. A 30–59 év közötti korcsoportok esetében a családi migráció, azaz a házastárssal és/vagy a gyermek(ek)kel együtt történő költözés volt jelentősebb. A 60 év felettiiek többnyire a házastársukkal kettesben, vagy egyedül költöztek (kis hányaduknál fordult elő gyermek is).

20. táblázat
A megkérdezettel együtt költöző személyek nem és korcsoport szerint (%)

A megkérdezettel együtt költöző(k)	A kérdezett neme		A kérdezett korcsoportja				Teljes minta
	Férfi	Nő	18–29	30–44	45–59	60+	
Házastárs	42,6	27,8	8,8	41,1	53,3	51,4	34,1
Élettárs	2,3	1,7	2,4	3,0	0,7	0,5	2,0
Egy gyermek	9,5	14,9	3,5	22,5	20	6,7	12,6
Kettő vagy több gyermek	11,3	7,9	1,2	22,2	15,5	0,0	9,8
Szülő	2,1	2,9	5,0	2,4	1,4	0,0	2,7
Testvér	2,1	3,2	4,7	2,7	1,5	0,5	2,8
Barát	6,3	4,0	9,7	5,1	0,0	0,0	4,9
Egyéb rokon	2,1	2,6	1,5	2,4	2,2	3,8	2,4
Egyedül költözött	46,8	52,5	69,6	39,3	35,6	44,7	50,1
N	432	583	339	333	135	208	1015

A családi állapot ugyancsak meghatározó volt az együtt költözők összetételének szempontjából. A két legnagyobb csoport – a nőtlen/hajadon egyedülállók és a házasságban élők – élesen elkülönülnek: míg az előbbieket 77%-a költözött egyedül, és a baráttal költözők aránya volt még jelentősebb körökben (12%), addig az utóbbiaknak csupán 16%-a hagyta el egyedül a szülőföldet, 79%-uknál a házastárs, 40%-uknál pedig egy vagy több gyermek is szerepelt az együtt költözők közt. Az elvált egyedül élők többsége egyedül (57%) vagy gyermekével (37%), az özvegyek zöme ugyancsak egyedül (88%), kisebb hányada gyermekével (10%) indult útnak.

Tehát úgy tűnik, a migráció valóban családi stratégiák részét képezi, amennyiben saját családdal rendelkező (házas) egyének migrációjáról van szó. Azaz nem jellemző – csak az esetek kis hányadában fordul elő – valamely családtag (többnyire a családfő) „előretolt” migrációja, amelyet aztán a család többi tagjai – feleség, gyermek(ek) – a későbbiekben követnek. A bevándorlás jelentős szeletét viszont az ezredfordulón is a fiatal, még nem házasságban élő egyének migrációja jelentette, és az ő esetükben elsősorban az egyéni döntések és egyéni elmozdulások voltak jellemzőek, annak ellenére, hogy migrációs szándékukat a szülői családon belül ők is megbeszélték.

5.7. A migrációs minta

A migráció elterjedése egy közösségen belül nem csupán a vele kapcsolatos attitűdök megváltozása által, hanem a mintaközvetítés révén is hatással lehet a további migrációs eseményekre. A migrációs potenciál feltárására irányuló vizsgálatok Magyarországon is rámutattak arra,

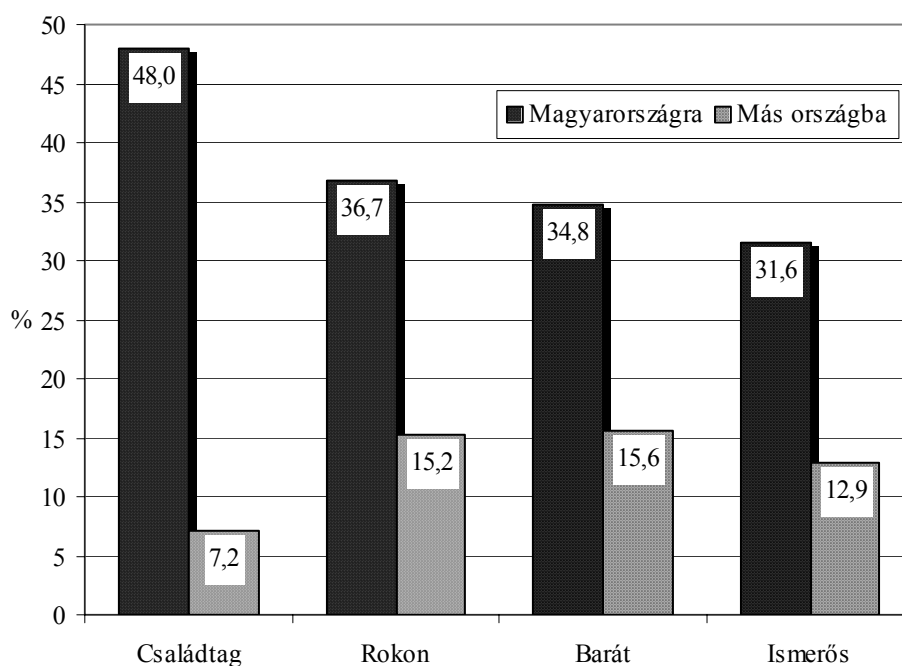
hogy az úgynevezett migrációs burok – az egyén kapcsolathálózatából a migrációs tapasztalattal rendelkező, migrációt tervező vagy a célországban élő személyek köre – fontos szerepet tölt be a migrációs szándék kialakulásában, a migráció ösztönzésében (Sik 1994; 1998).

A hálózatelmélet egyik fontos megállapítása, hogy nagyobb a migráció valószínűsége azoknál, akiknek kapcsolathálózatában olyan személyek vannak, akik már szereztek migrációs tapasztalatot, vagy jelenleg is külföldön élnek (Massey et al. 2001). Minél szorosabbak ezek a migrációra ösztönző kapcsolatok, annál inkább növelik a migráció esélyét, ezért a családi kapcsolatoknak tartós hatása van a migrációs folyamatokra (Fawcett 1989). Ezt a hatást elsősorban e kapcsolatokban megtestesülő társadalmi tőkével magyarázzák, azonban nem elhanyagolható az általuk közvetített *migrációs minta (modell)* szerepe sem.

A 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerzők közel fele rendelkezett korábban Magyarországra áttelepedett családtaggal,⁵⁴ több mint egyharmaduk számolt be előzőleg áttelepedett rokonról, ugyanilyen arányban barátról és közel egyharmaduk áttelepedett ismerősről (13. ábra). Kisebb arányban ugyan, de más országba áttelepedett kapcsolat-személyekről – elsősorban rokonról és barátról – is említést tettek a megkérdezettek.

13. ábra

Korábban kivándorolt családtaggal, rokonnal, baráttal és ismerőssel rendelkezők aránya

A Magyarországra költözött családtagot említők 54%-a egyetlen személyt nevezett meg, 28%-uk két személyt és 18%-uk három vagy több személyt. Ugyanakkor az előzőleg áttelepedett családtaggal rendelkezők 60%-a családjegyesítés miatt választotta a migrációt,

⁵⁴ A családtag itt a következő személyeket jelentette: házastárs (élettárs), gyermek, szülő, testvér, nagyszülő, unoka, gyermek házastársa, após/anyós, sógor/sógornő.

ami azt jelzi, hogy az esetek nagy részében az áttelepedett családtag nem csupán a mintát, hanem a közvetlen láncszemet is jelentette a megkérdezett áttelepedéséhez.

Összehasonlítva az előzőleg áttelepedett családtagokkal és rokonokkal rendelkezők arányát az 1995-ös vizsgálat megfelelő eredményeivel,⁵⁵ azt tapasztaljuk, hogy a 2001-ben bevándorló státust szerzők körében a korábban Magyarországra költözött gyermek, testvér és rokon aránya sokkal jelentősebb, mint ahogyan a korábbi bevándorlóknál az tapasztalható volt (21. táblázat). Mindez jelzi, hogy egy hosszabb ideje tartó migrációs folyamatról van szó, melyben – mint azt a migrációs motivációk is tükrözték – egyre fontosabb szerepük van a korábban áttelepedett családtagoknak, rokonoknak. A szűkebb családon belül elsősorban valamely gyermek migrációját követi a szülő(k), illetve testvér(ek) migrációja.

21. táblázat

A korábban Magyarországra költözött családtagokkal és rokonokkal rendelkezők aránya (%)

Korábban Magyarországra költözött	1993-ban állampolgársági kérelmet benyújtók	2001-ben bevándorló státust szerzők
Házastárs	4,7	2,9
Élettárs	0,2	0,9
Gyermek	8,5	20,6
Szülő	2,6	6,0
Testvér	10,6	18,9
Nagyszülő	0,7	1,4
Egyéb rokon	17,8	39,8
N	611	1015

Megjegyzés: A korábbi vizsgálatnál való összehasonlíthatóság végett itt az „egyéb rokon” kategóriába került a gyermek házastársa, az após/ anyós, valamint a sógor/sógornő.

Össességében a megkérdezettek mindössze 22%-a nem rendelkezett korábban Magyarországra költözött családtag, rokon, barát vagy ismerős egyikével sem. Ha az ismerős kategóriától eltekintünk – lévén, hogy a mintaközvetítés elsősorban az úgynevezett erős kötéseken, tehát a családi, rokoni és baráti kapcsolatokon keresztül történik –, akkor is mindössze egynegyedük nem rendelkezett egyáltalán ilyen jellegű mintaközvetítő kapcsolattal (35%-uk viszont két-három személyt is említett).

A különböző korcsoportokon belül a migrációs mintát jelentő családi, rokoni vagy baráti kapcsolatok eltérő arányban fordultak elő (22. táblázat). A 30 év alattiaknál a mintát közvetítő közeget elsősorban a barátok jelentették (40%-uk említette), de nem maradt el messze ettől az áttelepedett rokont, ismerőst, valamint családtagot említők aránya sem. Az idősebbeknél a Magyarországra költözött családtagok szerepe volt elsődleges: a 45–59 év közöttiek 56%-a, a 60 év felettek 85%-a számolt be róluk. A közeli családtag migrációja nyilván nem csupán modellként szolgál, hanem sok esetben – főleg ha házastárs, szülő vagy gyermek volt a távozó – a családgyesítések következtében eredményez további migrációt.⁵⁶ Az is megfi-

⁵⁵ Ez esetben is csak a környező országokból érkezetteket véve figyelembe.

⁵⁶ A korábbiakban láthattuk, hogy a 18–29, valamint 30–44 éves korcsoportokban tartozók 18%-a, a 45–59 évesek 53%-a és a 60 éves és idősebbek 81%-a jelölte meg a családgyesítést mint a letelepedése okát.

gyelhető, hogy a fiatalabb korcsoportok esetében a korábban átköltözött családtag elsősorban a testvért, illetve a szülőt jelentette, míg az idősebbeknél a gyermeket: a 60 év felettiak közel háromnegyedének, a 40–59 évesek 40%-ának volt korábban Magyarországra költözött gyermeke. Mindez megerősíti azt a korábbiakban, a migrációs motivációk bemutatása során megfogalmazott állítást miszerint a migráció egy jelentős szeletét az ezredfordulón az a fajta *sze-kunder migráció* jelenti, amely a korábban áttelepedett gyermekeik után költöző idősebb szülők elmozdulásában valósul meg.

22. táblázat

A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal, baráttal és ismerőssel rendelkezők aránya korcsoportok szerint (%)

Korábban áttelepedett...	A kérdezett korcsoportja				Teljes minta
	18–29	30–44	45–59	60+	
Családtag	31,6	38,1	56,3	85,1	48,0
házastárs	1,8	4,5	5,2	0,5	2,9
gyermek	0,0	0,9	40,0	73,1	20,6
szülő	7,1	8,4	4,5	1,4	6,0
testvér	18,0	24,0	14,8	14,9	18,9
Rokon	36,6	36,3	37,8	36,5	36,7
Barát	39,5	36,9	32,6	25,0	34,8
Ismerős	34,5	34,2	32,6	22,1	31,6
Családtag, rokon, barát együtt	70,2	70,0	77,0	89,9	75,1

Érdeemes kibocsátó országok szerint is megvizsgálni a migrációs mintát közvetítő közeget (23. táblázat). A korábban Magyarországra áttelepedett családtaggal rendelkezők aránya a Romániából és Ukrajnából érkezőknél volt a legnagyobb (51%-uk említette), valamint áttelepedett rokont is e két országból érkezettek említettek leginkább (37–39%). Mindez a migrációs motivációkban is tetten érhető volt, ugyanis e két országból érkezett bevándorlóknál volt a leggyakoribb a családdegyesítési szándék (mintegy 35–37%-uk hivatkozott erre), valamint a rokonok, barátok hatásának említése is (30%). Az áttelepedett barátot említők aránya azonban már a Jugoszláviából érkezőknél sem alacsonyabb az átlagnál, és az áttelepedett ismerős – ami a migrációs események közösségen belüli gyakoriságát jelzi – szintén az ő esetükben szerepel leginkább. Tehát az úgynevezett szekunder migráció elsősorban a Romániából és Ukrajnából érkezettek esetében volt jelen, azonban a migráció elterjedtsége a kibocsátó közösségekben a Jugoszláviából érkezettek esetében is számottevő.

Látható, hogy a Szlovákiából származók esetében jellemző legkevésbé a migrációs modell (legkisebb arányban említettek áttelepedett kapcsolat-személyeket)⁵⁷, és ezen belül is legelenyészőbb a családtagok szerepe. Azok aránya, akiknél gyakorlatilag hiányzott a migrációs modell (tehát sem családtagjuk, sem rokonuk, sem barátjuk nem költözött át korábban

⁵⁷ Ez nem meglepő, hiszen innen indult legkésőbb, és napjainkban is a legkisebb volumenű a Magyarországra irányuló migráció.

Magyarországra), a Szlovákiából érkezőknél mintegy 60%-ot tett ki, míg a Romániából érkezőknél (ahonnan a legkorábban elindult a migráció) mindössze 20%-ot.

23. táblázat

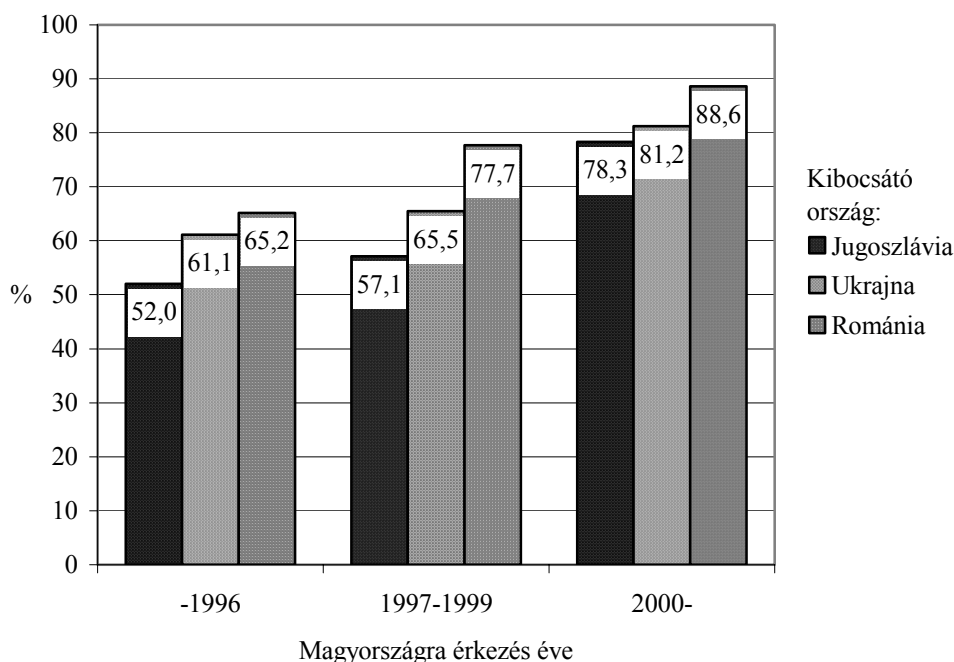
A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal, baráttal és ismerőssel rendelkezők aránya kibocsátó országok szerint (%)

Korábban áttelepedett...	Kibocsátó ország				Teljes minta
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
Családtag	33,7	50,9	9,4	50,9	48,0
Rokon	27,7	38,7	18,8	37,4	36,7
Barát	33,7	37,2	15,6	30,4	34,8
Ismerős	34,9	32,9	15,6	28,7	31,6
Családtag, rokon, barát együtt	61,4	79,5	40,6	71,9	75,1

A migrációs minta, illetve maga a migráció elterjedtségének időbeni változását is jól tükrözi, hogy a vizsgált csoporton belül az 1997 előtt érkezők 62%-a számolt be korábban Magyarországra költözött családtagról, rokonról vagy barátról, az 1997–1999 között érkezők 72%-a, a 2000-től érkezőknek viszont már 85%-a. A kibocsátó országok szerint vizsgálva a migrációs burok e formájának alakulását a különböző időszakokban érkezőknél (14. ábra), jól látható, hogy Jugoszlávia esetében kezdett a legkésőbb és Románia esetében a legkorábban kibontakozni a folyamat, ugyanakkor mindhárom ország esetében folyamatos növekedés figyelhető meg.⁵⁸

14. ábra

A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal vagy baráttal rendelkezők együttes aránya az érkezés ideje és a kibocsátó országok szerint (%)

⁵⁸ Szlovákia esetében az alacsony elemszám nem teszi lehetővé az érkezés ideje szerinti bontást.

Jelentős különbség mutatkozik a megkérdezett nemzetisége szerint is: a magyar nemzetiségűeknek több mint háromnegyede (77%) említett vagy családtagot, vagy rokont, vagy barátot, aki őt megelőzően Magyarországra költözött, a nem magyar nemzetiségűeknek viszont alig több mint a fele (52%) számolt be ilyen kapcsolatról.

Bár korábban Magyarországra áttelepedett kapcsolat-személyekről valamennyi ország esetében nagyobb arányban számoltak be a bevándorlók, mint más országokba költözöttekről, érdemes ez utóbbiakat is megvizsgálni külön a kibocsátó országok szerint (24. táblázat). A négy ország közül a Jugoszláviából érkezettek kapcsolathálózatában voltak leginkább jelen a nyugati országokba kivándorolt személyek, ami nyilván annak köszönhető, hogy Jugoszlávia esetében beszélhetünk a legrégebbre visszanyúló – a nyugati vendégmunkában kibontakozó – migrációs mintákról. Az innen érkezettek közel fele rendelkezett más országba költözött családtaggal, rokonnal vagy baráttal, míg a Romániából érkezettek egyharmada és a másik két ország esetében mindössze a megkérdezettek 17–19%-a.

Más országba költözött családtagról leginkább a 60 év felettiak számoltak be (16%) (ami nyilván abból adódik, hogy e korosztályba tartozók gyermekei vándoroltak ki többnyire a nyugati országokba), rokonról a 30–59 év közöttiek, barát és ismerős pedig a 30–44 évesek körében fordult elő az átlagosnál gyakrabban (21%, illetve 17%).

24. táblázat

A korábban más országba költözött családtaggal, rokonnal, baráttal és ismerőssel rendelkezők aránya a kibocsátó országok szerint (%)

Korábban áttelepedett...	Kibocsátó ország				Teljes minta
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
Családtag	14,5	7,3	3,1	1,8	7,2
Rokon	22,9	16,4	9,4	7,0	15,2
Barát	22,9	16,6	9,4	8,8	15,6
Ismerős	24,1	13,7	0,0	7,0	12,9
Családtag, rokon, barát együtt	48,2	34,5	18,7	16,9	32,3

A korcsoportos sajátosságok tükröződnek az iskolai végzettség szerinti eltérésekben is. A felsőfokú végzettségűeknél az átlagosnál nagyobb arányban volt jelen a más országba kivándorolt rokon (20%), barát (23%) és ismerős (20%), s a Magyarországra költözött barát említése is náluk volt a leggyakoribb (42%). Az érettségizettek közül is többen említettek mind Magyarországra, mind más országba költözött rokont, barátot és ismerőst, mint az alacsony vagy szakmunkás végzettségűek közül, csupán a Magyarországra költözött családtag fordult elő az átlagosnál gyakrabban ez utóbbiaknál.

Más országba költözött kapcsolat-személyekről szintén nagyobb arányban számoltak be a magyar nemzetiségűek (bár az eltérések nem annyira jelentősek, mint a Magyarországra irányuló migráció tekintetében), mindössze más országba költözött családtagot említettek az átlagosnál nagyobb arányban a nem magyarok (13%).

Összességében elmondható, hogy a bevándorlók jelentős hányadánál volt jelen valamilyen formában a – családtag, rokon, és/vagy barát előzetes migrációja által közvetített – migrációs minta, ugyanakkor mind a kibocsátó országok szerint, mind a bevándorlók demográfiai jellemzői szerint jelentős eltérések mutatkoznak.

5.8. A kapcsolatháló, mint erőforrás

A célországba korábban áttelepedett kapcsolatszemélyek, a migrációs minta közvetítése mellett, jelentős erőforrást is jelenthetnek a migrációs terveket fontolgatók számára: az információszerzést, a lehetőségekről való tájékozódást, valamint a migrációt követően a kezdeti nehézségek áthidalását is segíthetik. E kapcsolati tőke azonban nem csak az előzőleg áttelepedett, hanem a célországbeli (ott született) kapcsolatszemélyek révén is érvényesül.

A bevándorlók általunk vizsgált csoportján belül a megkérdezettek 30-35%-a ismert magyarországi rokonnal, barátot, illetve ismerőst Magyarországra költözését megelőzően. E kapcsolatok többsége kölcsönös látogatásokban is megnyilvánuló kapcsolattartást jelentett (még az ismerősök esetében is): a rokonnal rendelkezők 82-82%-a, a baráttal rendelkezők 81, illetve 77%-a, az ismerőssel rendelkezők 61, illetve 68%-a látogatta meg, illetve fogadta otthonában az említett kapcsolatszemély(ek)e)t.

Országok szerinti bontásban vizsgálva a különféle kapcsolat-típussal rendelkezők arányát (25. táblázat), megfigyelhető, hogy a Szlovákiából érkezett bevándorlók számoltak be legnagyobb arányban Magyarországon élő (nem áttelepült) kapcsolatokról (miközben áttelepült kapcsolatokkal, mint az előbbieknél láthattuk, kevésbé rendelkeztek).

25. táblázat

A migrációt megelőzően magyarországi rokonnal, baráttal és ismerőssel rendelkezők aránya a kibocsátó országok szerint (%)

Magyarországi...	Kibocsátó ország				Teljes minta
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	
Rokon	33,7	33,4	56,3	39,8	35,1
Barát	34,9	29,0	40,6	33,9	30,5
Ismerős	28,9	30,4	50,0	40,9	32,7
Rokon, barát, ismerős együtt	61,4	58,4	78,1	67,8	60,8

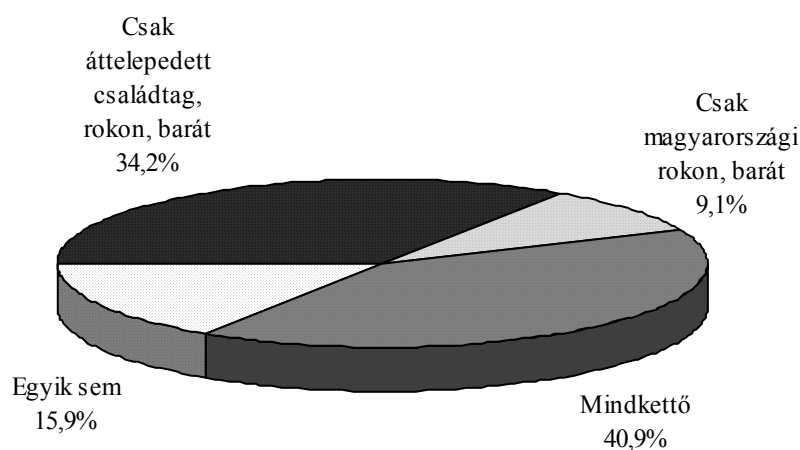
A magyarországi rokon az idősebbek körében volt gyakoribb, a 60 év feletti bevándorlók 48%-a említette, míg barátot, ismerőst mindössze 26-28%-uk. Mindhárom kapcsolat-típus a felsőfokú végzettségűeknél fordult elő a legnagyobb arányban: 41%-uk rendelkezett magyarországi rokonnal, 37%-uk baráttal és 44%-uk ismerőssel. Az alapfokú, valamint szakmunkás végzettségűek jóval kapcsolat-szegényebbek voltak, az előbbieknél mindössze 14%-a említett magyarországi barátot és 19%-uk ismerőst. A férfiaknál valamennyi kapcsolat-típus kissé gyakoribb volt, mint a nőknél. Érdekes módon a nem magyar nemzetiségűek esetében csupán a magyarországi rokonnal rendelkezők aránya volt alacsonyabb (22%), barátot és is-

merőst ugyanolyan arányban említettek, mint a nem magyarok. Ez abból adódik, hogy átköltözés előtt közel kétharmaduk járt már Magyarországon (többségük több alkalommal is).

Együtt tekintve mindhárom kapcsolat-típust, a megkérdezettek közel 40%-áról mondható el, hogy egyáltalán nem rendelkezett magyarországi kapcsolattal, a Szlovákiából és Ukrajnából érkezettek még ennél is kisebb arányban (28%, illetve 32%) és ugyancsak kisebb ez az arány a felsőfokú végzettségűek esetében is (28%).

A migrációs szándék kialakulása szempontjából főként a célországbeli rokoni és baráti kapcsolatok meglétének van jelentősége, ezek ugyanis „biztosabb” erőforrásként vannak jelen a potenciális migráns tudatában, mint az ismerősök⁵⁹ és ezáltal felerősíthetik az egyéb motivációk következtében felmerülő migrációs késztetést. A bevándorlók vizsgált csoportján belül a magyarországi rokonnal és/vagy baráttal rendelkezők együttes aránya 50% volt. Ha figyelembe vesszük az áttelepült kapcsolatokat is, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek mindössze 16%-a nem rendelkezett sem áttelepült, sem magyarországi születésű családi, rokoni vagy baráti kapcsolattal (15. ábra). E csoporton belül a kapcsolathálózati erőforrást legfeljebb az ismerősök jelenthették, ám alig több mint egytizedük rendelkezett magyarországi ismerőssel és kevesebb, mint egyötödük korábban áttelepedett ismerőssel.

15. ábra
A Magyarországon élő – áttelepedett vagy magyarországi születésű – családi, rokoni, baráti kapcsolatokkal rendelkezők aránya (%)

Azok aránya, akik egyáltalán nem rendelkeztek Magyarországon élő (sem áttelepült, sem itt született) családtaggal, rokonnal vagy baráttal a migrációt megelőzően a Jugoszláviából érkezetteknel volt a legnagyobb (25,3%) és a Romániából érkezetteknel a legkisebb (13,6%). Az átlagosnál jóval magasabb volt az említett kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya az 1997 előtt érkezettek körében (25%), a fiatalabbaknál (mintegy 20%), és a szakmunkás

⁵⁹ Annak ellenére, hogy sok esetben a „gyenge” kötésekben, azaz az ismerősi kapcsolatokban rejlő kapcsolati tőke jelent jobban hasznosítható (különféle gazdasági előnyökké konvertálható) erőforrást (lásd: Granovetter 1988).

végzettségükénél (22%). Nemzetiség szerint is jelentős eltérések mutatkoznak: míg a magyar nemzetiségűek mindössze 14%-a érkezett úgy Magyarországra, hogy nem volt itt élő családtagja, rokona vagy barátja, a nem magyarok 34%-ára érvényes ugyanez.

A kárpát-medencei magyarok körében 2002-ben végzett migrációs potenciál vizsgálat során szintén megkísérelték a megkérdezettek Magyarországon élő kapcsolatainak feltárását (nem téve különbséget a korábban áttelepedett és magyarországi születésű kapcsolatok között) (lásd: *Örkény 2003*).⁶⁰ Összehasonlítva a különböző országokból érkezett bevándorlók, és az adott régió magyar lakosságának körében a Magyarországon élő kapcsolattal rendelkezők arányát (26. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a Jugoszláviából érkezettek kivételével a bevándorlók nagyobb arányban számoltak be itt élő kapcsolatokról. A különbségek nem túl jelentősek, azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy a bevándorlók jelentős része (mintegy 60%-a) még 2000 előtt érkezett Magyarországra (és a kérdés a migráció előtt meglévő kapcsolataikra vonatkozott), míg az összehasonlításhoz felhasznált adatsor 2002-es válaszokat tükröz. Feltehetően ezzel magyarázható a kapcsolatokkal rendelkezők alacsonyabb aránya a Jugoszláviából érkezett bevándorlók körében: e csoportból ugyanis még az átlagosnál is többen (72%) érkeztek 2000 előtt, sőt 30%-uk még 1997 előtt, az ő esetükben pedig kevésbé voltak jelen a magyarországi kapcsolatok, a migrációs folyamat előrehaladtával azonban egyre növekedett a Vajdaságban is a magyarországi kapcsolatokkal rendelkezők aránya.⁶¹ Ha csupán a 2000-től érkezett bevándorlókat vizsgáljuk Románia és Ukrajna esetében (ahol az elemszám lehetővé teszi), még nagyobb a migrációt megelőzően Magyarországon élő családi, rokoni, baráti kapcsolatokkal rendelkezők aránya (94%, illetve 93%).

26. táblázat

A Magyarországon élő családi, rokoni vagy baráti kapcsolatokkal rendelkezők aránya a bevándorló, valamint a határon túli magyar nemzetiségűek körében, országonként (%)

<i>Ország (illetve régió)</i>	<i>Bevándorlók</i>	<i>Határon túli magyarok*</i>
Jugoszlávia (Vajdaság)	76	82
Románia (Erdély)	87	83
Szlovákia (Dél-Szlovákia)	84	80
Ukrajna (Kárpát-Ukrajna)	88	83

* *Forrás:* Örkény 2003: 163.

A fentiek azt tükrözik, hogy a bevándorlók nagy többségénél már a migráció előtt jelen voltak a potenciális erőforrást jelentő célországbeli kapcsolatok (elsősorban korábban áttelepedett személyek, de ugyanakkor magyarországi személyek is). E kapcsolatoknak, főként a

⁶⁰ A kérdés így hangzott: „Élnek-e Magyarországon barátai, rokonai?”

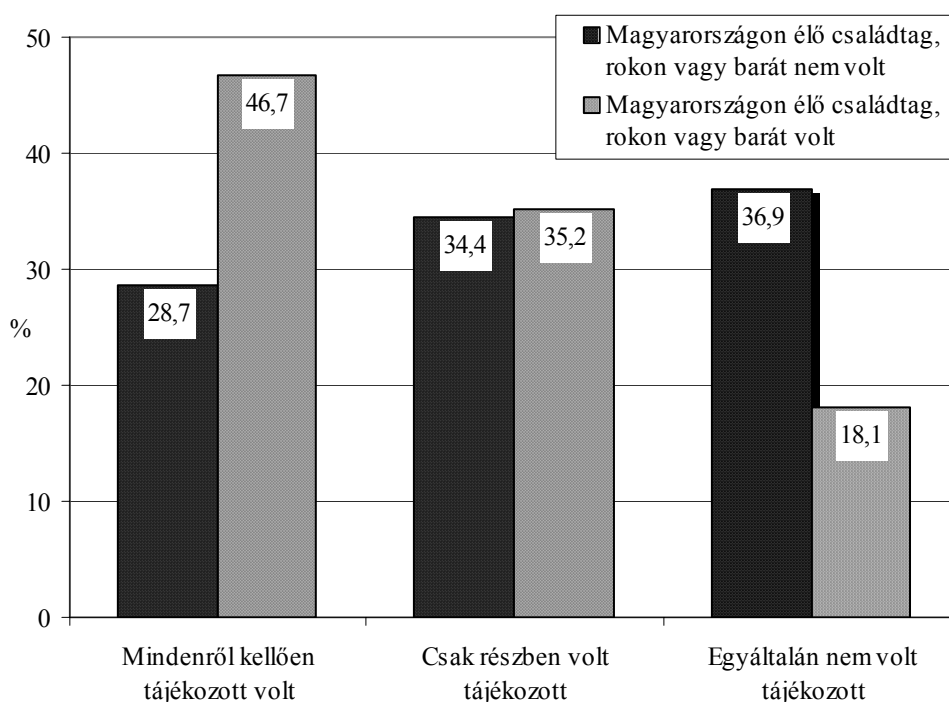
⁶¹ Egy 1998-as IOM felmérés, amely a közép-kelet-európai országokban élő rokon vagy barát meglétét tudakolta a vizsgált kibocsátó országok összlakossága körében a fentieknél jóval kisebb arányban talált külföldi rokonnal vagy baráttal rendelkezőket: Jugoszlávia esetében 14%, Románia esetében 8%, Szlovákia esetében 17%, Ukrajna esetében pedig 11% (*Wallace 1998*). Nyilván még ennél is kisebb lehetett azok aránya, akik magyarországi rokonnal vagy baráttal rendelkeztek. Ez is azt jelzi, hogy a környező országokban élő magyarok körében a magyarországi rokon vagy barát sokkal gyakoribb, mint általában külföldi rokon, barát a nem magyarok körében.

migráns hálózatoknak, általában fontos szerepük van a migrációs döntéshozatalban, ugyanis fontos információs csatornákat jelentenek (Choldin 1973; Boyd 1989). Nagy befolyást gyakorolnak azok a hírek, amelyek a sikeres kivándorlókról, valamint a célországban létező lehetőségekről, a migránsokkal kapcsolatos eljárásokról szolgáltatnak információkat (Münz 1998).

Adataink is alátámasztják, hogy a személyes kapcsolatháló kiemelt szerepet töltötték be az információ-áramlásban. Arra vonatkozóan, hogy elindulása előtt rendelkezett-e a szükséges információkkal a magyarországi lehetőségekről, az átköltözéshez szükséges tennivalókról a megkérdezettek 44%-a állította, hogy „mindenről kellően tájékozott volt”, 35%-uk „csak részben volt tájékozott”, egyötödük viszont úgy ítélte meg, hogy „egyáltalán nem volt tájékozott”. A Magyarországon élő családi, rokoni vagy baráti kapcsolatokkal rendelkezők nagyobb arányban voltak kellően tájékozottak (47%), míg azok körében, akik ilyen kapcsolatokkal nem rendelkeztek a tájékozatlanok aránya volt jelentősebb (37%) (16. ábra). Ennek köszönhető, hogy az Ukrajnából és a Romániából érkezetteknek nagyobb aránya állította, hogy mindenről kellően tájékozott volt, mint a Jugoszláviából érkezetteknek. Hasonlóképpen több információval rendelkeztek az idősek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők is (az alacsony végzettségűek közt viszont a „kellően tájékozottak” és az „egyáltalán nem tájékozottak” egyaránt átlag feletti arányban voltak jelen). Míg az 1997 előtt érkezettek 26%-a volt kellően tájékozott és 37%-uk egyáltalán nem, a 2000-től érkezettek 60%-a ítélte meg úgy, hogy mindenről tájékozott volt és csupán 11%-uk egyáltalán.

16. ábra

A Magyarországon élő – áttelepedett vagy magyarországi születésű – családi, rokoni, baráti kapcsolatokkal rendelkezők aránya (%)

Azoktól, akik állításuk szerint valamilyen mértékben tájékozottak voltak, arról is érdeklődtünk, hogy milyen forrásokból származtak az információik. Kétharmaduknak (az összes megkérdezett 52%-ának) a korábban áttelepedett rokonok, barátok, ismerősök, 44%-uknak (az összes megkérdezett 34,5%-ának) pedig a magyarországi rokonok, barátok, ismerősök jelentették az információforrást. Személyes tapasztalat (korábbi magyarországi út) során nyert információkról 29%-uk (a teljes minta közel egynegyede) tett említést, a médiából (tévé, rádió, sajtó) pedig 19%-uk (a teljes minta 15%-a) szerzett információkat.

A kapcsolatháló szerepe tehát úgy tűnik meghatározó volt a migrációs döntést megelőző tájékozódás szempontjából is. A személyes – elsősorban családi/rokoni és baráti – kapcsolatok azért a legfontosabbak ebben a tekintetben is, mert ezek megbízhatóbb és közérthetőbb információforrásokat jelentenek a migrációt tervezők számára, mint a személytelenebb tömegkommunikációs eszközök (*Fawcett 1989*).

A korábban áttelepedett kapcsolatszemélyek valamennyi szocio-demográfiai csoporton belül a legfontosabb információ-forrást jelentették és a kibocsátó országok közül is csak Szlovákia képez kivételt: a Szlovákiából érkezők ugyanis elsősorban a magyarországi kapcsolat-személyektől, valamint személyes tapasztalataik révén tájékozódtak a lehetőségekről. A személyes tapasztalat szerepe a férfiak, a 45–59 évesek és a felsőfokú végzettségűek körében szintén hangsúlyosabb volt és ugyanezen csoportokon belül a médián keresztül szerzett információk is az átlagnál nagyobb arányban fordultak elő.

6. Összegzés

A tanulmány a környező országokból Magyarországra irányuló bevándorlás okainak, mozgatórugóinak ezredforduló körüli sajátosságait próbálta feltárni, elsősorban az egyéni motivációk és ezek mögöttes tényezőinek bemutatása által. Egyúttal áttekintést nyújt a vizsgált migrációs rendszer azon gazdasági, politikai, történelmi és kulturális tényezőiről is, amelyek hozzájárulnak az egyéni/családi migrációs döntések értelmezéséhez. Az alábbiakban az elemzés legfontosabb következtetéseit foglaljuk össze.

A 2001-ben bevándorló státust kapott személyek migrációs életútját végigkövetve megállapítható, hogy a migrációnak az a fajta egyszeri – térben és időben jól behatárolható – eseményjellege, amely 90 előtt – a határok átlépésének korlátozása idején – jellemző volt a volt szocialista országok polgárai esetében, már nem általános érvényű. Napjainkban a végleges letelepedést sok esetben egy korábbi – munkavállalási vagy tanulási célú – ideiglenes migráció előzi meg, főként a fiatalabb korosztályok esetében. Ez a fajta átmenetinek tervezett migráció gyakran válik a végleges bevándorlás előkészítő szakaszává. Ebben a jobbnak ítélt magyarországi szakmai, érvényesülési lehetőségek, és a magasabb életszínvonal mellett az időközben kialakuló baráti, szakmai kapcsolatok (sok esetben házasságkötés) is szerepet játszanak.

A bevándorlás egyéni szinten megfogalmazott okaiban, motivációiban a 90-es évek elejéhez képest tapasztalható változások alapján arra következtethetünk (és ezt a bevándorlók demográfiai összetételének változása is megerősíti), hogy elindult – elsősorban Románia és Ukrajna felől – a családegyesítésekben megvalósuló úgynevezett *szekunder migráció*. Ennek jelentős részét a korábban áttelepedett gyermekeik után költöző nyugdíjas szülők jelentik.

A családegyesítések mellett a korábbiakhoz képest előtérbe kerültek a gazdasági jelle-
gű motivációk is: a szomszédos országok nehéz – és a migránsok által sok esetben kilátástalannak ítélt – gazdasági helyzete, valamint a magyarországi magasabb életszínvonal, jobb életkörülmények a bevándorlók jelentős hányadánál meghatározták a migrációs döntést. A gazdasági nehézségeknek a bevándorlók életútjában való lecsapódását vizsgálva megállapítható, hogy a munkanélküliség jelen volt ugyan közvetlenül a migrációt megelőző időszakban is (főként a valamely családtagot érintő munkanélküliség volt gyakoribb) – leginkább a fiatalabb korcsoportok szembesültek vele – ám valamennyi kibocsátó ország esetében jóval jelentősebb azok aránya, akiknek korábbi években volt ilyen jellegű tapasztalatuk. Ez a korábbi negatív tapasztalat minden bizonnyal rányomta bélyegét a jövőbeli kilátásaik megítélésére is.

A jövő miatti aggodalmat kifejező motivációknak továbbra is kiemelkedő szerepük van, ami azt sugallja, hogy nem csak a jelenbeli helyzet, hanem a jövő kilátástalansága, a bizonytalanság, a pozitív változásba vetett hit hiánya is ott húzódott a döntések mögött. Bár a leggyakoribb motiváció („Magyarként így látta biztosítva a jövőjét”) feltehetően elsősorban gazdasági természetű, azt is jelzi, hogy az áttelepülők magyarként – azaz az adott országban kisebbségiként – érezték kevés esélyt helyzetük javulására, tehát magát a kisebbségi státust kapcsolták össze bizonytalan jövőképpel. Erre utal az is, hogy a kisebbségi státus elutasítása szintén fontos motiváló tényező volt, főként a Romániából és a Jugoszláviából érkezőknél.

Bár a kisebbségi státushoz kapcsolódó bizonytalan jövőképben a kibocsátó országok kisebbségpolitikájának, illetve a szülőföldön megtapasztalt etnikai alapú diszkriminációnak is szerepe lehet, láthattuk, hogy a kibocsátó ország politikai helyzete már nem jelentett olyan mértékben taszító tényezőt, mint a 90-es évek elején (kivéve a Jugoszláviából érkezők számára), és kevesebben említették az etnikai problémák miatti félelmet, az emberi jogi sérelmeket, sőt a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányát is. (Mindezek az etnikai identitásban gyökerező motivációk a Jugoszláviából érkező bevándorlók körében voltak hangsúlyosabbak.)

Összességében tehát az etnicitás migrációt ösztönző szerepe már nem az etnikai konfliktusok, etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződik ki – még az etnikai migránsoknak nevezett csoport esetében sem ezek a legfontosabb elemei – hanem elsősorban a kisebbségi státus elutasításában ragadható. Burkoltan, nem a migráció közvetlen okaként, azonban sokkal általánosabban is jelen van a folyamatban: az etnicitás ugyanis fontos kapcsolati, kulturális és szimbolikus tökéket jelent a magyar nemzetiségű bevándorlók számára.

A kapcsolathálózatok szerepe többféle formában is tetten érhető. A bevándorlók által a mikrokörnyezetük részéről tapasztalt viszonyulás alapján arra következtethetünk, hogy a migráció elfogadott, támogatott cselekvésmintaként volt jelen a kibocsátó közösségekben, ami

minden bizonnyal a migrációs szándék megvalósításának fontos ösztönzője volt. Ugyanakkor a migrációs minta közvetítésében is fontos szerepük volt a személyes – családi, rokoni, baráti – kapcsolatoknak. A megkérdezettek mintegy fele rendelkezett korábban Magyarországra áttelepedett családtaggal, aki az esetek nagy részében nem csupán a migrációs mintát közvetítette, hanem a közvetlen láncszemet jelentette a megkérdezett áttelepedéséhez. A szakirodalom példái is azt mutatják, hogy a láncmigráció a hosszú távú migráció domináns mintája és úgy tűnik a magyarországi bevándorlásban is egyre nagyobb teret kap ez a fajta mozgatóerő. A kapcsolatháló erőforrás szerepe már a migráció tervezésének időszakában megmutatkozik: az információszerzést, a lehetőségekről való tájékozódást nagymértékben segítették nem csupán az előzőleg áttelepedett, de a magyarországi születésű kapcsolat-személyek is.

A motivációk összessége azt sugallja, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban továbbra is összefonódnak a kibocsátó országok gazdasági, politikai, társadalmi körülményeiben, valamint Magyarország nyelvi, kulturális vonzásában, jobb gazdasági helyzetében és földrajzi közelségében gyökerező okok. És mindezekre ráépülnek az egyéni szinten megnyilvánuló – az egyén sajátos élethelyzetében, családi, baráti, rokoni kapcsolataiban, továbbá törekvéseiben, vágyaiban, terveiben gyökerező – személyes motivációk is.

A környező országok magyar közösségei és Magyarország között meglévő kapcsolatháló (amelyek a migráció kibontakozásával is tovább sűrűsödtek) fontos szerepet játszanak – az egyéb motiváló tényezők mellett – e migrációs folyamat fenntartásában, továbbgyűrűzésében. A szekunder migráció jelensége, valamint a rokoni, baráti kapcsolatokon keresztül működő láncmigráció is arra utal, hogy a magyarországi bevándorlás kezdett önmagát fenntartó folyamattá válni.

A bevándorlás Magyarország számára – mint a befogadó országok számára általában – természetesen nyereséggel jár: kedvezőtlen demográfiai folyamatait (a népesség fogyását és öregedését) valamelyest tompítják a fogadó népességnél fiatalabb korstruktúrával rendelkező bevándorlók, ráadásul a képzési költségek megspórolásával⁶² jut aktív munkaerőhöz. Mindezek mellett a magyar anyanyelvű és nemzetiségű bevándorlók integrálása nem okoz nehézséget, nem jelent költséget. Ezzel együtt nemzetpolitikai szempontokat figyelembe véve a környező országokban élő magyarok Magyarországra vándorlása mégsem jár egyértelműen pozitív következményekkel. Mindazok a demográfiai és munkaerő-piaci előnyök, amit e folyamat jelent Magyarországnak, hátrányként jelentkeznek a kibocsátó országok magyarsága számára, sőt – az elmozdulók számát a kibocsátó magyar közösségek és a fogadó népesség számához arányítva – többszörös hátrányként.

⁶² Ez főként a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében jelentős, és ez a csoport a bevándorlók közt jóval nagyobb arányt képvisel, mint a fogadó népességen belül (az általunk vizsgált csoport esetében a 25 éven felüliek közel egyharmada rendelkezett felsőfokú végzettséggel, szemben a magyarországi 12%-kal).

A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók¹

Gödri Irén

A bevándorlók fogadó társadalombeli helyzetével, beilleszkedésével gazdag nemzetközi szakirodalom foglalkozik: empirikus vizsgálatokra épülő elméleti modellek sokasága kísérli meg leírni a sajátjuktól eltérő kulturális, társadalmi közegbe érkező bevándorlók alkalmazkodási, beilleszkedési módozatait (elsősorban az Egyesült Államokbeli bevándorlók vonatkozásában). E modellek a beilleszkedési folyamat különböző – gazdasági, kulturális, identitásbeli – mozzanatait helyezik előtérbe, a migrációs mozgások sajátosságainak, valamint a szociológiai szemléletmód változásainak függvényében.

A múlt század 60-as éveiben a nyugat-európai munkaerő-hiány által elindított, aztán továbbgyűrűző és napjainkban is zajló bevándorlás, majd 1990-et követően a kelet és közép-európai rendszerváltások következtében kibontakozó migrációs folyamatok, és mindezek eredményeként a külföldi születésűek növekvő aránya számos európai országban egyre inkább a kutatások homlokterébe állították e földrészen is a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatát. A migráció a földrajzi elmozdulás mellett többnyire a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai térben történő elmozdulást is jelent, amiből arra következtethetünk, hogy a beilleszkedés is egy többdimenziós folyamat. Az egyes dimenziókon belül a bevándorlók beilleszkedésének mértéke és időbeli alakulása nem csak társadalmi, gazdasági következményei miatt, hanem a migrációs politikai vonzatai következtében is jelentőséggel bír a fogadó országok számára.

A beilleszkedés vizsgálatában a korábbi évtizedek során alkalmazott fogalmak, értelmezési keretek és elméletek újragondolás, átértelmezése és a jelenbeli folyamatokra való adaptálása számos új felismeréshez vezetett, azonban egy végső, átfogó elméleti szintézis nem született meg (*DeWind–Kazinitz 1997*). Éppen ezért a továbbiakban röviden áttekintjük a beilleszkedés fogalmának különböző megközelítéseit, a magyarázatában az idők során alkalmazott elméleti modelleket, majd felvázoljuk az általunk vizsgált migrációs folyamatra alkalmazható értelmezési keretet és azokat a dimenziókat, amelyekben a vizsgált csoport magyarországi beilleszkedése megragadható. Ezt követően részletesen bemutatjuk a beilleszkedés különböző – objektív és szubjektív – dimenzióit.

¹ A tanulmány különböző fejezeteinek korábbi változatához fűzött értékes észrevételeikért a szerző köszönettel tartozik Sik Endrének és Tardos Róbertnek. Az esetleges hiányosságok természetesen a szerzőt terhelik.

1. Elméleti megközelítések és modellek a beilleszkedés vizsgálatában

A bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában hosszú ideig az *R. Park* nevéhez fűződő *asszimilációs modell* volt az uralkodó paradigma, amelyet – az amerikai bevándorlás kapcsán – az „olvasztótégely teoretikusainak” nevezett csoport képviselt. Eszerint a különböző kultúrájú népek kapcsolatba kerülése versenyen és konfliktuson keresztül történő alkalmazkodáshoz, majd asszimilációhoz vezet, ami az etnikai és kulturális identitás elvesztését és a fogadó társadalomba való teljes beolvadást jelenti a bevándorlók számára. Az asszimiláció tehát ebben a megközelítésben egy akkulturációs folyamatot is feltételez, melynek során a bevándorlók kultúrája változik, azaz beleolvad a fogadó kultúrába – ez a beilleszkedés ára. Park lineáris folyamatnak tekintette az asszimilációt, amely – bár eltérő gyorsasággal és könnyedséggel zajlik – elkerülhetetlen következménye a különböző etnikai háttérű csoportok bevándorlásának (*Park 1928*).

Néhány évtizeddel később *Gordon* kiterjesztette az asszimiláció fogalmát, különböző szakaszait különböztetve meg, így a kulturális asszimilációt – amely a nyelv, a vallás és egyéb kulturális jellemzők adoptálása mellett a fogadó társadalom értékrendjének és életmódjának az átvételét is jelenti –, a strukturális asszimilációt – azaz a fogadó társadalom intézményeibe és társadalmi struktúráiba való sikeres beépülést –, valamint az úgynevezett azonosuló asszimilációt. Nem tekintette eleve elrendeltnek az asszimilációt, úgy vélte: a folyamat elakadhat, például az akkulturációt nem feltétlenül követi a többi szakasz, de ha a strukturális beilleszkedés is végbemegy, akkor elkerülhetetlen a teljes beolvadás (*Gordon 1964; Schmitter Heisler 1992*).

A 60-as évek végétől az egyetlen kimenetelt feltételező asszimilációs modell fokozatosan háttérbe szorult, és átengedte a helyét a beilleszkedési folyamat több lehetséges kimenetelével számoló *integrációs modellek*nek. A figyelem a bevándorlókról és azok adaptációjáról a bevándorlók és a fogadó társadalom közötti interakcióra irányult, szem előtt tartva a fogadó társadalom gazdasági, etnikai, társadalmi rétegzettségét és kulturális sokszínűségét. Míg az asszimilációs modell szerint a bevándorlók alkalmazkodnak egy változatlan befogadó kultúrához, addig az integrációs modell szerint úgy válnak a fogadó társadalom tagjává, hogy közben maguk is alakítják annak kulturális arculatát, megőrizve ugyanakkor saját kulturális identitásukat.² A kulturális és etnikai pluralizmus eszméi egyre inkább elterjedtek az integrációs diskurzusokban.

² Az integráció kulturális szempontból tehát kétirányú folyamat, amelyből egy új egység születik. A nyilvános szférában (elsősorban az állami intézményekben) ez az új, közös kultúra a meghatározó, a magánszférában a saját hagyományok ápolása (*Feischmidt 1997*).

A kulturális szempontok mellett a 70-es, 80-as években a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában előtérbe kerültek a strukturális, illetve gazdasági szempontok is: a fogadó társadalom gazdasági rétegzettsége mellett a munkaerő-piaci körülmények és verseny, a bevándorlók szakképzettsége, gazdasági aktivitása is meghatározza beilleszkedési lehetőségeiket. A strukturalista szemléletmód azt hangsúlyozta, hogy a bevándorlók beilleszkedése elsősorban a fogadó társadalom gazdasági és társadalmi struktúráitól függ, a beilleszkedés „haszna” a bevándorlók számára pedig azon múlik, hogy melyik rétegbe történik az integrációjuk (Zhou 1997).

Az új modellek közül több is – bár különböző elméleti megközelítéssel – az „etnikai közösségek” fogalma köré épült. A *közvetítő kisebbségek* elmélete szerint a kiskereskedelmi tevékenység elterjedtsége egyes bevándorló csoportok körében annak köszönhető, hogy rendszeresen kizáródtak a munkaerőpiacról, ugyanakkor erős csoporton belüli szolidaritás és a fogadó társadalomhoz képest nagymértékű társadalmi, kulturális különbözőség jellemző rájuk (Bonacich 1973; Turner–Bonacich 2001). Az *etnikai vállalkozások* modellje szintén kiemeli a bevándorlás során szerzett negatív tapasztalatok, illetve a diszkrimináció következtében kialakult szolidaritást mint jelentős erőforrást a csoporttagok számára, továbbá a szocio-kulturális és demográfiai jellemzők, valamint a társadalmi kapcsolatháló szerepét is hangsúlyozza (Light 1984; Portes–Sensenbrenner 1998). Az etnikai vállalkozások a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetben levő bevándorlók számára jelentenek kitörési lehetőséget. A Portes és munkatársai által kifejlesztett *etnikai enklávék* gazdasági modellje is abból indul ki, hogy a bevándorlók – akár képességeiknek, akár a diszkriminációnak köszönhetően – gyakran csak a szekunder munkaerőpiacon³ találnak munkát, és társadalmi mobilitási lehetőségeik minimálisak. Számukra az etnikai enklávék jelentenek alternatívát, védelmet nyújtva a szekunder munkaerőpiacon történő kizsákmányolás ellen (Wilson–Portes 1980). Az előbbi két modellel ellentétben az etnikai enklávékra a térbeli koncentráció és a belső rétegzettség jellemző, ugyanakkor gazdaságilag sokszínűek, különböző típusú tevékenységeket tömörítenek (Schmitter Heisler 2000).

A fentiek alapján is érzékelhető, hogy a bevándorlók beilleszkedésének többféle kimenetele lehetséges: beléphetnek a fogadó társadalom elsődleges munkaerőpiacára, szekunder munkaerőpiacára, valamint az etnikai vállalkozások, etnikai enklávék által biztosított megélhetést is választhatják. Ez utóbbi jelzi, hogy a bevándorló etnikai közösségek jelentős erőforrást (társadalmi tőkét) jelenthetnek tagjaik számára. A granovetteri elvből – a gazdasági cselekvés társadalmi „beágyazódottságából”⁴ – kiindulva Portes és Sensenbrenner (1998) arra a megállapításra jutottak, hogy „a bevándorlók gazdasági sikeressége nagyrészt azoktól a struktúráktól függ, amelyeknek részévé válnak, és különösen saját közösségeik jellemzőitől”. A

³ A szekunder munkaerő-piacot az alacsony bérek, rossz munkakörülmények, nagyfokú bizonytalanság és a mobilitási lehetőségek hiánya jellemzi.

⁴ Granovetter szerint a gazdasági cselekvés a személyes kapcsolatok hálójába ágyazódik, azaz befolyásolják a cselekvők személyes kapcsolatait, valamint a kapcsolatháló egészének a szerkezete (Granovetter 1994).

szerzőpáros a korlátozott szolidaritást és a kikényszeríthető bizalmat nevezte meg a társadalmi tőke két legfőbb forrásának a bevándorló közösségekben.⁵

Hosszabb távon a bevándorlók munkaerő-piaci beilleszkedése nagymértékben kihat mind társadalmi, mind kulturális beilleszkedésükre. A társadalom különféle szegmenseibe és a különféle kulturális miliókba való integrálódás lehetőségét szem előtt tartva fogalmazta meg *Portes* az úgynevezett *szegmentált asszimiláció* (segmented assimilation) modelljét, amely mind a kulturális, mind a gazdasági dimenziót figyelembe veszi. Kiindulópontja az volt, hogy a jelenkori bevándorlók és leszármazottaik esetében három lehetséges beilleszkedési minta különíthető el: vagy a fogadó társadalom középosztályába integrálódnak gazdaságilag, fokozatos akkulturáció mellett, vagy az underclassba (ami folyamatos szegénységgel jár⁶), vagy pedig a gyors gazdasági integrálódás ellenére megőrzik a bevándorló közösség értékeit és szolidaritását (*Portes–Zhou 1993*).

A különböző beilleszkedési mintákat – a bevándorlók által birtokolt humán tőke és társadalmi tőke mellett – a befogadás kontextusa is meghatározza, így a fogadó ország migrációs politikája, a munkaerő-piaci körülmények, valamint az etnikai közösség megléte, illetve helyzete az adott országban. *Portes* a társadalmi struktúra három szintjén – a kormányzati politika, a civil társadalom és közvélemény, valamint a bevándorló (etnikai) közösség szintjén – történő fogadtatás együttes figyelembevételével a beilleszkedés 12 lehetséges kimenetelét különböztette meg⁷ (lásd: *Schmitter Heisler 2000*).

A nemzetközi vándorlás terjedésével és a globalizáció térhódításával a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában a transznacionális és globális megközelítések is előtérbe kerültek. A *transznacionalizmus modellje* a network-megközelítésből indul ki, és a bevándorlóknak a kibocsátó és a fogadó társadalommal fenntartott kapcsolataira épül, rámutatva arra, hogy a mindkét társadalomhoz való egyidejű tartozás úgynevezett *transznacionális közösségeket* eredményez, melyeknek tagjai egyszerre két országhoz is kötődnek – úgy politikai, mint gazdasági és kulturális szempontból –, és szabadon mozognak a különböző kultúrák és társadalmi rendszerek között. E közösségek a társadalmi tőke fontos forrásai a bevándorlók számára, és a lokális és etnikai identitás megőrzésében is fontos szerepet játszanak (*Schmitter Heisler 2000; Brettel 2000*). A transznacionális vállalkozások számtalan gazdasági, társadalmi és pszichológiai előnnyel járnak, és ezáltal sok esetben a normatív adaptációs modellt jelentik egyes bevándorló csoportok számára.

⁵ A korlátozott szolidaritás a közös nehézséggel szembesülő bevándorlók körében felébredő kollektív érzésen – „mi-tudaton” – alapul, a kikényszeríthető bizalom pedig azt fejezi ki, hogy az egyes csoporttagok jelenbéli vágyaikat alárendelik a kollektív elvárásoknak, számítva azokra a hosszú távú piaci előnyökre, amelyeket a csoporthoz való tartozás biztosít számukra (*Portes–Sensenbrenner 1998*).

⁶ Ebben az esetben viszont nagyobb az esélye az etnikai identitás megőrzésének. Az etnicitást az amerikai bevándorlók körében azok a csoportok őrizték meg leghitelesebben, amelyek gazdaságilag marginális helyzetben maradtak (*Steinberg 1994*).

⁷ A kormányzati politika részéről lehet befogadó, közömbös vagy ellenséges, a civil társadalom és a közvélemény részéről lehet előítéletes vagy sem, a bevándorló (etnikai) közösség pedig lehet gyenge vagy erős közösség, nagysága és összetétele alapján.

2. Az alkalmazható értelmezési keret és a beilleszkedés dimenziói a vizsgált csoportnál

A különféle megközelítések és modellek a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában azt a folyamatot próbálják leírni, amelynek során a bevándorlók beépülnek a fogadó társadalom – vagy e társadalom különböző szegmenseinek – gazdasági, társadalmi „szövetébe”, és alkalmazkodnak kulturális, társadalmi érték- és normarendszeréhez. A beilleszkedés folyamatának különböző stádiumai vannak, a teljes kívülmaradástól (elkülönüléstől, illetve szegregációtól) a teljes beolvadásig (asszimilációig), és ez a különböző dimenziókon belül eltérő lehet.

*Elkülönülés*ről akkor beszélhetünk, amikor a bevándorló egyénnek vagy csoportnak a fogadó társadalommal nincsenek, vagy minimálisak a kapcsolatai. A bevándorlók ragaszkodnak saját kulturális értékeikhez, normáikhoz, hagyományaikhoz az új környezetben is, és a bevándorló közösségek által kialakított és működtetett (etnikai alapon szerveződő) gazdaságban vesznek részt. Amikor az elkülönülést más csoportok kényszerítik ki, *szegregációról* beszélünk.

A másik véglet az *asszimiláció*, amikor a bevándorló a saját etnikai és kulturális identitásának a feladásával próbál beolvadni a fogadó társadalomba, azonosul a többség értékrendjével, életmódjával és sikeresen beépül a fogadó társadalom intézményeibe, társadalmi struktúráiba.

A bevándorlók fogadó társadalmon belüli helyzetének szélsőséges esete az úgynevezett *marginalizáció*, amelyre mind a saját, mind a fogadó társadalom kultúrájának elutasítása jellemző. Ez a kétfajta kultúra határmezsgyéjén való elhelyezkedést jelenti, és egyúttal az ezzel járó elidegenedést, ambivalenciát, identitásválságot is (*Steinberg 1994*).

Az *integráció* – mint a bevándorlók beilleszkedésének optimális esete – akkor következik be, amikor a bevándorlók úgy alkalmazkodnak a másfajta kultúrához és válnak a fogadó társadalom tagjává, hogy közben megőrzik saját etnikai és kulturális identitásukat. Ez egyfajta egyensúly megteremtését feltételezi az egymástól esetleg eltérő érték- és normarendszerek között. Az integráció tehát a teljes kulturális, társadalmi, gazdasági asszimiláció, valamint a fogadó társadalom mindezen szegmenseitől való elkülönülés, kívülmaradás közötti állapotot jelöli (*Courbage 2002*).

Annak függvényében, hogy a bevándorló személyek (illetve csoportok) milyen mértékben sajátítják el a befogadó ország nyelvét, az adott kultúra szabályait, értékeit, mennyire tudnak eligazodni bennük, továbbá a fogadó társadalom mely intézményeibe, illetve munkaerő-piacának mely szegmenseibe épülnek be, és milyen társadalmi kapcsolataik alakulnak ki a fogadó társadalom tagjaival, a beilleszkedés különböző mintázatai rajzolódnak ki. Látható, hogy a kulturális elem – a gazdasági elem mellett – fontos szerepet játszik a beilleszkedési folyamat értelmezésében: a kulturális és etnikai identitás feladása vagy megőrzése, továbbá az akkulturáció iránya meghatározza a beilleszkedés típusát.

A magyarországi bevándorlás sajátosságait figyelembe véve (lásd a kötet előző tanulmányát), a bevándorlók beilleszkedésének a nemzetközi vizsgálatokban alkalmazott megközelítései azonban csak bizonyos megszorításokkal alkalmazhatóak. A környező országokból

érkező bevándorlók zömének nemzetisége, anyanyelve, valamint történelmi és kulturális hagyományai megegyeznek a fogadó népességével, és ez az új környezetben szerzett tapasztalataikra, valamint beilleszkedésük sikerességére is rányomja bélyegét. Ellentétben a nemzetközi vándormozgalom szereplőinek általános esetével, az általunk vizsgált folyamatban a nyelvi és kulturális alkalmazkodás másfajta értelmezést nyer, és nem jeleníthető meg egyértelműen a beilleszkedés mutatójaként. A környező országokból érkező magyar nemzetiségű és anyanyelvű bevándorlók ugyanis e migráció során nyelvi és kulturális szempontból nem egy idegen környezetbe, hanem saját anyaországukba érkeznek: számukra az áttelepedés által éppen az anyanyelv szabad használata válik lehetővé (nem csupán a magánszférában, hanem hivatalos helyeken is), továbbá hagyományaik ápolása, kulturális, vallási szokásaik, valamint etnikai identitásuk megőrzése sem ütközik akadályokba, illetve nem vezet a fogadó társadalmon belüli szegregációhoz. Nem csak nyelvi, de kulturális szempontból is a saját kulturális mintáikhoz, hagyományaikhoz sokkal közelebb álló közegbe kerülnek e migráció által, mint amilyen a kibocsátó ország(ok) többségi társadalmában körülvette őket.⁸

Bár a kulturális beilleszkedés jelzőszámai (mint pl. a befogadó ország nyelvének ismerete, a „médiafogyasztás” nyelve, a kulturális preferenciák, vallási szokások stb.) ez esetben nem alkalmazható mérőeszközök, a kulturális másságnak mégis létezik egy nehezen kitapintható „szövedéke”, amely főként az individualizáltabb fogadó társadalom és a tradicionálisabb, „közösségibb” kibocsátó társadalmak közötti különbségekből fakad.⁹ Annak ellenére, hogy ezek sokkal könnyebben áthidalható különbségek, mint például a nyelvi másság vagy a kulturális hagyományok, vallási szokások teljes különbözősége, mégis a migrációt követő sikeres áthidalásuk vagy „konzerválódásuk” jelzi azt, hogy mennyire alakult ki a bevándorló személy otthonossága az új környezetben, mennyire tud eligazodni az egészében véve hasonló, de részleteiben mégis némiképp eltérő kultúrában.

A fenti megfontolások alapján – és egyúttal figyelembe véve a beilleszkedési folyamat már említett többdimenziós jellegét – a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók beilleszkedését a következő dimenziókban vizsgáltuk:

- gazdasági integráció (munkaerő-piaci helyzet, foglalkozási státus, a korábbi munkaerő-piaci helyzethez és foglalkozáshoz viszonyított mobilitás)
- társadalmi integráció (a civil társadalomba való beilleszkedés, azaz szervezeti tagság; új barátságok, szomszédsági kapcsolatok; a személyes kapcsolatháló kiterjedése és összetétele, kapcsolathálózati erőforrások)¹⁰
- pszichológiai integráció (problémák előfordulása, elégedettség, otthonosság-érzés, szülőföldhöz való kötődés)

⁸ Természetesen itt fontos szempont, hogy a kibocsátó országon belül etnikai szempontból milyen összetételű közösségből érkeztek.

⁹ Lásd: *Kapitány Á.–Kapitány G. (1996).*

¹⁰ Egyes szerzők az állampolgárság megszerzését is kiemelik mint a társadalmi és a politikai integráció fontos elemét, azonban a mintavételből adódóan (a megkérdezettek a vizsgálatot megelőző évben kaptak bevándorló státust) ennek figyelembevételétől itt eltekintünk.

- identifikációs integráció vagy integrációs tudat (a saját beilleszkedés megítélése, identitás, a fogadó társadalomhoz való tartozás)

Nagyobb hangsúly az elemzésben a *gazdasági integráció* és a *társadalmi integráció* objektív dimenzióira került, lévén, hogy ezek feltehetően a pszichológiai adaptáció, valamint az integrációs tudat alakulására nézve is meghatározóak, azonban igyekeztünk a szubjektív beilleszkedés néhány fontosabb elemét is bemutatni.

3. Gazdasági integráció

A gazdasági integráció dimenzióján belül a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét, foglalkozási státusát vizsgáljuk egyrészt a fogadó társadalommal való összehasonlításban, másrészt a saját migráció előtti helyzetükhöz, illetve iskolai végzettségükhöz viszonyítva.

3.1. Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás

A fogadó társadalomba való beilleszkedés egyik alapfeltétele a megélhetés biztosítottága, ami az esetek zömében a befogadó ország munkaerő-piacán való elhelyezkedéstől függ.

A munkaerő-piaci integráció szempontjából fontos mind a bevándorlók összetételének, mind a migrációs motivációiknak a figyelembevétele. A humán tőke – életkor, iskolai végzettség, szakképesítés, nyelvismeret – szempontjából minél jobb „adottságokkal” rendelkezik a bevándorlók csoportja, annál jobb eséllyel illeszkedik be a fogadó társadalom megfelelő gazdasági struktúráiba. A vizsgált bevándorló csoport a fenti jellemzők szerinti összetételét tekintve nem volt hátrányos helyzetben a fogadó népességhez képest: fiatal korösszetételének (a megkérdezettek 52%-a volt 35 év alatti) és magas iskolai végzettségének (mintegy 30%-uk volt felsőfokú végzettségű és további 37%-uk érettségizett) köszönhetően nem indultak rossz eséllyel a munkaerő-piaci helykeresés során.

A migrációs motivációk önmagukban is szelekciós tényezőt jelentenek: a gazdasági és szakmai szempontok által motivált migránsok csoportjának összetétele sokkal előnyösebb, mint az etnikai motivációk vagy a családdegyesítés szándéka által vezérelt bevándorlóké: az előbbi csoportok fiatalabb korösszetételűek és magasabb iskolai végzettségűek, mint az utóbbiak (lásd a kötet előző tanulmányát). Ugyanakkor azok a bevándorlók, akik elsősorban gazdasági helyzetük, életfeltételeik javítása, valamint szakmai lehetőségeik növelése érdekében választották a migrációt, feltehetően motiváltabbak a fogadó ország munkaerő-piacán a végzettségüknek megfelelő – és a bérezés szempontjából sem hátrányos – állást találni.

A bevándorlók munkaerő-piaci helyzetében a migráció során végbement változásokat, valamint a fogadó népesség hasonló megoszlását az *1. táblázat* szemlélteti. Összehasonlítva a bevándorlók jelenlegi (a vizsgálat időpontjában jellemző) és a Magyarországra jövetel előtti

gazdasági aktivitás szerinti megoszlását, látható a foglalkoztatottak¹¹ arányának növekedése és a munkanélküliek arányának csökkenése. Ennek következtében a munkanélküliségi ráta (azaz a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív¹² népességen belül) a migráció előtti 12,8%-os értékről 5,3%-ra csökkent.¹³ Ugyanakkor a tanulók arányában is jelentősen csökkenés figyelhető meg (14,5%-ról 2,1%-ra), valamelyest növekedett viszont a gyesen, gyeden lévők, valamint kismértékben az egyéb inaktívak aránya is.

Látható, hogy a megkérdezettek közel egynegyede már eljövetele előtt is nyugdíjas volt, ők családgyesítés révén telepedtek át Magyarországra, és mintegy háromnegyedüknek volt korábban átköltözött gyermeke.¹⁴

I. táblázat
A bevándorlók és a fogadó népesség gazdasági aktivitás
szerinti megoszlása (%)

<i>Gazdasági aktivitás</i>	<i>Bevándorlók*</i>		<i>Magyarországi népesség**</i>
	<i>a migráció előtt</i>	<i>jelenleg</i>	
Alkalmazott	41,5	50,0	42,5
Vállalkozó	4,6	7,2	6,4
Kvázi-aktív	2,8	1,3	1,3
Nyugdíjas	23,1	23,7	30,2
Tanuló	14,5	2,1	5,8
Gyes, gyed	1,7	6,6	4,0
Munkanélküli	7,3	3,3	5,4
Egyéb inaktív	4,5	5,8	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
Foglalkoztatott	49,5	58,6	52,4
Munkanélküli	7,3	3,3	5,4
Inaktív kereső	24,2	30,2	32,0
Eltartott	19,0	7,9	10,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
Aktivítási arány	56,8	61,9	57,8
Munkanélküliségi ráta	12,8	5,3	9,3

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

A magyarországi lakosság körében mintegy fél évvel a bevándorlók vizsgálata előtt készült *Életünk fordulópontjai* c. reprezentatív felmérés eredményeivel összehasonlítva a be-

¹¹ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ajánlása szerint a foglalkoztatottak közé soroltuk az alkalmi munkából élőket és a segítő családtagokat (akiket egyébként kvázi-aktívoknak neveztünk), továbbá a nyugdíj mellett kereső munkát végzőket is.

¹² A gazdaságilag aktív népesség a munkaerő-piacon megjelenő népességet, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes számát jelenti.

¹³ Ez megközelíti a magyarországi munkanélküliségi rátának a 2001. évi munkaerő-felmérés alapján számított értékét (5,7%).

¹⁴ E csoport esetében a munkaerő-piaci beilleszkedésről valójában nem beszélhetünk: 93%-uk a vizsgálat idején is nyugdíjas volt, 4%-uk egyéb inaktív, és mindössze 3%-uk foglalkoztatott.

vándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlását,¹⁵ látható, hogy nem csak a foglalkoztatottak aránya, valamint az aktivitási arány nagyobb a bevándorlóknál (ami abból is következhet, hogy kevesebb közöttük a nyugdíjas és a tanuló), hanem a munkanélküliségi ráta is kisebb, mint a fogadó népességben belül.¹⁶

A különböző származási országok szerint eltérések figyelhetők meg a foglalkoztatottak és a munkanélküliek arányában, mind az áttelepedés előtti, mind a jelenlegi helyzetet tekintve (2. táblázat). Míg a migráció előtt az Ukrajnában élőkénél volt a legnagyobb a munkanélküliség (10,6% a munkanélküliek aránya és 17,8%-os a munkanélküliségi ráta), a vizsgálat idején – a bevándorló státusz megszerzését követő évben – a Jugoszláviából érkezettekénél volt a legnagyobb (9,6%, illetve 12,5%), annak ellenére, hogy a foglalkoztatottak aránya az ő esetükben is növekedett. Ezekben az eltérésekben feltehetően a magyarországi munkaerőpiac regionális különbségei is szerepet játszanak, ugyanis a Jugoszláviából érkező bevándorlók jelentős része a Dél-Alföldön telepedett le, míg a Romániából érkezettek – akiknél a munkanélküliségi ráta a vizsgálat idején a legalacsonyabb volt (3,4%) – több mint fele Budapesten és Pest megyében.

2. táblázat

A bevándorlók gazdasági aktivitása a migráció előtt és jelenleg a származási ország szerint

	Áttelepedés előtt	Jelenleg	Áttelepedés előtt	Jelenleg	Áttelepedés előtt	Jelenleg	Áttelepedés előtt	Jelenleg
	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna				
Foglalkoztatott	61,5	67,5	48,1	58,2	50,0	59,4	48,8	55,3
Munkanélküli	6,0	9,6	6,9	2,1	3,1	3,1	10,6	5,3
Inaktív kereső	8,4	12,0	26,8	33,0	3,1	21,9	24,7	29,4
Eltartott	24,1	10,9	18,2	6,7	43,8	15,6	15,9	10,0
Munkanélküliségi ráta	8,9	12,5	12,6	3,4	5,9	5,0	17,8	8,7

A bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása eltérő a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (3. táblázat). A munkanélküliek aránya a 40–49 éves korcsoportban a legnagyobb, és kissé átlag feletti az érettségivel rendelkezők, valamint a városokban élők esetében is. A munkanélküliségi rátát illetően még szembeötlőbbek a különbségek: legnagyobb ugyancsak a 40–49 éves korcsoportban (10,7%) és a városokban élők közt (Budapesten viszont a legkisebb), de magasabb az átlagosnál az 50–59 évesek és a nők körében is.¹⁷ Az iskolai végzettség szerint kevésbé mutatkoznak lényeges különbségek: a két szélső iskolázottsági kategória között alig van eltérés a munkanélküliségi rátában. Viszont a migráció óta eltelt idő fontos diffe-

¹⁵ Az *Életünk fordulópontjai* c. társadalmi-demográfiai panelvizsgálat első hulláma 2001 novembere és 2002 februárja között zajlott a 18–74 éves népesség 16 394 fős reprezentatív országos mintáján. A *Bevándorlók* vizsgálat eredményeivel való összehasonlításhoz azért választottuk, mivel több szubjektív kérdés is azonos módon lett feltéve a két vizsgálatban.

¹⁶ A 9,3%-os munkanélküliségi ráta nagyobb, mint a munkaerő-felmérés által mutatott 5,7%, ami a munkanélküliség meghatározásának eltérő fogalmi rendszeréből adódhat. Ugyanakkor, míg az *Életünk fordulópontjai* a 18–74 év közötti népesség körében készült, a munkaerő-felmérés célcsoportját a 15–74 évesek jelentették.

¹⁷ Ez utóbbi ellentétes a magyarországi trenddel, mely szerint a munkanélküliségi ráta évek óta a férfiak körében nagyobb: a 2001-es munkaerő-felmérés szerint 5%-os volt a nőknél és 6,3%-os a férfiaknál.

renciaáló tényező a munkaerő-piaci részvételt illetően: főleg a vizsgálat előtti egy-két évben érkezettek körében figyelhető meg kiugróan magas munkanélküliségi ráta (8,6%).

A nemzetközi vizsgálatok szerint azok a bevándorlók, akik inkább „hasonlítanak” a fogadó társadalom többségéhez, gazdaságilag is gyorsabban asszimilálódnak (lásd: *Lewin-Epstein et al. 2003*), vizsgálatunk tanúsága szerint azonban a nem magyar nemzetiségűek körében (bár alacsony mintabeli elemszámuk óvatos következtetésekre int) nem figyelhető meg nagyobb munkanélküliség. Viszont nagyobb körükben a háztartásbeliek és az egyéb (nem kereső) inaktívak együttes aránya (11%, szemben a magyar nemzetiségűeknél tapasztalt 5,5%-al), azaz a „rejtett” munkanélküliség.

3. táblázat

A bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása a vizsgálat idején a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

	Gazdasági aktivitás					Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott	Összesen		
Nem							
férfi	70,0	3,3	22,1	4,7	100,0	73,3	4,4
nő	50,3	3,3	36,1	10,3	100,0	53,6	6,1
Korcsoport							
18–29	74,2	3,0	12,2	10,7	100,0	77,2	3,8
30–39	80,3	3,7	9,7	6,3	100,0	84,0	4,4
40–49	78,4	9,5	2,6	9,5	100,0	87,9	10,7
50–59	36,6	2,4	47,6	13,4	100,0	39,0	6,2
60–	2,9	0,0	94,7	2,4	100,0	2,9	0,0
Iskolai végzettség							
max. alapfokú szakmunkásiskola	24,2	1,5	57,6	16,7	100,0	25,7	5,8
érettségi	56,2	2,4	37,0	4,3	100,0	58,6	4,1
felsőfokú	63,8	4,0	23,6	8,6	100,0	67,8	5,9
	69,4	3,7	21,2	5,7	100,0	73,1	5,1
Településtípus							
főváros	66,9	1,9	24,5	6,7	100,0	68,8	2,7
megyei jogú város	64,7	5,3	22,5	7,5	100,0	70,0	7,6
egyéb város	55,0	4,0	32,2	8,9	100,0	59,0	6,7
község	51,3	2,8	37,4	8,5	100,0	54,1	5,2
Mióta él Magyarországon?							
– 1996	72,3	2,2	14,3	11,3	100,0	74,5	2,9
1997–1999	72,0	3,5	19,0	5,4	100,0	75,5	4,7
2000–	38,9	3,6	49,1	8,3	100,0	42,5	8,6
Nemzetisége							
magyar	58,3	3,3	30,7	7,6	100,0	61,6	5,4
nem magyar	62,5	2,5	23,8	11,3	100,0	65,0	3,8
Együtt	58,6	3,3	30,2	7,9	100,0	61,9	5,3

Az eltartottak főként a nők és az alacsony iskolai végzettségűek körében fordulnak elő, arányuk a 18–29 éves korcsoportban jelentősebb (a tanulók miatt), valamint a 40–49 éves és 50–59 éves korcsoportokban, ahol viszont többnyire a háztartásbelieket jelentik, jelezvén, hogy a

munkanélküliek mellett még van egy másik, a munkaerőpiacról szintén kiszoruló réteg.¹⁸ (Az inaktív keresők csoportja a nyugdíjasokat, valamint a gyesen, gyeden lévőket tartalmazza.)

Összességében elmondható, hogy a 30 év alattiak, a szakmunkás végzettséggel rendelkezők, a Budapesten élők és a legrégebben érkezettek körében fordul elő legkevésbé mind a nyílt, mind a rejtett munkanélküliség.

Ha az aktivitási arányt és a munkanélküliségi rátát korcsoportos bontásban is összehasonlítjuk a fogadó népességen belüli megfelelő arányokkal (4. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy az 55 év alatti bevándorlók valamennyi korcsoporton belül nagyobb arányban jelennek meg a munkaerőpiacon, mint a fogadó népesség hasonló korú tagjai, az 55 év felettek viszont jóval kisebb arányban. Ez utóbbiak nagy része (közel 90%-a) nyugdíjas, ami arra utal, hogy közülük elsősorban azok választották a migrációt, akik már kiléptek a munkaerőpiacról.

4. táblázat
Aktivitási arány és munkanélküliségi ráta korcsoportos bontásban
a bevándorlók és a magyarországi népesség körében

Korcsoport (év)	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**	
	aktivitási arány, %	munkanélküliségi ráta, %	aktivitási arány, %	munkanélküliségi ráta, %
20–24	63,7	3,4	56,3	9,5
25–29	83,2	4,0	75,7	7,0
30–39	84,0	4,4	80,1	5,4
40–54	85,0	10,4	75,8	4,3
55–59	17,7	0,0	37,5	3,1
60–74	3,3	0,0	4,6	2,1

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Munkaerő-felmérés, 2001.

Megjegyzés: A munkaerő-felmérés eredményeinek bemutatásánál alkalmazott korcsoportos bontást alkalmaztuk (lásd: Munkaerő-felmérés idősorai 1992–2001, Budapest: KSH, 2002).

Ugyanakkor a munkanélküliség a 40 év alatti bevándorlók közt kisebb, mint a fogadó népesség megfelelő korcsoportjaiban (legszembeűnőbb a különbség a 20–24 éveseknél), viszont a középkorúak (40–54 évesek) esetében kiugróan magas (10,4%-os a munkanélküliségi ráta, szemben a fogadó népesség hasonló korcsoportján belüli 4,3%-kal), jelezvén, hogy ez a korcsoport szembesült leginkább nehézségekkel a munkaerő-piaci beilleszkedést illetően.

A gazdasági aktivitás struktúrájának pozitív változása – a foglalkoztatottak arányának növekedése és a munkanélküliek arányának csökkenése – mögött jelentős *státusok közötti elmozdulás* húzódik (5. táblázat).

A migráció előtt foglalkoztatottak több mint egyötöde kilépett a munkaerőpiacról (a kilépők fele munkanélküli vagy eltartott lett), a munkanélküliek többségének (71,6%-ának) viszont sikerült munkát találnia, és 10,8%-uk inaktív kereső lett. Szintén belépett a munkaerőpiacra a korábban eltartottak (zömében tanulók) 70%-a. Az inaktív keresők – többnyire nyug-

¹⁸ Erre a „rejtett” munkanélküliségre utal az is, hogy a háztartásbeliek kétharmada tervezi, hogy munkát vállal.

díjasok – túlnyomó többségének nem változott a státusa, az ő esetükben viszont nem is beszélhetünk munkaerő-piaci integrációról.

5. táblázat
A bevándorlók jelenlegi gazdasági aktivitása a migráció előtti státus szerint (%)
(kilépési arányszámok)

Gazdasági aktivitás a migráció előtt	Gazdasági aktivitás jelenleg				Összesen	
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott	%	N
Foglalkoztatott	78,1	5,2	11,1	5,6	100,0	502
Munkanélküli	71,6	5,4	10,8	12,2	100,0	74
Inaktív kereső	6,1	0,0	90,6	3,3	100,0	244
Eltartott	70,0	1,6	10,0	18,4	100,0	190
Együtt	58,6	3,3	30,2	7,9	100,0	1010

Az elmozdulások alapján összességében a megkérdezettek mintegy 6,5%-áról mondható el, hogy a gazdasági aktivitás szempontjából rosszabb helyzetbe került: kiszorult a munkaerőpiacról, vagy inaktív kereső státusát „cserélte” eltartott státusra.

3.2. Foglalkozásszerkezet

A munkaerőpiacról kiszorulókkal mellett a beilleszkedést illetően azonban azok is hátrányos helyzetben vannak, akik foglalkozás szempontjából kerültek alacsonyabb státusba a migrációt követően, vagy az iskolai végzettségükhöz képest alulfoglalkoztatottak.

A bevándorlók csoportján belül a gazdaságilag aktív népesség foglalkozási struktúráját vizsgálva a migráció előtt és jelenleg (6. táblázat), megfigyelhető, hogy a migrációt megelőzően a szakmunkások aránya nagyobb volt (35%), a betanított és segédmunkásoké kisebb (13,5%), mint a jelenleg aktívak közt, az egyéb foglalkozási csoportok arányában viszont nincs lényeges eltérés a két időpontban.

6. táblázat
Az aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a bevándorlók és a fogadó népesség körében (%)

Foglalkozási csoportok	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**
	a migráció előtt (N=489)	jelenleg (N=583)	
Értelmiségi, vezető	26,0	24,9	20,8
Egyéb szellemi	15,9	13,5	16,8
Önálló iparos, kereskedő	8,2	9,8	11,0
Szakmunkás	35,0	27,3	27,7
Betanított és segédmunkás	13,5	23,4	22,3
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	1,4	1,0	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

Ha a fogadó népesség foglalkozási struktúrájával vetjük össze a bevándorlók jelenlegi foglalkozásszerkezetét, szintén szembeötlő a hasonlóság: mindössze a vezető, értelmiségi réteg van kissé nagyobb, az egyéb szellemi foglalkozásúaké pedig kisebb arányban képviselve a bevándorlók közt, az egyéb kategóriák aránya megegyező.

A kibocsátó országok szerint¹⁹ eltérések figyelhetők meg a jelenleg aktívak foglalkozásszerkezetében: a volt Jugoszláviából érkezettek egyharmada értelmiségi, vezető, a Romániából érkezettek egynegyede, az Ukrajnából érkezettek egyötöde. A jugoszláviaiak közt a legmagasabb a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak aránya is (18%). A szakmunkások az Ukrajnából, illetve a Romániából származók közt fordulnak elő a legnagyobb arányban (32%, illetve 28%), és ugyancsak közöttük jelentős a szakképzetlen munkások aránya is (22%, illetve 25%).

Nemek szerinti bontásban vizsgálva az aktív keresők foglalkozásszerkezetét a bevándorlók és a fogadó népesség körében (7. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a vezetők és értelmiségiek együttes aránya csak a férfiak esetében nagyobb a bevándorlók közt, ami a felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas arányának köszönhető e csoporton belül²⁰. Az egyéb szellemi foglalkozásúak kisebb aránya a bevándorlók közt főként a nők esetében hangsúlyosabb. (Ugyanakkor mind a bevándorlók, mind a fogadó népesség körében az egyéb szellemi foglalkozásúak aránya a nők közt jóval magasabb, mint a férfiak közt.)

7. táblázat
A foglalkozási csoportok nemek szerinti bontásban a bevándorlók és a fogadó népesség körében (%)

Foglalkozási csoportok	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**	
	férfi	nő	férfi	nő
Értelmiségi, vezető	27,2	23,0	19,5	25,7
Egyéb szellemi	7,4	19,8	10,2	28,1
Önálló iparos, kereskedő, szolgáltató	9,4	10,2	12,4	6,1
Szakmunkás	33,6	20,7	34,7	15,8
Betanított és segédmunkás	21,1	25,6	21,2	23,6
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	1,3	0,7	2,0	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

Az önállóként dolgozók aránya a bevándorló férfiak esetében nem éri el a fogadó népességen belüli hasonló arányt, a nők esetében viszont meghaladja. Érdemes megemlíteni, hogy mindkét nem esetében az önállók többsége kereskedő. A fizikai foglalkozásúak arányait tekintve látható, hogy csupán a nők esetében mutatkozik némi eltérés a fogadó népességen belüli arányokhoz képest, és elsősorban a szakmunkások aránya magasabb.²¹

¹⁹ A Szlovákiából érkezettek alacsony elemszáma miatt itt csak három országot veszünk figyelembe.

²⁰ A bevándorló férfiak 35%-a, a nők 25%-a rendelkezett felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettséggel, ám ha a jelenleg aktív keresők csoportját tekintjük, akkor ez az arány 37% a férfiaknál és 32% a nőknél.

²¹ A 2000-ben végzett életmód/időmérleg vizsgálat a szakképzetlen munkások nagyobb arányát jelzi a magyarországi népességen belül: 26% a férfiak és 28,2% a nők körében (*Társadalmi helyzetkép, 2002:215*), ami meghaladja a bevándorlók esetében mutatkozó 21, illetve 25,6%-ot.

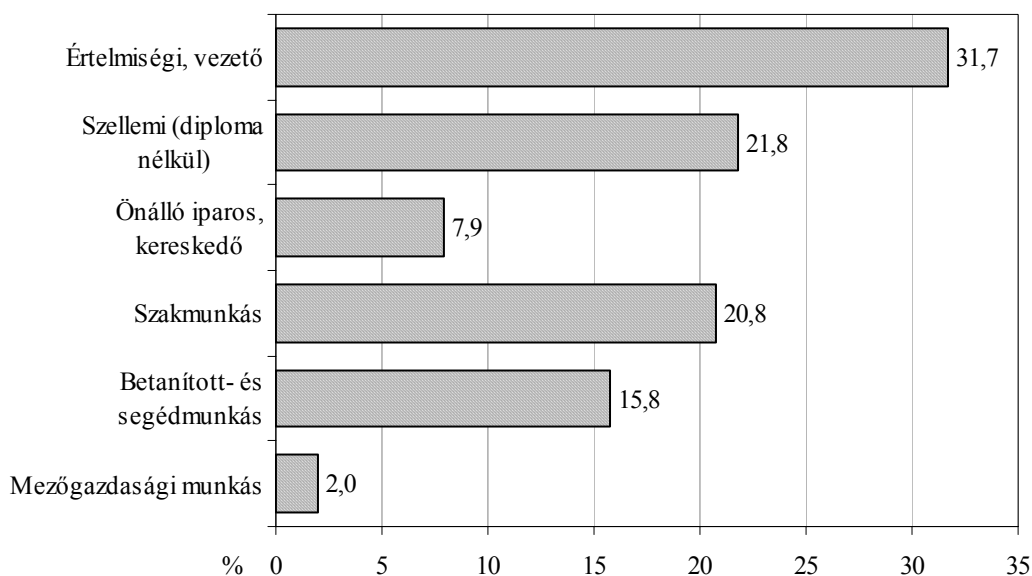
A nem magyar nemzetiségű bevándorlók közt kisebb az alkalmazottak aránya (és azon belül több a szakképzetlen munkás), nagyobb viszont az önállók aránya.

A környező országokból érkezett bevándorlók – a csoport egészét tekintve – tehát *nem kerültek marginális helyzetbe a magyarországi munkaerőpiacon*. Ebben az életkor és iskolai végzettség szerinti összetételük mellett minden bizonnyal az a *szimbolikus tőke* is szerepet játszott, amellyel az azonos anyanyelv és nemzetiség következtében rendelkeztek, továbbá az a *kapcsolati tőke*, amely – a Magyarországon élő családi, rokoni, baráti kapcsolataik révén – már a migrációt megelőzően is jellemezte a bevándorlók jelentős részét.²²

A foglalkozásszerkezetben mutatkozó változások azonban nem a tényleges elmozdulásokat tükrözik, hanem csupán magában a struktúrában észlelhető változásokat. Ez részben annak köszönhető, hogy – mint láthattuk – a két időpont között voltak, aki beléptek a munkaerőpiacra, és voltak, akik kiléptek onnan (és mint a jelenleg aktívak nagyobb száma is jelzi, gyakoribb volt a belépés).

A migráció előtt tanuló státusúak (N=147) közel háromnegyede a vizsgálat idején már foglalkoztatott volt (12%-uk továbbra is tanuló, 6%-uk pedig munkanélküli, háztartásbeli vagy egyéb nem kereső inaktív). A munkaerőpiacra belépő tanulók foglalkozási csoportok szerinti megoszlását az *1. ábra* szemlélteti. Látható, hogy a legnagyobb csoportot az értelmiségi, vezető foglalkozásúak képezik, továbbá az átlagosnál többen vannak a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak és kevesebben a szakmunkások, valamint a betanított és segédmunkások.

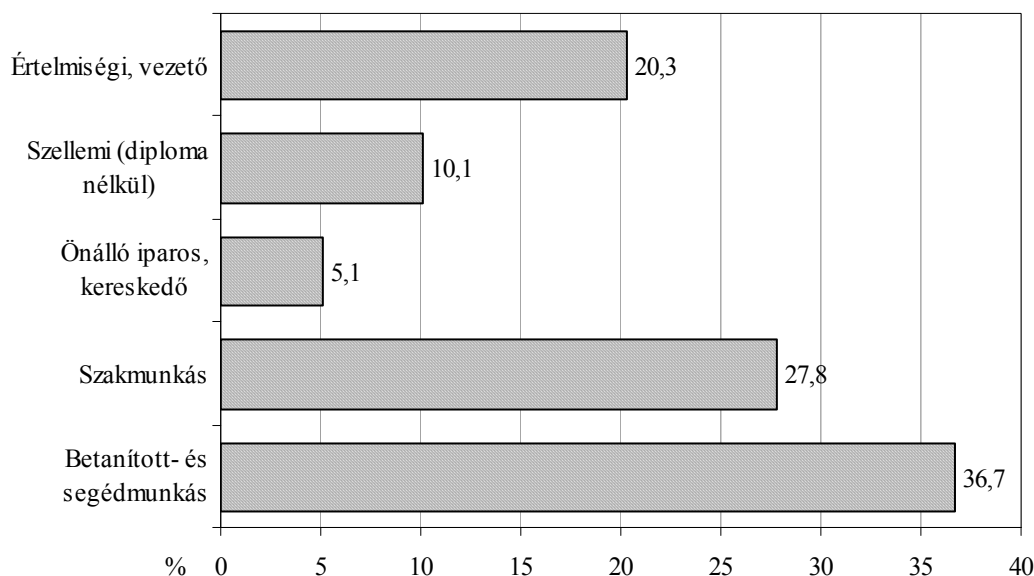
1. ábra
A munkaerőpiacra belépő korábbi tanulók jelenlegi foglalkozása

²² Mint az előző tanulmányban láthattuk, a bevándorlók közel fele említett korábban Magyarországra költözött családtagot, több mint egyharmaduk rokont, illetve barátot, ugyanakkor 50%-uk magyarországi rokonnal vagy barátal is rendelkezett már átköltözése előtt. Főként a Romániából és Ukrajnából érkezők körében volt magas az áttelepedett kapcsolat-személyeket említők aránya, a Szlovákiából érkezőknél pedig a magyarországi rokonnal vagy barátal rendelkezőké.

Ezzel szemben ha a migráció előtt munkanélküliek, háztartásbeliek és egyéb inaktívak együttes csoportját tekintjük (N=119): a migrációt követően kétharmaduk lépett be a munkaerőpiacra, ám foglalkozásszerkezetük kevésbé előnyös: legnagyobb arányt (37%-ot) a betanított és segéd munkások képviselnek (2. ábra).

2. ábra
A munkaerőpiacra belépő korábbi munkanélküliek, háztartásbeliek és egyéb inaktívak együttes csoportjának jelenlegi foglalkozása

3.3. Foglalkozási mobilitás

A beilleszkedés megítélése szempontjából lényegesek azok az elmozdulások is, amelyek – akár csak a gazdasági aktivitási státusok tekintetében – a foglalkozási státusok között végbe mentek. Nem csak a munkaerőpiacra belépők gyarapíthatták – illetve az onnan kilépők csökkenthették – egy-egy foglalkozási csoport létszámát, hanem a különböző foglalkozási kategóriák közötti „átjárás” is. Ha megvizsgáljuk a migrációt megelőző 6 hónapban foglalkoztatott személyek jelenlegi foglalkozását, illetve gazdasági aktivitását, azt tapasztaljuk, hogy a korábban értelmiségi, vezető foglalkozásúak 56%-a, az egyéb szellemi foglalkozásúak 29%-a, a szakmunkások 55%-a és a betanított, illetve segéd munkások 45%-a maradt ugyanazon a foglalkozási csoporton belül. A legnagyobb kilépés a munkaerőpiacról az egyéb szellemiek és a betanított, illetve segéd munkások csoportjában figyelhető meg: az előbbieket 18%-a, az utóbbiakat 14%-a lett munkanélküli, vagy jövedelem nélküli inaktív a migrációt követően.

A migrációt megelőző fél évben és a vizsgálat idején egyaránt gazdaságilag aktívak körében vizsgálva a foglalkozás szerinti megoszlásokat²³ (8. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a migráció jelentős – ám a különböző foglalkozási csoportokon belül eltérő – foglalkozási mobilitást is eredményezett. A legnagyobb változás a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak esetében figyelhető meg: egyharmaduk volt kénytelen fizikai munkát vállalni, ugyanakkor egynegyedüknél felfelé történő mobilitást következett be a migráció során. Lefelé történő mobilitást eredményezett a migráció a korábban értelmiségi, vezető foglalkozásban dolgozók közel 30%-ánál,²⁴ valamint a szakmunkások egyötödénél is.

8. táblázat
A bevándorlók jelenlegi foglalkozása a migráció előtti foglalkozás szerint (%)
(kilépési arányszámok)

Foglalkozás a migráció előtt	Foglalkozás jelenleg					Összesen	
	értelmiségi, vezető	egyéb szellemi	szak- munkás	betanított, segédmunkás	gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	%	N
Értelmiségi, vezető	69,0	5,3	18,6	7,1	0,0	100,0	113
Egyéb szellemi	26,5	38,8	16,3	18,4	0,0	100,0	49
Szakmunkás	6,2	5,6	65,2	21,7	1,2	100,0	161
Betanított, segédmunkás	10,9	6,5	17,4	63,0	2,2	100,0	46
Együtt	28,7	10,0	38,5	22,0	0,8	100,0	369

Felfelé történő mobilitás is megfigyelhető, ám a diploma nélküli szellemi foglalkozásúaknál és a szakmunkásoknál ez jóval kisebb mértékű, mint a „lecsúszás”. A korábban betanított vagy segédmunkásként dolgozók közül a jelenleg is aktívak egyharmada viszont felfelé mozdult el a foglalkozási hierarchiában (17%-uk szakmunkás lett, további 17%-uk pedig szellemi foglalkozású).

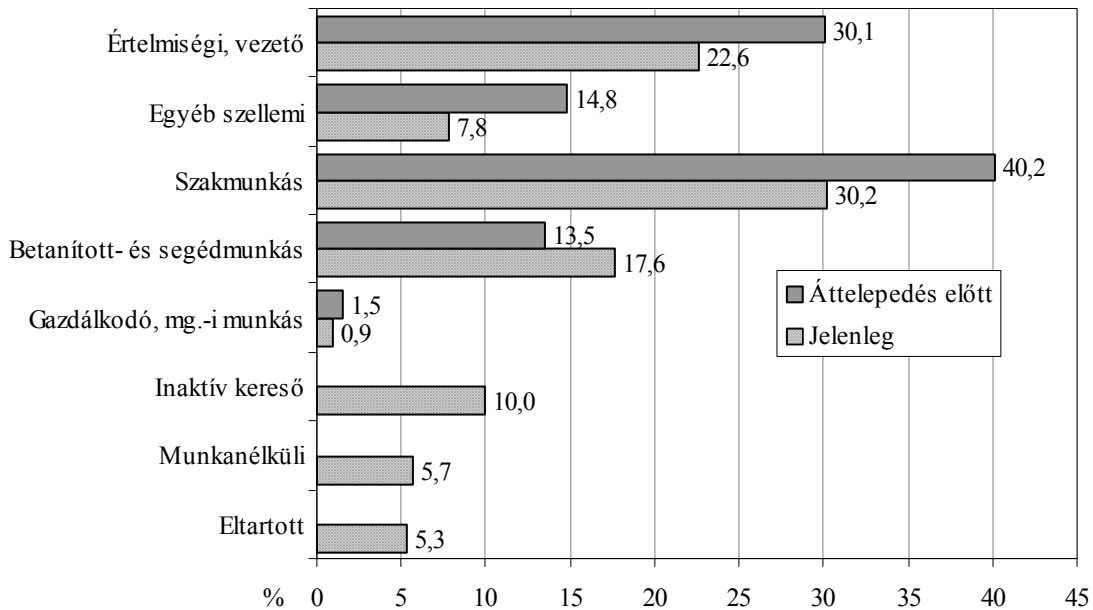
A különböző foglalkozási csoportok közötti elmozdulások, valamint a munkaerőpiacról történő kilépések azt eredményezték, hogy a migráció előtt foglalkoztatottak csoportját tekintve (4. ábra), valamennyi foglalkozási kategórián belül csökkenés tapasztalható, kivéve a betanított és segédmunkás kategóriába tartozókat, akiknek aránya – az inaktívvá válók 21%-os aránya ellenére – növekedett.

²³ Az önállók közül (az alacsony elemszámra való tekintettel) az alkalmazottal rendelkezőket a vezetők csoportjába soroltuk, az alkalmazottal nem rendelkezőket pedig a szakmunkásokhoz.

²⁴ Az, hogy az értelmiségi, vezető foglalkozásúak aránya ennek ellenére nem csökkent a gazdaságilag aktív foglalkozásszerkezetén belül (mint azt a 6. táblázatban láthattuk) elsősorban annak köszönhető, hogy a munkaerőpiacra a migráció után belépő tanulók egyharmada ezt a foglalkozási csoportot „gazdagította”.

4. ábra

A migráció előtt foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok, illetve gazdasági aktivitási státus szerint a két időpontban (N=473)²⁵

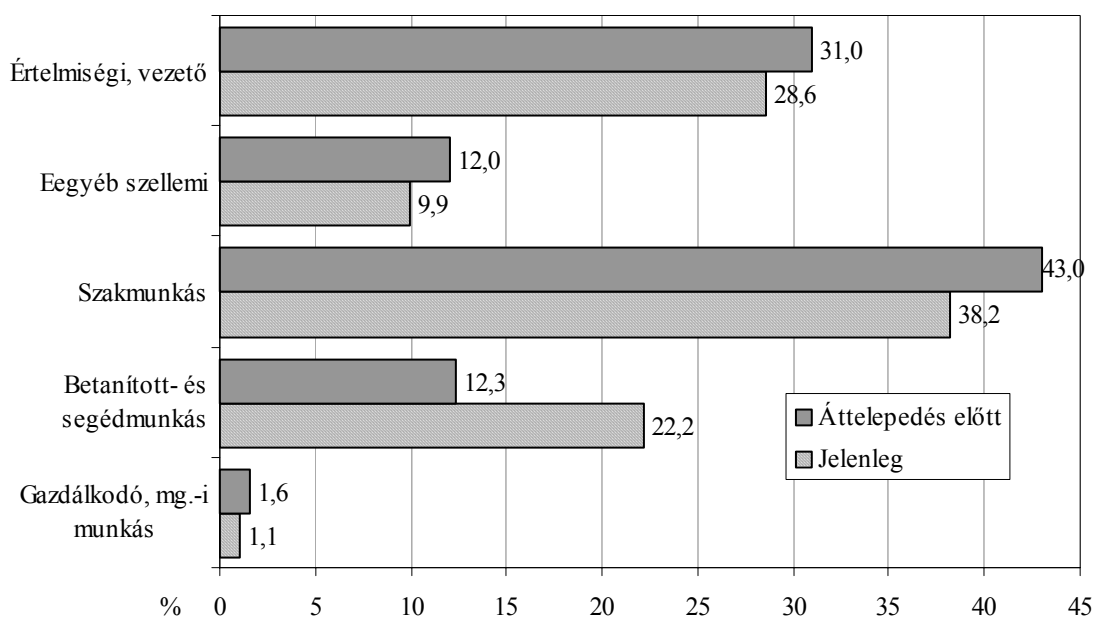

A migráció előtt foglalkoztatottak körében tehát összességében nagyobb volt a lefelé, mint a felfele történő mobilitás: 29%-uk került alacsonyabb foglalkozási kategóriába vagy vált munkanélkülivé, illetve nem kereső inaktívvá (a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak 42%-a!), és mindössze 11%-uk lépett magasabb foglalkozási státusba. Ha csupán a korábban foglalkoztatottak azon csoportját tekintjük, akik a migrációt követően (a megkérdezés idején) is foglalkoztatottak voltak, akkor is azt láthatjuk, hogy a betanított és segédmunkások arányának növekedése mellett (ami leginkább a korábbi szakmunkások „lecsúszásából” adódik) az összes többi foglalkozási kategórián belül csökkenés mutatkozik (5. ábra).

Mindebből arra következtethetünk, hogy bár a magyarországi munkaerőpiacon való elhelyezkedés a korábban is foglalkoztatott bevándorlók többségénél gyorsan és sikeresen zajlott (az elhelyezkedők mintegy 60%-a Magyarországra költözését követően azonnal munkába állt, további egyötödük pedig három hónapon belül), azonban ez gyakran a korábbi foglalkozási státushoz képest alacsonyabb státusú munka elvállalását jelentette. Egyéni szinten a bevándorlók *nagyobb arányban kerültek a migrációt követően rosszabb pozícióba, mint amilyen arányban foglalkozási előrelépést könnyvelhettek el, a többség azonban (a migráció előtt és jelenleg is foglalkoztatottak 63%-a) a saját korábbi foglalkozási csoportján belül maradt.*

²⁵ Itt csupán az alkalmazotként, illetve önállóként dolgozókat vettük figyelembe, az alkalmi munkából élőket, illetve a segítő családtagokat nem.

5. ábra
 A migráció előtt és jelenleg is foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok szerint
 a két időpontban (N=374)

3.4. Alulfoglalkoztatottak

A saját korábbi foglalkozási státusukhoz viszonyítva alacsonyabb pozícióba kerülők mellett – mint említettük – az iskolai végzettségükhöz képest alulfoglalkoztatottak esetében sem beszélhetünk sikeres munkaerő-piaci beilleszkedésről. Ha megvizsgáljuk iskolai végzettség szerinti bontásban a foglalkozásszerkezetet (9. táblázat), azt találjuk, hogy a foglalkoztatottak csoportján belül a szakmunkásképzőt végzetek több mint egyharmada (37%), az érettségivel rendelkezők több mint egynegyede (26,7%), a felsőfokú végzettséggel rendelkezők egyötöde (20,8%) a végzettségéhez képest alacsonyabb foglalkozási csoportba tartozik. Össességében a munkaerőpiacon elhelyezkedő bevándorlók legalább egynegyedéről állítható, hogy végzettségéhez képest alulfoglalkoztatott²⁶.

A megkérdezettek véleménye is hasonló eredményt tükröz: a foglalkoztatottak 21,2%-a állította, hogy a munkája nem felel meg a végzettségének, és további 17,6%-uk vélte úgy, hogy csak részben felel meg. Ez természetesen nem csak alulfoglalkoztatottságot takarhat, hanem a saját végzettséghez/szakmához képest eltérő területen való munkavállalást is. Azonban amennyiben ez nem saját elhatározásból, hanem a külső körülményekből – a lehetőségek hiányából – fakad, ugyanúgy a sikertelen munkaerő-piaci beilleszkedés mutatója. És ez utóbbit jól tükrözi, hogy míg a vizsgálat idején értelmiségi, vezető pozícióban lévők 23%-a és a szakmunkások 25%-a állította, hogy munkája nem – vagy csak részben – felel meg a végzett-

²⁶ Ha az érettségivel rendelkező szakmunkásokat is ide soroljuk, akkor 40,6%-ot tesz ki az alulfoglalkoztatottak csoportja az összes foglalkoztatotton belül.

ségének, addig az egyéb szellemi foglalkozásúak 37%-a, a betanított és segédmunkásoknak pedig a 78%-a.

9. táblázat
Az aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása iskolai végzettség szerinti bontásban, % (N=583)

Foglalkozási csoportok	Iskolai végzettség			
	alapfokú	szakiskola	érettségi	felsőfokú
Értelmiségi, vezető	0,0	4,2	3,4	68,8
Egyéb szellemi	6,7	2,5	20,7	9,9
Önálló iparos, kereskedő, szolgáltató	3,3	8,4	10,8	10,4
Szakmunkás	13,3	45,4	38,0	6,4
Betanított és segédmunkás	70,0	37,0	26,7	4,5
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	6,7	2,5	0,4	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(30)	119	232	202

3.5. A munkaerő-piaci szempontból sikeres és sikertelen beilleszkedők

Az alulfoglalkoztatottak mellett figyelembe véve a munkaerőpiacról kiszorulókat is, a bevándorlóknak – a vizsgált csoport egészét tekintve – legalább az egynegyede nevezhető munkaerő-piaci szempontból sikertelen beilleszkedőnek (illetve ha az érettségivel rendelkező szakmunkásokat is ide soroljuk, akkor a teljes minta közel egyharmada). Azonban a nyugdíjasok, a gyesen, gyeden lévők, valamint a tanulók esetében eleve nem beszélhetünk munkaerő-piaci beilleszkedésről. Ezért három – a beilleszkedés szempontjából releváns – munkaerő-piaci státust különböztetünk meg: a végzettségüknek megfelelő munkát végző foglalkoztatottakat, a végzettségüknek nem megfelelő munkát végző foglalkoztatottakat, valamint a munkaerőpiacról kiszorulókat (munkanélkülieket, háztartásbelieket, illetve az egyéb inaktívakat).

A fenti kategóriák alapján a különböző társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgálva a munkaerő-piaci beilleszkedés sikerességét, eltérések rajzolódnak ki a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a településtípus, valamint a Magyarországra köztözés óta eltelt idő szerint (10. táblázat).

Jól látható, hogy a férfiak, a fiatalabb korcsoportba tartozók, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, valamint a Budapesten, illetve a városokban élők nagyobb arányban találtak a végzettségüknek megfelelő munkát. Ezzel szemben a nők, az idősebb korúak, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a községekben és kisebb városokban élők közt jelentősebb a munkaerőpiacról kiszoruló aránya.²⁷ A végzettségüknek nem megfelelő munkát végzők leginkább a 40–49 éves korcsoportban, valamint a szakmunkás végzettséggel és érettségivel rendelkezők csoportjában fordulnak elő, de a városbeliekhez képest nagyobb arányban vannak a fővárosban, illetve a községekben élők körében is.

²⁷ Leginkább az észak- és dél-alföldi régiókban (ahol a vizsgált csoport 22%-a él) magas a munkaerőpiacról kiszoruló aránya (26%).

A Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint nincs eltérés a végzettségnek megfelelő munkát végzők arányában, az itt-tartózkodás időtartamának hosszabbodása inkább a munkaerőpiacra való belépés esélyét növeli. Úgy tűnik (bár a kis elemszámra való tekintettel csak óvatosan lehet fogalmazni), hogy a nem magyar nemzetiségűk között is többen vannak a munkaerőpiac szempontjából „sikertelen beilleszkedők”.

10. táblázat
A bevándorlók munkaerő-piaci beilleszkedésének sikeressége a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

	Munkaerő-piaci státus			%	N*
	Foglalkoztatott a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív		
Nem					
férfi	58,2	34,3	7,5	100,0	321
nő	46,5	34,1	19,4	100,0	355
Korcsoport					
18–29	54,4	35,3	10,3	100,0	272
30–39	55,2	34,3	10,5	100,0	239
40–49	42,4	38,1	19,5	100,0	113
50–	46,2	19,2	34,6	100,0	52
Iskolai végzettség					
max. alapfokú	35,6	15,6	48,8	100,0	45
szakmunkásiskola	48,1	41,4	10,5	100,0	133
érettségi	47,0	41,3	11,7	100,0	264
felsőfokú	63,2	25,7	11,1	100,0	234
Településtípus					
főváros	54,3	37,1	8,6	100,0	197
megyei jogú város	56,7	29,9	13,4	100,0	134
egyéb város	54,2	29,8	16,0	100,0	131
község	45,8	36,9	17,3	100,0	214
Mióta él Magyarországon?					
–1996	50,3	36,9	12,8	100,0	195
1997–1999	53,2	37,0	9,9	100,0	284
2000–	52,0	27,6	20,4	100,0	196
Kibocsátó ország					
Románia	54,2	34,7	11,1	100,0	461
Ukrajna	42,7	36,8	20,5	100,0	117
Jugoszlávia	49,3	29,0	21,7	100,0	69
Nemzetiség					
magyar	53,2	33,5	13,3	100,0	617
nem magyar	40,7	40,7	18,6	100,0	59
%	52,1	34,2	13,7	100,0	
N	352	231	93		676

*Megjegyzés: Nem tartalmazza azokat, akiknél munkaerő-piaci beilleszkedésről nem beszélhetünk, azaz a nyugdíjasokat, a gyesen, gyeden lévőket, valamint a tanulókat.

Kibocsátó ország szerint a Romániából érkezők munkaerő-piaci beilleszkedése a leg-sikeresebb: köztük vannak legnagyobb arányban a végzettségüknek megfelelő munkát végzők és legkisebb arányban a munkaerőpiacról kiszorulóak. Bár a Jugoszláviából érkezők mintegy felel talált megfelelő munkát, több mint egyötödük viszont nem tudott elhelyezkedni. Legki-

sebb arányban az Ukrajnából érkezettek találtak a végzettségüknek megfelelő munkát, és körükben a nem dolgozók aránya is viszonylag magas.

A migráció előtti foglalkozási státus szerint is eltérő a munkaerő-piaci beilleszkedés: legkevésbé a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak, valamint a betanított és segéd munkások esetében beszélhetünk sikeres beilleszkedésről, sokan közülük (19%, illetve 17%) nem találtak munkát, vagy nem a végzettségüknek megfelelőt (40%). A korábban szakmunkásként dolgozók zöme (93%) elhelyezkedett ugyan a migrációt követően, de jelentős (39%) a végzettségüknek nem megfelelő munkakörben dolgozók aránya (mint a korábbiakban is láthatuk, többségük betanított vagy segéd munkás lett). Legsikeresebb a migráció előtt értelmiségi, vezető foglalkozásúak beilleszkedése: kétharmaduk talált a végzettségének megfelelő munkát.

3.6. A munkaerő-piaci beilleszkedés folyamata

A fentiekben bemutatott eredmények a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetének a vizsgálat időpontjában rögzített állapotát tükrözik. Ez azonban – a migráció óta eltelt időtartamtól függően – egy hosszabb-rövidebb folyamat eredménye, amely egyéenként eltérő módon zajlott. Eltérések mutatkoznak a bevándorlók közt aszerint, hogy a migrációt követően mennyi időn belül és milyen módon találtak munkát, volt-e elutasított munkavállalási kérelmük, váltottak-e már munkahelyet, vagy a migrációt követően az első munkahelyükön dolgoznak, tervezik-e a munkahely-változtatást stb. Az alábbiakban a munkaerő-piaci integráció ezen sajátosságait tekintjük át.

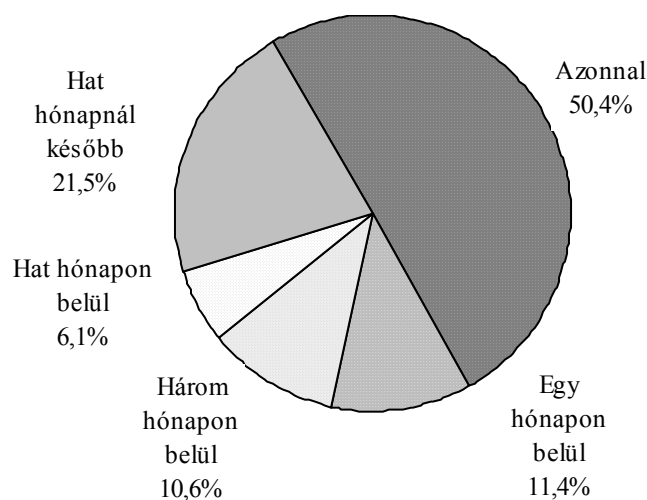
Bár a vizsgálat idején a megkérdezettek 58,6%-a volt foglalkoztatott, Magyarországra költözése óta a bevándorlók ennél nagyobb aránya (67%) dolgozott már hosszabb-rövidebb ideig. Ugyanakkor 28%-uk nem is akart munkát vállalni, és mindössze 4,4%-uk keresett ugyan, de nem talált még munkát. Azok többsége, akik nem is akartak munkát vállalni, nyugdíjas (78%), 7,4%-uk háztartásbeli, a többiek főként tanulók vagy gyesen, gyeden lévő kismamák. Azoknak, akik kerestek, de nem találtak még munkát, csak az egyharmada volt munkanélküli a megkérdezés idején, egyötödük háztartásbeli, 11%-uk pedig egyéb inaktív volt. A többiek inaktív kereső (nyugdíjas vagy gyesen, gyeden lévő) státussal rendelkeztek.

A munkába állók legnagyobb része Magyarországra költözését követően azonnal talált munkát – feltehetően az ő esetükben a munkakeresés már a migráció előtt is zajlott –, egyötödüknek viszont hat hónapnál is több időt vett igénybe, amíg sikerült elhelyezkednie (6. ábra).

Ez utóbbi csoport esetében (valamint azoknál is, akik még nem dolgoztak) arról is érdeklődtünk, hogy az első fél évben mivel, milyen forrásokból tartották fenn magukat. Aki nek hat hónapnál tovább tartott a munkahelytalálás, azok jelentős része számolt be arról, hogy rokon, barát vagy személyes ismerős támogatása segítette át ezen a nehéz időszakon: egyharmaduk magyarországi, egyötödük pedig a származási országbeli személyre hivatkozott. Ugyanakkor 23%-uk említette, hogy a tartalékaiból élt, és 16%-uk, hogy alkalmi munkákat

vállalt.²⁸ Ebben a csoportban jelennek meg a tanulási szándékkal érkezők is, ugyanis egyötödük említette, hogy ösztöndíjból tartotta fenn magát. (Megjegyezzük, hogy több forrást is megnevezhettek a kérdezettek.)

6. ábra
Magyarországra érkezését követően mennyi idő után talált munkát?
(azok esetében, akik dolgoztak már a Magyarországra költözésük óta)

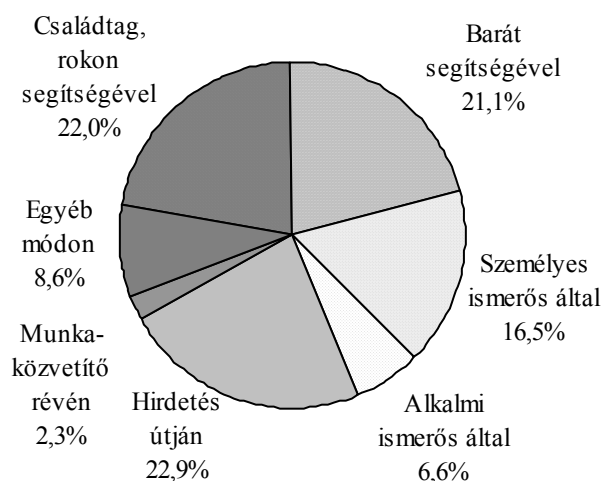
Azoknak, akik nem is akartak munkát vállalni, több mint a fele (57%) nyugdíjat kapott már a Magyarországra költözését követő első félévben, több mint egyötödük (22,3%) említette, hogy a tartalékaiból élt és egynegyedük azt, hogy Magyarországon élő rokona, barátja támogatta (ez utóbbi természetesen áttelepedett személy is lehetett és feltehetően az esetek többségében korábban áttelepedett családtagról volt szó, ugyanis az ezt említők zöme család-egyesítés miatt választotta a migrációt).

A kapcsolati tőke szerepére a munkahely-keresés során számtalan vizsgálat rámutatott. A személyes kapcsolatok nem csupán a konkrét álláshoz való hozzájutást segítik, hanem az információk szolgáltatásában is fontos szerepük van. Ez utóbbit főként a gyenge kötéseként számon tartott ismerősi kapcsolatok biztosítják, amelyek révén olyan munkalehetőségekkel kapcsolatos információkhoz juthat az egyén, amelyekkel a vele azonos körökben mozgó barátok, családtagok nem rendelkeznek (*Granovetter 1988*). A munkaerő-piacon elhelyezkedni kívánó bevándorlók több mint a fele (53,5%) számolt be arról, hogy segítségben részesült a munkahely keresése során (a segítségnyújtók fele korábban bevándorolt személy volt, 45%-a pedig magyarországi születésű). Azoknak, akiknek sikerült elhelyezkedniük kétharmada állította, hogy személyes kapcsolata révén találta az első rendszeres munkáját és a kapcsolatszemélyek közt egyenlő arányban (21–23%) voltak a családtagok/rokonok, a barátok és az ismerősök (7. ábra). Látható, hogy mindössze egynegyedük említette, hogy hirdetés útján vagy

²⁸ A munkavállalással kapcsolatos kérdésünk olyan munkára vonatkozott, „amit legalább 3 hónapon át végzett, és rendszeresen kapott érte pénzt”.

munkaközvetítő révén talált munkát.²⁹ Ez a módja a sikeres álláskeresésnek inkább a nőkre volt jellemző (30,5% szemben a férfiak 19,5%-ával), valamint a felsőfokú végzettségűeknél is gyakoribb volt (28,5%).

7. ábra
Hogyan találta az első rendszeres munkáját?
(azok esetében, akik dolgoztak már Magyarországra költözésük óta)

A gyenge kötések (ismerősök) viszonylag – a szakirodalomban jelzethez képest – kisebb szerepe a munkahelytalálásban annak köszönhető, hogy egy speciális mintáról lévén szó, a megkérdezetteknek eleve behatárolt volt az ismeretségi körük.

A kapcsolati tőke szerepe a munkaerő-piaci beilleszkedés során azonban nem csak a posztmigrációs életút kezdeti szakaszában érhető tetten: azok a munkavállalók, akik a vizsgálat idején már nem az első munkahelyükön dolgoztak, hasonló arányban (62,5%) említették, hogy személyes kapcsolataik által találták az újabb munkahelyet is. Az ismerősök szerepe – nyilván a migráció óta eltelt időnek köszönhetően – ez esetben már kissé nagyobb volt (30% az előbbi 23%-hoz képest).

Bevándorlók esetében a munkahelytalálás sikeressége nem csak az álláskereső személy képzettségén (iskolai végzettségének, szakképesítésének, ismereteinek, tudásának együttesén), továbbá kapcsolatain – és tegyük hozzá, gyakran szerencséjén is – múlik, hanem olykor jogi akadály is lehet a munkavállalásnak. A Magyarországra költözést követően elhelyezkedni óhajtok (N=724) 18%-ának volt elutasított munkavállalási kérelme (8%-uknak több alkalommal is). Gyakoribb volt a kérelem elutasítása a nők, az érettségivel rendelkezők és a Budapesten munkát keresők körében.

²⁹ A munkahelyszerzés „egyéb” módját főként azok jelölték meg, akik saját céget alapítottak, illetve önállósítottak.

Azoknak, akiknek sikerült munkát találniuk amióta Magyarországon élnek, a többsége (63%-a) egy munkahelyen dolgozott, 27%-uknak volt két munkahelye, és mindössze egytizedük említett három vagy több munkahelyet.

A munkahelyváltás foglalkozás szempontjából összességében pozitív változást jelentett a bevándorlók számára. Ha azok körében, akik a felmérés idején már nem az első magyarországi munkahelyükön dolgoztak (N=198), megnézzük a foglalkozási szerkezet változását a két időpontban (*11. táblázat*), láthatjuk, hogy jelentősen megnövekedett az önálló aránya, valamint az értelmiségi, vezető foglalkozásúak is többen vannak, ezzel szemben jelenösen visszaesett a betanított és segédmunkások aránya. Ez arra utal, hogy az első munkahely sok esetben kényszerválasztást jelent, ami a megélhetés biztosítását szolgálja, és ez nyilván nem csak bevándorlók esetében fordulhat elő, de ők még inkább kiszolgáltatott helyzetben vannak ebből a szempontból.

11. táblázat

A munkahelyet változtatók megoszlása az első és a jelenlegi foglalkozásuk szerint

<i>Foglalkozási csoportok</i>	<i>Első foglalkozás</i>	<i>Jelenlegi foglalkozás</i>
Értelmiségi, vezető	11,5	17,8
Egyéb szellemi	14,1	13,2
Önálló iparos, kereskedő, szolgáltató	3,6	14,2
Szakmunkás	27,6	25,9
Betanított- és segédmunkás	39,0	27,4
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	1,0	1,0
Alkalmi munkás	3,2	0,5
Összesen	100,0	100,0

Értelemszerűen azok körében, akik több éve élnek Magyarországon, nagyobb volt a munkahelyet változtatók aránya (55%), mint a vizsgálat ideje előtti egy-két évben érkezőknél (22%), de az átlagosnál nagyobb arányban változtattak munkahelyet a szakmunkás végzettséggel rendelkezők is (52%). Leginkább a 40 év feletti munkavállalók (72%), valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (75%) találhatóak még mindig az első munkahelyükön. Az előbbieket feltehetően az elhelyezkedésnek a korosztályt sújtó nehézségei miatt nem próbálnak vagy tudnak változtatni, az utóbbiak viszont egyfelől – mint az előbbiekből láthattuk – nagyobb arányban találtak a végzettségüknek megfelelő munkát, másfelől az ő esetükben más szempontok érvényesülnek egy esetleges munkahelyváltás során.

Ez tükröződik az arra a kérdésre adott válaszokból is, hogy tervezik-e a munkahelyváltást, és ha igen, miért. Összességében a vizsgálat idején foglalkoztatottak (N=598) 18%-a állította, hogy tervezi a munkahelyváltást, kissé nagyobb arányban a 30 év alattiak (22%), az egyéb szellemi foglalkozásúak (23%) és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (21%), de lényeges eltérések nincsenek. Ha megnézzük a munkahelyváltás motivációit (*12. táblázat*), láthatjuk, hogy az anyagi és a szakmai indokok dominálnak, valamint a jobb munkakörülményeket is a változtatni óhajtók közel egynegyede említette.

12. táblázat
A munkahelyváltást tervezők indítékai

<i>Miért akar változtatni?</i>	<i>%</i>
Több pénzt szeretne keresni	54,8
Szakmai fejlődés, karrier érdekében	52,9
Jobb munkakörülményeket szeretne	23,1
Nem szereti munkáját	8,7
Több szabadidőt szeretne	8,7
Lakhelyéhez közelebbi munkahelyet szeretne	4,8
Rövidebb munkaidőt szeretne	3,8
Nehezen jön ki munkatársaival	1,0

Megjegyzés: Több indítékot is meg lehetett jelölni.

Az anyagi motivációk a szakmunkások, valamint a betanított és segédmunkások esetében a leghangsúlyosabbak (mintegy háromnegyedük említette), ez utóbbiak az átlagosnál jóval nagyobb arányban hivatkoztak arra is, hogy jobb munkakörülményeket szeretnének (39%), valamint arra, hogy nem szeretik jelenlegi munkájukat (22%). A szakmai fejlődés érdekében főként az egyéb szellemiek (71%), valamint az értelmiségi, vezető foglalkozásúak (59%) változtatnának munkahelyet, illetve ezzel összhangban a felsőfokú végzettségűek (63%). A nők esetében a férfiakhoz képest gyakoribb (59%) az anyagi motiváció (nyilván azért, mert ők vannak rosszabbul fizetve), valamint többen említették azt is, hogy jobb munkakörülményeket szeretnének (29%).

Azon foglalkoztatottak körében, aki nem terveznek munkahelyváltást, a legáltalánosabb indok az volt, hogy szeretik a munkájukat (mintegy háromnegyedük említette), valamint a munkatársaikat (bár ez alig több mint egyharmaduknál jelentett érvet) (13. táblázat). Egyötödüknél a munkahely közelsége is szempont volt, ennél kevesebben hivatkoztak az adott munkahelyen meglévő karrierlehetőségekre, valamint a szabad munkabeosztásra. Ugyanakkor az is látható, hogy 8%-ukat a kilátástalan munkahelytalálási esélyek tartják vissza a változtatástól.

13. táblázat
A munkahelyváltást nem tervezők indokai

<i>Miért nem akar változtatni?</i>	<i>%</i>
Szereti a munkáját	73,9
Szereti munkatársait	35,8
Munkahelye közel van	21,2
Jelenlegi munkahelyén jók a karrierlehetőségei	16,8
Munkáját maga osztja be, független	11,8
Nincs esélye máshol munkát találni	8,0
Sok a szabadideje	3,8

Megjegyzés: Több indítékot is meg lehetett jelölni.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők az átlagosnál is nagyobb arányban hivatkoztak arra, hogy szeretik a munkájukat (78%), valamint a karrierlehetőségekre (23%) és a szabad

munkabeosztásra is (16%). A szakmunkások esetében a munkatársak kedvelése (43%) és a munkahely közelsége (29%) jelent meg az átlagosnál gyakrabban, mint visszatartó szempont. A nemek közt nem mutatkoztak lényeges különbségek, egyedül a munkahely közelségét említették inkább a nők (25%), mint a férfiak (17%). Ugyanakkor a 40 év feletti munkavállalók közt többen vannak (18%), akik azért nem akarnak változtatni, mert úgy vélik, hogy nincs esélyük máshol munkát találni.

Azoktól, akik a vizsgálat idején nem dolgoztak, arról is érdeklődtünk, hogy tervezik-e azt, hogy munkát vállalnak. Mindössze 15,6%-uk állította, hogy jelenleg is keres munkát, és további egynegyedük, hogy szándékában áll a későbbiekben munkát vállalni. A jelenleg is munkát keresők több mint fele (53%-a) munkanélküli, 30%-uk pedig háztartásbeli és egyéb (nem kereső) inaktív, de nyugdíjasok és gyesen lévők is akadnak közöttük. Azoknak, akik úgy nyilatkoztak, hogy szándékukban áll munkát vállalni (bár még nem keresnek), 51%-a gyermeknevelési szabadságon volt, egyötödük háztartásbeli, 15%-uk pedig még tanuló. Ugyanakkor a nem dolgozók 60%-a nem is tervezi a munkavállalást. E csoport 91%-át a nyugdíjasok jelentik, 5%-át pedig háztartásbeliek.

Bár a vizsgálat idején a megkérdezettek mindössze 3,3%-a volt munkanélküli, a Magyarországra költözése óta 24%-uk szembesült munkanélküliséggel, abban az értelemben, hogy munka nélkül volt, annak ellenére, hogy szeretett volna dolgozni. Ha eltekintünk azoktól, akik nem is kívántak elhelyezkedni, elmondható, hogy a migrációt követően a munkát keresők egyharmada tapasztalta meg a munkanélküliséget, és bár közel 60%-uknál ennek időtartama nem volt több mint fél év, 18%-uknál viszont az egy évet is meghaladta. Nagyobb arányban tapasztaltak munkanélküliséget a nők (38%), a 40 év feletti (40%) és az érettségi-vel rendelkezők (40%).

Bár a munkahelytalálásban a bevándorlók jelentős segítséget kaptak korábban áttelepedett személyektől, az nem mondható el, hogy olyan munkahelyekre kerültek, amelyek azonos országból érkezett személyeket tömörítenek. A felmérés idején a foglalkoztatottak mindössze 2%-a állította, hogy valamennyi munkatársa ugyanabból az országból származik, mint ő maga, és további 9%-uk, hogy elég sok azonos országbeli munkatársa van. Az együttes arány a községekben, valamint a vállalkozók és a betanított illetve segédmunkások esetében nagyobb kissé (15%). Tehát annak ellenére, hogy a munkahelykeresés során működnek a szolidaritási hálók az azonos országból származó bevándorlók közt, nem jellemzőek – vagy legalábbis nem elterjedtek – az ilyen alapon szerveződő munkaközösségek, illetve vállalkozások.

4. Társadalmi integráció

Az egyén társadalmi integrációjának mértékére elsősorban interperszonális kapcsolatainak kiterjedtsége, minősége, illetve személyes kapcsolathálójának szerkezete, összetétele és egyéb jellemzői alapján következtethetünk. Továbbá a szervezeti-egyesületi tagság is az integráltság

egyik mutatója. A társadalmi kapcsolatok a bevándorlók beilleszkedésének központi fogalmát jelentik. A társas interakciók ugyanis egyfelől tükrözik az egyén társadalmi környezetét, és az elérhető erőforrásokról is számot adnak, másfelől jelzik, hogy melyik az a domináns szolidaritási és integrációs csatorna (lásd: *Utasi 2002*), amelyen keresztül az egyén integrálódik a társadalomba, valamint azt is, hogy valójában a társadalom melyik szegmensébe történik az integráció. De nem csak egyéni szinten meghatározóak az interperszonális kapcsolatok, hanem az adott bevándorló csoport egészét tekintve is központi szerepük van (*Tilly 2001*).

A migráció gyakran az egyéni kapcsolatháló felszakadozását eredményezi, és egyben új kapcsolatok létrehozásával is együtt jár, tehát átalakítja a személyes kapcsolathálókat. A migráció kapcsán beszélhetünk a küldő és a fogadó hálózatokról (*Tilly 2001*), az előbbieknél a migrációs szándék kialakulásában, a migráció eltervezésében van szerepük (lásd a kötet előző tanulmányát), az utóbbiaknak pedig a bevándorlók beilleszkedésében. Bár a bevándorlók célországbeli személyes kapcsolathálóinak mind a rövid távú alkalmazkodásban, mind a hosszú távú beilleszkedésben fontos szerepük van, a szakirodalomban gyakrabban találkozunk a kezdeti időszakban nyújtott támogatások adaptív szerepének vizsgálatával (*Gurak–Caces 1992*).

A migráció során – kilépve korábbi megszokott mikrokörnyezetéből – a migráns sok esetben jelentős kapcsolati tőkét ad fel (például gazdasági tőke vagy szakmai előrelépés reményében), és ez az ebből származó erőforrások kiapadását is jelentheti számára, amivel többnyire csak a migrációt követően, az új környezetben szembesül. A bevándorlók kezdeti alkalmazkodásának elősegítésében kulcsfontosságúak a korábbi bevándorlókból álló úgynevezett migráns hálózatok, amelyek gyakran különböző erőforrások elérhetőségét biztosítják az újonnan érkezők számára (*Massey et al. 1993*). Minél régebben zajlik a kibocsátó és a fogadó társadalom között a migráció, annál nagyobb a valószínűsége ezen hálókat működésének. Ez viszont ahhoz is vezethet, hogy hosszú távon lassítják, vagy akár teljesen meggátolják a bevándorlók beilleszkedését a fogadó társadalom struktúráiba, mintegy elszigetelve őket tőle, esetenként úgynevezett etnikai enklávék kialakulását elősegítve (*Portes–Böröcz 1989; Gurak–Caces 1992*). A szülőföld elhagyása óta szerzett hasonló tapasztalataik nemegyszer szoros köteléket alakítanak ki a bevándorlók között, összetett társadalmi kapcsolathálókat kialakulását, és ezek összeolvadásával szoros etnikai közösségek létrejöttét eredményezve (*Portes–Sensenbrenner 1998*).³⁰

Az általunk vizsgált bevándorlási folyamatban az etnikai közösségek, etnikai enklávék fogalma helyett az azonos származási ország szerint szerveződő közösségek, illetve kapcsolathálókat érdemelnek figyelmet. Bár a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre – mint láthattuk az előző tanulmányban – nem jellemző a bevándorlók azonos származási ország szerinti tö-

³⁰ A fogadó társadalommal való összeütközés, a diszkrimináció megtapasztalása és a kisebbségi érzés ugyancsak szolidaritást teremt a bevándorlók között, ami annál erősebb, minél kisebb a fogadó társadalomból való kilépési lehetőségük. E szolidaritáson alapuló társadalmi tőke fontos szerepet játszik az etnikai vállalkozások létrejöttében (*Portes–Sensenbrenner 1998*).

mörülése, társadalmi integrációjukat meghatározza az, hogy milyen összetételű személyes kapcsolathálóval rendelkeztek Magyarországon közvetlenül a migrációt követően, és ez milyen erőforrás-áramlást biztosított számukra, továbbá milyen új kapcsolatokat sikerült kialakítaniuk a fogadó társadalom tagjaival.

Ebben a fejezetben tehát először azt vizsgáljuk, hogy a környező országokból érkező bevándorlók milyen segítségben részesültek és milyen segítségnyújtó kapcsolatokkal rendelkeztek a migrációt követő első időszakban; majd az új környezetben kialakult baráti, szomszédi kapcsolataikról adunk rövid áttekintést; végül részletesen bemutatjuk a jelenlegi (a vizsgálat idején fennálló) személyes kapcsolathálóik legfontosabb jellemzőit (méretét, heterogenitását, sűrűségét, valamint kapcsolat-jelleg és származási ország szerinti összetételét), és kitérünk a legfontosabb kapcsolatok erősségét jelző mutatókra is (mint a kapcsolatok időtartama, az interakciók gyakorisága és a kapcsolat-személyek elérhetősége).

4.1. Az átköltözéskor kapott segítség mint a kezdeti adaptáció elősegítője

Bármennyire is fokozatosan zajló folyamat napjainkban a végleges migráció, amelyet gyakran egy hosszabb-rövidebb időtartamú *átmeneti migrációnak* nevezhető szakasz előz meg – lehetővé téve az új élettér különböző szegmenseinek (munkahely, lakás) előkészítését, kialakítását –, mégis a legtöbb bevándorló szembesül e folyamat elején problémákkal, nehézségekkel, amelyek megoldásában, enyhítésében – legalább átmenetileg – segítségre lehet szüksége. A megszokott környezetéből kiszakadt egyénnek – akár átmenetinek, akár véglegesnek tervezi elmozdulását – az élet számos területén változásokkal kell szembenéznie, és ez még inkább így van, amennyiben a környezetváltás egyben országváltást is jelent. Mindez még akkor is megpróbáltatást jelent a bevándorló számára, ha meglévő kapcsolatait, valamint előző személyes tapasztalatait révén az új környezet nem teljesen idegen számára.

A migráció a személyes biztonság, a kényelem, a kielégítő társadalmi kapcsolatok és gyakran a jövedelem elvesztésének kockázatát is magában hordozza (Tilly 2001), ami önmagában is feszültség, stressz forrása, és ehhez adódnak még az utazás, a munkakeresés, valamint a hivatalos ügyintézés megpróbáltatásai és költségei. A változásokhoz való alkalmazkodásban, a feszültségek feldolgozásában, valamint az anyagi terhek elviselésében nagy jelentősége van annak, hogy e kezdeti időszakban számíthat-e valamilyen segítségre, támogatásra a bevándorló.

A kapcsolathálózatoknak a bevándorlók alkalmazkodásában játszott szerepét és egyben integrációs erejét tehát a rajtuk keresztül áramló erőforrások, a mindennapi problémák, nehézségek megoldásához általuk biztosított segítség, támogatás is méri. Ez a támogatás többféle formában is megvalósulhat: az anyagi természetű segítségnyújtástól az álláskeresésben és lakásszerzésben nyújtott segítségen, az információszolgáltatáson és az új társadalmi kapcsolatok létesítésén keresztül egészen az érzelmi támogatásig. Ezzel kapcsolatban vizsgálatunk

során arra a kérdésre kerestünk választ, hogy milyen típusú segítségben részesült a vizsgált csoport Magyarországra költözésének első időszakában, és milyen segítségnyújtó kapcsolatokkal rendelkezett (a kapcsolat jellegét és a kapcsolat-személy származási helyét tekintve).

A kérdőívben a segítségnyújtás hét formáját soroltuk fel (14. táblázat). Eredményeink alapján a megkérdezettek mindössze 7%-a nem részesült egyik fajta segítségben sem, ugyanakkor 12%-uknak valamennyi segélytípusban része volt átköltözésük.³¹ A legnagyobb arányban a szállást biztosító (82,8%) és a tanács, információ általi segítségről (77,2%) számoltak be, ezt követte az érzelmi támogatás és a gyakorlati segítség (mindkettőt mintegy kétharmaduk említette). Legkisebb – bár még így is jelentősnek mondható – az anyagi segítségben részesülők aránya (46,6%).

14. táblázat
A Magyarországra költözést követően különböző segítségben részesülők aránya a bevándorlók körében

Segélytípus	Segítségben részesülők aránya (%)	Egy segítségforrást említők aránya (%)	Két segítségforrást említők aránya (%)
Szállásbiztosítás	82,8	73,6	9,2
Lakásszerzés	58,3	52,9	5,4
Munkahelytalálás*	53,5	48,1	5,4
Érzelmi támogatás	68,9	55,3	13,6
Tanács, információ	77,2	60,2	17,0
Gyakorlati segítség	67,7	59,0	8,7
Anyagi segítség	46,6	40,2	6,4
Egyéb	3,8	2,9	0,9

* Csak azokra vonatkozik, akik dolgoztak, vagy szerettek volna dolgozni átköltözésük óta (N=724).

Az esetek többségében segélytípusonként egy-egy segítségforrást neveztek meg a megkérdezettek, többnyire 10% alatt volt azok aránya, akik két forrásból is részesültek egy adott segélyfajtaiban, kivéve az érzelmi támogatást és a tanácsot, információt (amelyeknél 13,6%-uk, illetve 17%-uk számolt be két segélyről).

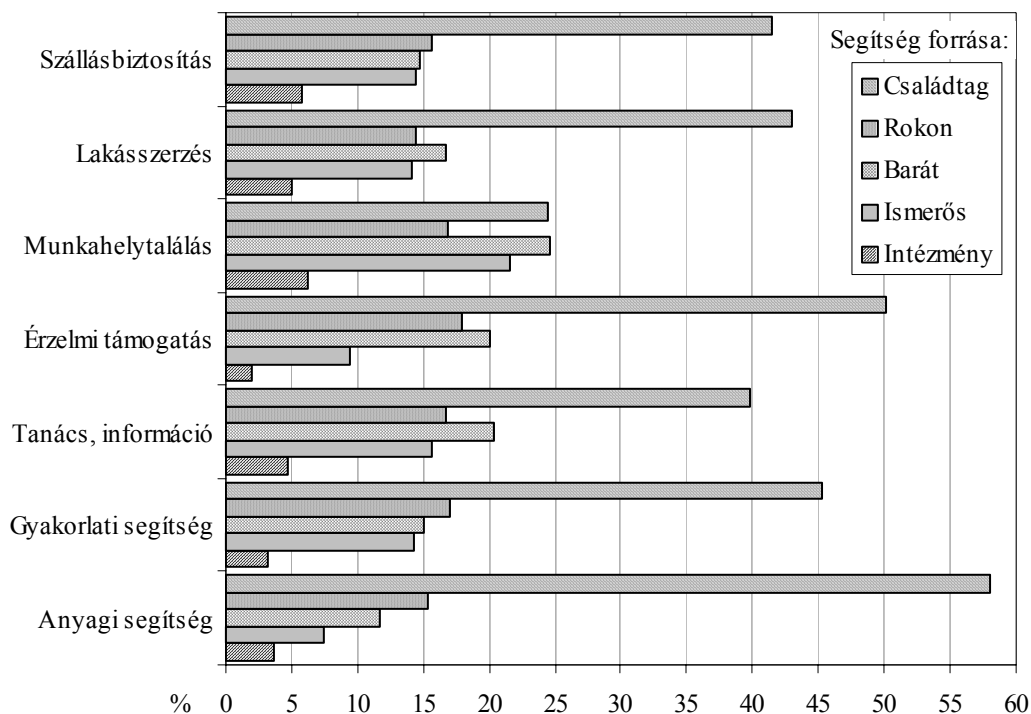
A segítség, támogatás forrását vizsgálva (8. ábra) azt tapasztaljuk, hogy elsősorban a családtagok szerepe volt jelentős: legkiemelkedőbb az arányuk az anyagi segítséget és az érzelmi támogatást nyújtók közt (58%, illetve 50%). Viszont kevésbé dominál a családtagok részéről kapott segítség a munkahelytalálásban, ezen a területen a barátok, valamint a gyenge kötésekkel jelentő ismerősök szerepe is jobban – a családtagokéval közel azonos arányban – érvényesült.

A barátok említése a tanácsot adó, valamint az érzelmi támogatást nyújtó segítőkön belül ugyancsak eléri a 20%-ot. A rokonok aránya 14–18% közötti valamennyi segélytípus esetében. A gyenge kötések (ismerősök) szerepe legkevésbé az anyagi segítségnyújtás és érzelmi támogatás terén érhető tetten (7–9%).

³¹ Átlagban 4,4 fajta segítségben részesültek a megkérdezettek.

8. ábra

Az átköltözéskor kapott segítség forrása a segítség különböző típusai szerint

Összességében elenyészőnek mondható (2–6% közötti) a bevándorlók által a különböző intézmények – szervezet, egyesület, önkormányzat, politikai párt vagy egyház – részéről tapasztalt segítség is. Ebben a bevándorlás, valamint a bevándorlók megítélésének változása is tetten érhető, ha arra gondolunk, hogy a rendszerváltás előtt különböző politikai és civil szerveződések, valamint karitatív és egyházi szervezetek még „kardinális jelentőségű tevékenységnek tekintették” a menekültek és az áttelepülők segítségét, támogatását (*Szakáts 1995*). Ugyanakkor az is közrejátszhat, hogy a kezdeti (a '80-as évek végén érkező) bevándorlókhoz (menekültekhez) képest a napjainkban érkezők jobban előkészíthetik önmaguk számára a „terepet”, és sok esetben egy kiépült migrációs hálózat mentén történik az elmozdulásuk, tehát sokkal inkább számíthatnak az ugyancsak áttelepült családtagok, rokonok támogatására, nincsenek annyira ráutalva a különböző intézmények segítségére.

Figyelembe véve, hogy a bevándorlók kapcsolathálózataiban már a Magyarországra költözésük idején jelen voltak mind magyarországi születésű, mind korábban áttelepült kapcsolat-személyek, vizsgálatunk arra is kitért, hogy mely csoportból kerültek ki nagyobb arányban a segítségnyújtók. Ezért azokban az esetekben, amikor személyt (és nem intézményt) nevezett meg segítségforrásként a megkérdezett, arra is rákérdeztünk, hogy magyarországi születésű, áttelepült, vagy jelenleg is a megkérdezett származási országában élő személyről van-e szó. Az erre vonatkozó megoszlásokat tekintve (15. táblázat), azt láthatjuk, hogy szinte valamennyi segélytípus esetében 60% körüli az áttelepült segítő-személyek aránya, egyedül a munkahelytalálásban nyújtott segítség esetében kisebb valamelyest (50%), itt

jelennek meg ugyanis legnagyobb arányban (43%) a magyarországi születésű kapcsolat-személyek. Ez összefügg azzal, hogy a megkérdezetteket a munkahelytalálásban jelentősebb arányban segítették barátok és ismerősök is (ellentétben az egyéb segélytípusokkal, ahol a családtagok szerepe messze a legjelentősebb volt). És ha kapcsolattípusok szerint megvizsgáljuk a segítő személyek származását, azt találjuk, hogy míg az egyes segélytípusok esetében a segítő családtagoknak 71–82%-a és a rokonoknak 61–68%-a áttelepült személy volt, addig a segítséget nyújtó barátoknak 41–56%-a, az ismerősöknek pedig több mint a háromnegyede magyarországi születésű.

15. táblázat
Az átköltözéskor segítséget nyújtó személyek származási, illetve lakóhelye a segítség különböző típusai szerint

Segélytípus	A segítséget nyújtó személy			
	Magyarországi születésű	áttelepült	a kérdezett származási országában élő	egyéb (más országban él)
Szállásbiztosítás	37,8	57,0	4,5	0,7
Lakásszerzés	35,8	58,5	4,8	0,9
Munkahelytalálás	43,0	50,1	6,6	0,3
Érzelmi támogatás	31,0	59,7	8,8	0,5
Tanács, információ	33,0	60,1	6,4	0,5
Gyakorlati segítség	36,9	59,2	3,8	0,1
Anyagi segítség	26,3	60,9	11,0	1,8

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a magyarországi születésű kapcsolat-személyek szerepe az anyagi segítségnyújtásban volt a legkisebb (26%), miközben itt mutatkozik meg leginkább (bár még így sem túl jelentős) a származási országból kapott segítség (11%). Az a tény, hogy a kezdeti „helykereső” időszakban – bár nem jelentős mértékben – a szülőföldhöz fűződő szálak is jelen voltak az erőforrást jelentő kapcsolatok hálójában, arra utal, hogy a bevándorlók mögött olykor a kibocsátó mikroközösségekben is álltak olyan kapcsolat-személyek, akik nem csak a migráció tervét támogatták, de annak megvalósításában is segítséget nyújtottak.

Mivel a megkérdezettek jelentős részének volt korábban kivándorolt családtagja, rokona, illetve barátja, egyáltalán nem meglepő, hogy ittlétük első időszakában a „sorstársak” – azaz a korábbi migrációjuk során feltehetően hasonló helyzeteket megélt és hasonló nehézségekkel szembesülő volt honfitársak – nyújtották a legtöbb segítséget. A szakirodalomban is számos példa van arra, hogy a láncmigráció révén érkező újabb bevándorlókat gyakran a korábbi bevándorlók támogatják, ezáltal csökkentve a migráció költségeit és kockázatát, és bekapcsolva az újonnan érkezetteket a fogadó társadalom szerkezetébe (Massey 1988; Massey et al. 1993; Münz 1998; Tilly 2001).

Összességében – a segítséget nyújtó személy származási, illetve jelenlegi lakóhelyét, valamint a kapcsolat típusát együttesen figyelembe véve – megállapítható, hogy a legjelentősebb kapcsolati tőkét a korábban áttelepült családtagok jelentették a bevándorlók számára a

migrációt követő első időszakban (16. táblázat). Ezt követően a magyarországi ismerősök szerepe bizonyult jelentősnek: leginkább a munkahelytalálásban, de az érzelmi és anyagi támogatás kivételével valamennyi segélytípus esetében. Ugyancsak számottevő az áttelepült rokonok, továbbá a magyarországi barátok által nyújtott segítség is, illetve valamivel kisebb arányban az áttelepült barátoké. Ez utóbbiak főként a munkahelyszerzésben segítettek, valamint tanácsot, információt nyújtottak. A saját származási országukban élő személyt – főként családtagot – leginkább az anyagi segítségnyújtás, valamint az érzelmi támogatás kapcsán említették a megkérdezettek.

16. táblázat

Az átköltözéskor segítséget nyújtó személyek származási, illetve lakóhely, valamint kapcsolattípus szerinti megoszlása az egyes segélytípusokon belül

Segélytípusa	A segítő személy...	A segítő személy...				
		családtag	rokon	barát	ismerős	összesen
Szállás-biztosítás	magyarországi születésű	7,5	5,1	10,3	14,9	
	áttelepült	38,8	9,5	6,5	2,3	99,3
	a kérdezett származási országában élő	1,8	0,7	1,7	0,3	
Lakás-szerzés	magyarországi születésű	6,9	5,3	10,2	13,4	
	áttelepült	39,5	9,7	6,9	2,5	99,1
	a kérdezett származási országában élő	1,9	0,7	1,8	0,4	
Munkahely-találás	magyarországi születésű	7,1	5,8	11,5	18,6	
	áttelepült	20,2	11,5	13,4	5,0	99,7
	a kérdezett származási országában élő	1,3	1,6	2,6	1,0	
Érzelmi támogatás	magyarországi születésű	7,7	5,7	10,1	7,5	
	áttelepült	37,8	11,8	8,2	2,0	99,5
	a kérdezett származási országában élő	5,4	0,9	2,2	0,2	
Tanács, információ	magyarországi születésű	5,5	5,6	9,5	12,4	
	áttelepült	35,0	11,5	10,1	3,5	99,5
	a kérdezett származási országában élő	2,5	0,9	2,4	0,6	
Gyakorlati segítség	magyarországi születésű	8,8	6,4	8,7	12,9	
	áttelepült	38,6	11,6	6,3	2,6	99,7
	a kérdezett származási országában élő	1,8	0,4	1,3	0,3	
Anyagi segítség	magyarországi születésű	10,1	4,2	5,6	6,4	
	áttelepült	44,3	10,1	5,4	1,2	98,2
	a kérdezett származási országában élő	7,8	1,2	1,6	0,2	

Megjegyzés: Segélytípusonként a 100%-ig fennmaradó részt a más országban élő segítőszemélyek jelentik.

A fentiek alátámasztják azt a megállapítást, hogy a kapcsolathálózatok fontos szerepet játszanak a migráció költségeinek csökkentésében azáltal, hogy elérhetővé tesznek a migráns számára bizonyos információkat és egyéb erőforrásokat (Massey 1988). A vizsgált bevándorló csoport esetében a kezdeti alkalmazkodáshoz kapott segítség, támogatás legnagyobb részét a korábban áttelepedett családtagok nyújtották, és ez is jól tükrözi azt a – migrációs motivációk alapján is megfogalmazódott – jelenséget, miszerint az ezredvégi magyarországi bevándorlás jelentős hányadát már az úgynevezett szekunder migráció (azaz a korábban áttelepedett családtagokat követő migráció) jelenti.

4.2. A fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok

Bár a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók kapcsolathálózata jelentős erőforrás-áramlást biztosított számukra az áttelepedést követő első időszakban, az új környezetbe való sikeres beilleszkedésük szempontjából döntő jelentőségűek az újonnan kialakított interperszonális kapcsolataik is. A migrációt követően létrejött új kapcsolatok jellege, minősége és a belőlük áramló erőforrástranszferek nagymértékben meghatározzák a bevándorlók beilleszkedési esélyét. A kapcsolatok két típusát: a baráti és a szomszédi kapcsolatokat vizsgáltuk. Az előbbi a migrációt követően létrejött expresszív funkciójú „erős kötésű” kapcsolatokat, az utóbbi pedig a „mindig kéznél levő”, többnyire instrumentális funkciójú szomszédi kapcsolatokat kívánta feltárni.

4.2.1. Új barátságok

A leggyakrabban alkalmazott integrációs mutató – a baráti kapcsolatok kiterjedtsége – kapcsán azt tudakoltuk, hogy a bevándorlók találtak-e Magyarországon átköltözésük óta új barátokat, és ha igen, mely csoportok (magyarországiak, áttelepültek stb.) körében. Közismert, hogy a hagyományos értelemben vett barátság egy bizonyos kor után nehezebben alakul ki, és a felnőttkori barátságok többségének gyökere a gyermek-, illetve fiatalkorba nyúlik vissza. Ugyanakkor a barát fogalmának definiálása egyénenként, társadalmi rétegenként, sőt társadalmanként is eltérő lehet (*Utasi 2001*), sőt bizonyos közegben (például falun) nem is különül el élesen az ismerős fogalmától (*Angelusz–Tardos 1991*). Ennek ellenére a barát fogalmának értelmezését a megkérdezettekre bíztuk, feltételezve, hogy bizonyos fokú szolidaritás fellelhető az általuk barátságként definiált kapcsolatokban, s ezáltal a társadalmi integráció esélye is nagyobb azok esetében, akik rendelkeznek ilyen jellegű újonnan kialakult kapcsolatokkal.

A bevándorlók meglepően magas aránya (86,4%-a) számolt be arról, hogy áttelepedését követően új baráti kapcsolatai alakultak ki: 83,9%-uk magyarországi születésű, 50,2%-uk áttelepült magyar, 16,7%-uk pedig más (nem magyar) áttelepült barátokról is említést tett. Ez utóbbiak aránya a nem magyar nemzetiségű áttelepülők körében magasabb kissé (22,5%).

A megkérdezetteknek tehát mindössze 13,6%-a nem kötött új barátságot Magyarországra költözése óta, ami – ahhoz viszonyítva, hogy 1993-ban a magyarországi lakosság egyötöde, 1998-ban egyharmada nem rendelkezett baráti kapcsolatokkal (*Albert–Dávid 1998*) – még akkor is alacsony arány, ha figyelembe vesszük, hogy a bevándorlók az átlagosnál fiatalabbak és magasabb iskolai végzettségűek, ami jobban kedvez az új barátságok kialakulásának.

Nagyobb arányban vannak az új barátságot nem említők a nők, az 50 év felettiak, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a Budapesten élők körében, ami megfelel a magyarországi vizsgálatok által tükrözött trendnek, amely szerint a férfiak több barátról számolnak be, és az életkor emelkedésével csökken, az iskolázottság emelkedésével pedig nő a barátok szá-

ma (*Utasi 1990; Albert–Dávid 1998*). Ugyanakkor a Magyarországra költözés óta eltelt idő szintén meghatározó az új barátságok kialakulása szempontjából: a megkérdezés előtti egy-két évben érkezők körében az átlagnál magasabb (22,6%) az új barátságot nem kötők aránya, míg a korábban érkezettekénél alacsonyabb (8% alatti).

Az újonnan létrejött barátságok magas aránya feltehetően abból adódik, hogy ezek egyfelől kapcsolatitőke-beruházást jelentenek a bevándorlók számára, amely az integrációs folyamat során hasznos lehet számukra, másfelől azt a kapcsolati vákuumot próbálják betölteni, amely az otthonhagyott barátok (vagy egyéb fontos kapcsolatok) hiányából fakad.³²

4.2.2. Szomszédsági kapcsolatok

A szomszédsági kapcsolatok az elérhetőségük (térbeli közelségük) miatt a személyes kapcsolathálók sajátos elemét képezik. A kapcsolatok gyakorisága, intenzitása, intimitása és multifunkcionalitása függvényében ezek lehetnek gyenge vagy erős kötések. A tradicionális közösségekben a szomszédság fontos szerepet tölt(ött) be, különböző instrumentális funkciókkal, az urbanizáció térhódításával azonban egyre inkább elterjedtek a nagyvárosok személytelenebb szomszédsági viszonyai is.

Vizsgálatunk során az egyszerű ismeretségen, köszönő viszonyon túlmutató szomszédsági kapcsolatok meglétére voltunk kíváncsiak, feltételezve, hogy a bizonyos támogatást nyújtó, vagy a szolidaritásról biztosító szomszédi kapcsolatok is növelik a társadalmi integráció esélyét.

A megkérdezettek 61%-áról mondható el, hogy támogatást biztosító szomszédsági kapcsolatok veszik körül, azaz vannak olyan szomszédai, akivel átjárnak egymáshoz, illetve apróbb szívességet is tesznek egymásnak. Az ilyen típusú szomszédi kapcsolattal rendelkezők átlagban 2,2 családdal tartanak fenn közelebbi kapcsolatot (39%-uk egy családot, 31%-uk két családot, mintegy 17%-uk három családot és 13%-uk négy vagy annál is több családot említett).³³

A községben élők jóval nagyobb arányban (76%) számoltak be támogatást biztosító szomszédi kapcsolat(ok)ról, mint a megyeszékhelyen vagy a fővárosban élők (48%, illetve 51%). A 29 év alattiak és a 60 év felettiak az átlagosnál kisebb arányban (56%, illetve 54%) rendelkeznek ilyen jellegű szomszédi kapcsolatokkal, de hozzá kell tenni, hogy az utóbbiak jelentős része a megkérdezés előtti egy-két évben érkezett Magyarországra. Ezzel összefüggésben ugyancsak kevésbé „ápolják” szomszédi kapcsolataikat a nőtlen, illetve hajadon, va-

³² A vizsgált migrációs események nem teremtettek ugyan a menekülés következtében létrejövőhöz (lásd: *Sik 1989*) hasonló válsághelyzetet a bevándorlók számára – ami annak köszönhető, hogy a tényleges letelepedést sok esetben egy „átmeneti migráció”-nak nevezhető előkészítő szakasz előzte meg, amikor még adott volt a visszatérés lehetősége is, továbbá a migrációs hálózatok kiépülésével a „felkészülés” lehetősége is nagyobb volt számukra –, azonban számos vonatkozásban mégis hiányállapot lépett fel.

³³ Azért döntöttünk a közelebbi kapcsolatot jelentő szomszéd családok (és nem személyek) számbavétele mellett, hogy elkerüljük az ugyanazon családon belüli több családtag említését. (Ez ugyanis azzal járt volna, hogy például három személy említése esetén nem tudhattuk volna, hogy három különböző szomszédról, vagy egyetlen szomszéd család három különböző tagjáról van-e szó.)

lamint özvegy családi állapotúak. Sem a nem, sem az iskolai végzettség szerint nem mutatkozott lényeges különbség, bár a nők és a legmagasabb iskolai végzettségűek körében valamelyest kisebb arányban fordulnak elő a szolidaritást feltételező szomszédi kapcsolatok.

4.3. A civil társadalomba való integráció

A szervezeti, egyesületi tagság szintén az integrációt elősegítő tényező lehet, lévén, hogy a tagság által bizonyos szolidaritás nyerhető. Azonban a megkérdezetteknek mindössze 13,4%-a adott számot arról, hogy valamilyen kulturális, politikai, szakmai vagy társadalmi szervezetnek, egyesületnek vagy klubnak a tagja, és többségük (11,8%) egyetlen tagságot említett. Elsősorban egyházi szervezeteket, valamint szabadidős és sportegyesületeket neveztek meg. Valamivel nagyobb a tagok aránya az 1997 előtt érkezettek közt (15%), az 55 év alatti korcsoportok esetében (15–16%), valamint a férfiak (16,2%) és a felsőfokú végzettségűek körében (20,1%). Azonban a magyarországi lakosság körében mért arányokhoz képest – ahol 1987-ben a megkérdezettek 20%-a, 1997-ben egyharmada volt tagja valamilyen egyesületnek, szervezetnek (*Angelusz–Tardos 1998*) – még így is alacsony.³⁴

Mindez arra utal, hogy a civil társadalom különböző intézményei kevésbé jelentenek kapcsolati forrást a bevándorlók számára. Míg a fejlettebb civil társadalommal rendelkező régiókban az egyesületek, klubok, önkéntes társulások a hálózatképződés fontos terepei (*Angelusz–Tardos 1998*), addig a bevándorlók kapcsolathálózatai kevésbé kötődnek a fogadó társadalom ezen intézményeihez. Sőt, a bevándorlókat vagy az azonos régióból érkezetteket tömörítő szervezetekhez sem kötődnek, holott az 1987–1992 között áttelepült erdélyiek körében a 90-es évek elején végzett vizsgálat megállapítása szerint a megkérdezettek 83%-a a Magyarországra érkezését követő első hónapokban még tartotta a kapcsolatot ilyen csoportosulással, 28%-uk pedig a megkérdezés idején is rendszeresen járt valamely erdélyieket tömörítő csoportba (*Szakáts 1995*). Feltehetően – és a továbbiakban elemzésünk erre részletesen kitér – az egy évtizeddel később érkező bevándorlók körében már elterjedtebbek a családi, rokonsági, baráti szálak mentén szerveződő kapcsolathálózatok, és ennek következtében is elenyésző az azonos származási ország/régió alapján létrejövő csoportosulások szerepe.

4.4. A bevándorlók kapcsolathálóinak jellemzői mint társadalmi integrációjuk jelzőszámai

A személyes kapcsolathálók nem csak a migrációs szándék kialakulásában, a migráció eltervezésében, lebonyolításában, valamint a helyváltoztatást követő kezdeti időszakban játszanak szerepet, hanem – mint azt már említettük – hosszú távon is meghatározzák a

³⁴ Természetesen figyelembe kell venni, hogy a vizsgált csoport tagjai a migráció következtében kiszakadtak mindazokból az egyesületi, szervezeti keretből, amelyek a különböző életutak vejejárói, és a posztmigrációs életszakasz legfontosabb „feladatai”, mint a megélhetés, lakhatás biztosítása, elvonták a figyelmet (időt, energiát) az efféle tevékenységtől.

bevándorlók beilleszkedését. A hálózati kapcsolatok a társadalmi tőke egyik formáját jelentik, ugyanis az egyén a személyes kapcsolatain keresztül egy tágabb kapcsolathálózatba illeszkedik. A személyes kapcsolatok jellemzői, valamint a tágabb hálózat strukturális jellemzői befolyásolják az információk, erőforrások elérhetőségét az egyén számára: egyrészt maga a kapcsolat jelenthet erőforrást (pl. segítséget, támaszt stb. nyújt), másrészt a kapcsolat által közvetített erőforrások (pl. társadalmi pozíció, státus) is hozzáférhetővé válnak. „...az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon (gazdasági, kulturális vagy szimbolikus) tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll.” (Bourdieu 1999).

Minél kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkezik valaki, elvileg annál több erőforrást mobilizálhat. Bevándorlók esetében viszont az is előfordulhat, hogy bizonyos – a kibocsátó közegehez fűződő – kapcsolatok szükség esetén való „mobilizálásának” a térbeli távolságból adódó akadályai lehetnek. Másfelől az a tény, hogy a bevándorlók személyes kapcsolathálózában a fogadó társadalom tagjaival, vagy pedig az ugyancsak bevándorolt személyekkel való kapcsolatok vannak túlsúlyban, jelzi, hogy valójában melyik közösségbe sikerült integrálódniuk.

Láthattuk, hogy a vizsgált bevándorló csoport tagjai számára a személyes kapcsolatháló jelentős erőforrástranszfert biztosítottak a migrációt követő első időszakban és különösen fontos szerepük volt ebben a korábban áttelepedett kapcsolat-személyeknek, elsősorban családtagoknak. Arra a kérdésre, hogy mennyire meghatározó az azonos országból érkezett kapcsolat-személyek, illetve a családtagok, rokonok szerepe hosszútávon is, vagy idővel a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok kerülnek túlsúlyba, a személyes kapcsolatháló jellemzőinek és összetételének feltárásával keresünk választ. A posztmigrációs kapcsolatháló jellemzői ugyanis rányomják bélyegüket az integrációs folyamatra.

A továbbiakban tehát a bevándorlók személyes kapcsolathálóinak (úgynevezett egocentrikus networkjeinek) jellegzetességeit mutatjuk be. Az elemzés célja e kapcsolatháló mennyiségi és minőségi jellemzőinek feltárása (a magyarországi hasonló vizsgálatok eredményeivel való összehasonlításban), és a létrejöttükben érvényesülő társadalmi-demográfiai „szűrők” (lásd: *Angelusz–Tardos 1991*), valamint a származási ország szerinti szelekció megragadása.

4.4.1. Az alkalmazott mérőeszköz

A megkérdezettek kapcsolathálózatának rögzítésére egy 1997-es – majd 1998-ben újra megismételt – magyarországi vizsgálat³⁵ során alkalmazott módszert adaptáltunk (az összehasonlíthatóság biztosítása végett): a nyolcszituációs Fischer-módszer három szituációra redukált

³⁵ Az MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának országos reprezentatív mintán végzett Omnibusz-vizsgálata (lásd: *Angelusz–Tardos 1998*).

változatát. A három elképzelt életszituáció – a háztartás körüli ügyes-bajos dolgokban igényelhető segítség, a közös programokon keresztül történő kapcsolattartás és a fontos dolgok, problémák megbeszélése – a különböző területeken szolidaritást biztosító, erőforrást jelentő kapcsolatokat tárja fel, és mind az instrumentális, mind az emocionális támogatást nyújtó kapcsolatok körét felöleli.³⁶

Mindhárom szituációra vonatkozóan először a releváns kapcsolat(ok) meglétét vagy hiányát tudakoltuk, majd a kapcsolatok számát és végül a legfontosabb kapcsolat-személyek (szituációnként maximum öt) néhány szocio-demográfiai jellemzőjét (nem, életkor, iskolai végzettség, születési hely³⁷) és a kapcsolat jellegét. A három szituációban együttesen említett személyekre (ha összesen ötnél többet említett, akkor az öt legfontosabbra) vonatkozóan további kérdéseket tettünk fel a megkérdezett és az adott kapcsolat-személy ismeretségének időtartamáról (milyen régóta ismerik egymást), kontaktusaik gyakoriságáról, a lakóhelyük közelségéről/távolságáról. Legvégül a legfontosabb kapcsolat-személyek egymás közötti viszonyait, azaz a mikrohálózaton belüli kapcsolatok sűrűségét is megpróbáltuk feltárni.

4.4.2. A kapcsolatháló kiterjedtsége

A kapcsolatháló legalapvetőbb jellemzője a *kapcsolatok kiterjedtsége* (vagy gazdagsága), amit leginkább a hálózat *méretével* azonosítanak, és ebben az értelemben azt mutatja, hogy hány személyt említettek a megkérdezettek a különböző szituációk kapcsán.³⁸ Másfajta megközelítésben viszont az egyén interperszonális környezete olyan *kiterjedésű*, amennyire szerteágazóan kapcsolja őt más egyénekhez, illetve csoportokhoz. Ez a megközelítés a kapcsolatháló kiterjedésének több dimenzióját tartalmazza, így a hálózat *mérete* mellett annak *sűrűségét* és *heterogenitását* is (Marsden 1991).

A hálózat *sűrűsége* a hálózaton belüli interakciók gazdagságára, azaz a hálózati tagok egymás közötti kapcsolatainak meglétére (és egyben intenzitására) utal. Minél sűrűbb egy network, annál nagyobb kohéziós erővel bír, és annál inkább alkot klikk jellegű képződményt. Ezzel szemben minél kisebb a sűrűsége, annál szerteágazóbb.

A *heterogenitás* mutatója a hálózati tagok szocio-demográfiai összetételét, azaz a különböző jellemzők (nem, életkor, iskolai végzettség) szerinti különbözőségét vagy egyneműségét fejezi ki. Minél nagyobb e változók networkon belüli szóródása, annál heterogénebb a hálózat, és minél kisebb, annál homogénebb.

A nagy méretű, ugyanakkor kevésbé sűrű és egyben heterogén személyes kapcsolatháló alapján arra lehet következtetni, hogy az egyén különböző csoportokhoz kötődik (kapcsolatai

³⁶ A kapcsolatok tartalmának megválasztása nyilván operacionális határok közé szorítja az interperszonális környezetet, és a hálózatot alkotó kapcsolatok típusát is befolyásolhatja (Marsden 1991), ugyanakkor a három felsorolt szituáció a személyközi kapcsolatok legfontosabb vonatkozásait fogja át.

³⁷ A kapcsolat-személy születési helye abban az értelemben érdekelt bennünket, hogy Magyarországon született, vagy abban az országban, ahonnan a megkérdezett áttelepült, esetleg más országban.

³⁸ Lásd: Angelusz–Tardos 1991.

úgymond „átmetszik” egymást), és ezek a csoportok a társadalom különböző rétegeihez tartoznak. A szerteágazó kapcsolathálókat tehát a társadalom több szférájához, többféle társadalmi miliőhöz biztosítanak hozzáférést, és ezáltal bizonyos instrumentális erőforrások is nagyobb valószínűséggel érhetők el az egyén számára (Lin 1988, Marsden 1991). A kapcsolathálókat sűrűsége és heterogenitása tehát szintén fontos mutatók a társadalmi integráció szempontjából.

4.4.2.1. A kapcsolathálókat mérete

A vizsgált bevándorló csoport esetében a személyes kapcsolathálókat méretének feltárására többféle megközelítés is a rendelkezésünkre áll. Első kérdésünk a három felvázolt élethelyzetben a releváns kapcsolatok számát tudakolta, tehát az egyén azon személyekkel való kapcsolatait, akikre számíthat, ha segítségre van szüksége, akikkel együtt tölti szabadidejét, illetve akikkel a fontos dolgokat megbeszéli. Ez a megközelítés viszont – azzal együtt, hogy a legtöbb kapcsolatszámot generálja – nem tudja megragadni a három különböző tartalmú helyzetben említett kapcsolatok közötti átfedéseket (tehát nem tudjuk meg belőle, hogy például ugyanazokkal a személyekkel beszél-e meg a kérdezett a fontos dolgokat, mint akikkel a segítségére számíthat, vagy akikkel együtt tölti a szabadidejét). Ennek ellenére jól tükrözi, hogy a három felvázolt helyzetben – amelyek funkcionális szempontból különböző típusú kapcsolatokat „göngyölitenek fel” – eltérő a kapcsolatok gazdagsága: a segítségnyújtás és a közös programok kapcsán több személyt említettek a megkérdezettek, mint a fontos dolgok megbeszélése kapcsán, amit a kapcsolatok számának megoszlása, valamint átlaga is mutat (17. táblázat).

17. táblázat
Az említett kapcsolatok száma a három helyzetben (%)

Kapcsolatok száma	A kapcsolatok tartalma		
	Ház körüli segítség	Közös program	Fontos dolgok megbeszélése
0	21,3	37,0	24,1
1	9,6	3,1	25,0
2	20,0	8,9	20,1
3	13,0	7,9	10,3
4	9,0	9,5	8,2
5	12,3	9,3	8,6
6+	14,8	24,3	3,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
Átlag	3,5	4,2	2,0

Ugyanakkor mindhárom helyzet esetében jelentős volt azok aránya, akik egyetlen kapcsolat-személyről sem tudtak beszámolni: a háztartás körüli segítségnyújtás kapcsán a megkérdezettek egyötöde, a közös szabadidős programok eltöltése kapcsán több mint egyharmada, a fontos dolgok megbeszélése kapcsán pedig közel egynegyede állította, hogy nincs ilyen jellegű kapcsolata. Ez utóbbi helyzet kapcsán látható, hogy a megkérdezettek mintegy felének 0 vagy 1 fő a „tanácsadói támogatást” nyújtó kapcsolathálója, ami „elégtelen” vagy

„marginális” támogatást jelent (Fischer 1982), és a megkérdezetteknek csupán az egyötöde említett 3-nál több személyt.³⁹

Ezt követően, 5 személyre korlátozva a szituációnként említhető kapcsolat-személyek számát, megkértük a válaszadókat a konkrét személyek felsorolására, továbbá rákérdeztünk a kapcsolatok jellegére, valamint a kapcsolat-személyek néhány szocio-demográfiai jellemzőjére. Az 5 fős névgenerátor esetében eredményeink összehasonlíthatóak a hivatkozott 1998-as magyarországi vizsgálat eredményeivel⁴⁰ (18. táblázat).

18. táblázat
Az említett kapcsolat-személyek száma (maximum 5) a három szituációban (%)

	Kapcsolat-személyek száma	A kapcsolatok tartalma		
		Ház körüli segítség	Közös program	Fontos dolgok megbeszélése
Bevándorlók	0	21,6	37,8	26,1
	1	9,9	3,3	26,5
	2	19,9	9,3	20,0
	3	13,2	8,6	11,2
	4	10,0	11,1	6,8
	5	25,5	29,9	9,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	Átlag	2,6	2,4	1,7
Magyarországi lakosság	0	13,7	28,2	6,1
	1	31,1	20,8	29,4
	2	23,9	17,0	23,6
	3	17,3	15,1	20,1
	4	7,5	8,6	10,8
	5	6,5	10,3	10,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	Átlag	1,9	1,85	2,3

Látható, hogy míg a bevándorlók a segítségben részesülés és a szabadidős programok kapcsán említettek átlagban több személyt, a magyarországi lakosság körében éppen a fontos dolgok megbeszélésénél említett kapcsolat-személyek átlaga a legnagyobb (9. ábra). Ez azt jelzi, hogy a bevándorlók esetében az instrumentális funkciójú kapcsolatok vannak többségben, és feltehetően éppen a migráció következtében rendelkeznek kevesebb expresszív funkciójú kapcsolattal,⁴¹ ugyanis ez a típusú kapcsolat alakul ki legnehezebben (vagy legalábbis hosszabb idő alatt) egy új környezetben.⁴²

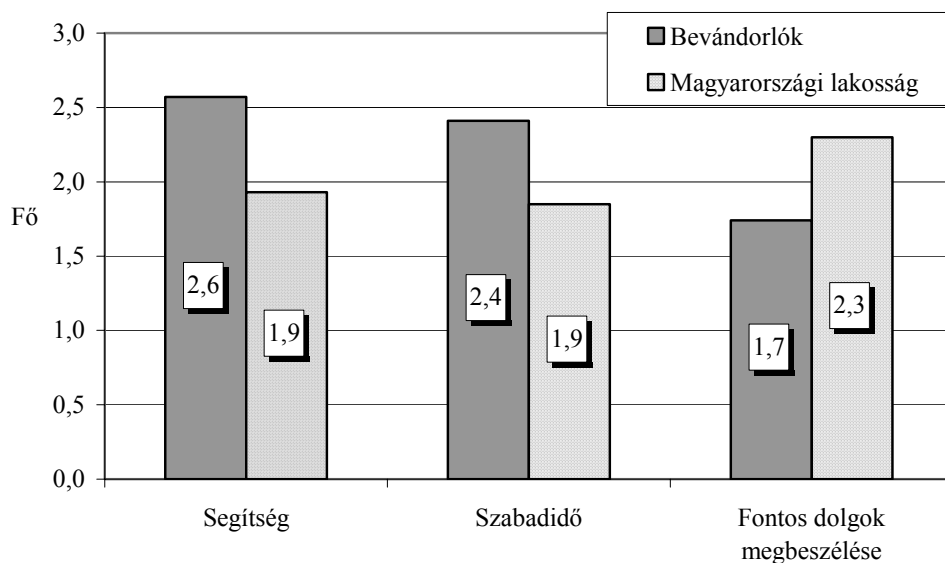
³⁹ Az 1985-ös amerikai GSS (General Social Survey) eredményei szerint ugyanennél a kérdésnél a válaszolók egynegyede rendelkezett 0 vagy 1 fős hálózattal, és az átlag 3 fő volt (Marsden 1991a).

⁴⁰ Ez utóbbi eredmények saját számítások az MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport 1998-as Omnibusz-vizsgálatának kapcsolatháló-blokkja alapján.

⁴¹ A fontos dolgok megbeszélése a kérdés előtti fél évre vonatkozott. Bár a megkérdezettek jelentős hányadánál családtagok és/vagy rokonok, illetve barátok áttelepülése előzte meg a migrációt, feltehetően még így is több, a fontos dolgok megbeszélésére „alkalmas” kapcsolat szakadt meg.

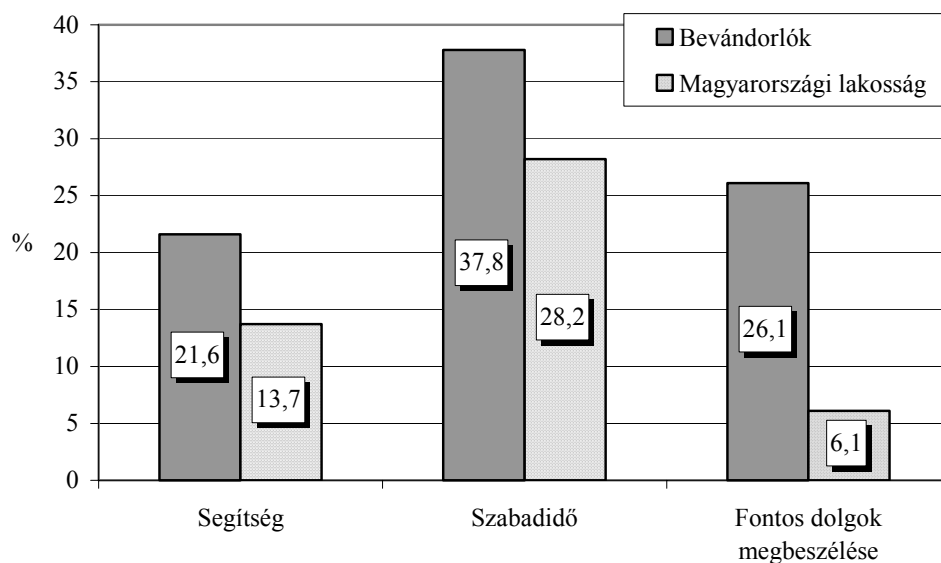
⁴² Ugyanakkor azt a módszertani szempontot is figyelembe kell venni, hogy a kérdések sorrendje is befolyásolhatta az említett személyek számát: az utolsó szituációban többnyire kevesebb személyt említettek a megkérdezettek, mint az elsőben, és a fontos dolgok megbeszélésére vonatkozó kérdés vizsgálatunkban harmadikként került sorra, ellentétben a magyarországi lakosság körében végzett vizsgálattal, ahol első helyen szerepelt.

9. ábra
Az említett kapcsolatok átlaga a három szituációban

Ugyanakkor, ha azok arányát tekintjük, akik konkrét kapcsolat-személyként senkit nem neveztek meg (21,6%, 38%, illetve 26,1% – közel azonos arányok, mint az előző kérdésnél), azt tapasztaljuk, hogy ez mindhárom szituációban nagyobb, mint amit a magyarországi lakosság körében mértek (10. ábra). Ebből pedig – figyelembe véve az előző ábrát is – az következik, hogy a segítség és a szabadidős programok kapcsán a bevándorlók közül összességében kevesebben említettek átlagban több kapcsolatot. Tehát valójában a két véglet jellemző: a fogadó népességhez képest a bevándorlók csoportjában többen vannak, akik egyáltalán nem rendelkeznek ilyen jellegű kapcsolatokkal, viszont akik rendelkeznek, azoknak gazdagabb a kapcsolathálójuk.

10. ábra
A kapcsolattal nem rendelkezők aránya a három szituációban (%)

A fontos dolgok megbeszélésében az előbbtől eltérő kép mutatkozik: egyrészt az erre alkalmas kapcsolattal nem rendelkezők aránya jóval nagyobb a bevándorlók körében (26% a magyarországi lakosság körében mért 6%-hoz képest), másrészt a kapcsolattal rendelkezők is átlagosan kevesebb főt említettek. Látható a 18. táblázatból, hogy míg az első két szituációra vonatkozóan a bevándorlók jelentős hányada öt kapcsolat-személyt is említett, addig a fontos dolgokat a megkérdezettek zöme egy-két személlyel beszélte meg.

Nem, életkor és iskolai végzettség szerint vizsgálva a kapcsolatokkal nem rendelkezők arányát (19. táblázat), ugyanazok a tendenciák tapasztalhatóak a bevándorlók esetében, mint a magyarországi lakosság körében: a nők közt kissé nagyobb arányban vannak a segítségnyújtó és szabadidős kapcsolatokkal nem rendelkezők, míg a férfiak körében a fontos dolgok megbeszélésére alkalmas kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya magasabb kissé. Továbbá mindhárom szituáció kapcsán, de leginkább a közös szabadidős programok vonatkozásában, az idősebbek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek közt jóval nagyobb arányban vannak a kapcsolat-személyt egyáltalán nem említők, mint a fiatalok és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közt.

19. táblázat

A kapcsolattal nem rendelkezők aránya nem, kor és iskolai végzettség szerint (%)

	<i>A kapcsolatok tartalma</i>		
	<i>Ház körüli segítség</i>	<i>Közös program</i>	<i>Fontos dolgok megbeszélése</i>
férfi	19,9	35,0	29,9
nő	22,8	40,0	23,3
18–34	19,7	25,5	24,2
35–54	19,8	36,6	26,9
Bevándorlók 55–	27,0	64,1	29,3
max. alacsony iskolai végzettségű	25,6	63,2	28,4
szakiskola	22,4	50,0	32,9
érettségi	22,8	32,4	26,0
felsőfokú	17,4	24,8	22,1
Magyarországi férfiak	14,1	27,8	6,7
Magyarországi nők	13,4	28,6	5,6

18–34	11,7	17,2	5,3
35–54	10,6	24,5	3,4
55–	17,6	39,6	8,7
max. alapfokú szakiskola	17,1	41,9	8,3
érettségi	14,3	26,5	6,8
felsőfokú	10,7	18,4	4,2
	10,6	17,9	3,7

Mivel a személyes kapcsolathálóból ugyanazzal a kapcsolat-személlyel többfajta tartalmú interakciós viszony is lehetséges, az említett személyek a három megadott szituáció során többször (akár mindháromban) is szerepelhetnek. Ezért meg kell különböztetnünk az említett összes kontaktus terjedelmét és az együttesen említett kapcsolat-személyek számát.

A *kontaktusok átlagos terjedelme* valamelyest nagyobb a bevándorlók, mint a fogadó népesség esetében, annak ellenére, hogy a bevándorlóknak kissé nagyobb aránya nem említett egyetlen kontaktust sem (20. táblázat). Itt is a két szélsőség figyelhető meg a bevándorlók esetében: egyfelől többen vannak a kapcsolati tőke teljes hiányát mutatók, másfelől a sok kontaktust említők aránya is nagyobb.

20. táblázat
A kontaktusok terjedelme (max. 15), %

	Nincs kontaktus	Kevés kontaktus (1–4)	Közepes számú kontaktus (5–9)	Sok kontaktus (10–15)	Átlag
Bevándorlók	9,0	25,8	36,7	28,6	6,72
Fogadó népesség	5,1	34,2	42,4	18,4	6,10

Hasonló a helyzet a kapcsolat-személyek számát tekintve is (21. táblázat). A három szituáció együttes figyelembevételével a bevándorlók – bár kissé nagyobb körökben a kapcsolattal egyáltalán nem rendelkezők aránya (9%) – összességében gazdagabb kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség: kevesebben vannak közöttük a kapcsolat-szegények, és többen azok, akiknek közepes méretű, illetve kiterjedt a kapcsolathálójuk.

21. táblázat
A kapcsolathálók mérete (max. 15 fő), %

	Nincs kapcsolat	Szegényes kapcsolatháló (1–4)	Közepes kapcsolat-háló (5–9)	Kiterjedt kapcsolatháló (10–)	Átlag
Bevándorlók	9,0	38,1	46,7	6,2	4,68
Fogadó népesség	5,1	57,6	35,0	2,3	3,75

Ehhez – a minta életkori, képzettségbeli sajátosságai mellett – feltehetően az is hozzájárult, hogy az áttelepedés olyan élethelyzeteket hozott létre, amelyekben megnövekedett az interperszonális kapcsolatok jelentősége: egyfelől nagyobb mértékben mobilizálódtak a meglévő kapcsolatok, másfelől „érdekelték” voltak a migránsok az új kapcsolatok kialakításában,

az úgynevezett kapcsolatitőke-beruházásokban is.⁴³ Ugyanakkor feltételezhető, hogy a migráció eleve szelektív ebből a szempontból is: a gazdagabb kapcsolathálóval rendelkezők nagyobb valószínűséggel szánják rá magukat, mivel kapcsolataikat a migráció során, majd a későbbiekben is „hasznosítani” tudják.

4.4.2.2. *A kapcsolatok multiplicitása*

Látható a fenti táblázatokból, hogy míg a bevándorlók közel 30%-áról mondható el, hogy a három szituáció kapcsán említett kontaktusaik terjedelme nagy, addig mindössze 6%-uk rendelkezik kiterjedt kapcsolathálóval. Ez arra utal, hogy kapcsolataik egy jelentős része multifunkcionális, azaz több szituációban is megjelenik ugyanaz a kapcsolat-személy. A fogadó népességben belül még hangsúlyosabb a kapcsolatháló mérete és a kontaktusok terjedelme közötti aránytalanság.

A *multiplicitás* mutatóját kiszámítva (ami azt fejezi ki, hogy az egyén kapcsolatai mennyire sokrétűek, mennyire jelentenek többféle tartalmú interakciós viszonyokat⁴⁴), a bevándorlók esetében 1,47-es, a fogadó népességnél 1,78-as értéket kapunk. Ez azt jelzi, hogy a bevándorló csoportnál ugyan előfordulnak multiplex kapcsolatok, azonban valamivel kisebb arányban, mint a fogadó népességben belül. A kapcsolattal rendelkezők egyharmada egyáltalán nem említett „többfunkciós” kapcsolatot (szemben a fogadó népességben belüli 12,6%-kal), és 21,3%-uknál kettő vagy annál nagyobb értékű a multiplicitás mutatója (szemben a fogadó népességben belüli 40,2%-kal).

Összességében tehát megállapítható, hogy a bevándorlók kapcsolathálói átlagosan nagyobb méretűek, de kevesebb multiplex kapcsolatból tevődnek össze, míg a fogadó népességben belül kisebb méretű és több multiplex kapcsolatból álló kapcsolathálók figyelhetők meg. Ez arra utal, hogy bár a bevándorlóknál sem ritka, hogy ugyanaz a kapcsolat-személy jelent különböző területeken is erőforrást, ám kevésbé gyakori, mint a fogadó népesség körében.

4.4.2.3. *A kapcsolathálók mérete a társadalmi-demográfiai csoportokon belül*

A különböző szocio-demográfiai mutatók mentén vizsgálva a kapcsolathálók méretét, leginkább az életkor és az iskolai végzettség (illetve ezek következtében a gazdasági aktivitás és a foglalkozás) szerint észlelhető különbség (22. táblázat). Az általános – és a magyarországi lakosság körében is tapasztalt – tendenciának megfelelően az életkor növekedésével a kapcsolatháló mérete csökken, a magasabb iskolai végzettségűek felé haladva pedig növekszik. Míg

⁴³ Itt elsősorban nem anyagi érdekeltségre kell gondolnunk, hanem a kapcsolatoknak az új környezetben való „eligazodást”, a helytalálás megkönnyítését, az otthonosságérzet kialakulását célzó felértékelődésére.

⁴⁴ A multiplicitás az összes említett kontaktus és az összes kapcsolat-személy hányadosa. Minél nagyobb, annál sokrétűbbek az egyén kapcsolatai. A háromszituációs névgenerátor esetében maximum 3 lehet a kapcsolatháló multiplicitása, és ebben az esetben a megkérdezett által említett minden személy mindhárom szituációban megjelenik.

az alapfokú végzettségű és a 60 év feletti bevándorlók átlagos kapcsolatháló-mérete 4 fő alatti, a felsőfokú végzettségűeké és a 30 év alattiaké 5 fő feletti.

Ugyancsak átlag feletti a kapcsolatháló mérete az értelmiségiekénél (a nem vezető beosztásúaknál), valamint az egyéb szellemiekénél és a tanulóknál, ugyanakkor érdekes módon a munkanélkülieknél is, ami azt jelzi, hogy ez a csoport nincs feltétlenül hátrányos helyzetben a kapcsolati tőke szempontjából, szemben a magyarországi munkanélküliekkel, akiket átlag alatti kapcsolatháló-méret jellemez.

A kapcsolatok gazdagsága kissé nagyobb a városokban, mint a községekben, viszont ellentétben a magyarországi tendenciával Budapesten a legkisebb, ami a nagyváros személytelenebb – s ezáltal a bevándorlók számára az új kapcsolatok kialakulását megnehezítő – közegéből adódhat. A Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint nem tapasztaltunk lényeges különbséget a kapcsolatháló méretét illetően.

22. táblázat

Kapcsolatháló mérete a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül

	<i>Kapcsolatháló mérete (átlag)</i>	
	Bevándorlók	Magyarországi népesség
Nem		
férfi	4,84	3,65
nő	4,56	3,83
Korcsoport		
18–29	5,37	4,23
30–44	4,69	4,16
45–59	4,67	3,90
60–	3,57	2,97
Iskolai végzettség		
max. alapfokú	3,83	2,91
szakmunkásiskola	4,00	3,77
érettségi	4,71	4,39
felsőfokú	5,52	4,43
Foglalkozás		
vezető	4,56	4,17
értelmiségi	6,02	4,67
egyéb szellemi	5,14	4,16
önálló	4,70	4,55
szakmunkás	4,41	3,71
egyéb fizikai	4,91	3,10
munkanélküli	5,53	3,46
nyugdíjas	3,54	3,12
tanuló	5,55	5,12
Településtípus		
főváros	4,19	3,98
város	5,06	3,77
község	4,65	3,56
Összesen	4,68	3,75

4.4.2.4. A kapcsolatháló sűrűsége

A kapcsolatháló sűrűségét az egyes partnerek (úgynevezett alterek) egymás közötti kapcsolata határozza meg, pontosabban az, hogy mennyire ismerik egymást. Vizsgálatunk során az ismeretség jellemzésére a „jól ismerik egymást”, „futólag ismerik egymást” és „nem ismerik egymást” kategóriákat alkalmaztuk. Minél több és minél közelebbi kapcsolat áll fenn a háló-tagok között, annál sűrűbb a háló.⁴⁵ Mivel a kapcsolat-személyek egymás közötti ismeretségét csak az öt legfontosabbnak említett személy esetében vizsgáltuk, csupán e szűkebb (maximum 5 fős) kapcsolatháló sűrűségét ismerjük. Feltehetően a tágabb (maximum 15 fős) kapcsolatháló sűrűsége ennél valamivel kisebb, lévén, hogy – a szakirodalom eredményeinek tanúsága szerint – a hálózat méretének növekedésével csökken a sűrűség. A kapcsolatháló sűrűsége csak a legalább 2 fős háló esetében értelmezhető, ami a szűkebb kapcsolathálókat tekintve a megkérdezettek mintegy 80%-ára jellemző (ugyanakkor 44%-uk a maximális 5 főt említette).

Az eredmények azt mutatják, hogy a szűkebb kapcsolatháló sűrűsége nagy: átlagosan 0,86 (kevesebb kapcsolat-személy – 2–3 fő – említése esetén még ennél is nagyobb), ami arra enged következtetni, hogy a bevándorló csoport egészét tekintve a szűkebb kapcsolatháló meglehetősen zártak, kevésbé szerteágazóak. Összességében e hálózatok kétharmadában valamennyi kapcsolat-személy jól ismeri egymást (azaz a hálózat sűrűsége 1), és mindössze 1,6%-ában nem ismerik egymást egyáltalán az alterek (azaz 0 a sűrűség). Tehát a hálózatok jelentős részének a „belső magja”⁴⁶ – az úgynevezett szűkebb háló – kohezív csoportot képez.

A kizárólag családi-rokoni kötelékekből, illetve azonos országbeli személyekből álló kapcsolatháló sűrűsége az átlagosnál is nagyobb: 0,96, illetve 0,94, tehát szinte valamennyi network-tag ismeri egymást. Ugyancsak az átlagosnál sűrűbb kapcsolathálókat találunk az idősebbeknél, az alacsonyabb iskolázottságúaknál, valamint a községekben élőknel. Bár az eltérések nem túl jelentősek, jelzik, hogy a fenti kategóriákon belül még hangsúlyosabb a kapcsolatok átfedése, illetve a kapcsolatháló „zártsága”.

4.4.2.5. A kapcsolatháló heterogenitása

A kapcsolatháló heterogenitása lényeges a társadalmi integráció szempontjából, a homofil kapcsolatháló ugyanis gátolják az integrációt, mivel kevés csoportközi kapcsolatot eredményeznek (*Marsden 1991b*). A különböző szocio-demográfiai jellemzők mentén eltérő mértékű lehet a háló heterogenitása. Az instrumentális cselekvések szempontjából elsősorban az iskolai végzettség és az életkor szerinti heterogenitásnak van jelentősége.

⁴⁵ A sűrűség mutatója 0 és 1 közötti értéket vehet fel, 0 abban az esetben, ha egyáltalán nem ismerik egymást az alterek, és 1 abban az esetben, ha mindenki mindenkit jól ismer.

⁴⁶ A „belső mag”-ot a kapcsolathálón belül a megkérdezett számára legfontosabb kapcsolat-személyek alkotják.

Az iskolai végzettség szórása – az elvégzett osztályok számát tekintve – a tágabb (max. 15 fős) kapcsolathálókon belül 1,76, ami azt jelenti, hogy átlagosan két befejezett iskolai évnél kevesebb a kapcsolat-személyek iskolai végzettségében az eltérés. Ez az egyéni kapcsolathálókon belül nyilván jelentős eltéréseket mutat: a kapcsolathálók mintegy 30%-ában kevesebb mint egy év, további 30%-ában 1–2 év, viszont 14%-ában 3 évnél is több.

A tágabb kapcsolathálók életkor szerinti szórását tekintve ugyancsak viszonylagos homogenitás állapítható meg. Az életkor átlagos szórása 8,8,⁴⁷ azonban a kapcsolathálók több mint egyharmadában (36%) a szórás kevesebb mint 5 év, és alig 16%-ában több mint 15 év.⁴⁸

A kapcsolathálóknak mind az iskolai végzettség, mind az életkor szerinti heterogenitása főként az idősebbek és az alapfokú végzettségűek körében nagyobb – ami némiképp elmentmond a szakirodalom eredményeinek –, azonban emögött nem e csoportok kiterjedt kapcsolathálói állnak, hanem ez azzal van összefüggésben, hogy az ő kapcsolathálóikon belül nagyobb a családtagok aránya, ami viszont nagyobb kor szerinti és – főként a saját gyermek említése esetén – iskolai végzettség szerinti heterogenitással jár együtt.

4.4.3. A kapcsolathálók létrejöttében érvényesülő szelekció

A „szelektivitás” mutatói azt fejezik ki, hogy milyen társadalmi-demográfiai „szűrők” milyen mértékben érvényesülnek a kapcsolatok létrejöttében (lásd: *Angelusz–Tardos 1991: 58*), és többnyire az iskolázottság, életkor, nem és településtípus szerinti szelektivitást vizsgálják.⁴⁹

A lakóhely – amely a magyarországi vizsgálatok szerint leginkább behatárolja a kapcsolatok létrejöttét – a bevándorlók kapcsolathálózatában is fontos szelekciós tényező: a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek 81%-a a megkérdezettel azonos településen él.

Az életkor és az iskolai végzettség szerinti korrelációs együtthatók közül az utóbbi a jelentősebb (0,49 a gamma együttható, míg az életkor esetében 0,31), jelezvén, hogy inkább érvényesül az iskolai végzettség szerinti szelekció, mint az életkor szerinti. Mindkét érték közel azonos az 1998-as magyarországi vizsgálat során mért megfelelő korrelációkkal, amely az iskolai végzettség szerint 0,52, az életkor szerint pedig 0,35 volt.⁵⁰

Az iskolai végzettség tekintetében tehát jelentős mértékben érvényesül az úgynevezett „hasonlósági elv”, mely szerint az egyének a hozzájuk hasonlóknak – jelen esetben az azonos iskolai végzettségűeknek – közül válogatják kapcsolataikat. Az iskolai végzettség szerinti szelekcióban a „hasonlósági elv” mellett gyakran az ún. „presztízs-elv” is érvényesül – leginkább a középosztálybeliek körében –, ami azt jelenti, hogy a kapcsolatok kialakításában felfele törekvés figyelhető meg, azaz a saját végzettségénél magasabb iskolai végzettséggel rendelkező

⁴⁷ A vizsgált sokaság kor szerinti szórása 16,6.

⁴⁸ Az 1985-ös amerikai GSS vizsgálat szerint a hálózatok 25%-ában volt 5 évnél kisebb a szórás és 26%-ában volt 15 évnél több (Marsden, 1991).

⁴⁹ Bevándorlók esetében jelentősége van a származási ország szerinti szelekció vizsgálatának is, ezzel azonban a későbbiekben külön részben foglalkozunk.

⁵⁰ Tardos Róbert számítása (személyes közlés).

személyt választanak. A két elv érvényesülését az *asszociációs index*⁵¹ kiszámolásával ellenőrizhetjük (lásd: 23. táblázat).

A táblázat főátlója mentén tapasztalható 1 feletti értékek mutatják, hogy mely csoportokban esetében érvényesül a „hasonlósági elv”: láthatjuk, hogy leginkább a szakmunkás végzettséggel, valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében, ugyanakkor, ha nem is annyira hangsúlyosan, a másik két kategória esetében is megfigyelhető, hogy a saját csoportjukon belül választanak nagyobb arányban.

23. táblázat

A kérdezettek és a kapcsolat-személyek iskolai végzettsége közötti asszociációs együtthatók

<i>A kérdezettek iskolai végzettsége</i>	<i>Kapcsolat-személyek iskolai végzettsége</i>				<i>Kérdezettek megoszlása (%)</i>
	<i>max. alapfokú</i>	<i>szakmunkás</i>	<i>érettségi</i>	<i>felsőfokú</i>	
max. alapfokú	1,67	1,40	0,91	0,54	13,1
szakmunkás	0,81	2,03	0,97	0,39	20,7
érettségi	0,66	0,98	1,35	0,73	36,8
felsőfokú	0,40	0,40	0,79	1,95	29,4
Választottak megoszlása (%)	9,3	21,1	38,7	31,0	100,0
N	295	673	1233	988	3189

A „presztízs-elv” érvényesülése csak a maximum alapfokú végzettséggel rendelkezőknél figyelhető meg: a várható gyakoriságnál gyakrabban választottak szakmunkás végzettségű személyt. A szakmunkások esetében elég jelentős az érettségizett személyek választása, de az asszociációs index nem éri el az 1-et, és ugyanez érvényes az érettségizett megkérdezetteknek a szakmunkás végzettséggel rendelkezők felé irányuló választásaira is.

Az eredmények értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy a vizsgált mintában a felsőfokú végzettséggel és az érettségivel rendelkezők nagyobb arányban vannak, mint a népesség egészében⁵², a megkérdezettek azonban kapcsolataikat nem csak a csoporton belül választják. Tehát nem is várható, hogy egy iskolai végzettség szempontjából „rosszabb összetételű” sokaságból válasszanak a saját végzettségüknél is „jobb összetételű” kapcsolathálót.

Legkevésbé a nem szerinti szelekció érvényesül a kapcsolathálóké létrejöttében: az említett kapcsolat-személyek 58%-a azonos nemű a kérdezettel – a férfiak esetében ez az arány kissé magasabb (59,3%), mint a nőknél (56,9%) – tehát elég jelentős az ellenkező nemű kapcsolat-személyek említése is.

4.4.4. A kapcsolathálóké kapcsolatjelleg szerinti összetétele

A kapcsolatjelleg szerinti összetétel azt mutatja, hogy milyen szerepviszonyok lehettek fel a megnevezett kapcsolat-személyek és a megkérdezett között. Leggyakrabban a *rokonsági hánya-*

⁵¹ Az asszociációs index a megfigyelt gyakoriságnak a várható gyakorisághoz viszonyított előfordulását fejezi ki, az 1 feletti értékei azt jelentik, hogy az adott kockában a tényleges választás gyakoribb, mint az elméleti érték.

⁵² A minta a bevándorlók csoportjára nézve reprezentatív, és e csoporton belül eleve érvényesül az iskolai végzettség szerinti szelekció.

dost vizsgálják, ami a családi és rokoni kapcsolatok együttes arányát fejezi ki a kapcsolathálón belül, és a „tradicionalizmus-modernség” dimenzió egyik mutatója (*Angelusz–Tardos 1991*).

Az eredmények azt jelzik, hogy a bevándorlók körében a felmért hálózatokon belül a kapcsolatok jelentős részét a családi-rokoni kötelékek jelentik: arányuk az összes említett kapcsolaton belül 41,5%⁵³, és közel fele-fele arányban állnak családi és rokoni kapcsolatokból. Bár ez az arány jelentős, jóval alulmarad a magyarországi lakosság körében mérttel szemben, ami 1987-ben a nyolcszituációs módszer ellenére is⁵⁴ elérte a 47%-ot (*Angelusz–Tardos 1991*), 1997-ben pedig – a háromszituációs módszert alkalmazva – közel 70%-os (!) volt (*Angelusz–Tardos 1998*). A kisebb rokonsági hányados a bevándorlók körében azonban inkább *a migráció következtében felszakadozott hálózatokra* és ebből kifolyólag a családi-rokoni kapcsolatok hiányára utal, semmint a „modernség” irányába való eltolódásra.

A bevándorlók kapcsolatainak másik nagy szeletét a baráti kapcsolatok alkotják, arányuk még a rokoni kapcsolatokénál is nagyobb kissé (45,6%), ami egyébként nem jellemző sem a magyarországi, sem az amerikai eredmények szerint. Mindebből arra következtethetünk – figyelembe véve, hogy az átköltözést követő első időszakra vonatkozóan a teljes csoport 34–47%-a említett segítő családtagot/rokont (a segítség típusától függően), és mindössze 10–16%-uk barátot⁵⁵ –, hogy *a migráció óta eltelt időszak alatt megnövekedett a baráti kapcsolatok száma, illetve jelentősége*. Ezt már az újonnan kialakított barátságokról beszámoló magas aránya is jelezte, és a továbbiakban a kapcsolathálóok összetételének a Magyarországra költözés óta eltelt idő függvényében való vizsgálata is megerősíti.

A kapcsolathálóok összetételét a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül vizsgálva (*24. táblázat*), azt tapasztaljuk, hogy a családi-rokoni kapcsolatok aránya az alacsonyabb iskolai végzettségűek és az idősebbek (60 év felettiek) esetében a legjelentősebb, ugyanakkor az átlagosnál kissé nagyobb a nőknél is. Ezek a tendenciák egyrészt a tradicionálisabb kapcsolathálókkal rendelkezők csoportjait jelzik – összhangban a magyarországi lakosság körében végzett vizsgálatok eredményeivel –, másrészt azokét, akik már a migráció során is inkább támaszkodtak áttelepült családi-rokoni kapcsolataikra. Ők jelentik tehát elsősorban a családi, rokoni szálakon gördülő láncmigráció alanyait.

24. táblázat

A kapcsolathálóok összetétele a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

	Családtag, rokon	Barát	Munkatárs	Szomszéd	Egyéb	Együtt
--	---------------------	-------	-----------	----------	-------	--------

⁵³ Az egy hálózaton belüli átlagos rokonsági hányados kissé magasabb (44,6%), mint a minta egésze által említett összes rokoni kötelék aránya, mivel elég sok a kis létszámú hálózat (lásd a 20. táblázatban a kapcsolat-szegények arányát), v. ö. *Marsden 1991a: 368*.

⁵⁴ Ami nyilván kiterjesztette a kapcsolatok körét (az átlagos network-méret 6,1 volt), és ez a nem rokoni kapcsolatok arányának növekedésével jár.

⁵⁵ Vagy másféle megközelítésben: azok körében, akik kaptak segítséget, a segítségforrást 57–73%-ban a családtagok, rokonok együttesen jelentették, és mindössze 12–20%-ban a barátok (egyedül a munkahelytalálásban nyújtott segítség jelent kivételt, de ezen belül is 41% volt a családtagok-rokonok és 25% a barátok aránya) (lásd erről a korábbi 8. ábrát).

Nem	férfi	37,9	48,4	4,8	6,2	2,7	100,0
	nő	44,3	43,4	2,8	7,2	2,3	100,0
Korcsoport	18–29	37,1	54,3	3,3	3,6	1,7	100,0
	30–44	34,9	49,5	5,5	6,9	3,2	100,0
	45–59	43,3	40,0	4,3	10,7	1,7	100,0
	60+	64,0	21,6	0,1	10,8	3,5	100,0
Iskolai végzettség	max. alapfokú szakiskola	49,9	31,5	5,6	9,8	3,2	100,0
	érettségi	48,5	38,3	2,8	7,6	2,8	100,0
	főiskola	40,7	49,0	2,4	6,4	1,5	100,0
	egyetem	37,6	50,3	1,8	6,6	3,7	100,0
		34,8	50,4	6,6	5,4	2,8	100,0
Településtípus	Budapest	42,8	51,2	1,9	2,5	1,6	100,0
	város	41,4	47,1	4,5	4,5	2,5	100,0
	község	40,6	40,0	3,8	12,5	3,1	100,0
Mióta költözött Magyarországra	1997 előtt	35,7	53,6	4,1	4,1	2,5	100,0
	1997–1999	40,3	48,5	3,6	5,6	1,9	100,0
	2000–	46,1	38,0	3,4	9,5	3,0	100,0
<i>Átlag</i>		41,5	45,6	3,7	6,8	2,4	100,0

Ugyancsak nagyobb a családi-rokoni kapcsolatok aránya a vizsgálat előtti 1–2 évben érkezettek körében, különösen, ha az 1997 előtt érkezettek csoportjával vetjük össze őket. Ez egyfelől annak tulajdonítható, hogy a nemrég érkezetteknek kevésbé alakultak még ki új kapcsolataik (ugyanakkor e csoport idősebb is az átlagnál), másfelől azt is tükrözi, hogy a migráció egyre inkább családi-rokoni kötelékeken keresztül gyűrűzik.

Nincs viszont különbség a rokonsági hányadost illetően a településtípus szerint (holott a lakóhely típusa egyébként – a magyarországi vizsgálatok szerint – meghatározó), és ez megint csak azt jelzi, hogy a bevándorlók esetében a kapcsolatháló formálódása sokkal inkább behatárolt, nem érvényesülhetnek a hagyományos kisebb közösségekre jellemző tendenciák.⁵⁶

A baráti kapcsolatokat tekintve éppen fordított tendencia érvényesül, mint a családi-rokoni kapcsolatok esetében: a fiatalabb korcsoportok (főleg a 30 év alattiak) és a magasabb iskolai végzettségűek, valamint kisebb mértékben a férfiak kapcsolathálóján belül nagyobb a barátok aránya. Ugyanakkor növekszik ez az arány a migráció óta eltelt idővel is: azok körében, akik a vizsgálat idején már több mint 5 éve éltek Magyarországon, a kapcsolatháló több mint felét barátok alkották.

Az is megfigyelhető, hogy míg a család-rokonság arányában nem mutatkozott eltérés a településtípus szerint, addig a barátok aránya nagyobb a Budapesten élők körében, mint a községbeliekénél. Ezzel szemben a községekben jóval átlag feletti (12,5%) a szomszédi kapcsolatok említése, ami a fővárosban viszont jelentéktelen (mindössze 2,5%). A szomszédi kapcsolatok említése a középkorú és idősebb, valamint az iskolázatlanabb megkérdezettek körében is gyakoribb (10-11%), és ugyancsak átlag feletti az arányuk a vizsgálat előtti 1–2 évben érkezettekénél, akiknek nagy része (40%-a) ugyancsak 60 év feletti. A munkatársak aránya az említett kapcsolatokon belül a minta egészét tekintve elenyésző, és ha csupán az aktívakat tekint-

⁵⁶ A magyarországi vizsgálatok a tradicionális rokonsági kapcsolatok arányának emelkedését jelzik a fővárostól a kisközségek felé (*Angelusz – Tardos 1991*), a bevándorlók esetében viszont ennek akadályja lehet, hogy a kisebb településeken élők eleve kevesebb elérhető közelségben élő családtaggal, rokonnal rendelkeznek.

jük (akiknek a kérdezés idején volt munkahelyük), akkor is alacsony (5,6%). Valamivel hangsúlyosabb a munkatársak jelenléte a férfiak és a 30 év feletti aktív korúak kapcsolathálóiban.

Az egyén társadalmi integrációja szempontjából alapvető fontosságúak a gyenge kötések is (*Granovetter 1988*): az ezekben rejlő kapcsolati tőke konvertálható át leginkább gazdasági előnyökké, általuk ugyanis könnyebb hozzájutni bizonyos – például munkalehetőséggel kapcsolatos – információkhoz, valamint többnyire ezek jelentik a „hidakat” más társadalmi csoportok felé. A vizsgált csoportnál azonban a kapcsolatok alig 13%-át teszik ki a gyenge kötéseknek nevezett munkatársi, szomszédi, ismerősi kapcsolatok. Ez egyfelől a háromszituációs névgenerátornak is köszönhető, amely talán inkább „kedvez” az erős kötések megragadásának. Másfelől viszont abból, hogy a kapcsolathálókon belül összességében az erős kötések (családi, rokoni, baráti kapcsolatok) dominálnak, arra következtethetünk, hogy *a vizsgált bevándorló csoport az úgynevezett tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott, és a domináns integrációs csatornát közel azonos arányban jelentik a családi-rokoni kötelek és a baráti kapcsolatok*. Az előbbieket az alacsonyabb iskolai végzettségű és idősebb személyeknél, az utóbbiak pedig a magasabb iskolai végzettségűeknél és fiatalabbaknál vannak túlsúlyban.

Az egyéni kapcsolatháló összetétele jelentősen eltérhet az átlagos összetételtől, ugyanis a felmért hálózatok közel egynegyede (23,8%-a) csak családi-rokoni kapcsolatokból áll, közel egyötöde (18,5%-a) pedig csak baráti kapcsolatokból, ugyanakkor csaknem 30%-ukban egyáltalán nincsenek családtagok vagy rokonok, több mint egyharmadukban (35,4%) viszont barátok nem szerepelnek⁵⁷.

A kapcsolatháló mérete szerint is változik az összetétel: minél nagyobb a kapcsolatháló, annál kisebb a rokonsági hányados átlaga (*25. táblázat*). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nagyobb háló ilyen szempontból heterogénebbek: kevés közöttük a csak rokoni kapcsolatokból álló, valamint az olyan is, amelyben egyáltalán nem fordul elő családtag, rokon.

25. táblázat

A családi, rokoni kapcsolatok arányának megoszlása a tágabb kapcsolathálókon belül a háló mérete szerint (%)

<i>A családi, rokoni kapcsolatok aránya (%)</i>	<i>Kapcsolatháló mérete (fő)</i>			<i>Együtt</i>
	<i>1–4</i>	<i>5–9</i>	<i>10–</i>	
0	36,6	22,0	10,0	28,8
1–49	10,4	39,6	60,0	25,9
50–99	15,5	27,4	26,7	21,5
100	37,5	11,0	3,3	23,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlag	44,4	40,7	36,7	41,5

⁵⁷ Az, hogy a felmért kapcsolatháló 35%-ából teljesen hiányzanak a barátok azért is érdekes, mert a megkérdezettek mintegy 86%-a említette, hogy új barátságokat is kötött Magyarországra költözését követően. Ez tehát azt jelzi, hogy az újonnan kötött és barátsággént definiált kapcsolatok egy része mégsem jelent erőforrást – legalábbis a felvázolt szituációkban.

A szűkebb (a megkérdezett által az öt legfontosabb közbe sorolt kapcsolat-személyből álló) kapcsolathálókat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a családi-rokoni kapcsolatok hányada kissé megnövekedett (együttesen 46,3%-ot tesznek ki), és ezzel együtt csökkent a baráti kapcsolatoké (42,2%-ra), az egyéb kategóriákon belül viszont nincs lényeges változás (11. ábra). E háló mérete szerint ugyanaz érvényesül, mint a tágabb (maximum 15 főből álló) hálónál: a kapcsolat-személyek számának a növekedésével csökken a rokonság aránya, és növekszik a barátoké, valamint kismértékben a munkatársaké. (Az is megfigyelhető, hogy míg az elsőként említett személyek 60%-a családtag, illetve rokon, addig az ötödikként említett személyeknek már csupán 32%-a.)

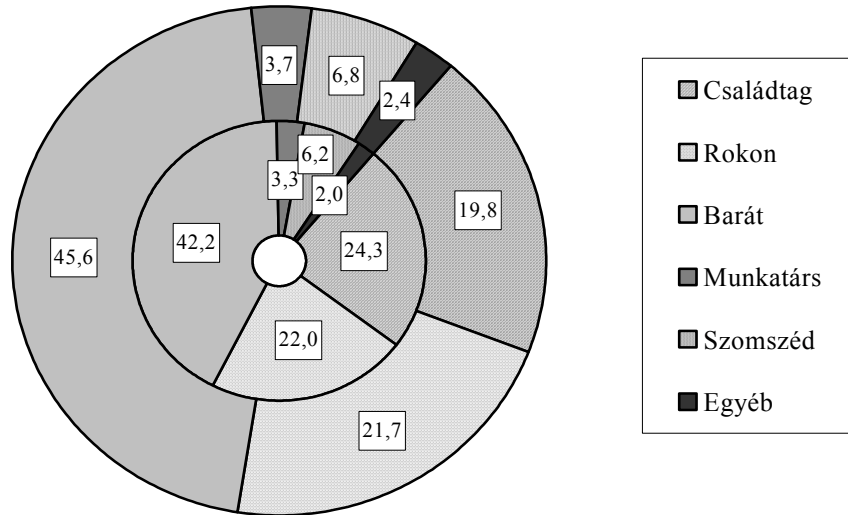
Ha összehasonlítjuk a bevándorlók szűkebb kapcsolathálójának összetételét a fogadó népességben belüli (hasonló módon feltárt) kapcsolatháló összetételével, azt láthatjuk, hogy a bevándorlók körében jóval nagyobb szerepük van a baráti kapcsolatoknak (több mint 40%-os a barátok aránya) és jóval kisebb a családi szálaknak, a fogadó népességben belül viszont a családi kötelékek alkotják az említett kapcsolatok közel kétharmadát (12. ábra).

Ez nyilván abból adódik, hogy az a családi milió, amellyel Magyarországon – az egyre inkább átalakuló családminták ellenére is – általában rendelkezik az emberek többsége, a bevándorlók számára nem adott. A migráció során családtagjaik kisebb-nagyobb részétől elszakadtak (még akkor is, ha mintegy 50%-uk rendelkezett korábban áttelepült családtaggal), és az otthonmaradt családtagokkal ápolt kapcsolatok – bár nagyon fontosak lehetnek, és mint az előzőekben láthattuk, akár érzelmi és anyagi támaszt is nyújthatnak – a térbeli távolság miatt többnyire nehezen mobilizálhatók, ezért erőforrásszerepük térben és időben korlátozott.

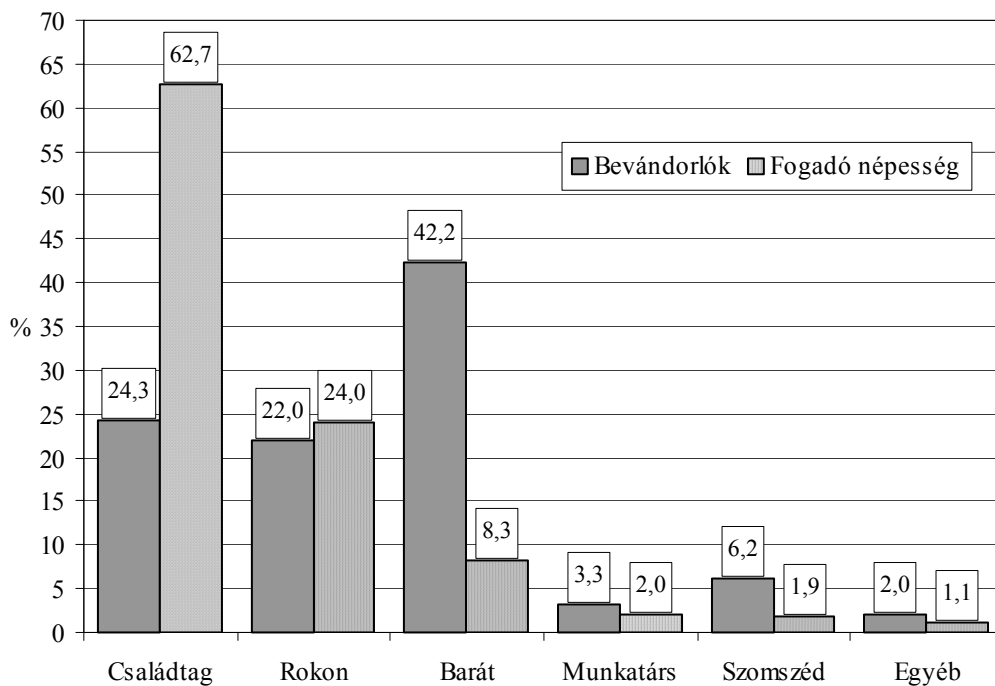
11. ábra

A szűkebb (belső kör) és a tágabb (külső kör) kapcsolatháló összetétele a kapcsolatok jellege szerint⁵⁸

⁵⁸ A szűkebb kapcsolatháló a tágabb hálókban megjelenő (maximum 15) személy közül az öt legfontosabbsként említettet tartalmazza. Azok esetében, akik öt vagy annál kevesebb főt említettek a tágabb hálón belül, a két háló mérete (és összetétele is) megegyezik.

12. ábra
A különböző kapcsolattípusok aránya a szűkebb kapcsolathálókon belül a bevándorlók és a fogadó népesség körében

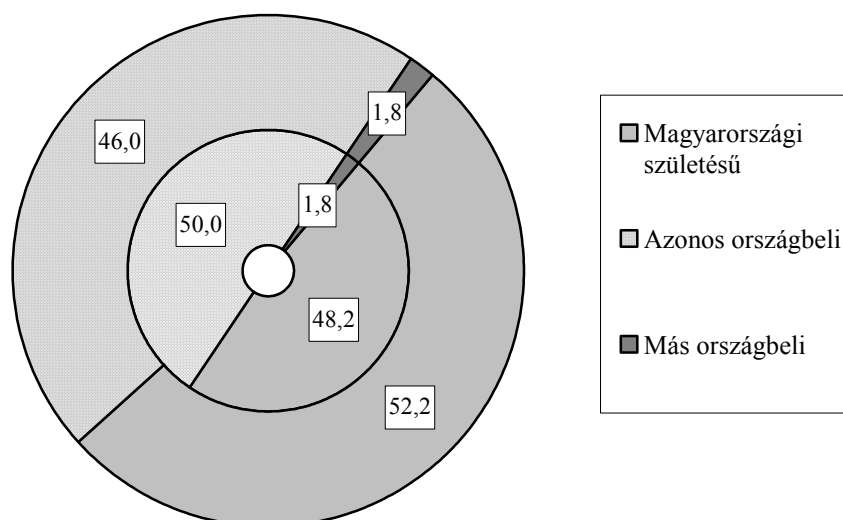
4.4.5. A kapcsolat-személyek származási ország szerinti szelekciója

A bevándorló egyén személyes kapcsolatai révén három közeget kapcsolódhat: a kibocsátó társadalomhoz (közösséghez), a fogadó társadalomhoz és a fogadó társadalmon belül a bevándorlók csoportjához. Az a tény, hogy a három közül melyikhez kötődő szálak vannak többségben a személyes kapcsolathálóján belül, jelzi azt, hogy mennyire szakadt el a kibocsátó közösségtől és az új környezetben valójában melyik közeget jelenti számára az elsődleges

integrációs bázist. A fogadó társadalomba való beilleszkedés szempontjából fontos kérdés, hogy megfigyelhető-e az azonos származási hely (ország, régió) alapján történő szelektivitás a bevándorlók kapcsolathálóin belül, azaz beszélhetünk-e az interakciós viszonyok alapján egy szubkulturális tömbről esetükben.

A bevándorlók tágabb kapcsolathálóit alkotó kapcsolat-személyek 46%-a, a szűkebb hálókat alkotó (az öt legfontosabbként említett) kapcsolat-személyek 50%-a a kérdezettel azonos országban született (52%, illetve 48% a Magyarországon születettek aránya, a más országbelieké pedig mindössze 1,8% mindkét háló esetében) (13. ábra). Tehát az újonnan formálódó magyarországi kapcsolataik ellenére a bevándorlók számára a szolidaritást és segítségnyújtást biztosító kapcsolatok jelentős részét (közel felét) az azonos országbeli⁵⁹ személyek jelentik.

13. ábra
A szűkebb (belső kör) és a tágabb (külső kör) kapcsolathálók összetétele a kapcsolat-személyek születési helye szerint

Azonban az egyéni kapcsolathálók szintjén jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a felmért hálók 27%-ában egyáltalán nem jelenik meg azonos országbeli személy, 23,5%-ában pedig csak azonos országbeliek fordulnak elő, és mintegy 50%-ot tesznek ki a „vegyes” – azaz mind azonos országbeli, mind magyarországi születésű kapcsolat-személyeket tartalmazó – hálók (26. táblázat).

26. táblázat
Az azonos országbeliek arányának megoszlása a tágabb kapcsolathálókon belül a háló mérete szerint (%)

⁵⁹ Az „azonos országbeli” kifejezés a kérdezettel azonos országban született személyekre vonatkozik. Arról, hogy ezek a személyek jelenleg hol élnek, csak a szűkebb kapcsolathálónál (a fontosként említett személyek esetében) van információnk, és erről a későbbiekben szó lesz.

Azonos országbeliek aránya (%)	Kapcsolatháló mérete (fő)			Együtt
	1–4	5–9	10–	
0	33,5	21,2	12,9	27,0
1–49	10,9	30,8	41,9	22,0
50–99	22,8	32,5	45,2	27,5
100	32,8	15,5	–	23,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlag	47,3	45,8	42,3	46,0

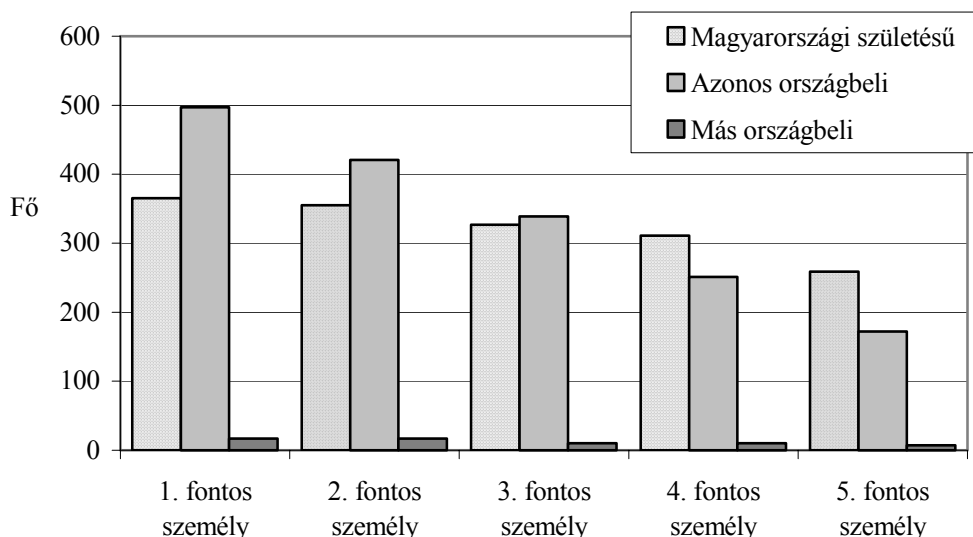
Jól látható a fenti táblázatból, hogy a hálóméret növekedésével valamelyest csökken az azonos országbeliek átlagos aránya. Minél nagyobb méretű a megkérdezett kapcsolathálója, annál inkább „vegyes” összetételű, és annál kevésbé érvényesül az azonos származási ország szerinti homofília. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a háló méretének növekedésével annak az esélye is csökken, hogy az csak magyarországi születésű kapcsolat-személyekből álljon: míg az öt fő alatti kapcsolatháló egyharmadában nincs azonos országbeli személy, a legalább 10 fős hálózatoknak mindössze 13%-ára érvényes ez.

Az azonos országbeliek aránya az átlagnál nagyobb az idősebb korcsoportokon belül (az 50–59 éveseknél 53%, a 60 év felettiéknél 62%), a megkérdezés előtti 1–2 évben érkezettekénél (53%), valamint a Budapesten élők körében (57%). Ez utóbbiak esetében eleve nagyobb az azonos országból származó lehetséges kapcsolat-személyek köre, ugyanis az összes bevándorló jelentős része él Budapesten. Nem és iskolai végzettség szerint nem tapasztalható különbség a származási ország szerinti homofiliát illetően. A különböző országokból érkező bevándorlóknál viszont jelentős eltérés mutatkozik: míg az Ukrajnából érkezőknél a kapcsolat-személyek 35%-át, a Jugoszláviából érkezőknél pedig 41%-át teszik ki az azonos országbeli személyek, addig a Romániából érkezők esetében 50% feletti az arányuk, ami nyilván abból adódik, hogy innen indult legrégebből a bevándorlás, és innen érkeztek legnagyobb számban bevándorlók Magyarországra.

A szűkebb kapcsolathálókon belül a származási ország szerinti homofília tekintetében ugyanaz a tendencia érvényesül, mint a tágabb kapcsolatháló esetében: minél kevesebb kapcsolat-személyt nevezett meg a megkérdezett, annál nagyobb közöttük a vele azonos országbeliek aránya. A különbségek azonban nem túl jelentősek, lévén hogy eleve behatárolt volt az említhető személyek száma (max. 5). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az első két helyen említettek közt nagyobb arányban vannak a kérdezettel azonos országban született kapcsolat-személyek, míg a negyedik-ötödik helyen említettek közt – bár számuk egyre csökken – már a magyarországi születésűek vannak többségben (14. ábra).

14. ábra

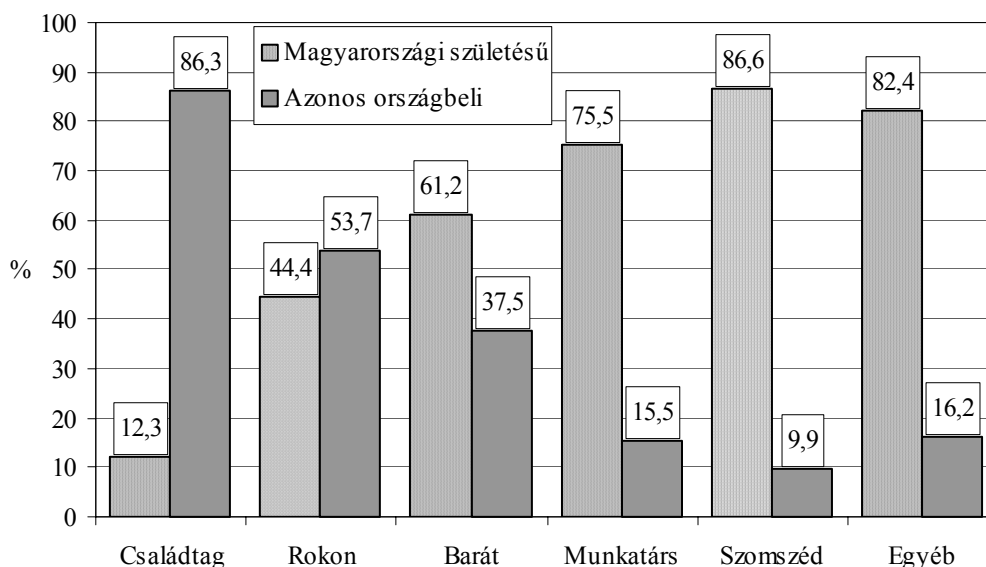
A szűkebb kapcsolathálóban említett személyek származási hely szerint (%)

Ha a szűkebb kapcsolathálón belül a kapcsolat-személyek születési helyét a kapcsolat jellege szerinti bontásban vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy míg a családi kapcsolatok túlnyomó többsége (86%-a) – érthető módon – azonos országbeli személyt takar, a rokoni kapcsolatoknál ez az arány már jóval kisebb (54%), a barátok többsége (61%-a) pedig magyarországi születésű (15. ábra). Még nagyobb a magyarországi születésűek aránya a többnyire gyenge kötésekkel jelentő munkatársi, szomszédi, illetve ismerősi kapcsolatokon belül. Ha a családi és rokoni kapcsolatoktól eltekintünk, akkor a legfontosabbnak említett személyeknek összesen mintegy kétharmada (65,4%-a) magyarországi születésű. Ezek a kötések tehát már a fogadó társadalom „szövetébe” kapcsolják a bevándorlókat.

A két dimenzió – a kapcsolat jellege és a kapcsolat-személy születési országa – szerint együtt vizsgálva a bevándorlók kapcsolathálóinak összetételét, látható (27. táblázat), hogy összességében – mind a szűkebb, mind a tágabb kapcsolathálókon belül – a kapcsolat-személyek legnagyobb részét a magyarországi barátok (26% illetve 29%) és az azonos országbeli családtagok (21% illetve 17%) jelentik. Ezt követik az azonos országbeli barátok (16%) és rokonok (11-12%), majd a magyarországi rokonok (10%) és végül a magyarországi egyéb kapcsolat-személyek: munkatársak, szomszédok, ismerősök (együtt 9% illetve 11%). Látható, hogy a tágabb hálókon belül a magyarországi barátok aránya kissé nagyobb, mint a szűkebb hálókon belül, míg ez utóbbiak esetében az azonos országbeli családtagok aránya nagyobb, ám lényeges eltérés a kétféle háló összetételében nem tapasztalható.

15. ábra
A szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolat-személyek születési helye a kapcsolat jellege szerint

27. táblázat
A tágabb és a szűkebb kapcsolathálókat összetétele a kapcsolatok jellege és a kapcsolat-személyek születési helye alapján kialakított típusok szerint (%)

A kapcsolat-személyek típusa	A tágabb kapcsolathálókat összetétele	A szűkebb kapcsolathálókat összetétele
Magyarországi barát	28,9	25,9
Azonos országbeli családtag	17,1	20,9
Azonos országbeli barát	16,1	15,9
Azonos országbeli rokon	11,4	11,8
Magyarországi rokon	10	9,8
Magyarországi egyéb kapcsolat	10,8	9,4
Magyarországi családtag	2,4	3,0
Más országbeli kapcsolat	1,8	1,8
Azonos országbeli egyéb kapcsolat	1,5	1,4
Összesen	100,0	100,0
N	4320	3340

Az azonos országbeli személyek említése esetén lényeges szempont, hogy a származási országban élő személyekről van-e szó, vagy Magyarországra (esetleg egy harmadik országba) áttelepedettekről. A kapcsolat-személyek elérhetőségéről (térbeli távolságáról) csak a szűkebb network esetében van információnk. Ez alapján elmondható, hogy az azonos országbeli kapcsolat-személyek 12,3%-a él abban az országban, ahonnan a megkérdezett érkezett, és ez az arány a családtagok esetében közel 20%, míg a rokonok, barátok esetében 7% körüli. (28. táblázat).

28. táblázat

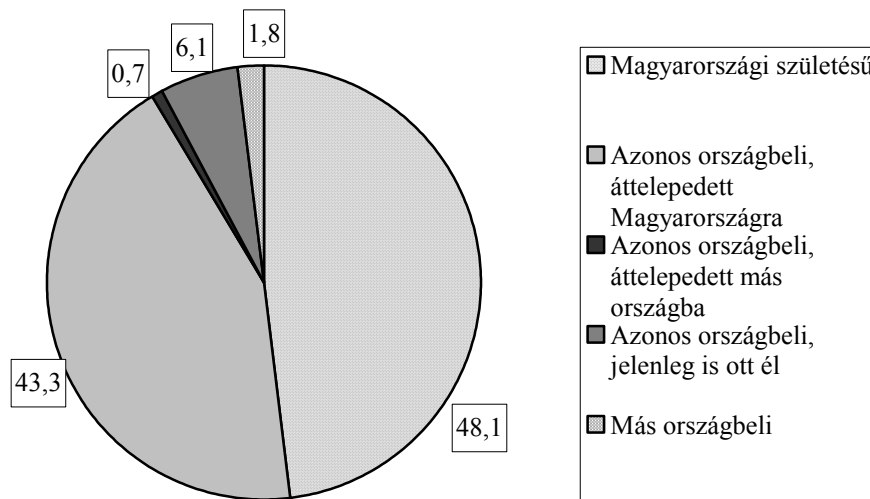
A szűkebb kapcsolathálóban szereplő azonos országbeli személyek jelenlegi lakóhelye a kapcsolatjelleg szerinti bontásban (%)

Az azonos országbeli kapcsolat-személy jelenlegi lakóhelye	Kapcsolatjelleg			Együtt
	családtag	rokon	barát	
A kérdezettel azonos településen	65,4	69,2	71,7	68,4
Más településen	13,5	22,5	20,0	17,8
Származási országában	19,2	7,6	7,0	12,3
Más országban	1,9	0,8	1,3	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	694	396	530	1620

Ha a három közeghez – a kibocsátó társadalomhoz, a fogadó társadalomhoz és a fogadó társadalmon belül a bevándorlók csoportjához – fűződő kapcsolatok arányát tekintjük (függetlenül a kapcsolatok jellegétől), azt láthatjuk, hogy a magyarországi születésű kapcsolat-személyek 48%-os aránya mellett mintegy 43%-ot tesznek ki az azonos országból származó és Magyarországra áttelepedett kapcsolat-személyek, és mintegy 6%-ot a jelenleg is a kibocsátó országban élők (16. ábra). A más országbeliek 1,8%-os aránya más – nem a küldő, illetve a fogadó – országban született személyeket jelöl, ám többségük Magyarországon él, tehát szintén bevándorló. Összességében a kapcsolat-személyek 45%-a Magyarországon élő bevándorló, és 7,3%-uk nem él Magyarországon.

16. ábra

A szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek megoszlása születési helyük és jelenlegi lakóhelyük együttes figyelembevételével (%)

Együtt tekintve a származási ország, a jelenlegi lakóhely és a kapcsolatjelleg szerint a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyeket (29. táblázat), valamint szem előtt tartva az előzőekben bemutatott eredményeket is, elmondható, hogy a fogadó társadalomba való integráció – a csoport egészét tekintve – elsősorban a magyarországi baráti kapcsolatokon kereszt-

túl történik. Figyelembe véve, hogy a migrációt követő kezdeti időszakban a segítséget nyújtó személyeknek csupán 9–11%-át jelentették a magyarországi barátok, a jelenlegi 26%-os arányuk a szűkebb hálókön belül jelzi, hogy a szolidaritást, segítségnyújtást, támogatást biztosító mikromilióon belül elmozdulás történt az áttelepedett családtagok, rokonok által alkotott (és a kezdeti alkalmazkodást minden bizonnyal nagymértékben megkönnyítő) „burokból” a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok irányába.

29. táblázat

A szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek megoszlása születési helyük, jelenlegi lakóhelyük és a kapcsolat-jelleg együttes figyelembevételével a bevándorlók különböző korcsoportjain belül és a teljes csoportban (%)

<i>A kapcsolat-személyek típusa</i>	<i>A megkérdezettek korcsoportjai</i>			<i>Együtt</i>
	<i>18–34</i>	<i>35–54</i>	<i>55–</i>	
Magyarországi barát	29,6	30,2	10,6	25,9
Magyarországi rokon	10,8	6,5	9,6	9,5
Magyarországi egyéb kapcsolat-személy	7,0	14,2	9,6	9,2
Magyarországi családtag	4,1	2,2	0,7	3,0
Áttelepedett családtag	11,0	16,2	31,8	16,6
Áttelepedett barát	18,0	14,3	6,3	14,7
Áttelepedett rokon	8,8	6,8	21,5	11,0
Áttelepedett egyéb kapcsolat-személy	0,8	2,7	1,3	1,3
Otthoni családtag	4,8	3,3	2,6	4,0
Otthoni rokon	0,8	1,5	0,4	0,9
Otthoni barát	1,1	0,4	1,9	1,1
Más országban született	2,2	1,7	1,0	1,8
Más országba áttelepedett	0,8	0,1	2,6	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A különböző korcsoportokon belül azonban a társadalmi integráció eltérő mintázata rajzolódik ki: míg a magyarországi barátok a fiatalabb korcsoportok számára jelentik az elsődleges integrációs csatornát (az 55 év alattiak esetében a szűkebb kapcsolathálókat mintegy 30%-át ők alkotják), az 55 év felettek számára továbbra is az áttelepedett családtagok és rokonok biztosítják az integrációt (a szűkebb hálókön belül a kapcsolat-személyek több mint a felét ők teszik ki). A 35 év alatti bevándorlók esetében ugyanakkor az áttelepedett barátoknak is az átlagosnál nagyobb szerepük van, a 35–54 éves korcsoportnál pedig a magyarországi egyéb (munkatársi, szomszédi, ismerősi) kapcsolatoknak.

Az áttelepült családtagoknak, rokonoknak és barátoknak a szűkebb kapcsolathálókon belüli magas (még a fiatalabb korcsoportok esetében is közel 40%-os) együttes aránya ugyanakkor tükrözi, hogy a vizsgált bevándorló csoport egy nagyobb migrációs folyamat „résztvevője”, amelyben hálózatok vagy hálózatrészek mozdultak el.⁶⁰

⁶⁰ Mindezt a korábban áttelepedett családtagok, rokonok, barátok aránya is jelezte (lásd az előző tanulmányban).

4.4.6. A kapcsolatok időtartama

A fenti megállapítást a legfontosabbnak említett kapcsolatok időtartamának vizsgálata is megerősíti. Ha ugyanis a megkérdezettek szűkebb kapcsolathálóin belül az ismeretségek időtartamát vizsgáljuk (30. táblázat), azt láthatjuk, hogy a magyarországi születésű (és jelenleg is itt élő) kapcsolat-személyek 30%-át kevesebb mint két éve ismerte a kérdezett, további közel egyharmadukat pedig 3–4 éve. Ezzel szemben az azonos országból származó áttelepedett személyekkel való kapcsolatok közel egynegyede 10–20 éves, 45%-a pedig több mint 20 éves múltra tekint vissza. Tehát e kapcsolatok zöme a migrációt megelőző időszakban gyökerezik⁶¹, ami azt jelzi, hogy az azonos országból érkezett bevándorlók egymás közötti kapcsolataiban a vizsgált csoport esetében nem a származási ország szerinti szelekció tükröződik, mint a migrációt követő kapcsolatformálódás jellegzetessége, hanem az „áthelyeződött hálózatok” koncepciója⁶² érvényesül.

30. táblázat
Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolat-személyek típusa szerint (%)

Az ismeretség időtartama	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett	Azonos országbeli, jelenleg is ott élő
	kapcsolat-személyekkel		
Kevesebb mint 2 év	30,3	6,4	1,0
3–4 év	31,8	10,0	1,5
5–9 év	24,6	15,5	8,4
10–20 év	8,7	22,7	17,2
Több mint 20 év	4,6	45,5	71,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	1607	1445	203

A származási országban élő kapcsolat-személyek főként családtagok, ennek köszönhető, hogy e kapcsolatok közel háromnegyede 20 évnél is régebbi.

4.4.7. Az interakciók gyakorisága és a kapcsolat-személyek elérhetősége

A kapcsolatok erősségét a kapcsolatjelleg és az ismeretség időtartama mellett az interakciók gyakorisága, valamint a kapcsolat-személyek elérhetősége is jelzi.

⁶¹ A bevándorlók kevesebb mint 5%-a élt több mint 10 éve Magyarországon a vizsgálat idején, míg kapcsolataiknak több mint kétharmada volt 10 évnél régebbi.

⁶² Eszerint a migráció alapegysége nem az egyén, és nem is a háztartás, hanem a rokonság, barátság, szomszédság, ismeretség által összekapcsolt emberek csoportja, ugyanis az e kapcsolatokon keresztül zajló migráció következtében a meglévő hálózatok legnagyobb része áthelyeződik az óhazából az újba (Tilly 2001).

Az interakciók gyakoriságát⁶³ tekintve (31. táblázat), látható, hogy a más áttelepedett személyekkel fenntartott kapcsolatok több mint fele (56%) napi kapcsolattartást jelent. Ez az arány valamivel kisebb, ám így is jelentős (47%) a magyarországi születésű kapcsolat-személyek esetében. Az eltérés abból is adódik, hogy míg az előbbieik többsége családtagot takar, az utóbbiak többsége barát. A havonta vagy annál is ritkábban „ápolt” kapcsolatok aránya mindkét említett csoport esetében elenyésző (kb. 6%), egyedül az „otthonhagyott” kapcsolat-személyek esetében jelentősebb (24%). Ugyanakkor ez utóbbiak több mint 40%-ával – a távolság ellenére – hetente többször, vagy akár naponta is beszélnek a megkérdezettek.

31. táblázat
Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolat-személyek típusa szerint (%)

A kapcsolattartás gyakorisága	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett	Azonos országbeli, jelenleg is ott élő
	kapcsolat-személyekkel		
Naponta	46,6	56,4	10,3
Hetente többször	31,1	25,5	31,5
1–2 hetente	15,5	11,8	34,5
Kb. havonta	6,3	5,1	15,8
Ritkábban	0,4	1,2	7,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	1607	1445	203

A kapcsolat-személyek elérhetőségét tekintve (32. táblázat) nincsenek lényeges különbségek aszerint, hogy áttelepedett vagy magyarországi születésű kapcsolat-személyről van-e szó. Többségük a kérdezettel azonos településen – és ezen belül is a közelben – él. A más távoli településen élők aránya az áttelepedett kapcsolat-személyek esetében nagyobb kissé.

32. táblázat
Az kapcsolat-személyek elérhetősége a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolat-személyek két típusánál (%)

A kapcsolat-személy jelenlegi lakóhelye	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett
	kapcsolat-személy	
Ugyanazon a településen, a közelben	70,3	69,0
Ugyanazon a településen, távolabb	12,1	10,3
Más, közeli településen	12,2	12,2
Más, távoli településen	5,4	8,5
Összesen	100,0	100,0
N	1607	1445

Mind az ismeretség időtartama, mind az interakciók gyakorisága természetesen függ a kapcsolatok jellegétől, és ahhoz, hogy összehasonlíthassuk a bevándorlóknak a fogadó társa-

⁶³ Az interakciók gyakoriságát azzal mértük, hogy milyen gyakran beszél a megkérdezett az adott kapcsolat-személlyel személyesen vagy telefonon.

dalom tagjaival, valamint más áttelepedett személyekkel fenntartott kapcsolatainak erősségét, figyelembe kell vennünk e kétféle kapcsolatháló összetételét. Míg az áttelepedett kapcsolat-személyek többsége (63%) családtag vagy rokon, és mindössze egyharmaduk barát, addig a magyarországi születésűek legnagyobb része (54%) barát, és a rokonok 20%-os aránya mellett ugyanilyen arányt (19,5%) képviselnek az egyéb (gyenge kötésű) kapcsolatok is. Ha csupán a baráti kapcsolatokat hasonlítjuk össze, a fentiekben már megfogalmazott tendencia érvényesül: az áttelepedett barátokkal fenntartott kapcsolatok összességében sokkal régebbiek, mint a magyarországi születésű barátokkal kialakított kapcsolatok (33. táblázat), tehát zömében még a migrációt megelőző időkben jöttek létre. Ez arra utal, hogy a „hálózatok áthelyeződése” nem csak a családi-rokoni szálak mentén létrejövő migrációból fakad, hanem ugyanez érvényesül a baráti hálózatokra (vagy hálózatrészekre) is.

33. táblázat

Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%)

<i>Ismeretség időtartama</i>	<i>Magyarországi születésű barát</i>	<i>Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett barát</i>
Kevesebb mint 2 év	30,6	14,2
3–4 év	33,0	20,4
5–9 év	25,4	22,3
10–20 év	7,8	24,1
Több mint 20 év	3,2	19,0
Összesen	100,0	100,0
N	865	485

A kétféle – a fogadó társadalom tagjaihoz és az áttelepült személyekhez fűződő – baráti kapcsolatok intenzitásában lényeges különbség nem tapasztalható (34. táblázat), mindkét esetben a kapcsolatok közel háromnegyede hetente többszöri, sőt legalább egyharmaduk napi kapcsolattartáson alapul. A körülbelül havonta egyszer előforduló beszélgetés mindössze a kapcsolatok 7–8%-ra jellemző, az ennél is ritkább kapcsolattartás pedig alig fordul elő.

34. táblázat

Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%)

<i>A kapcsolattartás gyakorisága</i>	<i>Magyarországi születésű barát</i>	<i>Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett barát</i>
Naponta	36,6	33,2
Hetente többször	36,9	39,0
1–2 hetente	18,5	19,4
Kb. havonta	7,5	7,4
Ritkábban	0,5	1,0
Összesen	100,0	100,0
N	865	485

A baráti kapcsolatok mindkét típusánál a kapcsolat-személyek mintegy 78–80%-a a megkérdezettel azonos településen él (és a térbeli közelség jellemző a településen belül is),

további mintegy 12–13%-uk más, közeli településen, és az áttelepült barátok 9%-a, a magyarországi barátok mindössze 6%-a él távoli településeken.

Tehát megállapítható, hogy a kétféle kapcsolatháló egészét összehasonlítva a kapcsolat-személyek elérhetőségében (térbeli közelségében) nincsenek lényeges eltérések, az interakciók gyakorisága azonban nagyobb az áttelepült kapcsolat-személyekkel fenntartott kapcsolatokban, ami viszont az eltérő összetételből (az áttelepült kapcsolat-személyek esetében a családtagok nagyobb arányából) adódik. Ha ugyanis csupán a baráti kapcsolatokat tekintjük, nincsenek szignifikáns eltérések sem az elérhetőségben, sem az interakciók gyakoriságában.

4.5. Határokon átívelő családi kapcsolatok

Mint a korábbiakban láthattuk, a tágabb kapcsolathálókon belül az említett kapcsolat-személyek egyötöde, a szűkebb kapcsolathálókon belül pedig közel egynegyede családtag volt, azaz házastárs (élettárs), szülő, gyermek vagy testvér. A magyarországi lakosság körében a családi kapcsolatok sokkal hangsúlyosabb jelenlétét tükrözik az eredmények: az említett 1998-as vizsgálat során a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek mintegy 63%-át családtagok jelentették.

Ha megvizsgáljuk, hogy egyáltalán milyen arányban rendelkeznek Magyarországon élő családtagokkal a vizsgált bevándorló csoport tagjai, láthatjuk, hogy bár csupán 10%-uknak nem él itt egyetlen közvetlen hozzátartozója sem, átlagosan több családi kapcsolat fűzi őket a szülőföldre, mint Magyarországhoz⁶⁴ (35. táblázat). Míg 31%-uknak egyetlen Magyarországon élő családtagja volt a vizsgálat idején, és ugyanilyen arányba voltak a kettőnél több családtaggal rendelkezők is, addig kettőnél több, a szülőföldön élő családtagot 42%-uk említett, egyet viszont mindössze 16,5%-uk. Bár nem jelentős arányban, de más országban élő – tehát feltehetően nyugatra emigrált – családtagokkal is rendelkeznek a megkérdezettek (11,5%-uk).

35. táblázat

Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők aránya a családtagok száma szerint (%)

Családtagok száma	Magyarországon	A szülőföldön	Más országban
	élő családtaggal rendelkezők aránya		
0	10,6	14,2	88,5
1	30,9	16,5	8,7
2	27,8	27,1	1,8
3	20,6	24,5	0,7
4	6,0	11,0	0,3
5	2,5	3,8	0,1
6 vagy több	1,6	2,9	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
Átlag	1,95	2,26	0,16

⁶⁴ A migráció idején 48%-uk rendelkezett Magyarországon élő – korábban áttelepedett – családtaggal.

Amennyiben a kapcsolatok jellege szerint vesszük számba a megkérdezetteknek a különböző országokban élő családtagjait (36. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a szülőföldön élő szülőt és testvért lényegesen többen említettek, mint Magyarországon élő: közel kétharmaduknak él (egyik vagy mindkét) szülője és ugyanennyiüknek egy vagy több testvére a kibocsátó országban, míg Magyarországon élő szülőt csupán 10,5%-uk, testvért pedig 28%-uk említett. Ezzel szemben sokkal nagyobb arányban (54%) rendelkeznek a fogadó országban élő, mint otthonmaradt gyermekkel (13%).⁶⁵ A Magyarországon élő gyermekek többsége (78%-a) a kérdezettel egy háztartásban él, és egynegyedük már itt is született, viszont jelentős azoknak a felnőtt gyermekeknek az aránya is, akik maguk után „vonzották” szüleiket. Továbbá a megkérdezettek 58%-a házastárssal, 9%-a pedig élettárssal élt a vizsgálat idején.⁶⁶ A más, harmadik országban élő családtag elsősorban testvért, és kisebb arányban gyermeket jelent.

36. táblázat
Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők aránya a kapcsolatok jellege szerint (%)

Családtagok	Magyarországon	A szülőföldön	Más országban
	élő családtaggal rendelkezők aránya		
1 szülő	6,7	23,3	0,8
2 szülő	3,8	40,1	0,3
Együtt	10,5	63,4	1,1
1 testvér	21,9	37,1	6,5
2 testvér	4,9	15,0	0,9
3 vagy több testvér	1,1	10,7	0,5
Együtt	27,9	62,8	7,9
1 gyermek	33,1	9,5	3,1
2 gyermek	17,5	3,1	0,6
3 vagy több gyermek	3,0	0,6	0,0
Együtt	53,6	13,2	3,7

A magyarországi családi kapcsolatok jellegét tekintve – mint erre már utaltunk – generációs különbségeket tapasztalhatunk (37. táblázat). A 35 év alatti korcsoportban az itt élő szülőt és testvért említették az átlagosnál nagyobb arányban, valamint az élettárs is az ő esetükben fordul elő leginkább. A 35–54 éves korcsoportnál a házastárs és a Magyarországon élő gyermek említése átlag feletti, ugyanakkor összességében ők rendelkeznek átlagosan a legtöbb családi kapcsolattal a fogadó országban. Az 55 év felettiéknél leginkább a Magyarországon élő gyermek(ek) jelentik a családi kapcsolatok zömét, bár a korcsoportba tartozók 57%-a házastárssal is rendelkezik. Látható, hogy összességében az idősebbek közt fordulnak elő legkevésbé a családi kapcsolattal nem rendelkezők: mindössze 5%-uknak nincs egyáltalán közeli családtagja Magyarországon, ami egyáltalán nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy többségük családgyejesítés révén telepedett át.

⁶⁵ Megjegyzendő, hogy a megkérdezettek 39%-ának nem született még gyermeke (a fiatalabb korúak magas aránya következtében), ugyanakkor 29%-uk esetében már egyik szülő sem élt.

⁶⁶ Az azonos háztartásban élő házastárssal rendelkezők és a házások arányát tekintve, minimális az eltérés (1%), tehát nem jellemző a származási országban maradt házastárs.

37. táblázat

A Magyarországon élő családtagokkal rendelkezők aránya a kapcsolatok jellege szerint (%), valamint az itt élő családtagok számának átlaga korcsoportos bontásban

Van Magyarországon élő	A megkérdezettek korcsoportjai			Együtt
	18–34	35–54	55–	
Szülő	15,1	10,1	1,5	10,5
Testvér	34,4	22,9	18,9	27,9
Gyermek	37,3	70,0	72,2	53,6
Házastárs	52,9	73,1	56,8	58,4
Élettárs	13,6	6,6	1,2	8,9
Bármilyen családtag	85,3	92,5	95,0	89,4
Átlag (fő)	1,8	2,43	1,84	1,95

Megállapítható tehát, hogy a bevándorlók zöme (mintegy 90%-a) rendelkezik ugyan valamilyen családi kapcsolattal Magyarországon, ám összességében az itt élő családtagjaik átlagos száma (1,95) alulmarad a szülőföldön hagyott családtagok számához viszonyítva (2,26). Leginkább az otthonmaradt szülők és testvérek jelentik a szülőföldre fűződő családi szálakat. Mindez arra utal, hogy az a mikromilió, amely „virtuálisan” körülveszi a bevándorlókat, a valóságos fizikai térben országhatárokkal szabdalta. Ezért a jelenlegi kapcsolatháló feltárására alkalmazott kérdezési technika – a három említett életszituáció – által „előhívott” kapcsolat-személyek köre elsősorban a mindennapi élet során ténylegesen „működtetett”, erőforrást jelentő kapcsolatokat öleli fel, és feltehetően nem – vagy csupán egy kis szeletét – képes megragadni a távol levő, ám adott esetben a megkérdezett számára ugyanolyan fontos kapcsolat-személyeknek. Mindezt az is megerősíti, hogy a feltárt személyes kapcsolathálóban az otthon hagyott barátok nagyon kis arányt képviselnek, ugyanakkor a megkérdezettek kétharmada állította, hogy rendszeresen tartja a kapcsolatot a szülőföldjén élő barátaival (egy-negyedük négyenél is több barátot látogat rendszeresen)⁶⁷.

A feltárt kapcsolatháló és ezek jellemzői a bevándorlók fogadó társadalombeli beilleszkedésének mértékét, módját, csatornáit hivatottak bemutatni, azonban nem lehet eltekinteni attól, hogy a migráció maga nem jelenti az otthon hagyott kapcsolatok automatikus felszámolását, még akkor sem, ha ezek működtetésének térbeli, időbeli akadályai vannak, és „ápolásuk” költségesebb. Ugyanakkor ezek a kapcsolatok, bár a mindennapi élet során kevésbé jelenthetnek instrumentális erőforrást, expresszív funkciójukat – kölcsönös bizalmat jelentő, érzelmi támogatást nyújtó szerepüket – minden bizonnyal megőrzik. A mindkét – a kibocsátó és a fogadó – országban fenntartott személyes kapcsolatok sajátos *kettős kötődést* eredményeznek a vizsgált bevándorló csoport jelentős részénél,⁶⁸ amely a pszichológiai és az identifikációs integrációjuk néhány elemében is tükröződik.

⁶⁷ A szülőföldön élő személyekkel való kapcsolattartás gyakoriságáról a következő fejezetben lesz szó részletesebben.

⁶⁸ E kettős kötődés nem csak az egyént gazdagíthatja (bár a térbeli távolságok miatt olykor megterhelő is lehet számára), hanem úgynevezett transznacionális közösségek létrejöttét eredményezheti és akár a regionális együttműködések elősegítője is lehet.

5. Pszichológiai és identifikációs integráció⁶⁹

A gazdasági és társadalmi integráció objektív mutatói mellett a beilleszkedés szubjektív elemeinek a figyelembevétele is elengedhetetlen. A bevándorlók beilleszkedésének összképéhez ugyanis a munkaerő-piaci helyzetük, valamint a társadalmi kapcsolataik mellett a pszichológiai és az úgynevezett identifikációs integrációjuk is hozzátartozik. A *pszichológiai integrációt* a migráció következtében felmerülő nehézségek leküzdése, az otthonosság-érzés kialakulása, az elégedettség, az anómia (illetve ennek hiánya), a szülőföldről való kötődés (illetve tőle való elszakadás) tükrözi; az *identifikációs integrációt* a saját beilleszkedtség szubjektív megítélése, az identitás meghatározása, valamint a fogadó társadalomhoz való tartozás érzete fejezi ki.

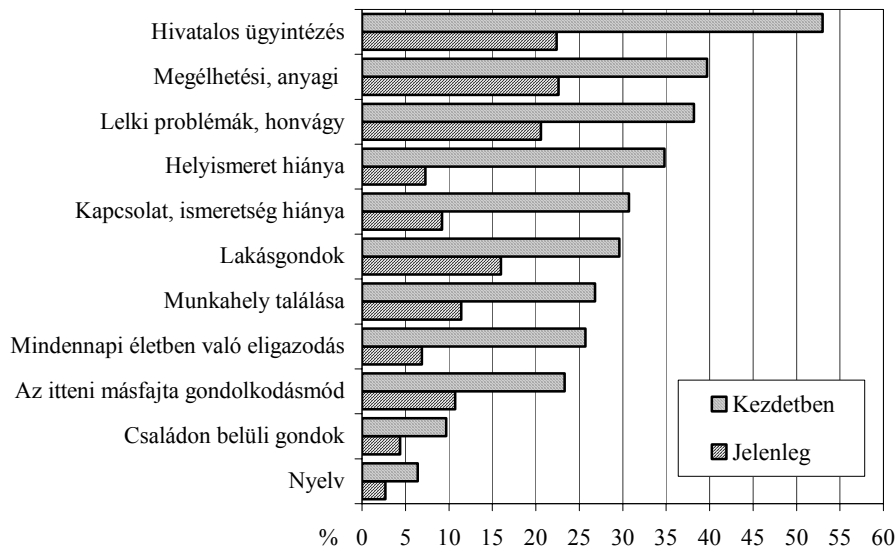
5.1. Problémák, nehézségek előfordulása

Az új környezetbe való sikeres beilleszkedéshez egyfajta otthonosság-érzés kialakulása is szükséges, amelyet nagymértékben meghatároz az, hogy milyen problémákkal, nehézségekkel szembesülnek a bevándorlók a migrációt követő első hónapokban és mennyire sikerül ezeket megoldaniuk, illetve leküzdeniük. A saját környezetükből kiszakadt és másik országba költöző emberek problémái – főleg megérkezésük első időszakában – többnyire nagyon összetettek és többségük abból adódik, hogy az addig megszokott hétköznapi dolgok megváltoznak, a már kialakult életvezetési technikák használhatatlanná válnak, ami nagyfokú idegenség- és bizonytalanság-érzetet eredményezhet. Mindezek mellett a migrációval járó ügyintézési procedúra, valamint az esetek többségében az új életter kialakításának, a megélhetés biztosításának a feladatai is megterhelik az áttelepülőket.

Azt, hogy milyen problémákkal, nehézségekkel szembesültek a Magyarországra érkezésüket követő első időszakban a bevándorlók, és ezek közül, mi bizonyult tartósnak, a *17. ábra* szemlélteti. A megkérdezettek egy 11 fokú skála segítségével (0 – egyáltalán nem jelentett problémát, 10 – nagy problémát jelentett) osztályozták a különböző probléma-forrásokat. A nehézséggel szembesülők arányát tekintve (azokat soroltuk ide, akik számára legalább közepes, 5-ös értékkel jelölt, nehézséget jelentett az adott dimenzió), azt tapasztaljuk, hogy a kezdeti időszakban, legnagyobb mértékben a magyarországi tartózkodáshoz, illetve letelepedéshez szükséges hivatalos ügyintézés okozott nehézséget a bevándorlók számára: a megkérdezettek több mint a felének jelentett ez komoly problémát. Ennél jóval kevesebb, de még így is jelentős azok aránya, akik megélhetési, anyagi nehézségekről számoltak be.

⁶⁹ Ebben a fejezetben elsősorban a vizsgált bevándorló csoport egészének a szubjektív beilleszkedési mutatóit tekintjük át és nem térünk ki, vagy csak érintőlegesen, az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül tapasztalható eltérésekre.

17. ábra
 A különböző nehézségek előfordulása a migrációt követő első hónapokban
 és a megkérdezés idején (a nehézséggel szembesülők aránya)

A szülőföldről való elszakadás és az idegen környezet következtében fellépő problémák – mint a honvágy, a helyismeret hiánya – a bevándorlók több mint egyharmadánál jelentkeztek, ennél valamivel kevesebben élték meg problémaként a kapcsolatok hiányát.

Abban, hogy lakás gondokkal és a munkahelytalálás nehézségeivel a megkérdezettek kevesebb, mint 30%-a szembesült, és a mindennapi életben való eligazodás is mindössze egynegyedüknek jelentett nehézséget, nyilván nagy szerepe volt a kezdeti időszakban kapott segítségnek is. Családi problémák csupán a megkérdezettek egytizedénél adódtak, jelezvén, hogy az elmozdulások többnyire családi „jóváhagyás” mellett történtek (sőt, mint láthattuk, sok esetben családintegrációs céllal), tehát nem a családok „szétszakadásával”. Legkevésbé nyelvi nehézségek jelentkeztek a vizsgált csoport esetében: alig 6,4%-uknak jelentett problémát a nyelvismeret, ami azt mutatja, hogy a nem magyar anyanyelvűek (9%) közül sem mindenkinek.

A kezdeti nehézségek azonban valamennyi területen csökkentek (17. ábra). A vizsgálat idején bár továbbra is az ügyintézés, a megélhetési, anyagi nehézségek és a honvágy jelentették a legáltalánosabb problémákat, de már csak a bevándorlók alig több mint egyötödénél fordultak elő. Az a tény, hogy a kapcsolatok hiánya, a helyismeret hiánya és a mindennapi életben való eligazodás már csupán kis hányaduk (kevesebb, mint egytizedük) számára okozott nehézséget, arra utal, hogy többségük esetében kialakult egy bizonyos otthonosság-érzés az új környezetben. A változást jelzi az is, hogy míg az első időszakban a vizsgált csoport egyötöde nem szembesült komolyabb nehézséggel a felsorolt területek egyikén sem, addig a vizsgálat idején már 44%-ukra volt érvényes ugyanez, és a problémák átlagos száma is 3,2-ről 1,3-ra csökkent.

Mint arra a migráció hálózatalméleti megközelítése is rámutat, azon bevándorlók számára, akik rendelkeznek a célországban mozgósítható társadalmi kapcsolatokkal, általában kisebb a migráció potenciális költsége (Massey et al. 1993): feltehetően hamarabb találhatnak

munkát, könnyebben kiigazodnak az ügyintézés útvesztőiben, valamint a számukra idegen világ működési szabályai közt és végső soron kevesebb nehézséggel, problémával szembesülnek, ami megkönnyíti a beilleszkedésüket. A vizsgált csoport esetében is megfigyelhető a kapcsolati tőkének ez a szerepe: azok körében, akik a migráció előtt sem áttelepült, sem magyarországi kapcsolat-személyt nem ismertek, sokkal kisebb volt – mind a kezdeti időszakban, mind a megkérdezés idején – a problémákkal nem szembesülők aránya, és nagyobb az említett problémák átlagos száma, mint azok közt, akik mindkét típusú kapcsolattal rendelkeztek (38. táblázat). Ugyanakkor a problémák csökkenése mindhárom csoport esetében megfigyelhető, azoknál is, akik nem rendelkeztek kapcsolatokkal a migráció előtt, ami jelzi, hogy a nehézségek felszámolásában feltehetően egyéb tényezők is szerepet játszanak (mint például a migráns által birtokolt humán tőke, vagy a migrációt követően kialakult kapcsolatai).

38. táblázat
Problémák előfordulása a migrációt követő első hónapokban és a megkérdezés idején a kapcsolati tőke szerint

<i>Áttelepült vagy magyarországi kapcsolat-személyt ismert-e a migráció előtt</i>	<i>Az első időszakban</i>		<i>Jelenleg</i>		<i>N</i>
	<i>problémával nem szembesülők aránya (%)</i>	<i>az említett problémák átlaga</i>	<i>problémával nem szembesülők aránya (%)</i>	<i>az említett problémák átlaga</i>	
Egyiket sem	14,9	4,0	38,5	1,6	161
Egyiket	17,1	3,3	41,7	1,4	439
Mindkettőt	26,7	2,6	49,2	1,1	415
Összesen	20,6	3,2	44,2	1,3	1015

5.2. Otthonosság-érzés, elégedettség és optimizmus

A nehézségeknek a kezdeti időszakhoz képest történő csökkenése alapján, mint említettük, egyfajta otthonosság-érzés kialakulása feltételezhető, ami a megélhetés (munkahely, lakás) biztosítottasága és a kielégítő társas kapcsolatok mellett szintén a sikeres beilleszkedés mutatója.

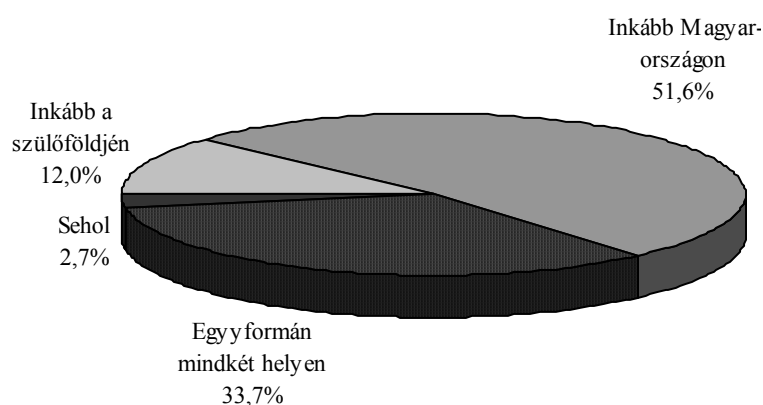
A fenti feltételezést a bevándorlók többségénél alátámasztja a saját otthonosság-érzésük szubjektív megítélése is (18. ábra): a megkérdezettek fele állította, hogy inkább Magyarországon érzi otthon magát, és egyharmaduk azt, hogy mindkét helyen – a szülőföldjén és az új hazában – egyformán otthon van. A szülőföldhöz való kötődés a vizsgált csoport 12%-ánál erősebb, mint az új környezetben való otthonosság, és 3%-ukra jellemző egyfajta elszigetelődés, aminek következtében egyik helyen sem érzik igazán otthon magukat. Ez utóbbi a volt Jugoszláviából érkezetteknel fordul elő leginkább (6%), míg a szülőföldön való nagyobb otthonosság a Szlovákiából érkezetteknel a legjelentősebb (19%).

Ugyancsak a beilleszkedtség szubjektív mutatójaként értelmezhető az *elégedettség* is, amelyet tizenhárom különböző dimenzióban mértünk a problémák mérésénél is alkalmazott 11 fokú skála segítségével. Az elégedettség átlagát tekintve, megállapítható, hogy elsősorban az anyagi dimenziókkal – a jövedelmi helyzettel, az anyagi körülményekkel, az élet-

színvonal és a lakáshellyel – való elégedettség a legalacsonyabb a vizsgált csoportnál (19. ábra). Szintén viszonylag alacsony a szakmai érvényesüléssel való elégedettség, azonban a munkával való elégedettség már magasabb (e két dimenzió kapcsán csak a gazdaságilag aktívakat kérdeztük meg). A bevándorlók esetében is – összhangban a magyarországi vizsgálatok eredményeivel – a családi élettel való elégedettség kapta a legmagasabb értékelést, de viszonylag elégedettnek mutatkoztak a megkérdezettek az egészségi állapotukkal, a baráti kapcsolataikkal, a lakókörnyezetükkel és a közbiztonsággal, valamint társadalmi megbecsültségükkel is (bár ez utóbbit egytizedük nem tudta megítélni).

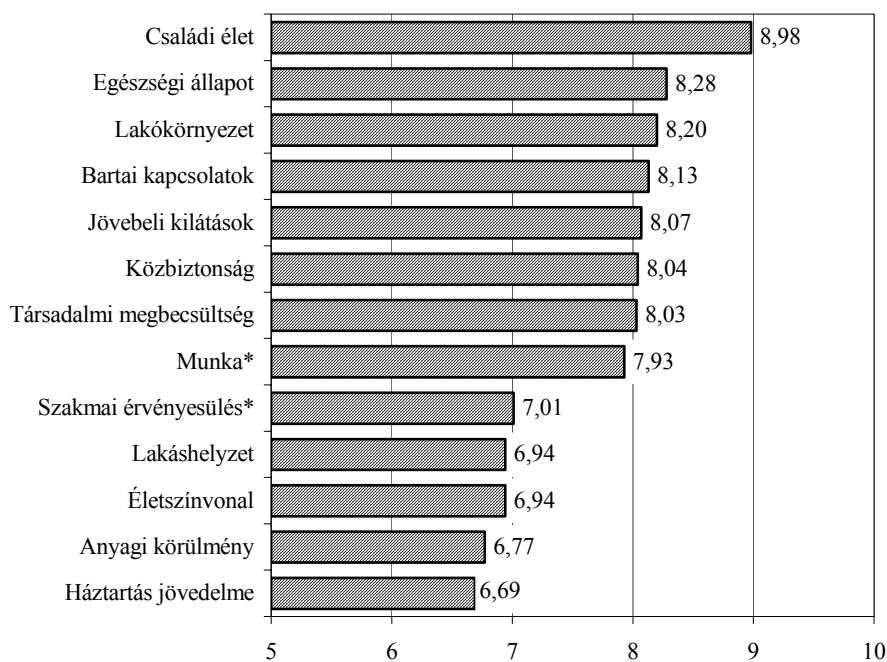
18. ábra

A saját otthonosság-érzés szubjektív megítélése (Hol érzi inkább otthon magát?)

19. ábra

Az elégedettség átlaga az egyes dimenziókban (0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – teljesen elégedett)

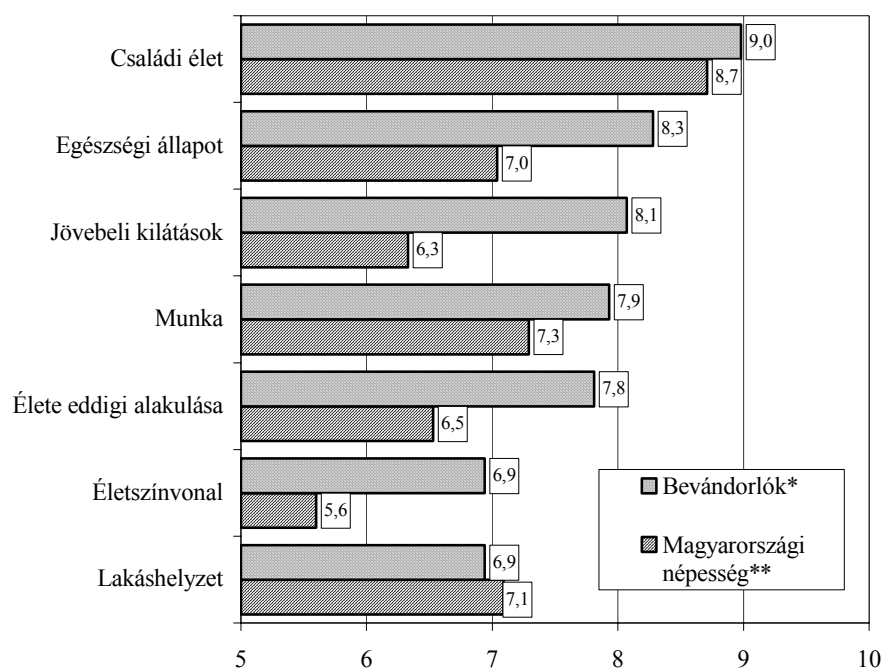
*A szakmai érvényesüléssel és a munkával való elégedettséget csak a gazdaságilag aktívak körében kérdeztük.

A fenti dimenziók mellett az életükkel való általános elégedettségükről is kérdeztük a bevándorlókat, és úgy tűnik ennek értékelése leginkább a jelenlegi életszínvonallal és anyagi körülményekkel való elégedettségükkel függ össze (az előbbivel 0,469***, az utóbbival 0,463*** a korreláció). A jövőbeli kilátásaik megítélése pedig az életszínvonaluk, anyagi körülményeik és jövedelmük értékelésétől, valamint a társadalmi megbecsültségükkel és szakmai érvényesülésükkel való elégedettségüktől is függ.

Az elégedettség néhány dimenziója esetében lehetőségünk van az összehasonlításra a magyarországi népesség körében mért elégedettségekkel⁷⁰ (20. ábra). Ez alapján látható, hogy a lakáshelyzet kivételével, valamennyi dimenzió mentén a bevándorlók csoportja mutatkozott elégedettebbnek. A tényleges lakáshelyzetüket tekintve (mindössze 56%-uk lakott saját tulajdonú lakásban a vizsgálat idején), ez nem meglepő.⁷¹ Az egészségi állapottal való nagyobb elégedettségük pedig nyilván abból is adódik, hogy összességében fiatalabb korstruktúrájú a bevándorlók csoportja. Jelentős az eltérés az életük eddigi alakulásával és a jelenlegi életszínvonalukkal való elégedettségben is a két csoport között. Mindez feltehetően a referenciarendszerek különbözőségéből is fakad, és nem feltétlenül jelent objektíven magasabb életszínvonalat a bevándorlók esetében (akik elégedettségük mérlegelésekor nagy valószínűséggel a saját korábbi életszínvonalukhoz viszonyították a jelenlegit).

20. ábra

Az elégedettség átlaga a z egyes területeken a bevándorlók és a magyarországi népesség körében (0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – teljesen elégedett)

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

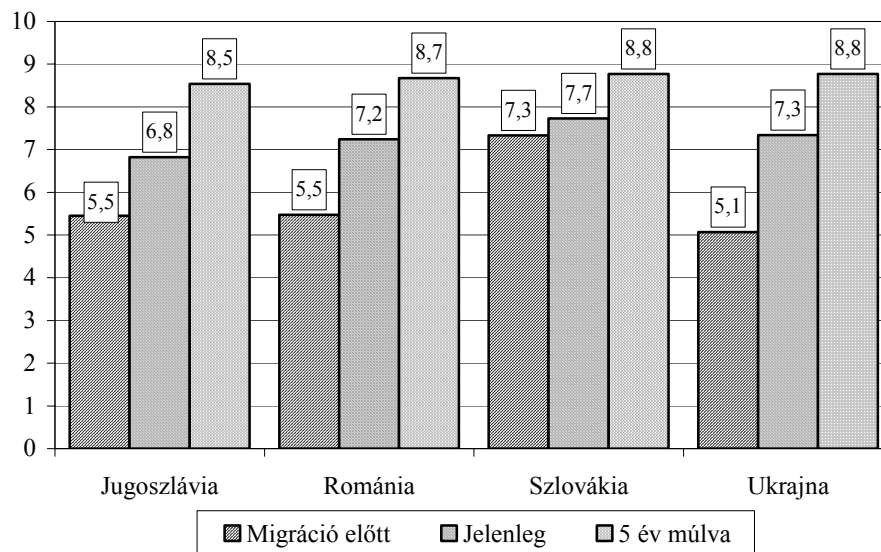
⁷⁰ A magyarországi népességre vonatkozó adatok forrása a korábban már említett *Életünk fordulópontjai* c. vizsgálat adatbázisa.

⁷¹ Másfelől viszont – figyelembe véve, hogy a megkérdezettek az adatfelvételt megelőző évben kaptak bevándorló státust – a saját lakással rendelkezők 56%-os aránya is meglepően magas.

Azonban az eddigi életük és a jelenlegi helyzetük mellett a jövőbeli kilátásaikkal is jóval elégedettebbek a bevándorlók, mint a magyarországi népesség átlaga. Ez bizonyos önbizalomról, illetve optimizmusról árulkodik. Optimizmusukat az is tükrözi, hogy a „*Bízom a jövőben*” kijelentést 70%-uk teljesen igaznak, további 26%-uk pedig inkább igaznak érezte magára nézve.

Továbbá ugyancsak elégedettségről és optimizmusról árulkodik a jelenlegi és a jövőbeli életkörülményeiknek a migráció előttihez viszonyított értékelése is. Míg az áttelepedés előtti életkörülményeiket a bevándorlók összességében 5,5-ös átlaggal értékelték (a 11 fokú skálán), a jelenlegit már 7,2-vel, az öt évvel későbbi életkörülményeiket pedig 8,7-re becsülték. A korábbi életkörülményeik értékelésében eltérések mutatkoztak a különböző országokból érkezett bevándorlók közt (legalacsonyabb az Ukrajnából érkezettek, legmagasabb pedig a Szlovákiából érkezettek esetében volt), a jövőbeli életkörülményeik megítélésében azonban már elmosódtak a különbségek (21. ábra).

21. ábra.
A migráció előtti, a jelenlegi és a jövőbeli életkörülmények értékelése a kibocsátó országok szerint (0 – legrosszabb, 10 – legjobb)

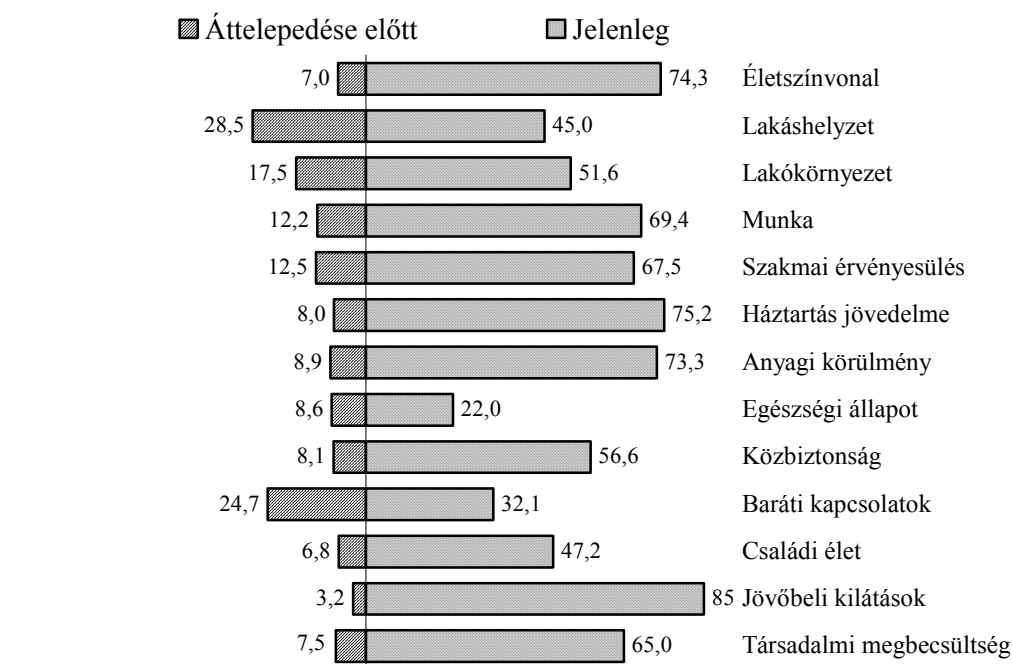

Sokatmondó kép rajzolódik ki, ha azt vizsgáljuk, hogy a különböző dimenziókon belül az áttelepedés előtti elégedettséghez képest, hogyan változott a jelenlegi (22. ábra). Látható, hogy valamennyi területen a jelenlegi helyzetükkel elégedettebbek aránya sokkal nagyobb, mint azoké, akik a migráció előtt voltak elégedettebbek. A bevándorlók migráció előtti helyzetének szubjektív kilátástalanságára utal, hogy elenyésző számban vannak azok, akik az akkori jövőbeli kilátásaikkal elégedettebbek lettek volna.

Két olyan dimenzió van, amelyen belül viszonylag nagyobb az áttelepedés előtt elégedettebbek aránya: a lakáshelyzet és a baráti kapcsolatok. Az előbbi annak köszönhető, hogy a

lakás az a tőke, amely a migráció során nem mindig konvertálható (a vizsgált kibocsátó országok és Magyarország között sem, főleg a fővárosba költöző bevándorlók esetében), így lakáshelyzet szempontjából a migránsok gyakran kerülnek – legalábbis átmenetileg – rosszabb helyzetbe⁷² még akkor is, ha egyébként jövedelmük, életszínvonaluk javul.

22. ábra.
Az elégedettség változásának szubjektív megítélése
(Mikor volt elégedettebb?, %)

* A 100%-ig fennmaradó részt azok teszik ki, akik az adott területen belül ugyanolyan elégedettnek érzik magukat jelenleg, mint áttelepedésük előtt.

A baráti kapcsolatokkal való korábbi nagyobb elégedettség a bevándorlók egynegyedénél jelzi, hogy bár jelentős a migrációt követően létrejött baráti kapcsolatok aránya (84%-uk számolt be erről), ezek nem mindig pótolják az otthon hagyott barátokat. Gyakran az új barátságok nem is mélyülnek el annyira, mint a régié, és ezek a kapcsolatok a segítségnyújtást és szolidaritást biztosító hálókbán sem mindig jelennek meg (mint láthattuk a feltárt kapcsolat-háló egy részénél).

⁷² Vizsgálatunkban a bevándorlók 93%-a saját tulajdonú lakásban élt (vagy a tulajdonos családtagja volt) a migrációt megelőzően, míg a vizsgálat idején csupán 56%-uk.

5.3. Anómia

A szülőföldtől, a megszokott közegtől való elszakadás és az ismertnek vélt, mégis a mindennapi kontaktusok során számos vonatkozásában idegenként ható új közeg⁷³ egyfajta gyökeretlenséget, „kulturális talajvesztést” is eredményezhet a bevándorlók esetében, ami elidegenedéshez, anómiához, vagy akár identitásválsághoz is vezethet.

Az anómia mérésére egy elterjedt és Magyarországon is több éve sikeresen használt mérőeszközt alkalmaztunk, amely az anómia több dimenzióját különbözteti meg: a hatalomnélküliséget, az orientációhiányt, a normaszegés elfogadottságát, a munkától való elidegenedést és a kapcsolatok hiányát (magányt), illetve közönnyt.⁷⁴

A magyarországi népesség körében közel azonos időben, ugyanezzel a módszerrel feltárt anómia (lásd: *Kapitány – Spéder 2004*) előfordulásához viszonyítva a bevándorlók csoportjában mért értékeket, azt állapíthatjuk meg, hogy valamennyi dimenzióban a bevándorlóknál kisebb mértékben fordul elő az anómia mint a fogadó társadalom egészében (*39. táblázat*). Leginkább a normaszegés elfogadottsága és a magány, közöny megtapasztalása jellemző a bevándorlókra (közel egyharmaduknál mutatkozik meg ezek erősebb, vagy enyhébb formája), azonban még így is jóval alulmaradnak a magyarországi népesség körében mért előfordulásnak.

39. táblázat.

*Az anómia előfordulása a bevándorlók és a magyarországi népesség körében (%)
(Az egyes állításokra adott „teljesen igaz” és „inkább igaz” válaszok aránya)*

<i>Az anómia dimenziói</i>	<i>Bevándorlók*</i>		<i>Magyarországi népesség**</i>	
	<i>teljesen igaz</i>	<i>inkább igaz</i>	<i>teljesen igaz</i>	<i>inkább igaz</i>
<i>Hatalomnélküliség</i>				
Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni.	5	17	10	34
<i>Orientációhiány</i>				
Manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, mitévő legyek.	5	16	17	29
<i>Normaszegés elfogadottsága</i>				
Aki vinni akarja valamire az életben az rákényszerül, hogy egyes szabályokat áthágjon.	9	22	34	35
<i>Elidegenedés a munkától</i>				
A munkában általában nem lelem örömet.	2	5	6	15
<i>Magány/Közöny</i>				
Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel	8	24	21	36

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

⁷³ A nyelvi azonosság és kulturális közelség ellenére, a megkérdezettek jelentős mértékben kulturális „másság”-ról is beszámoltak, amelyet a fogadó társadalom tagjaival való mindennapi kontaktusaik során tapasztaltak (a beszédmódban, szóhasználatban, hétköznapi szokásokban tapasztalt eltérések mellett ezek a különbözőségek főként az individualizáltabb fogadó társadalomnak az időbeosztásban, életritmusban, emberi kapcsolatokban, pénzhez való viszonyban stb. megmutatkozó sajátosságai).

⁷⁴ Minderről részletesen lásd: *Spéder Zs.–Paksi B.–Elekes Zs. (1998): Anómia és elégedettség a '90-es évek elején.* In: *Kolosi Gy.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 1998, Budapest, TÁRKI.*

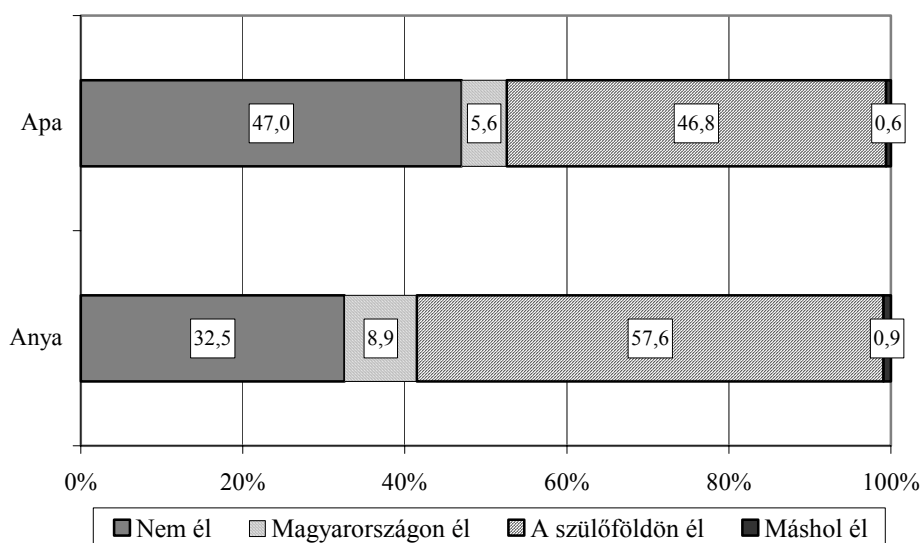
Az eltérésekben a bevándorlók csoportjának összetétele is szerepet játszik, ugyanis az eddigi eredmények azt igazolják, hogy az anómia a legtöbb dimenzióban növekszik az életkorral és csökken az iskolázottsággal, a bevándorlók viszont összességében fiatalabb korösszetételű és magasabb iskolai végzettségű csoportot alkotnak.

5.4. A szülőföldhöz való kötődés

Mint az előzőekben láthattuk, a bevándorlók jelentős hányada (85%-a) otthon érzi magát Magyarországon, ez azonban nem feltétlenül jelenti a szülőföldtől való elszakadásukat is. Bár mind az újonnan kialakított kapcsolataik, mind az elégedettségük alapján úgy tűnik, hogy többségük megtalálta helyét az új környezetben, jelentős arányban számoltak be az otthon maradt kapcsolataik, valamint az elhagyott szülőföldön hiányáról.⁷⁵ Ez a hiányérzet elsősorban a régi mikrokörnyezet interperszonális kapcsolataira irányul: legnagyobb arányban a családtagok hiányát említették (60%), ennél jóval kisebb, de még így is jelentős arányban a rokonok, barátok hiányát (43%). Az elhagyott országrészek, tájegységek hiánya 41%-uknál jelent meg, és alig több mint egyharmaduk (35,6%) számára hiányzott maga a település (falu vagy város), ahol élt a migráció előtt. Legkevesbé az elhagyott ország egészének a hiányáról számoltak be: ezt mindössze a megkérdezettek egytizede említette.

Az interperszonális kapcsolatok (és elsősorban a családtagok hiánya) nem meglepő, hiszen a korábbiakban is láthattuk, hogy a bevándorlók jelentős hányada számolt be a szülőföldön élő szülőről, és testvéréről. Összességében 58%-uknak él a kibocsátó országban édesanyja és 46%-uknak édesapja, mindkettő sokkal nagyobb arányban, mint Magyarországon (23. ábra).

23. ábra
A bevándorlók megoszlása a szülők lakóhelye szerint

⁷⁵ A hiányérzetet több dimenzióban mértük egy öt fokú skálával (1 – egyáltalán nem hiányzik, 5 – nagyon hiányzik), és a 4-es, 5-ös értékelés együttesét tekintettük az adott dimenzióban hiányérzetnek.

A szülőföldön élő szülőkkel való kapcsolattartás gyakoriságát tekintve, látható, hogy az érintettek 79-82%-ánál ez legalább havi kapcsolattartást jelent (40. táblázat). Ez akkor is figyelemreméltó arány, ha figyelembe vesszük, hogy a magyarországi népesség körében végzett vizsgálat eredményei szerint a megkérdezettek 87%-a számolt be az édesanyjával való legalább havi rendszerességű személyes kapcsolattartásról és 68%-uk legalább havi rendszerességű nem személyes kapcsolattartásról (Utasi 2004). A szülők mellett a megkérdezettek 63%-nak élt egy vagy több testvére is a szülőföldön, és a velük való kapcsolattartás ugyanolyan intenzív, mint a szülők esetében.

40. táblázat.
A kapcsolattartás gyakorisága az otthonmaradt szülőkkel, %

Kapcsolattartás gyakorisága	A szülőföldön élő	
	anyával	apával
Naponta	7,0	5,1
Hetente néhányszor	18,0	16,5
Legalább hetente egyszer	32,5	33,8
Legalább havonta egyszer	24,1	23,7
Évente néhányszor	15,9	13,5
Ritkábban	1,6	4,1
Soha	0,3	2,4
Változó	0,5	1,1
Összesen	100,0	100,0

A szűkebb családon (szülő, gyermek, testvér) kívül is összességében a megkérdezettek 82%-a ápol kapcsolatot (telefonon, levélben, e-mailban) a szülőföldjén élő egyéb családtaggal, vagy rokonnal és kétharmaduk baráttal. 74%-uk rendszeresen látogat személyesen is otthon maradt családtagokat, rokonokat, 60%-uk barátokat. Továbbá 30%-uk családtagoknak, rokonoknak, és 8%-uk pedig barátoknak nyújtott segítségről is beszámolt.

E gyakori kapcsolattartás a hazalátogatások gyakoriságában is tetten érhető: a megkérdezettek közel 40%-a legalább negyedévente hazalátogat, és további egyharmaduk évente néhány alkalommal. Leggyakrabban a Szlovákiából és a volt Jugoszláviából érkezettek térnek vissza a szülőföldre: az előbbieket 63%-a, az utóbbiak 42%-a havonta hazajár, míg a Romániából érkezetteknek mindössze 13%-a.

A szülőfölddel való kapcsolattartás az ottani események figyelemmel kísérésében is tükröződik: a bevándorlók közel egynegyede (23%-a) rendszeresen figyelemmel kíséri a volt hazájában zajló politikai, társadalmi, gazdasági eseményeket és további 50%-uk többé-kevésbé szintén követi ezeket.

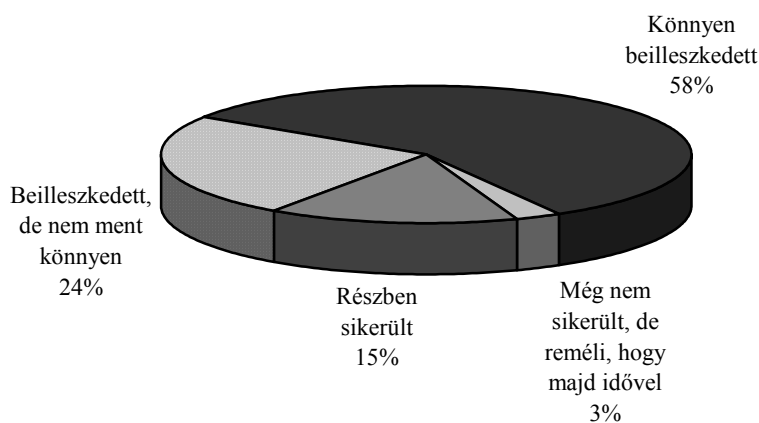
A szülőföldhöz való viszonylag erős kötődés ellenére a megkérdezettek elenyésző hányada (1,3%) fontolgatja a visszatérést. Többségük (85%) a településről (ahol a vizsgálat idején élt) sem kívánt tovább költözni és 12%-uk fontolgatta a Magyarországon belüli költözés, 1%-uk pedig egy harmadik országba való áttelepülés szándékát.

5.5. Integrációs tudat: a saját beilleszkedtettség megítélése és a fogadó társadalomhoz való tartozás érzete

Az integrációs tudat azt fejezi ki, hogy maguk a bevándorlók hogyan ítélik meg saját beilleszkedtettségüket, illetve mennyire érzik magukat idegennek a fogadó társadalomban. A szubjektív vélekedésük – az eddigiekkel összhangban – ugyancsak nagyfokú beilleszkedtettségről árulkodik: összességében 82%-uk érzi beilleszkedtettnak magát, 15%-uk véli úgy, hogy még csak részben sikerült beilleszkednie és mindössze 3% azok aránya, akik úgy érzik egyáltalán nem illeszkednek be (24. ábra).

Arra vonatkozóan, hogy mennyire érzi külföldinek magát Magyarországon, a magyar nemzetiségűek többsége (73%) úgy nyilatkozott, hogy egyáltalán nem, közel egyötödüknél változó ez az érzés és 9%-uk állította határozottan, hogy külföldinek érzi itt magát. A nem magyar nemzetiségűek körében valamivel nagyobb (21%) azok aránya, akik egyértelműen külföldinek érzik magukat és 23% azoké, akik olykor. Sokkal nagyobb viszont mind a magyarok, mind a nem magyarok körében azok aránya, aki a fogadó népesség részéről tapasztalták azt, hogy külföldinek tekintik őket: a magyarok 10%-a számolt be gyakori és 49%-uk ritkább ilyen jellegű tapasztalatról, míg a nem magyarok estében ezek az arányok: 28%, illetve 42%.

24. ábra
A saját beilleszkedtettségük szubjektív megítélése
(Mennyire sikerült beilleszkednie?)

A szülőföldön élő személyekkel való gyakori kapcsolattartás, a gyakori hazalátogatások és az ottani események figyelemmel kísérése mellett, a bevándorlók identitásában is tükröződik egyfajta regionális kötődés. A magyar nemzetiségű bevándorlók körében a magyar identitás mellett jelentős a sajátos kisebbségi identitás erőssége is: összességében az identitás jellemzésére felkínált kategóriák közül 4,8-as átlagot kapott a „magyar” identitás valamennyi országból érkezettek esetében és 4,3-at a „vajdasági magyar”, valamint a „kárpataljai magyar”, 4,5-öt a „felvidéki magyar”, és 4,6-ot az „erdélyi magyar” identitás-kategória. Ezzel szemben a kibocsátó országhoz kötődő (ukrajnai, romániai, jugoszláviai, szlovákiai magyar) identitás kevésbé jellemző (összességében 2,8-as átlag) és még kevésbé az áttelepült identitás (2,4-es átlag).

6. Az elégedettség, az integrációs tudat, a társadalmi integráció és a munkaerő-piaci beilleszkedés néhány összefüggése

A munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége rányomja bélyegét az élet egyéb területeire is, így az elégedettséget, a szubjektív jólétet, valamint a jövőbeli kilátások megítélését is meghatározza.

Ha a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége szempontjából elkülönülő három csoport esetében vizsgáljuk a különböző dimenziókon belül az *elégedettséget*, azt láthatjuk, hogy az elégedetlenek aránya jelentősebb azok körében is, akik nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, a legnagyobb pedig azok körében, akiknek nem sikerült elhelyezkedniük (41. táblázat). A nem megfelelő területen dolgozók leginkább a szakmai érvényesülésükkel, de a munkájukkal is elégedetlenebbek, mint a végzettségüknek megfelelő munkát végzők. A munkaerőpiacról teljesen kiszorulóak viszont nem csak a háztartásuk jövedelmével és az anyagi körülményeikkel elégedetlenebbek, mint a másik két csoport, hanem a társadalmi megbecsültségükkel, valamint jövőbeli kilátásaikkal is.⁷⁶

41. táblázat
Az elégedetlenek aránya a különböző dimenziókon belül a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége szerint (%)*

Elégedetlen	Munkaerő-piaci státus			
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	Nyugdíjas
Életszínvonalával	10,3	15,6	16,2	3,2
Munkájával**	3,9	11,6	–	–
Szakmai érvényesülésével**	6,3	34,4	–	–
Háztartása jövedelmével	12,4	15,1	27,1	8,1
Anyagi körülményeivel	9,2	14,7	21,6	7,4
Társadalmi megbecsültségével	4,8	8,9	12,7	4,2
Jövőbeli kilátásaival	3,6	4,6	12	4,8
N	352	231	93	220

* Elégedetlennek definiáltuk a 11 fokú skálán (0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – teljesen elégedett) a 4-es vagy annál kisebb osztályzatot adó személyt.

** A munkával és a szakmai érvényesüléssel való elégedettségre vonatkozó kérdést csak a foglalkoztatottak esetében kérdeztük.

A nyugdíjasok (mint kontrollcsoport) esetében is megvizsgálva az elégedettséget, megállapítható, hogy a legtöbb dimenzióon belül – de leginkább az életszínvonaluk tekintetében – kisebb közöttük az elégedetlenek aránya. Ez annak tulajdonítható, hogy túlnyomó többségük (91%-uk) áttelepedése előtt is nyugdíjas volt, és a származási országában megtapasztalt nyugdíjas létehez viszonyítva a jelenlegi többnyire pozitív változást jelentett.

⁷⁶ Megjegyzendő, hogy a többi vizsgált dimenzióon belül – amelyek nem kötődnek szorosan a munkához (mint pl. egészségi állapot, baráti kapcsolatok, családi élet, lakáshelyzet, lakókörnyék) – nem mutatkozott eltérés az elégedetlenek arányában, ami arra utal, hogy az egészség, az emberi viszonyok és a környezet megítélésére nincs hatással a munkaerő-piaci helyzet.

Az *integrációs tudat* tekintetében az adatok azt tükrözik, hogy legnagyobb arányban a munkaerőpiacról kiszorulók érzik sikertelennek a beilleszkedésüket: egynegyedük ítélte meg úgy, hogy még nem, vagy csak részben sikerült beilleszkednie Magyarországon, és ugyancsak körükben a legnagyobb a magukat külföldinek érzők aránya is (38%), bár ez utóbbi mindhárom csoport esetében jelentősnek mondható⁷⁷. Látható, hogy azok esetében is, akik nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, kissé negatívabb a saját beilleszkedésükről alkotott kép, mint azoknál, akiknek munkaerő-piaci beilleszkedése sikeresnek nevezhető (42. táblázat).

42. táblázat
Az integrációs tudat a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége szerint

	Munkaerő-piaci státus			Nyugdíjas
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
Úgy érzi, hogy még nem, vagy csak részben sikerült beilleszkednie, %	15,7	17,8	25,0	16,4
Előfordul, hogy külföldinek érzi magát Magyarországon, %	31,9	33,8	38,0	13,3
N	352	231	93	220
<i>Akik tapasztalták már azt, hogy külföldinek tekintik őket</i>				
Úgy érzi, hogy még nem, vagy csak részben sikerült beilleszkednie, %	20,3	23,7	32,2	26,7
Előfordul, hogy külföldinek érzi magát Magyarországon, %	41,8	44,8	50,9	27,1
N	232	156	60	86

A fogadó társadalom részéről tapasztalt megkülönböztetés szintén negatívan hat az identifikációs integrációra: azok körében, akik szembesültek azzal, hogy külföldinek tekintik őket, valamennyi csoport esetében nagyobb a magukat nem beilleszkedettnek érzők aránya, valamint a magukat külföldinek érzők aránya is (42. táblázat).

Az integrációs tudat leginkább a társadalmi megbecsültség érzésével mutat pozitív kapcsolatot (0,355** a korreláció), de ugyanakkor az életszínvonallal, a jövőbeli kilátásokkal és a munkával való elégedettséggel is összefügg, abban az értelemben, hogy minél nagyobb az elégedettség, annál erősebb az integrációs tudat is.

Érdekes módon a nyugdíjasok között a foglalkoztatottakkal szinte azonos arányban vannak azok, akik saját megítélésük szerint még nem illeszkedtek be, ám jóval kisebb arányban azok, akik külföldinek érzik magukat Magyarországon. Úgy tűnik tehát, hogy mind az elégedettség (lásd: 37. táblázat), mind az integrációs tudat (lásd: 38. táblázat) tekintetében a nyugdíjasok jelentik a legsikeresebben beilleszkedett csoportot – annak ellenére, hogy kapcsolathálójuk átlagosan kisebb méretű, és nagymértékben áll családi-rokoni, illetve azonos

⁷⁷ A magukat külföldinek érzők között azonban – a minta egészét tekintve is – jóval kisebb azok aránya, akik ezt határozottan állították (8,8%), és jelentősebb azoké, akik úgy nyilatkoztak, hogy ez változó (19,1%).

országbeliekkel fenntartott kapcsolatokból (lásd: 43. táblázat). Ez egyfelől abból adódik, hogy ők szembesültek legkevésbé mindazokkal a nehézségekkel, amelyekkel a megélhetés biztosítása, valamint a munkahelykeresés, illetve a munkaerőpiacon való beilleszkedés során a másik három csoport óhatatlanul szembe találta magát. Másfelől többnyire a nyugdíjasok jelentik a szekunder migráció azon alanyait, akik számára korábban áttelepedett gyermekeik révén⁷⁸ adott volt az a háttér, amely számos nehézségen átsegítette őket már az ittlétük első időszakában is. Ennek köszönhetően a helyismeret hiánya, a hivatalos ügyintézés nehézségei, a mindennapi életben való eligazodás, valamint a másfajta gondolkodásmód is az átlagosnál kisebb problémát jelentett számukra mind az átköltözésüket követő első hónapokban, mind a felmérés idején.⁷⁹

43. táblázat
A társadalmi integráció mutatói a munkaerő-piaci beilleszkedés szerint

Társadalmi integráció mutatószámai	Munkaerő-piaci státus			Nyugdíjas
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
Nincs kapcsolata (%)	7,1	9,5	9,7	13,6
Kapcsolatháló mérete (fő)	5,1	4,7	5,0	3,6
Családtagok, rokonok aránya a kapcsolathálón belül (%)	36,9	34,8	43,0	66,7
Azonos országból származók aránya a kapcsolathálón belül (%)	46,6	42,7	38,2	63,1

A munkaerő-piaci beilleszkedés alapján elkülönített három csoport esetében vizsgálva a kapcsolatháló méretét, megfigyelhető, hogy a sikeresen beilleszkedők (a végzettségüknek megfelelő munkát végzők) mellett a munkaerőpiacról kiszorulók esetében is átlag feletti (5,0) a kapcsolatháló mérete (43. táblázat). Ez azzal függ össze, hogy a csoport jelentős része (55%-a) családegyesítés, illetve házasságkötés miatt költözött Magyarországra. Ebből adódik a családi-rokoni kapcsolatok nagyobb aránya is a kapcsolathálóikon belül. Ugyanakkor az azonos országból származók aránya a kapcsolathálóikban valamelyest kisebb, mivel a házasságkötés több esetben magyarországi partnerrel történt.

Az integrációs tudat, valamint az elégedettség előbbiekben említett dimenziói nem mutatnak szoros összefüggést sem a kapcsolatháló méretével, sem annak összetételével, bár azok körében, akik úgy ítélték meg, hogy még nem sikerült beilleszkedniük, valamelyest kisebb az átlagos hálóméret (4,2), mint azok esetében, akik – megítélésük szerint – könnyen beilleszkedtek (4,86).⁸⁰

⁷⁸ A nyugdíjas státusúak háromnegyedének volt korábban Magyarországra költözött gyermeke.

⁷⁹ A felmérés idején a nyugdíjasok csoportján belül a honvágy jelentette a legnagyobb arányban (22,6%) említett problémát, de ez is alig nagyobb arány, mint a minta egészénél (20,6%).

⁸⁰ Összefüggést mutat viszont a kapcsolatháló-méret az egészségi állapottal való elégedettséggel és a baráti kapcsolatokkal való elégedettséggel: a nagyobb méretű kapcsolatháló nagyobb elégedettséggel jár együtt.

7. Összegzés

A legtöbb OECD-országban 2002-ben a külföldiek és bevándorlók munkaerő-piaci részvételi aránya alacsonyabb volt (munkanélküliségi rátájuk pedig értelemszerűen magasabb) nem csak a helyi születésű állampolgárokkal való összehasonlításban, hanem a külföldi származású, de már állampolgársággal rendelkezők csoportjához viszonyítva is (*OECD 2004*). Ezzel szemben az általunk vizsgált – a környező országokból Magyarországra érkező – bevándorlók munkaerő-piaci integrációja összességében sikeresnek nevezhető: a vizsgált csoport sem a gazdasági aktivitás, sem a foglalkozásszerkezet tekintetében nem került marginális helyzetbe a magyarországi munkaerőpiacon. Ebben az életkor és iskolai végzettség szerinti összetételükben is tükröződő humán tőkénk mellett feltehetően az a kapcsolati tőke is szerepet játszott, amelyet nagyrészt már a Magyarországra érkezésekor birtokolt, valamint az a szimbolikus tőke, amellyel többségük a fogadó népességgel azonos anyanyelv és nemzetiség következtében rendelkezett.

Másfelől azonban a gazdasági aktivitási státusok közötti elmozdulásokat, valamint egyéni szinten jelentős foglalkozási mobilitást is eredményezett a migráció. Leginkább a migráció előtt vezető, értelmiségi foglalkozásúak őrizték meg korábbi pozíciójukat, és találtak a végzettségüknek megfelelő munkát Magyarországon. A diploma nélküli szellemi foglalkozásúak körében mind a munkaerőpiacról való kiszorulás, mind az alacsonyabb foglalkozási státusba kerülés gyakoribb volt. A korábbi szakmunkások nagy része ugyan elhelyezkedett, de közülük is sokan váltak betanított illetve segédmunkássá.⁸¹

Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy bár a munkahelykeresés során működnek a szolidaritási hálók az azonos országból érkezett bevándorlók közt, a származási ország szerinti koncentráció a munkaerőpiacon nem jellemző, és kevésbé fordulnak elő ezen az alapon létrejövő vállalkozások is. Ez nyilván annak köszönhető, hogy – az előbbieken már említett okok miatt – a vizsgált csoport könnyen be tudott illeszkedni a fogadó társadalom munkaerő-piaci struktúráiba.

A társadalmi integrációjukat tekintve, láthattuk, hogy a bevándorlók – valamennyi társadalmi-demográfiai csoporton belül – átlagosan nagyobb méretű kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség, ami feltehetően a migráció kapcsolati erőforrásokat mobilizáló hatásának, illetve a kapcsolati tőke szempontjából eleve szelektív voltának tulajdonítható. A hálók összetétele alapján arra lehet következtetni, hogy a bevándorló csoport az úgynevezett tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott. Az idősebb és az alacsonyabb iskolai végzettségű személyeknél a családi-rokoni kötelékek, a fiatalabbaknál és a magasabb isko-

⁸¹ Megjegyzendő, hogy a családgyegetésekben megnyilvánuló szekunder migráció (amit a migrációs motivációk mellett a korábban áttelepedett családtagokkal rendelkezők aránya is tükrözött) következtében a minta közel egynegyedét nyugdíjasok alkották, és az ő esetükben munkaerő-piaci beilleszkedésről nem beszélhetünk.

lai végzettségűeknél a baráti kapcsolatok jelentik a domináns integrációs csatornát. Míg az előbbiek nagyrészt ugyancsak bevándorló személyeket jelentenek, az utóbbiak közt már a fogadó társadalom tagjai vannak többségben.

A kapcsolathálóok struktúráját illetően az iskolai végzettség szerinti eltérések a legszembetűnőbbek: a hálóok mérete növekszik, a sűrűsége és a családi-rokoni kapcsolatok aránya pedig csökken az iskolázottság növekedésével.

A bevándorlók kapcsolathálóinak vizsgálata arra is rámutatott, hogy míg a kezdeti időszakban az adaptációt megkönnyítő segítségnyújtást, támogatást elsősorban a korábban áttelepült kapcsolat-személyek biztosították, a jelenlegi kapcsolathálókat tekintve, megnövekedett a magyarországi születésű kapcsolat-személyek aránya. Ennek ellenére a szolidaritás és kölcsönös segítségnyújtás alapját jelentő hálóok összességében továbbra is jelentős mértékben szerveződnek az azonos származási hely alapján. Az azonos országból érkezett bevándorlók egymás közötti kapcsolatai azonban nem a migrációt követő kapcsolatlétesítés származási ország szerinti szelekcióját tükrözik, hanem a kapcsolatok mentén zajló migráció következtében „áthelyeződött” hálózatokra utalnak. Az áttelepedett kapcsolat-személyek esetében az ismeretségek időtartama (a migrációt megelőző kezdete) azt jelzi, hogy a vizsgált bevándorló csoport egy nagyobb migrációs folyamat résztvevője, amelyben ha nem is teljes hálózatok, de hálózatrészek mozdultak el. Ezzel együtt a szülőföldre fűződő szálak (elsősorban a családi-rokoni, kisebb mértékben a baráti kapcsolatok révén) is jelentősek maradtak, ami sajátos kettős kötődést eredményez a vizsgált bevándorló csoport nagy részénél. Mindezt a beilleszkedésük szubjektív mutatói és sajátos identitásuk megőrzése is megerősíti.

Az integrációs tudat és az elégedettség vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a munkaerőpiaci beilleszkedés sikeressége rányomja bélyegét a pszichológiai adaptáció ezen elemeire is. Ugyanakkor a szubjektív mutatók alapján a nyugdíjasok jelentik a legsikeresebben beilleszkedett csoportot.

A vizsgált bevándorló csoport beilleszkedését tükröző eredmények értelmezése során figyelembe kell venni, hogy ezek egy pillanatképet rögzítenek a bevándorló státusz megszerzését követő évben jellemző állapotokról, azonban a migráció utáni beilleszkedés többnyire egy hosszabb folyamat, amelynek a vizsgált alanyok egy része még az elején tart.

Irodalom

- Angelusz R.–Tardos R. (1991):* A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: Hálózatok, stílusok, struktúrák. ELTE Szociológiai Intézete és MKI, Budapest, 55–73.
- Angelusz R.–Tardos R. (1998):* A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: *Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 1998*, 237–256.
- Albert F.–Dávid B. (1998):* A barátokról. In: *Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 1998*, 257–276.
- Bonacich E. (1973):* A Theory of Middleman Minorities. In: *American Sociological Review* 38: 583–594.
- Bourdieu P. (1999):* A társadalmi tőke. In: *Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei (szerk.: 156–177.*
- Brubaker, R. (1998):* Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, Vol 32. No. 4: 1047–1065.
- Courbage, Y. (2002):* Immigration and integration of migrants from Maghreb in some European countries – challenges for the future research. (Draft prepared for the 2nd NIEPS Workshop on Demographic and Cultural Specificity and Integration of Migrants, Helsinki, 21–23 March 2002), INED, Paris.
- DeWind, J.–Kazinitz, Ph. (1997):* Everything Old Is New Again? Process and Theories of Immigrant Incorporation. In: *International Migration Review*, Vol 31. No. 4 : 1096–1111.
- Fassmann, H.–Münz, R. (1995):* European East-West Migration, 1945–1992. In: *Cohen, R. (ed.): The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press: 470–480.
- Giorgi, L. et al. (1992):* The Internal logic and contradictions of migration control: an excursion into theory and practice in relation to East-West migration. In: *Innovation*, Vol. 5. No. 3 : 25–37.
- Gordon, M. (1964):* Assimilation in American Life. New York: Oxford University Press.
- Granovetter, M. (1988):* A gyenge kötések ereje. In: *Szociológiai figyelő*, 1988/3, ELTE, Budapest, 39–60.
- Granovetter, M. (1994):* A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: *Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták*. Aula, Budapest.
- Gurak, T. D.–Caces F. (1992):* Migration Networks and the Shaping of Migration System. In: *M. Kritz et al. (eds.): International Migration System*, Clarendon Press, Oxford, 150–176.
- Kapitány Á.–Kapitány G. (1996):* Kultúrák találkozása – kultúraváltás. In: *Sik E.–Tóth J. (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995, Budapest, 1996, 67–90.
- Kyntaja, E. (1999):* Coming Home? Identities in Transition: Patterns of Ethnic Migration from the former Soviet Union to Finland. Paper presented at the Conference: “Ten Years After – 1989–1999, A First Balance. Memorial Conference on Eastern and Central Europe’s Road into the New World”, Budapest.
- Lewin-Epstein et al. (2003):* Institutional Structure and Immigrant Integration: A Comparative Study of Immigrant’s Labor Market Attainment in Canada and Israel. In: *International Migration Review*, Vol. 37. No. 2 : 389–420.
- Light, I. (1984):* Immigrant and Ethnic Enterprise in North America. In: *Ethnic and Racial Studies* 7: 195–216.
- Lin, N. (1988):* Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. In: *Szociológiai Figyelő* 1988/3, Budapest, 79–92.
- Marsden, P. V. (1991):* Az amerikaiak fontos beszélgetési hálózatai. In: *Angelusz R.–Trados R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI, 353–370.
- Marsden, P. V. (1991b):* Homogenitás a bizalmas kapcsolatokban. In: *Angelusz R.–Trados R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI, 72–91.

- Massey, Douglas S. (1988): Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. In: *Population and Development Review* 14 (3), 383–414.
- Massey, D. S. et al. (1993): Theories of International Migration: a Review and Appraisal. In: *Population and Development Review* 19. No 3: 431–466.
- Münz, R. (1998): Migráció Európában – kihívás Ausztria számára. In: *Európai Szemle*, 1988/3: 93–101.
- OECD, 2004: Trends in International Migration. Annual Report. SOPEMI 2003 Edition.
- Okólski, M. (1998): Regional Dimension of International Migration in Central and Eastern Europe. In: *Genus* 44 (1–2) : 11–36.
- Park, R. (1928): Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology* 33: 881–893.
- Portes, A.–Böröcz J. (1989): Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation. In: *International Migration Review*, XXIII. No. 3, 606–630.
- Portes, A.–Zhou, M. (1993): The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants among Post-1965 Immigrant Youth. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530: 74–98.
- Portes, A.–Sensenbrenner, J. (1998): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: *Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták*. Aula, Budapest.
- Schmitter Heisler, B. (1992): The Future of immigrant Incorporation: Which Models? Which Concepts? In: *International Migration Review*. Vol. 26. No. 2 : 623–645.
- Schmitter Heisler, B. (2000): The Sociology of Immigration. From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena. In: *C. B. Brettell, J. F.–Hollifield (eds.): Migration Theory. Talking across Disciplines*. Routledge, New York and London.
- Sik, E. (1998): Menekültekről és menedékhullámokról. (Előtanulmány). TÁRKI, Bp.
- Steinberg, S. (1994): Az etnikum mítosza. Fajok, etnikumok és osztályok Amerikában. Cserépfalvi Alapítvány kiadása.
- Szakáts, M. (1995): Az Erdélyből áttelepült magyarok és a hazai társadalom. In: *Társadalmi Szemle* 50. évf. 5. szám: 69–79.
- Tilly, Ch. (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: *Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Turner, J. H.–Bonacich, E. (2001): A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In: *Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Utasi Á. (1990): Baráti kapcsolatok. In: *Andorka et al. (szerk.): Társadalmi riport 1990*, 475–487.
- Utasi Á. (2002): A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás, Új Mandátum, Budapest.
- Utasi Á.–Páthy Á.–Hári P. (2004): A kapcsolatok nemzetközi trendje másfél évtized távlatában. In: *Utasi Á. (szerk.): Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. MTA PTI, Budapest, 9–38.
- Wilson, K.–Portes, A. (1980): Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experience of Cubans in Miami. In: *American Journal of Sociology* 86 : 296–319.
- Zhou, M. (1997): Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation In: *International Migration Review*. Vol. 31 No. 4 : 975–1008.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit–Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)
17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok. A Népességtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné* : A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh–Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba–Tusnád Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László–Monigl István–Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc–Szentgáli Tamás–Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népességtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné–Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán–Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János–Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla–Miltényi Károly–Móritz Pálné–Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné–Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor–Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Kamarás Ferenc–Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit–Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka–Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt–Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán–Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor–Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter–Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné–Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczi Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczi Etelka–Kovács Katalin*: Halálzási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva–Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.

MŰHELYTANULMÁNYOK

2002.

1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.

2003.

2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre–S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.

2004.

4. *Kapitány Balázs–Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.